

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА
Історичний факультет
Кафедра історії та етнології України

Борисенківські ЧИТАННЯ

Збірник тез II Всеукраїнської наукової
конференції
м. Київ, 22 листопада 2024 року

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

Історичний факультет

ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВОЛОДИМИРА ВИННИЧЕНКА

Факультет історії, бізнес-освіти та права

ЖИТОМИРСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ІВАНА ФРАНКА

Історичний факультет

ВІННИЦЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО

Факультет історії і міжнародних відносин

УМАНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

ІМЕНІ ПАВЛА ТИЧИНИ

Історичний факультет

ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «ЖИТОМИРСЬКА ПОЛІТЕХНІКА»

Факультет національної безпеки, права

та міжнародних відносин

ЗБІРНИК ТЕЗ

II Всеукраїнської наукової конференції

«БОРИСЕНКІВСЬКІ ЧИТАННЯ»

22 листопада 2024 року

м. Київ

Київ – 2024

УДК 94(477+100)+37.016:94]:005.745

Б82

«Борисенківські читання»: Збірник тез II Всеукраїнської наукової конференції (Київ, 22 листопада 2024 року). Київ : Вид-во УДУ імені Михайла Драгоманова, 2024. 284 с.

Матеріали конференції містять тези доповідей учасників II Всеукраїнської наукової конференції «Борисенківські читання». Тематика конференції охоплює дослідження з актуальних проблем історії України та етнології, всесвітньої історії та міжнародних відносин, а також методики та методології історії.

Збірник призначений для широкого кола науковців, студентів, аспірантів, викладачів та усіх, хто цікавиться історією.

*Рекомендовано до друку Вчено радою історичного факультету
імені Михайла Драгоманова
(протокол № 5, від 18 грудня 2024 р.)*

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Мелещенко Т.В. – кандидат історичних наук, професорка

Візер С.О. – кандидат історичних наук, доцентка

Телегуз І.О. – кандидат історичних наук, доцентка

Перепелюк О.М. – доктор філософії (історія та археологія), доцентка

Бакка Т.В. – кандидат педагогічних наук, доцентка

Упорядники:

Візер С.О. – кандидат історичних наук, доцентка

Телегуз І.О. – кандидат історичних наук, доцентка

Технічне оформлення:

Похиль С.С.

Рецензенти:

Щербак В.О. – доктор історичних наук, професор

Дробот І.І. – доктор історичних наук, професор

Тези подано в авторській редакції, автори матеріалів несуть відповідальність за подану інформацію, достовірність наведених фактів та посилань у текстах. Точки зору авторів публікацій можуть не збігатися з поглядами редакційної колегії.

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЕТНОЛОГІЇ

Лисак Марина. МОНЕТНІ ЗНАХІДКИ В АРХЕОЛОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ЖИТОМИРЩИНИ.....	7
Чудовська Мілана. ТРИУМВІРАТ ЯРОСЛАВИЧІВ – ФОРМА ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЛАДИ У РАННЬОФЕОДАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ РУСИ-УКРАЇНИ.....	10
Токар Наталія. РОЛЬ КНЯЗІВ МОЖАЙСЬКИХ (СТАРОДУБСЬКИХ) В ЗАХОПЛЕННІ МОСКОВІЄЮ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ НАПРИКІНЦІ XV – НА ПОЧАТКУ XVI СТ. 13	
Кубріцька Єва. ЄДИСАНСЬКА ОРДА ЯК НОГАЙСЬКЕ ЕТНОПОЛІТИЧНЕ УТВОРЕННЯ В ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОМУ ПРИЧОРНОМОР’І XVI – XVIII СТ.....	16
Іщенко Діана. РОЛЬ ПЕТРА КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО У ПОСИЛЕННІ ПОЗИЦІЙ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В КИЄВІ	19
Савченко Ярослав. ЗАХАРІЯ КОПИСТЕНСЬКИЙ В РУСЬКОМУ ПРАВОСЛАВНОМУ ПРОСТОРИ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XVII СТ.....	22
Медвідь Марія. УГОДА ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ З КРИМСЬКИМ ХАНСТВОМ 1624 Р. ЯК ПРИКЛАД ПОЛІТИЧНОЇ ЗРІЛОСТІ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.....	28
Клапцуняк Павло. МИТРОПОЛИТ СИЛЬВЕСТР КОСОВ: РЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ВПЛИВ НА ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ.....	31
Чмихова Анастасія. ХАРАКТЕР УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII СТ. У ПОРІВНЯННІ З НІДЕРЛАНДСЬКОЮ РЕВОЛЮЦІЄЮ XVI-XVII СТ.....	34
Потильчак Олександр. ПРОБЛЕМА КОНСОЛІДАЦІЇ ГРОШОВО-МОНЕТНОГО РИНКУ МОСКОВІЇ ТА ГЕТЬМАНЩИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVII СТОЛІТТЯ: РЕФЛЕКСІЇ НА СТУДІЇ ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА БОРИСЕНКА	37
Похиль Світлана. УКРАЇНСЬКЕ БАРОКО ЯК ПРОЯВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ДОБУ ГЕТЬМАНЩИНИ.....	46
Іванова Людмила. ДЕРЖАВНИЦЬКІ ПРОЄКТИ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ В 30-60-х РР. XVIII СТ.	49
Фицик Ігор, Фицик Лариса. ПОЛЬСЬКИЙ РОМАНТИЗМ КРІЗЬ ПРИЗМУ ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ КІНЦЯ XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТЬ	55
Малогулко Максим. ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ВИВЧЕННЯ ПАЛАЦОВО-ПАРКОВИХ КОМПЛЕКСІВ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.....	58
Перепелюк Ольга. ПОВСЯКДЕННЯ СВЯТО-МИХАЙЛІВСЬКОГО ВИДУБИЦЬКОГО МОНАСТІРЯ НАПРИКІНЦІ XVIII – У XIX СТОЛІТТІ.....	61
Сенчишен Віталій. ВПЛИВ ЗАЛІЗНИЧНОГО СПОЛУЧЕННЯ НА РОЗВИТОК МІСТ І МІСТЕЧОК ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ	64
Затуливігер Владислав. ГРОМАДСЬКА ІНІЦІАТИВА У РОЗБУДОВІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.	67
Тицький Сергій. ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ ДИКОГО ПОЛЯ У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XXI СТОЛІТЬ	72
Приходько Микола. ПОЛЬСЬКЕ ПЕДАГОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО НА ЗЕМЛЯХ ГАЛИЧИНИ. ЗНАКОВІ ПОДІЇ В ПРОЦЕСІ ДІЯЛЬНОСТІ (1879 - 1894 РР.)	78
Бідун Юрій. СТАН ЗДОРОВ’Я ВИХОВАНЦІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX СТ.)	83
Шкредь Євгеній. ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕРАСИМА БАЛАБАНА В КИЇВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ	85

Кобзар Дмитро. ВІДОБРАЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ПІВНІЧНИХ ПОВІТІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ. У ПРЕСІ	88
Бугор Денис. РОЛЬ НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ КИЄВА ТА ХАРКОВА У РОЗВИТКУ ПРИРОДНИЧИХ НАУК НАДДНІПРЯНЩИНИ НА ЗЛАМІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ: ІСТОРИОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД.....	91
Яшин Владислав. ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІЄПІСКОПА ВАСИЛЯ (БОГДАШЕВСЬКОГО) В ЙОГО НАУКОВО-БОГОСЛОВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....	94
Бойко Руслан. ВПЛИВ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ НА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ МИКОЛИ ЛЕВИТСЬКОГО.....	97
Подобєд Олена. ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНИХ ЗАПОВІДНИКІВ У США: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ (ХХ – ПЕРША ЧВЕРТЬ ХХІ СТ.).....	100
Плечко Світлана. ІННОВАЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТАКОБУДУВАННІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ВНЕСОК ФЕДОРА ТЕРЕЩЕНКА	102
Порохнава Дар'я. ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ КЛУБІВ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ	104
Євдокименко Оксана. ШЛЯХ ДО УСПІХУ: ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК СОЛОМІЇ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ НА ПОЧАТКУ КАР'ЄРИ СПІВАЧКИ	108
Філоретова Лариса. УТВОРЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «ЮНАЦЬКА СПЛКА».....	110
Бушура Владислав. ВПЛИВ НІМЕЦЬКОГО ЧИННИКА НА АГРАРНУ ПОЛІТИКУ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО.....	114
Павленко Іван. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО.....	116
Бондар Сергій. МОВА БОГОСЛУЖІННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УКРАЇНІЗАЦІЇ ЦЕРКВИ В ПОЛІТИЦІ ІВАНА ОГІЄНКА	119
Лозко Андрій. УНР В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	122
Ясельна Ганна. СИМОН ПЕТЛЮРА У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ	125
Чухомець Олексій. ГЕОГРАФІЧНО-ЕКОНОМІЧНІ РЕВІЗІЙНІ АРГУМЕНТИ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА ВІДНОСНО ЗАКАРПАТТЯ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД 1918-1939 рр.....	127
Кузьмінський Сергій. НАУКОВО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ: ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ТА ЕМІГРАЦІЇ.....	130
Біньковська Даріна. ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ІНСТИТУЦІЙ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (20-30-ТІ РР. ХХ СТ.): СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ	133
Фастовець Юлія. ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ УПОВНОВАЖЕНИХ РСФРР ПРИ РНК УСРР НА ПОЧАТКУ 1920-Х РОКІВ	138
Іванета Андрій. ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНІ ТОВАРИСТВ «ДРУЗИ РАДІО» ТА «ДРУЗИ РАДЯНСЬКОГО КІНО» (20-30-ТІ РР. ХХ СТ.)	141
Пецюх Богдан. ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЖИТТЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ НА ПЕРИФЕРІЇ СРСР У МІЖВОЄННИЙ ЧАС В ЗАХІДНІЙ СОВЕТОЛОГІЇ.....	143
Чемерис Андрій. ЗАРУБІЖНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ТАНКОВОЇ БИТВИ У РАЙОНІ ДУБНО В ЧЕРВНІ 1941 Р.	145
Коваленко Вікторія. ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО РЕСУРСУ ЧЕРНІГІВЩИНИ НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЙНОЮ ВЛАДОЮ 1941-1943 РР.: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ	148

Доценко Віктор. ОСОБЛИВОСТІ ГОЛОКОСТУ НА ЖИТОМИРЩИНІ 1941-1943 рр...	152
Бабій Людмила. ПРИМАРІЇ ЯК НАЙНИЖЧА ЛАНКА ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА СЕЛІ ВІННИЧИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	156
Уракін Максим. СУДОВЕ ТА ПОЗАСУДОВЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАНТІВ В ЖИТОМИРСЬКО-ВІННИЦЬКОМУ РЕГІОНІ В РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД.....	158
Плісецький Дімітрій. АНДРІЙ МАЛИШКО І ШКОЛА	161
Клапчук Валерія. СТОРІНКИ ІСТОРІЇ СИБІРСЬКОЇ КАПЕЛИ БАНДУРИСТІВ	164
Пархомчук Тетяна. УКРАЇНСЬКИЙ СПРОТИВ: МИСТЕЦЬКЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ЕПОХИ ШІСТДЕСЯТНИЦТВА НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ.....	166
Куценко Олексій. ПРОБЛЕМА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В АФГАНСЬКІЙ ВІЙНІ СРСР (1979-1989) НА СТОРІНКАХ ДРУКОВАНОГО ОРГАНУ ОУН(Р) «ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»	169
Кішлар Василь. КЛЕЗМЕРСЬКА МУЗИКА: ЗБЕРЕЖЕНІ ТРАДИЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ.....	172
Погуляєв Олександр. ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ РЕГУЛЮВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС.....	175
Пахіль Віталій. «УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ» ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ ВСЕПРАВОСЛАВНОГО СОБОРУ 2016 РОКУ	178
Коляда Ігор, Тітов Юрій. ТВОРЧИСТЬ І ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОЇ АРТИСТКИ УКРАЇНИ АДИ РОГОВЦЕВОЇ У РОКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014-2024 РР.).....	181
Романюк Іван. РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-АВСТРІЙСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ.....	184
Двірна Катерина. НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014-2024 рр.).....	186
Казакевич Ольга. РЕКОНФІГУРАЦІЯ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ	194
Оболєшев Ілля. ГОЛОВНОКОМАНДУВАЧ ЗСУ, ГЕНЕРАЛ ВАЛЕРІЙ ЗАЛУЖНИЙ ЗБЛИЗЬКА: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ ОЧИМА КОЛЕГ ТА ПІДЛЕГЛИХ.....	196
Семеній Богдан. ГОЛОВНОКОМАНДУЮЧИЙ ВАЛЕРІЙ ЗАЛУЖНИЙ – ГЕНЕРАЛ, ЯКИЙ ВМІЄ ТРИМАТИ УДАР	199
Юхименко Вікторія. ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЗАГИБЛИХ ЗАХИСНИКІВ В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ.....	201
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН	
Плаксюк Анна. ДЖ. ВАШИНГТОН – ПОЛІТИК, ВОЄНАЧАЛЬНИК, ДИПЛОМАТ	205
Позднякова Інна. МОЗЕС ГОМБЕРГ – ХІМІК-ОРГАНІК, УЧЕНИЙ СВІТОВОГО РІВНЯ	208
Бабак Оксана. ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОДНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СТИЛЮ ОДЯГУ ЖІНОК НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ВПЛИВ ІСТОРИЧНИХ ЧИННИКІВ	211
Михайленко Марина. ІДЕЇ ВУДРО ВІЛЬСОНА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОВОЄННЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ: ВІД «ЧОТИРНАДЦЯТИ ПУНКТИВ» ДО СТВОРЕННЯ ЛІГИ НАЦІЙ.....	214

Боримська Крістіна. РОЛЬ АТАТЮРКА У СТАНОВЛЕННІ СУЧАСНОЇ ТУРЕЧЧИНИ	218
Рутковська Варвара-Вікторія. ЄВДОКІЯ ЗАВАЛІЙ – ЖІНКА-КОМАНДИР ВЗВОДУ МОРСЬКОЇ ПІХОТИ В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ	222
Пастухова Яна. ПСИХОЛОГІЯ ПОЛОНУ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА СХІДНОМУ ФРОНТІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ	225
Чумаковська Анастасія. УЧАСТЬ РОМАНА РАХМАННОГО У ВІДНОВЛЕННІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСОВОЇ СЛУЖБИ В МІЮНХЕНІ	228
Гнатюк Ярослав. КАРИБСЬКА КРИЗА 1962 РОКУ В КОНТЕКСТІ ПРОТИСТОЯННЯ ОВД ТА НАТО	230
Дегтярьов Вадим. ПОЗИЦІЯ ШОТЛАНДСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАРТІЇ ЩОДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У 1970-х рр.	233
Зінько Юрій, Кравчук Олександр. УКРАЇНСЬКІ ДОСЛІДНИКИ ЧЕХІЇ У ВИСВІТЛЕННІ «ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ»	237
РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРІЇ	
Загребельна Ніна. ВИКОРИСТАННЯ УСНОЇ ІСТОРІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ НА ЗОЛОТОНІЩИНІ (НА ОСНОВІ СПОГАДІВ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ШАБЕЛЬНИКИ ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)	242
Левченко Юрій. ДО МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДІЙ НІМЕЦЬКО-РУМУНСЬКОГО РЕЖИМУ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ 1941-1944 РОКІВ: ЗНАЧЕННЯ ЧАСУ	247
Шерепа Тетяна. В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ ЯК ПРИКЛАД НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІДЕРА: АНАЛІЗ ЙОГО ВНЕСКУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ	252
Коляда Ігор, Семеній Богдан. «БАТЬКО, НАШ ЗАЛУЖНИЙ»: ГЕНЕРАЛ В. ЗАЛУЖНИЙ – ГЕРОЙ МЕМІВ	256
Коляда Ігор, Цейгер Ігор. ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014-2024 РР. НА ФОРМУВАННЯ МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ	260
Гудима Віталій. МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ПРЕДМЕТІВ ДО ДИНАМІЧНИХ ЗМІН ЦИФРОВОЇ СУЧАСНОСТІ	264
Костюк Марина. ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННЯ ЯК НОВИЙ НАПРЯМ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ	266
Грязна Вікторія. ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРИ ВИВЧЕННІ СУПЕРЕЧЛИВИХ ТЕМ В 10 КЛАСІ	269
Єрмоленко Богдана. ВИКОРИСТАННЯ ДИСКУСІЙНИХ МЕТОДІВ РОБОТИ З УЧНЯМИ НА УРОЦІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	272
Медвідь Софія. РОЛЬ ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ	275
Нерух Анастасія. ВИШИВКА ЧЕРКАЩИНИ: ТЕХНІКИ, ОСОБЛИВОСТІ І СЕКРЕТИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ	278
Чередник Дар'я. МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ 5-Х КЛАСІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ	281

РОЗДІЛ 1. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ЕТНОЛОГІЇ

МОНЕТНІ ЗНАХІДКИ В АРХЕОЛОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ ЖИТОМИРЩИНИ

*Лисак Марина,
здобувачка вищої освіти II курсу магістратури
Історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник:
старший викладач
Хададова Марина
м. Житомир*

Анотація. У роботі розглядаються монетні знахідки Житомирщини як важливий елемент її археологічної спадщини. Проаналізовано знахідки різних епох, зокрема римські, польські, монети Київської Русі та Великого князівства Литовського.

Ключові слова: археологічна спадщина, Городницький скарб, Житомирщина, монетні знахідки, римські монети.

В археологічній спадщині Житомирщини монетні скарби та окремі знахідки відображають складний економічний та культурний розвиток регіону. Основні джерела про монетні знахідки XIX ст. відображені в «Археологічній карті Волинської губернії» В. Антоновича, який систематизував монетні знахідки в межах історичних Житомирського, Овруцького та Новоград-Волинського повітів.

Серед монет зустрічалися денарії, талери, шельги, білонні монети, ефімки тощо. Відповідно, в описаних Антоновичем монетних знахідках, значну кількість становили монети інших держав: польські (Котельня, Гальчин, Крошня) [2, с. 1, 3, 7], пруські (Котельня) [2, с. 3], нідерландські (Котельня, Половецьке) [2, с. 3], празькі (Старий Миропіль, Петраші) [2, с. 25, 28], іспанські (Половецьке) [2, с. 3], російські (Пединки) [2, с. 8], тощо. Знахідки такого типу найчастіше відносяться до XVI-XVII ст., тобто періоду перебування Волині-Житомирщини у складі Речі Посполитою.

Підкреслимо і археологічну цінність посудини, в яких були сховані монетні скарби, що допомагає у датуванні керамічного комплексу Житомирщині. До прикладу, у 1899 р. в околицях Крошні Житомирського повіту був знайдений горщик, що містив 1565 срібних польських монет від

Владислава Ягайла до Владислава IV, а поруч стояла миска з 1253 срібними польськими монетами періоду Сигізмунда I – Сигізмунда III [2, с. 7].

Хронологічно до більш ранніх відносяться знахідки римських монет. Так, протягом XIX ст. було виявлено горщик з тетрадрахмами острова Оазоса і денарій Фаустини Молодшої II ст. (Гарапівка) [2, с. 1]; римські монети Веспасіана I ст. та династії Антонінів I-II ст. [2, с. 25]; денарії Антонія Пія I-II ст. [2, с. 28] тощо.

Варто зазначити, що найбільш інтенсивний обіг римських монет розпочинається з II ст. Важливим чинником став розвиток торгівлі з античними причорноморськими колоніями. М. Брайчевський наголошує на внутрішніх причинах поширення римських монет, зокрема через виникнення постійного і регулярного внутрішнього товарного обігу. Виділення різних галузей ремесла зумовлювало необхідність загального еквіваленту, що призводить до появи грошової торгівлі [3, с. 77]. Попри знану кількість монетних знахідок у XIX ст., наступні періоди не позначаються такими успіхами, зокрема і через те, що монети стають об'єктом «чорної археології».

Монетні знахідки містяться у давньоруських похованнях, що свідчить про характерні риси соціальної диференціації населення. Зокрема, вони трапляються у похованнях з обрядом тілоспалення та тілопокладення, датуючись X ст. До прикладу, у Коростені 1926 р. в одному з курганних поховань з обрядом кремації було виявлено 2 тонкі арабські монети та дві половини монет, одна з яких мала отвір для підвішування. О. Моця, досліджуючи у 1980-х рр. давньоруські поховання Середнього Придніпров'я, дійшов висновку, що більшість поховань з знахідками монет належали привілейованих прошарків суспільства [4, с. 77]. Також варто розглядати сакральне значення монет у похованнях, як «пропуск у потойбічний світ».

Новий тип ранніх монет Великого князівства Литовського був виявлений весною 2013 р. поблизу Радомишля. Дослідники припускають, що знайдені поруч монети XVII ст., півторагрошовики Зигмунда III та ризькі шеляги Христини Шведської вказують на можливість існування в цій місцевості поселення. Знайдена монета карбована з срібла дротяною технікою, з пробитим отвором з одного краю, видовженої форми 1,2 на 1,5 см. Поєднання зображень «Портрету», у даному випадку Владислава Ягайла, та «Вершника» на одній монеті раніше не були відомі, що свідчить про появу нового варіанту портретного денарія. Знахідка дозволяє вивести початок карбування на Віленщині до початку 1380-х рр., тобто на декілька років раніше та не прив'язувати подію до коронації Ягайла у 1386 р. Варто зауважити, що в цей час розпочалося і карбування монет в удільних Київському та Подільському князівствах ВКЛ [5, с. 12-13].

У 2020 р. поблизу селища Городниця, Звягельського району, що на Житомирщині місцевим жителем був знайдений унікальний монетний скарб часів Київської Русі кінця X – початку XI ст., який отримав назву Городницький скарб. Зокрема, унікальність знахідки полягає у тому, що це перший достовірний і найбільший монетний скарб від 1876 р., з часу виявлення Київського скарбу. Науковим співробітником Інституту історії України НАН України О. Алфьоровим та керівником Житомирської археологічної експедиції А. Петраускасом було зафіксовано та здійснено археологічне обстеження місця знахідки. Так, Городницький скарб складається з 38 срібників, серед яких: 31 монета Володимира Великого та 7 монет Святополка Окаянного.

Варто зауважити, що особливістю Городницького скарбу також є те, що місце його знахідки було археологічно досліджено: виявлено топографічні особливості скарбу, умови його залягання, проведено стратиграфічний аналіз і визначено координати в контексті заселення регіону. Скарб було знайдено в місцевості, де раніше не траплялися срібники часів Володимира та Святополка [1, с. 263, 267].

Таким чином, монетні скарби та знахідки Житомирщини складаються з великого та різноманітного матеріалу, що охоплює періоди від римських часів до Київської Русі і періоду Речі Посполитої. Монетні знахідки різних епох, а також унікальний Городницький скарб часів Володимира Великого, відображають значення Житомирщини як культурного і торгівельного осередку.

Список джерел та літератури

1. Алфьоров О., Петраускас А. Городницький скарб: срібники Володимира Святославича. *Український нумізматичний щорічник*. 2021. № 5. С. 259-268.
2. Антонович В. Археологічна карта Волинської губернії. 1900. 135 с. URL: <https://www.istvolyn.info/post/336> (дата звернення: 10.11.2024).
3. Брайчевський М. Час обігу римської монети в антському суспільстві. *Археологія*. 1952. № 6. С. 74-80.
4. Моця О. Монети з давньоруських поховань Середнього Подніпров'я. *Археологія*. 1984. № 45. С. 75-80.
5. Саввов Р. Новий тип ранніх монет Великого Князівства Литовського. *Нумізматика та фалеристика*. 2013. № 3. С. 12-13.

ТРИУМВІРАТ ЯРОСЛАВИЧІВ – ФОРМА ТРАНСФОРМАЦІЇ ВЛАДИ У РАННЬОФЕОДАЛЬНОМУ СУСПІЛЬСТВІ РУСИ-УКРАЇНИ

*Чудовська Мілана,
здобувачка середньої освіти
гімназії № 178 м. Києва,
член МАН України
Науковий керівник:
Леннік Ілля,
вчитель історії
гімназії № 178 м. Києва*

Анотація. У статті автор здійснює спробу проаналізувати політико-адміністративну діяльність членів тріумвірату Ярославичів у період 1054-1073 рр., вплив зовнішніх та внутрішніх факторів на політичне життя братів.

Ключові слова: князь, Русь-України, боротьба за владу, держава, Ярославичі.

Період правління Ярославичів, синів Ярослава Мудрого, є важливим етапом в історії Русі-України, що відзначався значними політичними і соціальними трансформаціями. Період характеризується переходами від дружинної форми державності до формування державних інституцій. Після смерті Ярослава Мудрого в 1054 р. в державі почався процес, який можна назвати формуванням нового типу правління – тріумвірат. Спадкоємці великого князя, розподіливши між собою володіння, утворили політичну коаліцію, що стала своєрідною формою трансформації влади в ранньофеодальному суспільстві. Тріумвірат Ярославичів – це не лише боротьба за владу між братами, а й складний процес політичних, соціальних та культурних змін, що відбувалися в державі. У цей період київські князі намагалися врівноважити вплив аристократії, зміцнити центральну владу та стабілізувати внутрішню ситуацію, в той час як процес феодальної роздробленості набирив сили. Важливою рисою цього часу стало те, що саме через династичні конфлікти та коаліційні процеси розвивалась ранньофеодальна політика, що мала вагомий вплив на подальший розвиток держави та її суспільно політичну структуру.

З часом Русь поступово розпалася на окремі землі й перестала існувати як монархічна держава. Ярослав, який спостерігав наростання міжусобиць у більшості країн тодішньої Європи, хотів уникнути негативних тенденцій у Київській Русі й заповів поділити її землі між п'ятьма синами (шостий – Володимир – помер іще за життя Ярослава). Отже Ярослав Мудрий вирішив розподілити землі між синами, щоб уникнути сварок, а може навіть і кровопролиття між синами. Посаджений ним у Києві Ізяслав Ярославович не мав ані здібностей, ані авторитету, ані сили батька, щоб зосередити загальноруську владу в своїх руках, тож увійшов у союз з братами Святославом

Чернігівським і Всеволодом Переяславським [1, с. 48]. Крім отриманих за заповітом нових столів, Ярославичі зберігали за собою права і землі, якими володіли перед тим. Так, старший з них утримував за собою ще Турів і Новгород, Святослав мав значну частину Лівобережжя та далеку Тмутаракань, а Всеволод – просторі землі на північному сході Русі, де пізніше постануть Ростовська та Суздальська землі. Володіння молодших синів Ярослава, Вячеслава та Ігоря були набагато меншими, як власне і їхній вплив на політичні процеси в Русі-Україні [4]. Усі державні справи брати вирішували спільно. Тріумвіри ухвалювали нові закони («Правда Ярославичів» 1072 року), перевели молодшого брата Ігоря з Володимира-Волинського до Смоленська, визволили свого дядька Судислава із в'язниці, куди його запроторив Ярослав, разом ходили в похід. Але тріумвірат Ярославичів дбав головним чином про примноження земель. 1057 року Ізяслав заволодів Волинню, а після смерті Ігоря у Смоленську (1060) тріумвіри поділили між собою його волость, нічого не лишивши синам покійного [1, с. 48]. Цілком одностайно старші Ярославичі діяли й на міжнародній арені – ходили в походи супроти кочівників – ще не замирених, яких лише через століття вдасться підпорядкувати владі руських князів, а також нових степових орд, що тільки в першій половині XI ст. виринули з прикаспійських степів – половців. Так, 1060 р. Ярославичі, спільно з Всеславом Брячеславичем, завдали остаточної поразки, яка і визначала перспективи їхніх взаємин Київською Руссю на майбутнє [4]. Тріумвірат Ярославичів завоював також західні землі Русі (Перемишльську, Звенигородську й Тереховльську волості), що належали Ярославовому онукові Ростиславу. 1067 року вони відібрали Полоцьк у Всеслава Брячиславича. Після невдалої для Русі битви з половцями на річці Альті 1068 року тріумвірат почав розколюватись. Ізяслав, проти якого спалахнуло повстання киян, утік до Польщі, а в Києві вокняжився Всеслав.

Після появи на Русі Ізяслава навесні 1069 року тріумвірат став розпадатися. Ізяславу довелося повернути Всеславі Полоцьк. Відчувши себе послабленим, перший вступив у союз із цим недавнім ворогом проти Святослава, котрий зазіхав на Київ. За ініціативою Святослава вони із Всеволодом у березні 1073 року рушили на Київ. Ізяслав знову подався до Польщі, а в цьому місті вокняжився Святослав. Він передав Чернігів Всеволодові. Тріумвірат Ярославичів перетворився на дуумвірат Святослава і Всеволода [6]. На початку літа 1078 р. племінники Всеволода – Олег Святославич та Борис В'ячиславич намагалися вигнати дядька з Чернігова. Князі-ізгої утворили союз, скерований проти Всеволода та його сина Володимира, адже вони володіли вотчинами Святослава (Чернігів) та В'ячислава (Смоленськ) Ярославичів. Всеволод рішуче відхилив ці претензії, після чого ізгої, наладивши контакти з кочовиками, «поидоста на Всеволода с Половце». У цьому випадку, важливо, представники якого половецького

об'єднання залучалися до усобиць. На нашу думку, це було донецько-донське об'єднання, очолюване Шаруканом Старим (половецький хан). Підтвердженням цьому може служити те, що після 1068 р. між Святославом Ярославичем і Шаруканом були встановлені політичні відносини. Відповідно, половецький хан підтримував претензії Святославичів, виступаючи у якості союзника [5, с. 113].

У період тріумвірату важливого значення набувають проведення зборів так званого типу – віче (зокрема Київське віче). Вічові зібрання були вузькостанові, тому така форма проведення зборів була не завжди ефективною, особливо в умовах вирішення нагальних соціальних питань. З середини XII ст. державотворчі процеси зводились також до проведення так званих «снемів». Цей орган правління скликався, як правило київськими князями, але в найкритичніші моменти історії (до прикладу протистояння половцям, економічні та соціальні виклики). Місцем проведення був Київ або місто, яке було приналежним до київської землі.

Слід зазначити, що у другій половині XI століття форма правління зазнає подальших трансформаційних процесів, одноосібна монархія поступилась місцем федеративній монархії. Тепер долю Русі вершив не великий князь, а група найвпливовіших князів, що шукали компромісних рішень на своїх зібраннях («снємах», сеймах). Цю форму правління історики назвали «колективним сюзеренітетом» [1, с. 49]. Така форма правління мала на меті подолати політичні виклики, що стояли перед князями до цього.

Отже, у період XI-XIII століть форма правління та володарювання зазнало значних трансформацій, що було викликано питаннями, які постали перед князями; влада зазнавала поступових змін й поступово змінювалась від звичної монархічної до практично федеративної республіки, про що свідчать взаємовідносини між князями. Слід зазначити, що в такий час великий вплив мала релігія, оскільки саме церква була сильною ідеологічною підтримкою князів у період їхнього правління.

Список джерел та літератури

1. Морозан О. О. Трансформація влади в Київській Русі за нащадків Ярослава Володимировича. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2013. Вип. 3.34. С. 48-52.

2. Осипенко М. Участь половців у міжкнязівських війнах Ярославичів та їх подальші відносини у 70-80-х рр. XI ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка Серія: Історія*. 2014. № 1 ч. 3. С. 3-8.

3. Кальніцька Н. Вплив іноземних держав на міжкнязівську дипломатію південної русі в XI-XII століттях. *Княжа доба: історія і культура*. 2011. № 4. С. 37-42.

4. Литвин В. Міжусобна боротьба Ярославичів за верховенство на Русі в другій пол. XI ст.
URL:https://web.archive.org/web/20110524110110/http://www.lytvyn-v.org.ua/history_of_ukraine/index.php?article=Ch2_r2_p5 (дата звернення: 24.11.2024).

5. Прицак О. Половці. *Український історик*. 1973. Т. (1-2), № 37-38. С. 112-119.

6. Галушко К.Ю. упорядник «Княжіння Ярослава Володимировича та Ярославичів». *Енциклопедія історії України: Україна-Українці*. Кн. 2 / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : В-во «Наукова думка», 2019. 842 с.

URL: <http://www.history.org.ua/?termin=2.6.4> (останній перегляд: 05.11.2024)

РОЛЬ КНЯЗІВ МОЖАЙСЬКИХ (СТАРОДУБСЬКИХ) В ЗАХОПЛЕННІ МОСКОВІЄЮ ЧЕРНІГОВО-СІВЕРЩИНИ НАПРИКІНЦІ XV – НА ПОЧАТКУ XVI СТ.

*Токар Наталія,
кандидат історичних наук, доцент
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький*

Анотація. У тезах висвітлюється процес переходу удільних князів Можайських (Стародубських) на службу до московського правителя на межі XV-XVI ст. та наслідки зміни їхнього підданства для подальшої експансії Московії на руські землі.

Ключові слова: Сіверщина, Можайські, литовсько-московське порубіжжя, удільне князівство, підданство.

В другій половині XV ст. у сферу територіальної експансії Московського князівства потрапила Чернігово-Сіверщина. Південно-східний кордон Великого князівства Литовського неодноразово зазнавав спустошливих набігів московських воєвод, однак наприкінці XV ст. тактика Кремля змінилася: на зміну військовому протистоянню прийшли політичні інтриги у вигляді «переманювання» місцевих удільних князів на московську службу.

Важливу роль в процесі приєднання Сіверщини до Московського князівства відіграли представники московської гілки Мономаховичів князі Можайські [1, с. 581]. Внаслідок міжусобної війни, що тривала в Московському князівстві в другій чверті XV ст., шукати протекції великого литовського князя був змушений один з онуків Дмитрія Донського Іван Можайський. Ще протягом

1447-1448 рр. через посередництво свого тестя Федора Воротинського він намагався заручитися підтримкою Казимира IV при спробі оволодіти московським престолом, обіцяючи йому повне підпорядкування і певні територіальні поступки. Однак в результаті боротьби перемогу одержав Василь II, а Іван Можайський (разом зі своїм двоюрідним братом Іваном Шемякіним) змушений був тікати до Литви. Прийняття опального князя «під свою руку» свідчило про його політичну значимість для литовського князя, оскільки йому задля цього довелося порушити угоду, укладену з Василієм II 1449 р. [5, с. 53].

Протягом 1450-х – першої половини 1480-х рр. у володінні князів Можайських перебував Брянськ [4, с. 72], а вже на початку 1480-х рр. князі Можайські у джерелах фігурують як одні з основних володарів Сіверщини.

Найбільш вагому роль у приєднання Сіверщини до Московського князівства відіграв другий син І.Можайського Семен, який вперше згадується в джерелах під час московсько-литовської війни 1487-1494 рр. У другій половині 1490-х рр. йому належали Чернігів, Карачев, Стародуб, Гомель, Любеч і Хотимль. Однак щедрість великого литовського князя не була винагороджена відданістю С.Можайського, який 1499 р. розпочав таємні переговори з московським правителем про перехід під його протекторат [3, с. 147-148]. 1500 р. він присягнув московському князю Івану III [2, с. 318], який одразу надав С.Можайському у володіння Почеп, Мглин, Дроків і Попову Гору.

З перших днів московського підданства С.Можайський, прагнучи довести свою відданість новому патрону, брав участь майже у всіх військових кампаніях проти Литви. Так, в липні 1500 р. він брав участь у переможній для Москви битві на Ведроші, а у серпні того ж року – у захопленні Путивля, 1502 р. – в облозі Мстиславля та у Смоленському поході, який став центральною подією московко-литовської війни 1500-1503 рр.

Останнім представником роду Можайських став єдиний син С.Можайського Василь, який фігурує в джерелах як князь Стародубський. Перша згадка про нього датується 1506 р. і пов'язана з його одруженням на Марії Сабуровій – рідній сестрі дружини московського князя Василя III Соломонії. Вдале одруження, без сумніву, сприяло політичній і військовій кар'єрі В.Стародубського, який наслідуючи політику свого батька, брав активну участь в подальших московсько-литовських війнах. Так, протягом 1507-1508 рр. він разом з В.Шемячичем за наказом Василя III брав участь у військовій авантурі М.Глинського. Однак виступ М.Глинського не виправдав сподівань московського правителя, оскільки жодного стратегічно важливого міста, окрім Мозиря та Друцька, повстанцям не вдалося захопити.

Після його смерті у 1518 р. всі його володіння перейшли до Василя III.

Отже, рід князів Можайських відігравав помітну роль у зміні статусу і політичної належності Сіверщини кінця XV – початку XVI ст. Надання прикордонних українських земель Можайським у вотчинне володіння стало серйозним прорахунком литовських князів. Оскільки Іван Можайський прагнув повернутися до Москви, а можливо й посісти московський стіл, то Сіверщина цікавила його лише як тимчасове володіння, яке він може вигідно обміняти на політичну кар'єру. Однак його надії не справдилися. Його син Семен, хоч і вже не бачив себе реальним претендентом на московський престол, продовжив «справу» батька і фактично приєднав сіверські землі до Московії. Причини його переходу полягали у частковій втраті контролю над землями свого батька та у прагненні отримати такі ж значні привілеї, які московський князь надав Воротинським та Бельським, що змінили своє підданство раніше. Також для послаблення сіверських князів, з метою усунення можливої політичної опозиції, московський князь Василь III постійно розпалював ворожнечу між Можайськими і В. Шемячичем, поступово обмежуючи їхні привілеї, та заохочував їхні шлюби з представницями московської знаті, що поглиблювало їхню залежність від центру.

Список джерел та літератури

1. Войтович Л.В. Княжа доба: портрети еліти. Біла церква: Видавець Олександр Пшонковський, 2006. 782 с.
2. Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымскою и Ногайскою Ордами и Турцией (1474-1505). *Сборник имп.Русского исторического общества (СбРИО)*. Т.41. СПб., 1884.
3. Полное собрание русских летописей (ПСРЛ). Том 32. Хроники: Литовская и Жмойтская, Быховца. Летописи: Баркулабовская, Аверки и Панцырного. Москва: Наука, 1975. 234 с.
4. Backus O. Motives of West Russian Nobles in Deserting Lithuania for Moscow. 1377–1514. Lawrence, Kansas, 1957.
<https://babel.hathitrust.org/cgi/pt?id=mdp.39015054032423&seq=1>
5. Lietuvos Didžiosios kunigaikštystės ir Maskvos valstybės sutartis 1449–1556 Metai. šaltinių publikacija sudarė, parengė, vertė Marius Sirutavičius. Vytauto Didžiojo Universitetas, 2016. 308 с.

ЄДИСАНСЬКА ОРДА ЯК НОГАЙСЬКЕ ЕТНОПОЛІТИЧНЕ УТВОРЕННЯ В ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОМУ ПРИЧОРНОМОР'І XVI – XVIII СТ.

*Кубріцька Єва,
здобувачка вищої освіти III курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Візер Світлана
м. Київ*

Анотація. Наукова розвідка присвячена аналізу особливостей життєвого укладу Єдисанської орди в умовах боротьби за землі Північно-Західного Причорномор'я. Виокремлюються ногайські етнічні групи з-поміж інших тюркських народів, які перебували на степових просторах сучасної України. Акцентується увага на політиці російського уряду щодо Єдисанської орди та ногайців загалом.

Ключові слова: Єдисан, ногайці, орда, Північно-Західне Причорномор'я.

Історія Півдня України затлумлена імперськими наративами Москви, яка подає його інтенсивний розвиток лише з початку XVIII ст. Ми можемо погодитися лише з тим, що Російська імперія змогла установити тут чіткі кордони, але цей факт не може заперечувати кількасотрічного перебування на цих землях тюркського етнічного елементу.

Єдисан – одна з історичних назв Одеської, Миколаївської та Херсонської областей. Такий екзотичний топонім – слід перебування ногайських орд на території Північно-Західного Причорномор'я.

Кілька версій походження слова обертаються навколо числа сім: сім титулів, сім тисяч лучників, сім родів. Останній варіант опирається на роди Ширіни, Арин, Кипчак, Арун, Алчин, Котай і Мангін.

За Генріком Янковським, польським тюркологом, після взяття московитами Астрахані у XVI ст. ногайці мігрували на західний берег ріки Іділ (сучасна назва – Волга). Кримським ханом в той час був Девлет Гірей і для новоприбулих знайти свій ареал проживання стало проблемою.

Тим часом політична суперечка між Юсуфом Мірзою, який вважався главою ногайців, і його спадкоємцем Ісмаїлом Мірзою розділила ногайців на дві частини. Ці політичні лідери представляли дві ідеї, які панували у владній еліті. Ісмаїл Мірза мав промосковські погляди та виступав за визнання ногайцями

московського протекторату. Юсуф Мірза ж був категорично проти такого сценарію. В 1555 р. його вбили, але його погляди успадкували сини і відійшли на землі Північного Причорномор'я.

Єдисанська орда була однією з підгруп ногайських вершників. Також важливо згадати про Буджацьку, Єдичкульську та Джембуйлуцьку орди.

Найбільша за чисельністю, як її ще називали, Джедісанська орда налічувала близько 40 тисяч кибиток станом на 1766 р. [6]. На чолі цього утворення стояв урядовець, якого в тюркомовних народах називали каймаканом (від араб. «каім макан» – місцеблюститель) або ж сераскир з роду Гераїв. Традиційно для степового регіону українського Подніпров'я населення, яке проживало на території панування Єдисанської орди, розводило коней, рогату худобу, а також вирощувало просо, ячмінь і гречку. Попри те, що ногайці зберігали свою окремішність у мові, культурі, традиції, вони відігравали важливу роль в житті Кримського ханства. Ногайська знать структурно вписалася в феодально-родову систему держави.

Ногайські воїни часто ставали найманцями у війнах в «степовому трикутнику» у складі козацьких, російських та польських військових загонів. Станом на середину XVIII ст. Єдисанська орда набула політичної сили такого рівня, що дозволило їй втручатися у «гру престолів» кримських ханів. Невдоволення Єдисану Халім Гіреєм набуло такого масштабу, що Порта була змушена усунути його й призначила ханом Арслан Гірея. Але й він протримався не довго, адже єдисанці домоглися остаточного утвердження Крим Гірея.

«Російсько-турецька війна 1768-1774 рр. стала рубіжною подією для ногайського соціуму» [3]. У 1771-1772 рр. російський уряд організував переселення значної кількості причорноморських ногайців на правобережжя Кубані. «Єдисанці зайняли лівий берег річок Кагальник і Чубур, правий берег Єї аж до р. Калали» [3].

1781 року єдичкульців виселили на турецький, лівий берег Кубані. Наступного року вони об'єдналися з групою місцевих адигів й пограбували єдисанців та джембуйлуківців.

Влітку 1783 року царський уряд вирішив знову переселити ординців, цього разу з Кубані, яка планувалася як майданчик бойових дій у новій війні з Туреччиною, на приуральські степи. Ногайці були невдоволені тим, що їх переселили на території, звідки перед тим пішли калмики. Їх позиція перейшла в повстання, яке згодом переросло в усвідомлені збройні виступи.

Натомість російська історіографія трактує описані вище події як каральну операцію Суворова проти ногайців через їх невдоволення новою владою. Як наслідок, більшу частину повстанців переселили до Уралу. «Зрештою ця низка збройних сутичок і призвела до того, що Суворов отримав можливість у місці

найбільшої концентрації ногайців, біля річки Лаба в урочищі Карменчик, 1 жовтня 1783 року вчинити напад і тотальний розгром ногайського війська. А разом з тим і вбивство багатьох ногайських сімей» [5].

Після цієї події кількість ногайців, включаючи і єдисанців, значно зменшилася. Деякі з них мігрували до Туреччини або ж розсіялися по Кавказу. Багато загинуло у поодиноких збройних сутичках й від голоду, який був наслідком дій Суворова.

Дослідження діяльності Єдисанської орди зачіпає тему перебування ногайців на території України, яка оповита пеленою фальсифікації російською історіографією, або ж, доречніше сказати, замовчена. Як наслідок, цей розділ історії Півдня України не досліджує всі віхи його минувшини, формуючи в пересічних людей та навіть деяких істориків хибне уявлення, що дикі, ніким не заселені причорноморські степи змогла підкорити лише Катерина II. «Ногайці досі губляться в абстрактному місиві народів, яке називають татарами. Це перша ознака інерції російського гранднаративу ХІХ ст.» – каже Владислав Грибовський [5].

Список джерел та літератури

1. Галенко О.І. Каймакам, як термін. *Енциклопедія історії України: Т. 4: Ка-Ком* / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2007. С. 528 URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Kaumakam> (дата звернення: 23.11.2024)

2. Грибовський В. В. Ногайські орди в системі державного управління Кримського ханства. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. 1999. № 7. С. 236.

3. Грибовський В. В. Ногайці в структурі українського степового кордону ХVІ-ХVІІІ ст.: економіко-географічний аспект. *Східний світ*. 2012. № 1. С. 60-69.

4. Грибовський В. В. Ногайські орди у політичній системі Кримського ханства. *Україна в Центрально-Східній Європі: Зб. наук. пр.* Київ: Інститут історії України НАН України, 2008. Вип. 8. С. 139-171.

5. Ногайський слід в історії України. Інтерв'ю з дослідником степових народів Владиславом Грибовським. *Локальна історія*. URL: <https://localhistory.org.ua/videos/bez-bromu/vladislav-gribovskii/> (дата звернення: 23.11.2024).

6. Панашенко В. В. Єдисанська орда. *Енциклопедія історії України: Т. 3: Е-Й* / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2005. С. 672. URL: http://www.history.org.ua/?termin=Edysanska_orde (дата звернення: 21.11.2024)

7. Сытин И. В. Закубанский поход Суворова : Военная энциклопедия : Т 10 / под ред. В. Ф. Новицкого. Рос. имп., 1912 г. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0006218>

8. Jankowski H. Nogay'ların Bitmeyen Göçü // Bandırma'nın Gözü Kulağı Sesi. URL:<https://gercekbandirma.com/nogaylarin-bitmeyen-gocu/> (дата звернення: 22.11.2024).

РОЛЬ ПЕТРА КОНАШЕВИЧА-САГАЙДАЧНОГО У ПОСИЛЕННІ ПОЗИЦІЙ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ В КИЄВІ

*Ищенко Діана,
здобувачка вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Візер Світлана
м. Київ*

Анотація. У роботі проаналізовано діяльність гетьмана Петра Конашевича-Сагайдачного щодо захисту та підтримки православної церкви в Києві. Розглянуто його роль у процесі відновлення церковної ієрархії та вступі козацтва до Київського братства, що значно посилало позиції православ'я в регіоні.

Ключові слова. Петро Сагайдачний, православна церква, патріарх Феофан, Київське братство.

Петро Сагайдачний – визначна українська історична постать початку XVII століття, чия діяльність мала вагоме значення для зміцнення позицій православної церкви з осередком у Києві.

В роки своєї юності (точні роки встановити складно, оскільки до сьогодні триває дискусія стосовно дати народження гетьмана) Сагайдачний міг на власні очі бачити погіршення становища православної громади після укладання Берестейської унії, коли православна церква взагалі втратила свій офіційний статус в Речі Посполитій. Петро Сагайдачний здобув освіту в Острозькій школі, де навчався з 1592 по 1598рр. Цей навчальний заклад наприкінці XVI ст. став осередком гуртування найосвіченіших представників православного інтелектуального середовища, спілкування з якими сформувало світогляд майбутнього гетьмана – відданого захисника православної конфесії.

Участь козацьких загонів під керівництвом Сагайдачного у війні між Річчю Посполитою та Московським царством у 1617-1618 роках створила сприятливі умови для посилення позицій козацтва та стало поштовхом до висунення нових вимог козаків до уряду. Ці вимоги стосувалися як визнання станових прав козацтва, так і захисту прав православних віруючих. Визначним результатом активної позиції козаків та особистого впливу Петра Сагайдачного стало те, що вальний сейм 1618 року повернувся до обговорення проблеми заспокоєння «релігії грецької». Таким чином з цього часу козацтво взяло на себе провідну роль у відстоюванні інтересів церкви.

Найгострішою проблемою для православної церкви з початку XVII ст. стало питання висвячення ієрархів. Адже після укладання Берестейської унії церква втрачала своїх владик, а можливості висвячення нових не було, що ставило під загрозу саме існування православної церкви. Шанс відновити церковну ієрархію з'явився, коли у 1620-1621 роках Україну відвідав патріарх єрусалимський Феофан. Першочерговою метою його подорожі була поїздка до Москви та збір там коштів для підтримки східних церков. Там же він здійснив церемонію висвячення Філарета Романова на московського патріарха, який доводився батьком правлячому царю Михайлу.

Гетьман та козацька старшина вирішили використати цей візит для розв'язання важливих питань церковного життя в Україні. Оскільки Феофан мав повноваження від Константинопольського патріарха врегульовувати церковні справи, то він міг висвячувати українське духовенство. Сагайдачний видав універсал, який засвідчував гарантії безпеки, надані козаками для патріарха на період його перебування на території України. Це мало спонукати Феофана вирушити в дорогу назад, саме через українські території.

Єрусалимський патріарх Феофан 4 лютого 1620 р. прибув до Путивля, потім відвідав Густинську обитель, після чого прибув Єрусалимський патріарх Феофан, який, покинувши межі Московської зупинився в Прилуках, де його радо зустрів гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний з великим загоном козаків. У супроводі новоявлених захисників православ'я, патріарх Феофан 22 березня прибув до самого Києва. Орієнтовно наприкінці весни на початку літа 1620 р. Військо Запорозьке на чолі зі своїм зверхником вступило до Київського Богоявленського братства (часто зустрічається датування цієї події 1615 р.), а отже долучилося до місцевих міщан і шляхтичів, які створили це об'єднання [2, с. 51, 53]. Приєднання Війська Запорозького до братства може слугувати символічним актом єднання різних верств українського суспільства навколо ідеї захисту православ'я. Це посилює як позиції братства, так і авторитет козацтва як захисника православної віри. А завдяки безпосередній матеріальній допомозі

П. Сагайдачного, братська школа змогла розширити свою діяльність та згодом трансформуватися в Києво-Могилянську колегію.

Точна хронологія та послідовність церемоній висвячення вищого українського духовенства залишається нез'ясованою до сьогодні. В історичній науці досі немає однастайності щодо часу проведення патріархом Феофаном церковних хіротоній: це відбулося до першої спроби виїхати з України, яка не вдалася через розгром у Цецорській битві та загрозу від османського війська в Молдавії, чи після того, як він повернувся до Києва. Втім можна свідчити, що процес, під час якого було висвячено митрополита та п'ятьох єпископів, закінчився 10 вересня (31 серпня за старим стилем) 1620 року.

Друга спроба повернення патріарха Феофана до Єрусалима виявилася більш успішною, принаймні на українських теренах. Подорож відбувалася під охороною козацького загону на чолі з полковником Сагайдачним за маршрутом від Трахтемирова до Сорок, куди патріарх прибув орієнтовно в другій половині лютого. Проте його подальший шлях виявився складним. Відомо, що після супроводу Феофана за Дністер, П. Сагайдачний з козацьким загonom у кількaсот осіб повернувся на Запоріжжя, де його очікували важливі справи – зокрема, переговори з королівським посланцем щодо участі козаків у турецькій кампанії [3, с. 33-34].

Під час переговорів польські представники пообіцяли козакам заплатити за участь у поході та піти на поступки у питаннях віри. Козацька рада, довго обговорюючи це питання, вирішила виступити проти Османської імперії. Коли Хотинська війна успішно закінчилася, козаки під проводом Сагайдачного продовжували наполягати на своїх релігійних вимогах. Хоча король через своїх комісарів дозволив козакам проводити православні обряди, він не погодився визнати нових церковних владик, яких висвятив Феофан.

За п'ять днів до смерті П. Сагайдачний склав заповіт, за яким великі суми грошей відписав на різні благодійні цілі, зокрема, 1,5 тис. польських злотих школі Львівського братства, зробив надання різним церквам та монастирям. Чималі кошти зі статків П. Сагайдачного дісталися також Київському братству [1, с. 32].

Отже, роль Петра Конашевича-Сагайдачного у посиленні позицій православної церкви в Києві була всеохоплюючою та багатоаспектною. Його діяльність включала в себе військовий захист, дипломатичну підтримку, матеріальну допомогу православній церкві. Завдяки його зусиллям було закладено міцний фундамент для подальшого розвитку православ'я в Києві та збережено релігійну традицію в складний історичний період.

Список джерел та літератури

1. Демочко В. Роль козацтва на чолі з П. Сагайдачним у відновленні та розвитку церковного життя в Україні в першій половині XVII ст. *Волинські історичні записки*. 2010. №1. С. 29-33.
2. Рудюк Д. Святий благовірний гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний і його роль у відновленні української православної ієрархії 1620/21 рр. *Православ'я в Україні. До 400-річчя з часу відновлення православної ієрархії Київської митрополії Єрусалимським патріархом Феофаном: Збірник статей / Під ред. д. н. з богосл., проф., Митрополита Київського і всієї України Епіфанія та ін. К., 2020. Вип. X. С. 47-60.*
3. Сас П. Відновлення православної ієрархії Київської митрополії (1620 р.). *Український історичний журнал*. 2010. Вип. 4 (493). С. 15-39.

ЗАХАРІЯ КОПИСТЕНСЬКИЙ В РУСЬКОМУ ПРАВОСЛАВНОМУ ПРОСТОРІ ПЕРШОЇ ТРЕТИНИ XVII СТ.

*Савченко Ярослав,
здобувач вищої освіти III курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Візер Світлана
м. Київ*

Анотація. Наукова розвідка присвячена аналізу діяльності Захарія Копистенського – відомого церковного та культурного діяча першої третини XVII ст. Показано значення та авторитет Копистенського в середовищі руських православних інтелектуалів. Звернено увагу на тісні зв'язки та співпрацю З. Копистенського із Є. Плетенецьким, який мав значний вплив на богослова. Висвітлено внесок Копистенського в розвиток друкарства на території Центральної України та його дії в чині архімандрита Києво-Печерської лаври, що були спрямовані на захист православної церкви. У роботі проаналізовано найвідоміші праці Захарія Копистенського, основну увагу звернено на «Палінодію».

Ключові слова: Захарія Копистенський, Єлисей Плетенецький, архімандрит, «Палінодія», книгодрукування, інтелектуал, православна церква, промосковські погляди.

Захарія Копистенський народився в селі Кописно на території Руського воєводства в українській шляхетській православній родині. Рідним дядьком Захарії був відомий перемишльський єпископ Михайло Копистенський, який разом з Гедеоном Балабаном у червні 1595 р. під впливом Василя-Костянтина Острозького відмовилися підписувати «Головні артикули владик руської церкви», на основі яких було укладено Берестейську унію.

Навчання майбутній архімандрит Києво-Печерської лаври почав у віці семи років під опікою дядка або ж, як стверджує В. Кметь, початкову освіту хлопець міг отримати у Перемишльській парафіяльній школі [6, с. 34]. У дослідників немає єдиної думки стосовно того, де продовжив навчатися юний Захарія, це була Львівська братська школа або ж Острозька школа. Більш за все, Копистенський навчався в Острозі, адже згодом він написав хвалебний лист учителям та богословам цієї школи.

Близько 1611 року Захарія переїхав до Львова, став викладати у Львівській братській школі. Під час перебування у Львові Копистенський користувався фондами бібліотеки братства, а також познайомився з видатним книжником Гаврилом Дорофєйовичем, з яким вони дружили протягом всього життя [10, с. 70].

Після 1611 року Захарія певний час жив у Путненському монастирі у Молдавії, де вивчав теологію та став ченцем. На думку Є. Пшеничного, завданням Копистенського в монастирі було вивчати богословські книги, які мали б допомогти православним у боротьбі з уніатами та католиками. У Молдавії Захарія познайомився зі схимонахом Йовом Княгиницьким, який мав значний вплив на формування молодого ченця [10, с. 71].

З 1616 р. життя Захарії Копистенського було пов'язано з Києвом. Ініціатором його переїзду був архімандрит Єлисей Плетенецький, який запросив Захарію на службу в Києво-Печерській лаврі. Найбільше відомостей про життя та діяльність Плетенецького залишив у своїх працях саме Копистенський, який підкреслював, що архімандрит відіграв основну роль у формуванні його як богослова та письменника. У 1616 році Копистенський вступив до новоствореного Київського Богоявленського братства [7, с. 264].

Значними були заслуги Захарії в друкарській та літературній діяльності Печерського монастиря, де він займався коригуванням та редагуванням православних творів. Першою працею, яка була надрукована в монастирській друкарні, став «Часослов», у якому вміщено передмови Плетенецького та Копистенського. Близько 1619 року архідиякон почав співпрацювати з Лаврентієм Зизанієм-Тустановським, який в цей час також приїжджає до Києва. Зизаній був високоосвіченою людиною, досконало знав грецьку мову та був проповідником православ'я. Разом із Копистенським вони видали «Бесіди Іоана

Златоуста на дії Св. Апостолів» та «Глумачення Андрія Кесарійського Апокаліпсису Іоана Богослова» [10, с. 73].

У 1620 р. було надруковано працю «Книга про віру єдину святої соборної Апостольської церкви», у якій категорично засуджувалося віровчення протестантів та догмати католицької церкви. Достеменно невідомо, хто є автором цього твору. В. Завитневич [5, с. 281], М. Грушевський [4, с. 409] та М. Возняк [1, с. 50] однозначно називають автором «Книги про віру» саме Захарію Копистенського, адже манера та стиль дуже схожі на той, що притаманний архідиякону, а також наприкінці першої частини книги є слова: «Раб Ісуса Христа ієромонах Азарія Х». Учені вважають, що Азарія – це трансформація імені Захарії. Однак, на думку С. Голубєва, автором книги був хтось інший, а Захарія написав лише правку [3, с. 366].

Найвидатнішою працею Копистенського була «Палінодія» або «Книга оборони», яка є твором полемічної літератури і обґрунтовує право українців на свою релігію у Речі Посполитій. Проте, крім полемічних акцентів, в праці піднімаються і богословські питання про догмати та канони православної церкви, що підносить цю працю до рівня серйозного богословського трактату. Починаючи з шістнадцятого розділу автор розглядає і питання руської історії, зокрема хрещення Русі, Флорентійську унію, і при цьому намагається заперечити зв'язок між уніатським духовенством і Київською митрополією. В останньому, 23 розділі, 3. Копистенський відзначає, що Берестейська унія є незаконною і не має юридичної сили на українських землях в складі Речі Посполитої, адже об'єднання відбулося без благословення патріарха і на Соборі не були присутні представники від кожного світського та духовного стану, що засвідчує нелегітимність унії. Крім цього, у праці особлива увага звернена на рід Острозьких, яких автор зображує як споконвічних захисників православної віри від посягань католиків та уніатів.

Автор також піднімає питання про благодатність православної та католицької церков та спростовує твердження католицького духовенства про те, що православна церква втратила благодать. На підтвердження своєї думки він розповідає про різноманітні чудеса, які відбулися на Русі після 1054 р., зокрема йдеться про «діяння святих печерських отців, чудо з відсіченою головою святого митрополита Макарія, що зберігалася в Софійському соборі, чудеса княжни Юліанії Гольшанської, святої Варвари» [9, с. 66]. Згадує Копистенський і про московські чудеса і святині, які могли побачити вояки війська Речі Посполитої під час походів на територію Московії на початку XVII ст. Загалом у цей час серед православних відбувалася така собі ідеалізацію московських святинь, які стають взірцевими для інших православних держав.

В «Палінодії» З.Копистенський одним із перших серед православних ієрархів обґрунтовує ідею про етнічну та церковну близькість Русі з Московією. Така думка була новою як на теренах України, так і Московії. Копистенський говорить, що кровна єдність двох держав мала рідкісний характер, бо московити ніколи не використовували українців у своїх планах навіть тоді, коли це було дуже вигідно для Московії [9 с. 69].

Такі промосковські погляди З. Копистенського були обумовлені передусім нетолерантною релігійною політикою Сигізмунда III, уряд якого взагалі заперечував існування православної церкви на теренах Речі Посполитої [2, с. 39]. Тому православні ієрархи, щоб протиставити себе уніатам, позиції та авторитет яких зростав, почали звертатися до Московії, яка в очах українських інтелектуалів була однією з найважливіших православних держав і виступала як захисниця скривдженого православ'я. Крім цього, єрусалимський патріарх Феофан, що здійснив у 1620 р. хіротонію митрополита Йова Борецького, закликав не воювати проти єдиновірної Москви, а підтримувати з нею дипломатичні контакти. Це, безумовно, вплинуло на ставлення руського православного населення до Московії. Орієнтація З. Копистенського на Москву була обумовлена прагненням показати свою відмінність від уніатів та католиків, адже православний інтелектуал належав до владик, які сповідували традиційні погляди і нізащо не хотіли йти на компроміс із польською владою щодо примирення представників усіх трьох конфесій. Тому З. Копистенський виступав проти будь-яких переговорів з уніатами чи католиками.

Водночас праця містить тенденції еллінофільства. Якщо реалізувати обидві ці напрями, то вони приведуть до взаємозаперечення. Сам Копистенський не приділяв особливої уваги цьому, адже «москвофільство» і «еллінофільство» він показував як антикатолицькі, які можна використати в часи такого активного полемічного протистояння.

Копистенський категорично не підтримував тезу «Москва – третій Рим», яка була поширеною протягом XVI – XVII ст. Він стверджував, що усі царства на землі є непостійними та тимчасовими, згадував єврейське, римське, грецьке царства, яких вже немає на землі, та вважав, що така сама доля спіткає сучасні царства, зокрема і московське. Тому всі християни мають турбуватися лише про одне царство – «Небесний Єрусалим». Однак все ж таки у «Палінодії» автор підносить значення Московського патріархату, коли говорить, що місце Римського патріархату, який був провідним серед інших патріархатів до 1054 р., має посісти новоутворений Московський патріархат. Загалом ідеальною країною, на думку Копистенського, була б православна Русь у межах всіх східнослов'янських територій [9, с. 72].

Натомість Московська церква не поспішала підтримувати стосунки з українськими православними інтелектуалами, побоюючись спровокувати цим новий військовий конфлікт з Річчю Посполитою. У першій третині XVII ст. Московія залишалась досить слабкою державою через період Смути та інтервенції з боку інших країн [8, с. 357]. Тому в той час, коли Захарія Копистенський обґрунтовував ідею єдності Русі та Московії, остання активно заперечувала цю тезу. Відбувалося перехрещування православних Київської митрополії, а також московити не підтримували бажання українських інтелектуалів надрукувати свої богословські праці в Москві. Проте вже з другої половини XVII ст., а особливо з початку XVIII ст. московська влада почне активно використовувати тези З. Копистенського для обґрунтування своїх загарбницьких планів.

У 1624 році помер архімандрит Єлисей Плетенецький. Він призначив своїм наступником Захарію Копистенського, адже був впевнений, що саме колишній архідиякон продовжить його курс діяльності та твердо стоятиме на захисті православної віри [10, с. 75]. Як і його попередника, Захарію Копистенського поважали та цінували у суспільстві, це підтверджується тим, що Яцько Острянин, Дацько Гордієнко, Ілляш Федорович їздили на вальний сейм, щоб вмовити короля погодитися на обрання Копистенського архімандритом. На чолі Києво-Печерської обителі Захарія став очільником інтелектуальних та учених сил Києва.

Копистенський всіма силами боровся за збереження особливого статусу монастиря. Полоцький архієпископ Мелетій Смотрицький під час поїздки до константинопольського патріарха отримав дозвіл для митрополита підпорядкувати своїй владі монастирі та братства, ліквідувавши їх права на ставропігію. Києво-Печерський монастир виступив категорично проти цього, в 1626 р. архімандрит на митрополичому суді зумів відстояти права лаври на ставропігію [10, с. 77]. За часи архімандритства Копистенського лаврська друкарня надрукувала 9 видань, що є показником безперервної та невтомної праці Захарії та його однодумців-інтелектуалів.

Захарія Копистенський помер 21 березня 1627 р., його поховали у Києво-Печерській лаврі в каплиці князів Корецьких, де була надгробна плита з епітафією. Архімандрит залишив по собі величезну славу видатного друкаря та церковного діяча. Праці, що були надруковані за сприяння З. Копистенського, були надзвичайно важливі для руського суспільства першої третини XVII ст., адже вони сприяли поширенню освіти на українських землях Речі Посполитої та зміцненню позиції нелегальної православної церкви. Промосковські погляди З. Копистенського у «Палінодії» стали наслідком релігійної нетерпимості політичного курсу уряду Речі Посполитої, який навіть після висвячення

православної ієрархії 1620 р. відмовлявся легалізувати статус православної церкви. Саме через це богослов переорієнтовується на єдиновірну Московію, яка для тогочасних руських інтелектуалів виступала захисником православної віри.

Список джерел та літератури

1. Возняк М. Історія української літератури. Львів : Просвіта, 1921. Т. 2. 416 с.
2. Візер С., Коростельова А. Особливості формування промосковської орієнтації церковних православних діячів 20-х рр. XVII ст. *Гілея: науковий вісник*. 2020. № 159. С. 38.
3. Голубев С. Киевский митрополит Петр Могила и его сподвижники. Київ : тип. Корчак-Нов., 1883. Т. 1. 1168 с.
4. Грушевський М. Історія України-Руси. Київ : Наук. думка, 1995. Т. 7. 644 с.
5. Завитневич В. Палінодія Захарія Копистенського та її місце в історії західноруської полеміки XVI–XVII століть. Варшава, 1883. 400 с.
6. Кметь В. Православна історіософія архімандрита Захарії Копистенського. *Православний вісник*. 2003. № 3-4. С. 34.
7. Огієнко І. Історія українського друкарства. Київ : Либідь, 1994. 448 с.
8. Плохій С. Наливайкова віра: козацтво та релігія в ранньомодерній Україні. 2-ге вид. Київ : Критика, 2006. 496 с.
9. Савченко С. Рецепція спадщини Київської Русі в Україні кінця XVI–XVII століття : на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук. Львів, 2005. 229 с.
10. Степенькіна П. Захарія Копистенський. *Українська біографістика*. 2008. № 4. С. 70-77.

УГОДА ЗАПОРОЗЬКОЇ СІЧІ З КРИМСЬКИМ ХАНСТВОМ 1624 р. ЯК ПРИКЛАД ПОЛІТИЧНОЇ ЗРІЛОСТІ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII СТ.

*Медвідь Марія,
здобувачка вищої освіти II курсу магістратури
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Візер Світлана
м. Київ*

Анотація. В тезах здійснено спробу проаналізувати значення військово-політичного союзу 1624 р. між Запорозькою Січчю та Кримським ханством на формування політичного світогляду козацтва.

Ключові слова: Запорозька Січ, Кримське ханство, політико-правовий акт, переговори, політична свідомість.

Козацтво на початку XVII ст. стало потужною ланкою в тогочасному суспільстві і з часом почало усвідомлювати себе як окремий суспільний стан. Політична свідомість і обізнаність козаків постійно зростала, що робило їх активними учасниками суспільного і політичного життя. Козацький спосіб життя сам по собі вимагав участі кожного в громадських справах: у виборах козацької старшини та гетьмана, у формуванні думки щодо того, хто гідний займати певну посаду. Основою для такої активності козаків служили права, обов'язки, які були закріплені в традиційних, моральних і правових нормах. Кожен свідомий козак усвідомлював необхідність підтримки державотворчих ініціатив і захисту політичних інтересів не тільки козацького стану, але й усіх верств українського суспільства. Патріотично налаштована старшина та козаки з лицарською свідомістю прагнули розвивати політику, яка відповідала б загальнонаціональним інтересам і сприяла зміцненню української державності.

Одна із причин, що козаки почали себе усвідомлювати як окремий соціальний стан і окрім того, що козаки вміли воювати та заробляти собі на хліб, стало те, що козацька старшина брала участь в міжнародних відносинах. З початку XVII ст. все частіше дипломатичним партнером Запорозької Січі ставало Кримське ханство. Але й інші країни почали визнавати козацтво як повноправного союзника. Питання співпраці козаків з татарами активно

розроблялось такими сучасними українськими вченими як В.Борисенко [1], В.Горобець [2] та Т.Чухліб [3, 4].

У Криму були спроби кримських правителів Мехмед-Герая та Шагін-Герая налагодити стратегічні відносини з Військом Запорозьким для досягнення власних політичних цілей. На думку В. Горобця, Шагін-Герай, який відіграв ключову роль у переговорах, прагнув використати козацьку військову силу як важіль у зовнішньополітичній грі Кримського ханства.

Основна мета Шагін-Герая полягала у формуванні такої моделі зовнішньої політики, яка б ґрунтувалась на ідеї боротьби з Московською державою та водночас досягненні миру з Річчю Посполитою. У цьому контексті союз із запорожцями він сприймав як інструмент для закріплення домовленостей із польською стороною, не беручи на себе зобов'язань щодо підтримки інтересів українських козаків.

Це свідчить про прагматичний підхід кримської еліти до дипломатії, де інтереси союзників мали другорядне значення. Для Війська Запорозького така позиція ставила під сумнів взаємність у партнерстві та спонукала козаків до обережності у справах із Кримським ханством. «Калга пропонував запровадити і скріпити обопільними присягами таку модель відносин Кримського Юрту з урядом Зигмунта III: ханський уряд бере на себе зобов'язання не здійснювати «жодних вторгнень у державу найяснішого короля Зигмунта»; надавати Короні Польській на її заклик військову допомогу проти ворогів; а з Військом Запорозьким обіцяє мати «сусідську приязнь, мир, спокій і згоду» [2, с. 330]

Угода 1624 року – це перший політико-правовий акт, який заклав основу союзних відносин між Військом Запорозьким і Кримським ханством, започаткувавши тривалу традицію козацько-кримських союзів. Цей договір не лише зміцнив співпрацю між двома сторонами, але й дозволив козакам посилити свої позиції у стосунках з королем і Річчю Посполитою, розширивши їхню політичну автономію та вплив у суспільстві.

У 20–30-х роках XVII століття відбулися важливі зміни, які підкреслювали зростання політичного авторитету козацтва. Воно все більше сприймалося як державотворча сила українського народу, здатна впливати на політичні процеси. Згідно договору Військо Запорозьке визнавалося міжнародним партнером та рівнозначною стороною переговорів між обома політичними утвореннями. Також було домовлено про воєнно-оборонний союз та взаємний ненапад, що викликало чималий резонанс у відносинах між країнами Близького Сходу та країнами тогочасної Європи.

На думку Т. Чухліба, «цей акт оцінювався саме як союзницький і фактично міждержавний договір, який у правовому відношенні був вищим за попередні домовленості козацтва з іноземними володарями про військову службу» [3, с.

36]. Шагін Гірей підписує документ, який заключається в тому, що він дотримується союзницьких зобов'язань: «Я, Шагін-Гірей, кримський цар, даємо цей наш присяжний лист запорозьким козакам, насамперед пану гетьману, і всьому козацькому товариству, осавулам, отаманам і всьому Війську. Засвідчуємо цим нашим листом і присягами, що від мене і всіх наших людей не діятиметься жодної кривди і шкоди. І від них козаків вимагаємо того, аби так робилося... і на те даємо наш широкий присяжний лист Богу і Пророку» [4, с. 43]

Отже, у 20-30-х роках XVII ст. відбулися важливі зміни, які підкреслювали зростання політичного авторитету козацтва. Боротьба козаків проти татар і турків вже в 80-х роках XVI ст. сформувала чітке їх уявлення про загальноважливу місію, яку вони виконують – захищають весь християнський світ від мусульманського наступу. Переговори із ханом та укладення політичної угоди – якісно новий етап політичної свідомості, коли козаки вже бачили себе не просто учасниками антимусульманської коаліції Європи, а самостійними гравцями на міжнародній арені.

Список джерел та літератури

1. Борисенко В., Візер С. Державотворчі та національно-духовні процеси в Україні першої половини XVII ст. Навчальний посібник. Київ, 2010. 154 с.
2. Горобець В. Русь після Русі Між короною і булавою. Українські землі від королівства Русі до війська запорозького. Київ, 2016. 352 с.
3. Чухліб Т. Козаки і татари. Українсько-кримські союзи 1500–1700-х років. Київ, 2017. 274 с.
4. Чухліб Т. Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної Української держави 1648-1721 рр. Київ, 2009. 616 с.

МИТРОПОЛИТ СИЛЬВЕСТР КОСОВ: РЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ТА ВПЛИВ НА ЦЕРКОВНЕ ЖИТТЯ СЕРЕДИНИ XVII СТОЛІТТЯ

*Клапцуняк Павло,
здобувач вищої освіти I курсу магістратури
історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Візер Світлана
м. Київ*

Анотація. Сильвестр Косов, митрополит Київський, Галицький і всієї Русі, активно впливав на релігійне і церковне життя XVII століття в Україні. Його діяльність була спрямована на зміцнення православної церкви, розвиток освіти та протистояння уніатському й московському впливам.

Ключові слова: Сильвестр Косов, православна церква, Києво-Могилянська колегія, релігійна політика, унія.

Сильвестр Косов, що став київським митрополитом після смерті Петра Могили у 1647 році, активно продовжив зусилля щодо реформування та зміцнення православної церкви. Він підпорядкував братства та монастирі церковній ієрархії та сприяв адаптації програми Києво-Могилянської колегії до стандартів латинських шкіл. Однією з помітних ініціатив Косова було відновлення діяльності Софійського собору та церковної освітньої системи загалом, що зробило його ключовою фігурою у розвитку церковної освіти та організації в той період [2, с. 64].

Митрополит спирався на культурно-освітні реформи свого попередника, які мали на меті забезпечити українську православну церкву власним освіченим духовенством, здатним відстоювати її інтереси в умовах постійного тиску з боку католиків та уніатів [5, с. 45]. Зокрема, Косов підтримував подальший розвиток Києво-Могилянської колегії, яка поступово перетворювалася на інтелектуальний осередок, здатний готувати православну еліту. Під його керівництвом колегія отримувала підтримку не лише від української православної церкви, але й від козацької старшини, що бачила в ній інструмент для підготовки майбутніх лідерів. Косов активно сприяв залученню викладачів з інших православних країн, зокрема з Греції та Балкан, що допомагало підвищити рівень освіти і зберігати православні традиції. До навчальної програми академії були включені не лише богословські, але й світські

дисципліни, такі як риторика, філософія, математика і астрономія, що сприяло зміцненню позицій православної церкви серед освіченого населення України.

Крім підтримки колегії, митрополит Сильвестр Косов послідовно виступав проти посилення впливу католицької церкви в Україні, відстоював автономний статус української православної церкви та збереження традиції київського православ'я. Косов рішуче виступав проти унії, вважаючи її загрозою для релігійної і культурної ідентичності українців. Митрополит неодноразово звертався до польського короля і сейму з вимогами відновити права православних громад, повернути відібрані уніатами храми та монастирі. В одному з листів до короля владику наголошував, що унія спричиняє соціальні конфлікти, які загрожують стабільності в країні [1, с. 15].

Особливо важливим напрямом діяльності Косова стало відновлення та збереження православних монастирів. З початку XVII століття значна кількість православних монастирів перейшли в підпорядкування уніатської церкви, частина з тих, що залишились, перебували в занедбаному стані. Сильвестр Косов докладав значних зусиль для відновлення таких обителів і повернення їх під юрисдикцію православної церкви. Він активно працював над тим, щоб монастирі могли знову виконувати свої релігійні та освітні функції. Тому під його керівництвом в багатьох монастирях були відновлені бібліотеки, почали знову займатися переписуванням і збереженням книг, що було важливим для збереження української культурної спадщини [2, с. 64]. Відновлення монастирів часто супроводжувалося конфліктами з уніатськими єпископами. Один з найгостріших конфліктів виник між Косовим і полоцьким єпископом-уніатом Антонієм Селявою. Селява намагався підпорядкувати собі православні монастирі на території своєї єпархії, що викликало рішучий опір з боку Косова. Він звертався до польського короля з проханням захистити права православних монастирів і припинити втручання уніатів у їх діяльність [3, с. 95].

Після Переяславської ради 1654 року політична ситуація стала ще більш напруженою. Московський уряд почав активно втручатися у справи української православної церкви, намагаючись підпорядкувати її Московському патріархату. Косов відмовився присягати на вірність московському цареві, що призвело до загострення відносин між Київською митрополією та московським урядом. Він наполягав на збереженні підпорядкування константинопольському патріарху, оскільки це гарантувало автономію і захист від безпосереднього втручання з боку Москви.

Царський уряд звинувачував Київську митрополію у зв'язках з уніатським духовенством та політичними діячами, що створювало додаткові труднощі у відносинах з Московським царством. Ці звинувачення мали на меті

дискредитувати митрополита Сильвестра Косова і зменшити його вплив у церковних колах.

Митрополит неодноразово звертався до константинопольського патріарха з проханням підтвердити права Київської митрополії. Він надсилав листи і делегації до Константинополя, пояснюючи важливість збереження автономії української церкви. Косов аргументував, що підпорядкування московському патріархату загрожує збереженню церковних традицій і може призвести до втрати незалежності церкви [1, с. 15].

Крім зовнішнього тиску, Сильвестр Косов стикався з внутрішніми викликами. Деякі духовні особи та світські діячі підтримували ідею підпорядкування Москві, вважаючи це шляхом до стабільності і захисту від польського впливу. Митрополит Косов, однак, продовжував наполягати на збереженні незалежності і протистояв цим настроям.

Отже, завдяки діяльності митрополита Сильвестра Косова православна церква в Україні зберегла релігійну і культурну самобутність. Він не лише відстоював права православних, але й забезпечив освічену спадщину, яка стала основою для подальшого розвитку українського суспільства. Його діяльність можна розглядати як важливий етап боротьби за збереження релігійної та культурної автономії Київської митрополії в умовах польського та московського тиску.

Список джерел та літератури

1. Абрамович Д. Києво-Печерський Патерик (Вступ, текст, примітки). Київ, 1930. Репринтне перевидання: Київ, 1991. С. 15.
2. Горвий А. Сильвестер Косов в контексті української історії. *Могилянські читання*. 2002. № 2001 р. С. 63–67.
3. Горвий А. Забутий митрополит Сильвестр Косов. Київ : Наш час, 2014. 112 с.
4. Оглоблин О. Проблема державної влади в Україні за Хмельниччини й Переяславська рада 1654 р. *Студії з історії України: Статті і джерельні матеріали*. Нью-Йорк, Київ, Торонто: Українське історичне товариство. Українська Вільна Академія наук у США. Історична секція, 1995. С. 117-130.
5. Synarski S. Sarmatyzm - ideologia i styl zycia. Polska XVII wieku. *Panstwo, spoleczenstwo, kultura* / ред. J. Tazbira. Warszawa, 1969. С. 220-243.

ХАРАКТЕР УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ XVII СТ. У ПОРІВНЯННІ З НІДЕРЛАНДСЬКОЮ РЕВОЛЮЦІЄЮ XVI-XVII СТ.

*Чмихова Анастасія,
здобувачка вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Бакуменко Олександр
м. Київ*

Анотація. Боротьба за свободу та прагнення народів до змін зумовлює новий етап в історії Європи. У другій половині XVI – на початку XVII століття народно-визвольні рухи набули значної сили, перетворившись на більш масштабні соціально-політичні події, які можна охарактеризувати, як «революція». Серед них, важливо виділити Нідерландську та Українську революції, які мають спільні риси, але при цьому суттєво відрізняються за своїм характером.

Ключові слова: революція, Нідерландська революція, Українська революція.

Українська та Нідерландська революції, хоч і відбувалися в різних куточках Європи, мають багато спільного. Обидві ці події були вибухом прагнення народів до самовизначення, до звільнення від чужоземного ярма та до встановлення власних порядків. Однак, кожна з цих революцій мала свої особливості, обумовлені унікальним історичним та культурним контекстом.

Метою даної роботи є проведення порівняльного аналізу характеру Нідерландської революції XVI-XVII ст. та Української революції XVII ст. з метою виявлення спільних рис та відмінностей у різних його аспектах. Це дозволить глибше зрозуміти причини їх виникнення, особливості розвитку та вплив на подальшу історію обох народів.

Поняття «революція» упродовж історії зазнавало численних трансформацій, набуваючи різних значень залежно від соціальних, політичних і культурних контекстів. Однак, незмінним залишається той факт, що головною рушійною силою революційних подій виступає народ, невдоволений своїм становищем, політичними утисками чи економічними труднощами. Революції є проявом колективного прагнення до змін, спробою подолати існуючі системи, які не відповідають очікуванням більшості. У другій половині XVI – на початку XVII століття Європа стала ареною масштабних народних рухів, що поєднували

соціальний, національний і релігійний аспекти. До цих ключових подій належать Нідерландська революція XVI–XVII століть, та Українська революція XVII століття. Вивчення та протиставлення цих революцій дає нам змогу краще зрозуміти спільні тенденції та особливості національно-визвольних і соціальних рухів, які розгорнулися на території Європи в той час.

Нідерланди й Україна мали вагоме економічне значення для держав, які їх контролювали. М.С. Грушевський наголошував, що Нідерланди були «ціннішою за американське Ельдорадо» через величезні прибутки для Іспанії. Аналогічно П. Дорошенко відзначав, що ресурси України, зокрема зерно, худоба, ліс, смола та інші товари, забезпечували Речі Посполитої значні доходи від експорту через балтійські порти [4, с. 23]. У XVI ст. Нідерланди стали однією з економічно найрозвинутіших країн Європи. Занепад феодалізму, поява мануфактур, великі географічні відкриття та розширення торгових шляхів сприяли капіталістичному розвитку. Антверпен перетворився на центр світової торгівлі, де одночасно збиралося до 2500 кораблів. Це створило передумови для швидкої трансформації економічних відносин: формувалося фермерське господарство, зникала феодальна залежність, а селяни розшаровувалися на фермерів і обезземелену бідноту. Дворянство втрачало економічні позиції, поступаючись місцем новим аграрним відносинам [3, с. 177].

В Україні натомість домінувала система, що базувалася на залежності селян. Проте й тут з'являлися елементи фермерства, які суперечили існуючому господарському устрою - соціальна нерівність, кріпосне право та безправність селян створили ґрунт для національно-визвольної боротьби [2]. Обидві революції, Нідерландська й Українська, мали соціальний, національний і релігійний характер. У Нідерландах головним рушієм стала релігія: протестантизм став символом боротьби проти іспанського абсолютизму, за кілька днів іконоборський рух охопив 12 із 17 провінцій, у Фландрії знищили понад 400 церков, а загалом у Нідерландах – 5500. А. Піренна зазначав, що релігійне питання стояло вище за національне, у цьому конфлікті іспанська монархія зіткнулася з помилковими ідеями: вузьким католицизмом і неприйняттям протестантизму [1, с. 151].

В Україні релігійне питання також відіграло значну роль. Польсько-католицький утиск, поширення унії та релігійна дискримінація загострювали напруження. Б. Хмельницький у своїх універсалах наголошував, що унія є одним із основних ворогів, якого необхідно викоринити. Водночас соціальний чинник в Україні мав більшу вагу, ніж у Нідерландах, бо більшість населення, включно із селянами, брала участь у боротьбі. Боротьба була тривалою і виснажливою в обох країнах. Нідерланди знайшли союзників у Європі, тоді як Україна залишилася ізольованою, бо європейські держави, виснажені

Тридцятирічною війною, не бажали втручатися. Результати революцій були різними. У Нідерландах вдалося створити незалежну державу на Півночі, яка стала економічно сильнішою за сусідів, а в Україні ж боротьба закінчилася трагедією - незалежність здобути не вдалося, а втрати населення досягли 65–70%. Проте національно-визвольна боротьба залишила значний спадок, заклавши основу для подальшого розвитку ідеї української державності.

Отже, народно-визвольні рухи другої половини XVI – XVII століття стали важливим етапом у боротьбі за свободу і національну ідентичність багатьох народів Європи. Як у Нідерландах, так і в Україні, економічні, соціальні, політичні та релігійні чинники стали основою для розгортання масштабних революційних подій. Нідерландська революція привела до створення економічно розвиненої незалежної держави, тоді як Україні, незважаючи на величезні втрати, створити незалежну державу не вдалося. Проте, ці події залишили глибокий слід в історії українського народу, ставши важливим досвідом для подальшої боротьби за національну ідентичність і державність. І хоча шлях до свободи для обох країн був різним, обидві революції засвідчили, що прагнення до незалежності, гідності та справедливості здатне змінювати хід історії.

Список використаних джерел

1. Адде М. Нідерландська революція. Історія нового часу: Європа і Америка. Київ, 1991. 270 с.
2. Калуцький С. Національні причини Української революції XVII ст. у висвітленні В'ячеслава Липинського. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2017. Вип. 27. С. 161-173.
3. Піренн А. Нідерландська революція / пер. з франц. Київ : Акад., 1937. 288 с.
4. Смолій В., Степанков В. Феномен Української національної революції XVII ст.: компаративні та евристичні проєкції. *НАН України. Інститут історії України*. Київ : Інститут історії України, 2019. 374 с.

**ПРОБЛЕМА КОНСОЛІДАЦІЇ ГРОШОВО-МОНЕТНОГО
РИНКУ МОСКОВІЇ ТА ГЕТЬМАНЩИНИ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ
XVII СТОЛІТТЯ: РЕФЛЕКСІЇ НА СТУДІЇ
ПРОФЕСОРА ВОЛОДИМИРА БОРИСЕНКА**

*Потильчак Олександр,
доктор історичних наук, професор
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ*

Анотація. На тлі досліджень професора В.Й. Борисенка, присвячених розвитку ринків і торгівлі Лівобережної України в другій половині XVII ст., розглядаються невдалі спроби уряду Московії вилучити з обігу в Гетьманщині іноземні гроші шляхом запровадження в обіг перекарбованих на рублі та контромаркованих талярів – «єфимків», мідних полтин, копійок, а згодом – схожих за номіналом, оформленням і ваговою нормою путивльських і севських чехів. Прототипом останніх стали звичні для українського населення та популярні на ринку польсько-литовські срібні «півтораки».

Ключові слова: Володимир Борисенко, Гетьманщина, грошовий ринок, єфимки, копійка, півторак, полтина, путивльські чехи, севські чехи, таляри.

Серед проблем соціально-економічної історії лівобережної Гетьманщини та Слобожанщини другої половини XVII ст., що стали предметом досліджень професора Володимира Борисенка, особливий інтерес вченого привертали нез'ясовані на той час, глибокі за змістом, складні за природою та суперечливі за наслідками історико-економічні процеси поглиблення товарно-грошових відносин. Властиво, що виписуючи контури досліджуваної проблеми в безальтернативній для історичної науки того часу парадигмі марксистського класово-формаційного підходу, автор показував реальні процеси поступового розвитку внутрішнього ринку Лівобережної України, його зв'язку з іншими українськими землями та сусідніми державами, що не надто корелювалося з заідеологізованою концепцією радянської історіографії про «поступову консолідацію місцевого ринку в загальноросійській» [4, с. 132-164].

Ключовим маркером реального стану торгівельних зав'язків Гетьманщини та Московського царства у 1650-1680-х рр. є характеристика тодішнього українського монетного ринку, що в основному забезпечувався широкою лінійкою номіналів польсько-литовських та іноземних монет. На думку Миколи Котляра московські срібні копійки посідали на українському монетному ринку Лівобережжя та Подніпров'я дуже помітне, проте тільки четверте місце після

монет Речі Посполитої, Королівства Швеції та Бранденбурзько-Пруської держави [8, с. 120].

Політична інкорпорація Війська Запорозького в Московське царство після 1654 р. актуалізувала для московитів завдання об'єднання грошового ринку їх держави з Гетьманщиною. Зробити це було непросто, адже відкритий, європеїзований монетний ринок українських земель надто сильно контрастував з ізольованим та обмеженим одним єдиним номіналом – срібною копійкою, грошовим ринком Московського царства. Утім кроки в цьому напрямку робилися практично відразу після підписання Березневих статей 1654 р.

Першою такою спробою стала грошова реформа 1654-1655 рр. За версією радянського нумізмата Івана Спаського уряд царя Олексія Михайловича задумував цю реформу не лише як спосіб поліпшити складне фінансове становище воюючої держави, але й як спробу створити монетну систему яка б, принаймні частково, об'єднала український та московський грошові ринки. Відтак, шляхом перекарбування західноєвропейських талярів у рублі, а наступного року контрмаркування талярових монет («єфимків») штемпелями московських копійок з датою «1655» «[...] було зроблено спробу створити російську велику срібну монету європейського типу, прийнятну як для власне російського обігу, так і для обігу щойно «возз'єднаної» (*лапки наші – О.П.*) з Росією України, для якої таляр був традиційною платіжною одиницею [...]» [13, с. 4]. Об'єктивно цей крок був просто таки приречений на неуспіх, адже вагова норма західноєвропейських талярів дорівнювала всього лише 64-м московським копійкам, що апріорі робило перекарбований з таляра рубль неповноцінною, кредитною монетою. Те ж можна сказати й про викарбувані на збитих та розрубаних учетверо талярах напівполтини («чвертки»). При номіналі в 1/4 рубля (25 копійок) їх фактична вагова норма відповідала всього 15-ти срібним копійкам. За даними І. Спаського тільки протягом першого місяця карбування на напівполтини було перероблено близько 40,000 талярів [13, с. 4]. Також у ході реформи спробували карбувати з міді полтинники («мідні єфимки»), алтини (*3 копійки – О.П.*) та грошовики (*4 деньги – О.П.*) [13, с. 1-2].

Московський уряд у 1655-1658 рр. сплачував єфимками, мідними полтинами, алтинами та срібними копійками платню своїм «начальним і служилим людям» розквартированим у полкових і сотенних містах і містечках Гетьманщини. Цим каналом срібні номінали вливалися в місцевий грошовий ринок, який не відрізняв єфимки від звичайних європейських талярів, адже головними критеріями якості цієї монети були її проба та вага. Склад українських скарбів кінця XVII – початку XVIII ст. показує, що єфимки «з

ознакою» знаходилися в обігу в Гетьманщині та на Правобережжі навіть після їх заборони як платіжного засобу в Московському царстві у 1659 р. [8, с. 123].

Для забезпечення внутрішньої роздрібною торгівлі дрібною монетою уряд Московії восени 1655 р. вирішив розпочати масову емісію мідної дрової копійки, що за вагою, оформленням і технікою карбування була аналогічною срібній. Ареал її обігу обмежувався європейською частиною царства та охоплював інкорпоровані українські території [9, с. 203]. Свого часу М. Котляр аналізуючи скарби з мідними московськими монетами другої половини XVII ст. з'ясував, що більшість цих тезаврацій локалізуються в межах Києва та його околиць, що було викликано потребою досить розвиненої роздрібною торгівлі Києва у найдрібнішій розмінній монеті, якою була мідна копійка [8, с. 128]. Проте більшість суб'єктів українського грошового ринку навіть роздрібні торгівельні оборудки воліла здійснювати в дрібній білонній монеті Речі Посполитої, Бранденбурзько-Пруської держави, східнобалтійських володінь Швеції та в срібній московській копійці.

Спроби запровадження в обіг Гетьманщини мідних монет різних номіналів завершилися для Москви ще більшим фіаско, ніж експерименти з перекарбуванням і контрамаркуванням талярів. Наприклад, мідні полтинники київські козаки, міщани та «торгові люди» взагалі відмовлялися брати в плату за товари та послуги [3, с. 183-184]. Як видно з джерел, наприкінці 1650-х рр. український грошово-монетний ринок не сприймав мідні гроші за легітимний засіб платежу. Зрештою, у червні 1663 р. мідні копійки були вилучені з обігу та протягом наступного місяця викупувалися казною в населення по курсу 100 мідних копійок за 1 срібну [9, с. 204].

На початку 1660-х рр. грошовий ринок українських земель обох сторін Дніпра залишався консолідованим на основі польсько-литовської та західноєвропейської монети, а московські гроші виглядали на цьому тлі тільки доволі значною фракцією.

Друга спроба консолідувати монетний ринок Лівобережної України в свою грошову систему була здійснена московітами за ініціативи гетьмана Івана Самойловича у 1675-1676 рр. Цього разу ставку зробили на карбування монети, схожої за оформленням, ваговою нормою та лігатурним сплавом на польсько-литовський півторагрошовик. Білонні «півтораки» та драйпелькери, яких в Україні називали «чехами», були наймасовішою монетою місцевого грошового ринку. Відтак, за влучною характеристикою білоруського нумізмата Валентина Рябцевича «[...] імітаційним характером наміченого карбування передбачалося полегшити проникнення російської монети в Малоросію та Сіверську землю [...]» [10, с. 34].

Вже під час планування емісії з'ясувалося, що український гетьман і московський цар по різному бачили перспективи участі нового чеха в грошовому обігу. Зокрема, І. Самойлович виступав за вільний та широкий обіг цієї монети не лише в Гетьманщині, але й «на Москві», вбачаючи в цьому вагомий чинник популярності монети в українських землях [1, с. 170]. Проте позиція гетьмана не була сприйнята в Москві, котра не збиралася робити карбовані за польсько-литовським зразком нові чехи з легендами латиницею загальнодержавною монетою. Олексій Михайлович та його уряд сподівалися забезпечити новою монетою виплату «кормових грошей» московським військам, що перебували в містах Гетьманщини та не бажали розширювати ареал обігу чехів московського карбування на інші території царства поза Україною [1, с. 171]. Тобто, у версії московитів нова монета мала бути питомо регіональною.

Деталі спроби розпочати карбування білонних чехів з іменем царя Олексія Михайловича та гербом Московського царства не є предметом нашого розгляду та доволі докладно з'ясовані у працях попередників [10; 14]. Ми ж обмежимося констатацією, що упродовж березня 1674-го – січня 1676 рр. за указами царя проводилась підготовка емітаційної емісії чехів. Місцем «чехової справи» спочатку визначали Москву, згодом Курськ, і нарешті прикордонний з Гетьманщиною Путивль. Цар остаточно та беззастережно затвердив статус монети як регіональної для Гетьманщини та Сіверщини. Урядовцями Малоросійського та Великої Казни приказів було розроблено проєкт монети вражаюче схожої на її польсько-литовський прототип, розраховано монетну стопу, визначено метрологічні параметри нових чехів і запропоновано кілька варіантів розрахунків проби лігатурного сплаву (від білонного до фактично мідного з невеликою домішкою срібла). Майстрів-монетників для виконання робіт мали відрядити з Москви. Звідти ж мало надійти й вальцювальне обладнання для монетного виробництва, срібло та мідь для виготовлення лігатурного сплаву [10, с. 35-45].

Проте до реального виробництва «путивльських чехів» справа не дійшла. 29 січня 1676 р. помер цар Олексій Михайлович, а 14 лютого того ж року відповідальний за «чехову справу» боярин і воєвода білгородський Григорій Ромодановський отримав указ нового царя Федора Олексійовича відкласти її «чекати надалі указу» [5, с. 46].

Утім гетьман І. Самойлович не полишив зусиль все ж реалізувати свою ініціативу про карбування «чехової монети» в Путивлі. 22 лютого 1677 р. гетьманські посланці – генеральний суддя Іван Домонтов та генеральний писар Сава Прокопів передали через Малоросійський приказ новому цареві гетьманського листа, у якому той серед іншого прохав, аби «[...] царська

величність указали в Путивлі робити чехи відповідно колишнього указу батька нашого [...]» [2, ст. 80, 85]. Федір Олексійович розглянув пропозиції І. Самойловича та грамотою від 29 березня 1677 р. повідомив гетьмана про свою царську волю розпочати виробництво чехів у Путивлі під наглядом тамтешнього воєводи Федора Хрущова [2, ст. 86].

5 квітня 1677 р. з'явився царський указ «[...] в Путивлі робити чехи [...]» які б за вагою, товщиною та діаметром відповідали «[...] старим польським чехам, і снасті чехової справи 5 місць і зразок, які чехи робити, послати до Путивля [...]». Цим же указом було встановлено пробу срібла в монеті в 1/3 лігатурного сплаву, а обсяг майбутньої емісії обмежено 100 пудами лігатурного сплаву з яких при стопі 384 чехи з фунта сплаву та середній вазі монети – 1,04 гр. мало бути виготовлено 1,536,000 монет на суму 15,360 рублів сріблом. Прибуток казни від вальцювання путивльських чехів прорахували в сумі 5,940 рублів [5, с. 46-48].

24 серпня 1677 р. з'явився указ московського царя путивльському воєводі «Про облаштування двору для биття чехової монети, яка, за проханням гетьмана Самойловича, покладається на платню ратним людям в Малоросії». Із документа дізнаємось, що український гетьман був готовий власним коштом закупити срібло та мідь для виготовлення лігатурного сплаву, сплатити роботу монетного майстра та відрядити до Путивля свою довірену особу для нагляду за роботами та витратами монетного металу [2, ст. 277]. Федір Олексійович «[...] пожалував гетьману чехи робити в Путивлі [...]», надіслав тамтешньому воєводі технічне обладнання для карбування та графічні рисунки аверсу та реверсу монети. Одночасно московський цар наказував Ф. Хрущову облаштувати в Путивлі поблизу воєводського дворища монетний двір, де поставити охорону, а після початку карбування монет путивльський воєвода мав надіслати цареві 20 чехів «для зразка» [2, ст. 278-279].

За указом царя «чехова справа» мала бути застережена від крадіжок і розголошення, а всі її деталі були утаємничені та регулярно доповідалися в Москву. Це й не дивно, адже йшлося фактично про карбування наслідувань популярних на грошовому ринку монет сусідньої держави, відносини з якою були непростими. А гірша монетна стопа путивльських чехів у порівнянні з польсько-литовськими півтораками робила перші по факту фальшивими монетами. Саме тому вже 28 серпня 1677 р. за вказівкою царя дяк Малоросійського приказу Омелян Українцев підготував царський указ путивльському воєводі тримати у таємниці грамоту про «чехову справу», а в разі буде воля царя і він залишить Путивль, то має повернути грамоту до Малоросійського приказу [2, ст. 279-280].

Дізнавшись про позитивне рішення карбувати у Путивлі нову монету для Малоросії гетьман І. Самойлович 7 листопада 1677 р. пише Федору Олексійовичу чолобитну, дякує цареві за це рішення та підтверджує свою готовність забезпечити виробництво чехів монетним сплавом з таким розрахунком «[...] щоб тих чехів, що не є до весни зробилося [...]» [2, ст. 356-357, 358].

Здавалося, що вже нічого не зможе завадити розпочати карбування в Путивлі нових чехів. Тим більше несподіваним стало рішення царя Федора Олексійовича припинити всі роботи з організації монетного двору. 15 листопада 1677 р. з Приказу великої казни надійшло розпорядження про термінове повернення до Москви раніше привезеного в Путивль обладнання монетарні, що його путивльський воєвода невідкладно виконав. При цьому гетьмана навіть не повідомили про припинення проєкту «путивльського чеха» та повернення обладнання для його виробництва до Москви [10, с. 49].

Документів, які б проливали світло на причини цього рішення царського уряду ми не знаємо. Припускаємо, що в умовах триваючої війни з Османською імперією та Кримським ханом особливо важливим для Москви було зберегти нормальні стосунки з Річчю Посполитою. Натомість розголос про карбування в Путивлі монет, які за метрологічними показниками, номіналом та оформленням дуже вже нагадували польсько-литовські півтораки, міг на той момент зашкодити зовнішньополітичним інтересам Московії.

Після підписання у 1686 р. «Вічного миру» між Московією та Річчю Посполитою міжнародно-політична ситуація змінилася. Хворобливий молодий цар Федір Олексійович на той час вже помер, а московський престол посіли зовсім юні його брати – Петро та Іван Олексійовичі. Регентшою при неповнолітніх братах стала старша сестра царівна Софія Олексіївна. За умовами миру з Річчю Посполитою Московське царство зобов'язувалося долучитися до антитурецької коаліції європейських держав та найближчим часом організувати похід у Крим. Звісно ж, це потребувало чималих коштів, зокрема й для виплати старшині, козакам і російським «служилим та ратним людям».

Цього разу Москва не забарилася з рішенням та вирішила реанімувати «чехову справу». Ось лише місцем карбування монети було обрано не Путивль, а інше прикордонне з Гетьманщиною місто – Севськ.

11 червня 1686 р. севський воєвода Леонтій Неплюєв отримав царську грамоту з указом розпочати виробництво чехів за зразком старих польсько-литовських півтораків. При цьому якісні та вагові показники монети, що її планували виготовляти, були значно гіршими не тільки за показники монети-прототипу, але й за показники чеха проєкту 1677 р. При номінальній вартості в

4 деньги вага монети мала становити 0,82 г, а співвідношення міді та срібла в лігатурному сплаві – 3/1, що відповідало IV лотовій пробі. Чехову монету Л. Неплюєв мав робити швидко, зберігаючи конспіративний характер цього виробництва. Опис зразка севського чеха свідчить, що за основу ескізу цієї монети було взято попередній проєкт путивльського чеха. Відмінності полягали в гербі та легенді аверсу, де помістили двоголового орла увінчаного трьома коронами з титулатурою латиницею юних царів Петра та Івана Олексійовичів. На реверсі рік карбування зазначався вже цифрами «1686» [10, с. 54-55].

Протягом червня-серпня 1686 р. в Севську тривала інтенсивна підготовка до випуску чехової монети. Нарешті про підготовку емісії повідомили гетьмана І. Самойловича, якому доручили «[...] учинити своє старання, щоб та монета в малоросійських містах і в Польщі ходила без всякого браку та прекословія [...]». Прибулі в Севськ московські майстри виготовили п'ять станків для валюцювання монет. Чотири з них виявилися непридатними для роботи, а на валах п'ятого Я. Гранковський вирізав штемпелі чехів та станом на 19 вересня 1686 р. виготовив першу партію із 531 монети. Проте вальцверк швидко вийшов з ладу – давалися взнаки відсутність необхідних технічних знань і досвіду. На кінець жовтня майстри знову виготовили два вальцювальні верстати. Цього разу обидва виявилися вдалими, а вирізаними для них штемпелями лише за 9 годин роботи 28 жовтня 1686 р. вдалося виготовити 13,500 монет [10, с. 60].

Вже наступного дня за наказом воєводи у Севську оголосили царський указ про запровадження в обіг нового чеха місцевого виробництва. Згідно монаршої волі населення мало «[...] товари купувати та продавати на ті чехи як і за срібні гроші та старі польські чехи, без усякої наддачі та убутку рівно. І нині з государевої казни того нового діла чехи ратним людям даються [...]» [10, с. 60].

У кінці жовтня – на початку листопада 1686 р. невелику партію севських чехів доволі успішно реалізували на ринку в Стародубі, придбавши на 6 рублів чехами «хлібних припасів» [10, с. 61]. 2 листопада 1686 р. воєвода Л. Неплюєв відрядив кількох севчан до Ромен зі значно більшою сумою в 30,000 чехів і наказом – скуповувати на ці гроші високопробне срібло в талерах. Гетьман І. Самойлович супроводив цю обладку своєю вказівкою роменському полковнику – брати цю монету в усі платежі.

Ці пробні локальні інтервенції порівняно невеликих обсягів нової монети на місцеві ринки Гетьманщини та Сіверщини створили ілюзію, що «чехи брати з радістю будуть, як добру монету, повсюди». Як наслідок, 21 листопада 1686 р. севському воєводі було надіслано царську грамоту з вказівкою «робити чехи з поспішністю без зупинки». Відтак, монетарня в Севську продовжила масово

карбувати чехи для виплати стрільцям і реєстровим козакам – учасникам запланованого на весну 1687 р. походу на Крим.

Проте, короткий період «знайомства» грошово-монетного ринку українських та білоруських земель з севським чехом завершився розчаруванням у новій монеті. Основною причиною цього стала низька якість її лігатурного сплаву. Вміст срібла в лігатурному сплаві «севського чеха» виявився меншим навіть у порівнянні з низькопробними півтораками, що карбувалися в період королювання Яна II Казимира. Реакція ринку не забарилася. У 19-му пункті «Коломацьких статей» нового гетьмана Івана Мазепи від 25 липня 1687 р. йшлося про відмову козаків і міщан брати ці гроші в оплату за участь у Кримському поході та в будь-які платежі за товари: «[...] І тих нині чехів як у Кримському поході в полках, так і в Малоросійських містах козаки і міщани не беруть [...]». Нового гетьмана та старшину зобов'язали виправити таке становище та під страхом смертної кари примусити козаків і посполитих, «[...] щоб ті чехи ходили звичайно, як інших держав такі ж чехи ходять в Малоросійському краї [...]» [11, с. 18-19].

Проте суворі адміністративні заходи не мали належного ефекту. Приказна із'їзба повідомляла севського воєводу, що «[...] путивльці та всяких чинів люди приїжджі торгіві, за всякі товари і за хліб нових чехів проти срібних грошей і польських чехів у рівності не беруть, і міські многії люди без хліба помирають з голоду, і від того, мовляв, у Путивлі чиниться великий бунт [...]» [11, с. 20]

Як видно з царської грамоти Петра та Івана Олексійовичів від 16 вересня 1687 р., севський воєвода Л. Неплюєв перед цим повідомляв уряд про «відміну руського діла чехів». Цим указом царів наказувалось під страхом смертної кари й надалі брати в усі платежі за товари в Гетьманщині та Сіверщині «мідні чехи севського діла», а ось податки та збори в царську казну з цих територій і міст сплачувати виключно срібними копійками, ефімками та «старими польськими жигмунтовими чехами» [11, с. 20].

Отже, неодноразові спроби правителів Московського царства інтегрувати грошово-монетний ринок Гетьманщини та Сіверщини у власну грошову систему в другій половині XVII ст. зазнали повного краху. На той час непереборною причиною, що стояла цьому на заваді був відкритий, європеїзований монетний ринок українських земель, що надто сильно контрастував з ізольованим та обмеженим одним єдиним номіналом – срібною копійкою, грошовим ринком Московського царства.

Спроба царя Олексія Михайловича у 1654-1655 рр. реформувати грошову систему Московського царства за європейським зразком і таким чином інтегрувати грошово-монетний ринок України, зазнала краху з кількох причин, серед яких: значна відмінність монетної стопи та вагової норми срібних талерів

та рахункового срібного російського рубля (співвідношення 0,28/0,48); неготовність українського монетного ринку до сприйняття мідних грошей.

Виключенням були тільки «єфимки з ознакою», які грошовий ринок України сприйняв беззастережно, але не як московські гроші, а як звичні європейські таляри. Проблему для Москви можна було вирішити лише «європеїзувавши» вагову норму тамтешнього рубля до вагової норми західноєвропейського талюра. Але це буде зроблено пізніше грошовою реформою Петра I на початку XVIII ст.

Ми поділяємо думку більшості істориків і нумізматів, які досліджували цю проблему, що основною причиною відмови московських царів від здійснення імітаційної емісії спочатку «путивльського чеха», була важливість для Московії зберігати в умовах війни з Туреччиною та Кримом «нормальні» стосунки з Річчю Посполитою. А відверта імітація чужої монети була б сприйнята як порушення права монетної регалії.

На нашу думку, на відміну з ситуацією з «путивльським чехом», основною причиною швидкого виведення з ринку запровадженого в обіг восени 1686 року «севського чеха» стали не пріоритети зовнішньої політики, а реакція українського та білоруського монетних ринків на «вкидання» в обіг дуже низькопробної, навіть у порівнянні з півтораками Яна II Казимира, монети. Після короткого періоду «знайомства» з європеїзованим монетним ринком українських земель «севський чех» був ним відторгнутий.

Список джерел та літератури

1. Акты, относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографической комиссией. Т. 12. 1675-1676. Санкт-Петербург : Типография братьев Пантелеевых, 1882. 437 ст. 15 с.

2. Акты, относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографической комиссией. Т. 13. 1677-1678. Санкт-Петербург : Типография А. М. Котомина и К°, 1884. 14 766 ст. 18 с.

3. Акты, относящиеся к истории южной и западной России, собранные и изданные археографической комиссией. Т. 15. 1658-1659. Санкт-Петербург: Типография А. Катанского и К°, 1892. X+231+25 с.

4. Борисенко В.Й. Соціально-економічний розвиток Лівобережної України у другій половині XVII ст. Київ : «Наукова думка», 1986. 263 с.

5. Деммени, М.Г. К вопросу о чеканке севских чехов. СПб. : Типография Императорской Академии наук, 1909 г. [2], 51 с.

6. Зайцев В.В. Некоторые вопросы чеканки и обращения севских чехов. *Нумизматика в Историческом музее. Труды Государственного исторического музея.* Вып. 115. Москва, 2001. С. 230-248.

7. Кемист Ю. Севский чех. Кострома: Изд-во «Инфопресс», 2003, 560 с.

8. Котляр М. Ф. Грошовий обіг України доби феодалізму. Київ : Наукова думка, 1971. 176 с.
9. Мельникова А. С. Русские монеты от Ивана Грозного до Петра Великого (история русской денежной системы с 1533 по 1687 год). Москва : Финансы и статистика, 1989. 318 с.
10. Рябцевич В. Н. Российско-«польские» монетные эмиссии эпохи Петра I. Т. 2. Тольятти: «Автовазбанк», «Современник», 1995. 308 с.
11. Сборник указов по монетному и медальному делу в России, помещенных в Полном собрании законов с 1649 по 1881 год / Сост. М. Г. Деммени; Изд-е вел. кн. Георгия Михайловича. Выпуск 1. Санкт-Петербург, 1887. 568 с.
12. Спасский И. Г. Денежное хозяйство Русского государства в середине XVII века и реформы 1654-1663 гг. Археографический ежегодник за 1959 год. Москва : Изд-во АН СССР, 1960.
13. Спасский И. Г. Талеры в русском денежном обращении 1654-1659 гг. Сводный каталог ефимков. Ленинград: Изд-во Государственного Эрмитажа, 1960. 98 с.
14. Спасский И. Г. Русская монетная система. Историко-нумизматический очерк. Ленинград: Аврора, 1970. 256 с.
15. [Zander, Randolph] R.Z. The Sevsk Chekhs of 1686. Journal of the Russian Numismatic Society, No. 24, Autumn 1986, p. 30-42.

УКРАЇНСЬКЕ БАРОКО ЯК ПРОЯВ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В ДОБУ ГЕТЬМАНЩИНИ

*Похиль Світлана,
здобувачка вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Візер Світлана
м. Київ*

Анотація. У тезах здійснено спробу проаналізувати українське бароко як культурний феномен, що став виразником національної ідентичності в добу Гетьманщини. Розглянуто вплив архітектурного стилю на формування релігійного та політичного простору тогочасного суспільства.

Ключові слова: бароко, Гетьманщина, національна ідентичність, менталітет, архітектура, храм.

Період XVII-XVIII століття характеризується розквітом архітектурного стилю бароко, який вирізнявся надзвичайною пишністю форм, багатством декору, вигнутими лініями, а також грою світла, тіні та кольору. У такому вигляді й прийшло бароко на українські землі.

Дослідження українського бароко, його зв'язку з національною ідентичністю та ролі в культурному й політичному житті Гетьманщини присвячено низку праць українських істориків. Деякі з них зосереджують увагу на значенні українського бароко у формуванні культурного та релігійного простору Гетьманщини, інші досліджують його зв'язок із національно-політичними процесами того часу. Зокрема, мова йде про дослідження В. Вечерського [1], А. Макарова [2] та К. Третяка [3].

Через економічні чинники муроване будівництво в Гетьманщині зосереджувалося переважно на культових спорудах. Це не лише не завадило розвитку української архітектури, а й зробило її особливо виразною. Сакральне будівництво завжди було однією з важливих форм архітектури, оскільки релігія відігравала роль об'єднавчого чинника для суспільства. Таким чином, саме в цей час в українській архітектурі втілювалися національна ідея та характерні риси менталітету українського народу. Тому стиль, який сформувався на цих засадах, і отримав назву «українське бароко» [3, с. 40].

Важливим аспектом є те, що європейське бароко легко адаптувалося до місцевих традицій, але водночас настільки видозмінилося, що стало самобутнім і неповторним. Європейська вигадливість і пишність у декорі поступилася стриманішому оздобленню ліпним орнаментом на стінах українських споруд. У той час, як у Європі продовжували широко використовувати скульптуру для оздоблення храмів, в українському бароко, яке сформувалося під впливом візантійської традиції, скульптура не набула популярності.

Величні колони, пілястри та фронтони, характерні для ордерної системи пізнього європейського бароко, лише обмежено застосовувалися в Україні. Натомість більше уваги приділяли локальним формам споруд. Це дало змогу створити типи культових будівель, які були невідомі у Європі. Одним із найяскравіших досягнень цього стилю став хрещатий, п'ятикупольний тип храмів, що став символом української духовності та архітектурної самобутності. Цей тип церков вирізнявся не лише гармонійними пропорціями, але й здатністю втілювати глибокі національні ідеї у своїй архітектурній формі [1, с. 201]. Така категорія споруд передбачала, що будівля мала хрестоподібний план із центральним куполом, оточеним чотирма меншими банями, розташованими на перетині осей хреста. Кожна частина храму мала сакральне

значення, а куполи надавали храмові виразної пластичності та величності. Одними із яскравих прикладів таких храмів є Георгіївський собор Видубицького монастиря у Києві та Успенський собор у Новгород-Сіверському [3, с. 40].

Відродження української державності у XVII-XVIII ст. стало потужним стимулом для розвитку будівництва й архітектури, що породило унікальну національну культуру. У цей період було зведено десятки й сотні архітектурних шедеврів, які гармонійно вписалися в український ландшафт і стали його невід'ємною частиною [1, с. 199].

Ці споруди, насичені національним колоритом, уособлювали дух епохи й ідеї боротьби за незалежність. До сьогодні вони залишаються символами піднесення національної свідомості. Недарма стиль таких будівель отримав назву «козацьке бароко», адже саме завдяки коштам гетьманів було зведено численні монастирі та храми. До прикладу, Іван Мазепа був меценатом, який сприяв будівництву десятків культових і монастирських комплексів по всій території Гетьманщини, роблячи вагомий внесок у формування архітектурної спадщини України.

Українське бароко, сформоване в добу Гетьманщини, стало не лише архітектурним стилем, але й важливим інструментом вираження національної ідентичності. Воно слугувало засобом підкреслення самобутності народу [2, с. 201].

Сакральна архітектура, яка була основним напрямом будівництва, стала дзеркалом світогляду українського суспільства тієї доби. У той час як у Європі домінували монументальні споруди, що символізували централізовану владу та єдність католицької церкви, в Україні будувалися храми із багатокупольною структурою, які виражали багатогранність і різноманіття української духовності.

Однією з головних особливостей українського бароко стало те, що в ньому знайшли відображення як глибока релігійність народу, так і його прагнення до свободи. Храми були не просто місцем богослужіння, а й символами національної єдності. Наприклад, Катерининська церква у Чернігові з її величними куполами втілює ідею козацької сили та патріотизму [3, с. 41]. Подібні споруди ставали місцем, де перепліталися релігія і патріотичні почуття, підкреслюючи важливість єдності українського народу.

Отже, українське бароко стало виразним символом національної ідентичності в добу Гетьманщини, поєднавши європейські впливи з українським світобаченням. Архітектурні шедеври цього стилю, наповнені духовністю, естетикою та символізмом, відобразили не лише релігійний дух епохи, а й політичні прагнення до незалежності та утвердження національної

єдності. Українське бароко того часу втілювало у своїх формах прагнення до свободи народу та збереження власної культури і духовності в умовах постійних викликів.

Список джерел та літератури

1. Вечерський В. Особливості стилю бароко в архітектурі України XVII–XVIII століть. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: Зб. наук. пр.* Київ, 2009. Вип. 9. С. 199-203.
2. Макаров А. Світло українського бароко. Київ, 1994. 288 с.
3. Третяк К. Українське бароко як вираз національної ідеї в архітектурі. *Етнічна історія народів Європи.* Київ, 2001. Вип. 9. С. 40-43.

ДЕРЖАВНИЦЬКІ ПРОЄКТИ КОЗАЦЬКОЇ СТАРШИНИ В 30-60-х рр. XVIII СТ.

*Іванова Людмила,
кандидат історичних наук, професор
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ*

Анотація. У XVIII ст. в середовищі козацької старшини було вироблено чотири державницькі доктрини, які варто класифікувати як законодавчі документи, що визначали порядок і принципи діяльності основних гілок влади в Гетьманщині. Поряд з добре відомими «Пактами і Конституцією законів і вольностей Війська Запорозького» (1710 р.) українські інтелектуали представили на розгляд українських вищих верств та петербурзькому уряду кодифіковані статті, що претендують на визнання їх конституційними документами.

Ключові слова: Державницька доктрина, конституційний проєкт, українські інтелектуали, козацько-старшинська еліта, договір.

Державницькі ідеали та політико-правові традиції українського соціуму досить рельєфно простежуються у таких письмових пам'ятках XVIII ст., як Конституції 1710 р., «Анонімній записці про потреби обмежити владу гетьмана» та «Прохання малоросійського шляхетства». За своїм характером та змістовим навантаженням вони є кодифікованими статтями про політично-державну структуру управління та взаємини із сюзереном (крім Конституції 1710 р.). Названі проєкти мають спільні та відмінні підходи до вирішення ключових питань у сфері управлінської системи на теренах Гетьманщини. Розгляд Конституції 1710 р. не є предметом авторського розгляду у цій статті.

Пропонується аналіз державницьких доктрин конституційного характеру 30-60-х рр. XVIII ст.

У період гетьманування І. Скоропадського значно посилювалися позиції окремих старшинських груп, котрі прагнули підпорядкувати своїм інтересам суспільне та економічне життя козацької держави. Це привело до урядової та суспільної кризи. Цим скористалася петербурзька адміністрація, яка давно планувала інкорпорувати і, згодом, ліквідувати державний лад в Гетьманщині. Запровадження першої Малоросійської колегії суто російської владної структури у 1722 р. та передача їй усіх прерогатив гетьмана і Генеральної канцелярії, поставило українську еліту у непривабливе політичне становище [1, с. 175-179]. Тепер питання торкалось проблеми виживання, а той існування козацької старшини як привілейованого стану. В ситуації тотального контролю та нівелювання української еліти з боку Малоросійської колегії та петербурзького уряду, необхідно було знайти засоби захисту своїх прав в управлінні країною. Навіть тимчасова відлига, пов'язана з призначенням на гетьманство миргородського полковника Д. Апостола, не забезпечувало політичних гарантій в майбутньому ні козацькій старшині, ні самій Лівобережній Україні.

Зрештою, у 1733 р. старшинсько-шляхетський істеблішмент подав на розгляд вищому російському сановнику О. Шахматову проект про запровадження в країні старшинсько-парламентської форми правління. Документ отримав назву «Анонімна записка про потреби обмежити владу гетьмана».

Історик-правник Л. Окіншевич стверджував, що цей документ-проект підготовлений в останні роки правління І. Скоропадського. Але на ознайомлення вищим чиновникам імперії був представлений десь наприкінці 1733 р., коли Д. Апостол тяжко захворів і не виконував обов'язків гетьмана [4, с. 346].

На слушну думку історика О. Струкевича цей проект цілком можна класифікувати як малу Конституцію, що мала станово-елітарний характер. Пропонувалося встановлення в країні дуалістичну модель управління [5, с. 387] в особі полкової та генеральної старшини.

Передбачалося, що українська еліта реалізовуватиме свої владні повноваження через Старшинську раду – представницьку законодавчу установу, тобто своєрідний становий парламент. Практично тут простежується аналогія з польсько-шляхетським Вальним Сеймом. Поряд з тим, відмінність полягала у декількох ключових аспектах. Прерогатива виконавчої влади та питання кадрової політики покладалися саме на Старшинську раду. До компетенції цієї представницької установи переходило також право надавати маєтності на ранг

«за давнім звичаєм і за військовими статтями попередніх гетьманів», «... за заслуги за рекомендацією від полків ...» [3, с. 361]. Крім того, Старшинська рада повинна була контролювати державні фінанси, формувати кошторис, визначати розміри індукти та евекти. Передусім український істеблїшмент прагнув не допускати Малоросійську колегію та петербурзьких вищих сановників до фінансово-податкової сфери Гетьманщини. Тому був внесений пункт відновити посаду генерального підскарбія, а членами Генеральної та полкових скарбниць обиратимуть із числа українських знатних осіб, «людей провірених і заможних» [3, с. 362].

Подібно до Конституції 1710 р. автори «Анонімної записки» розглядали Генеральний Суд як самостійну гілку влади. У тексті чітко зазначалося: «...Крім суду Генерального аби ніхто засуджен не був» [3, с. 362].

Відносно гетьманського інституту, то йому відводилась роль бутафорної структури, яка зберігалася як традиційний атрибут, позбавлений усіх владних прерогатив. Самостійні дії гетьмана без санкцій на те генеральної старшини і парламентської установи, розцінювались як правове зловживання, що підлягає судовій кримінальній відповідальності [3, с. 361].

Назагал, українські інтелектуали із старшинської верстви, висунувши доктрину старшинсько-парламентської республіки міцно тримались основних принципів та політичних традицій козацької держави. Це виборність, колегіальність, публічність та право старшинської та полкових рад вирішувати питання законодавчого характеру.

У 40-50-х рр. XVIII ст. ця державницька доктрина викладена в «Анонімній записці» залишалась домінуючою в українському суспільстві. Вважалося, що така модель політичної самоорганізації забезпечить збереження української автономії та протекторно-васальні відносини із імперським урядом. Відкритий з Росією конфлікт та збройна боротьба за українське політичне самоврядування не входив у плани української козацької старшини. Натомість нею культивувалась концепта автономізму.

Втім, на початку 60-х років у старшинсько-шляхетському середовищі починає торувати свій шлях нова державницька доктрина, що передбачала гетьмансько-парламентську модель управління. Невідомий автор політичного трактату «Про виправлення стану Малоросії» (1762) запропонував ряд заходів, спрямованих на нейтралізацію протистояння між різними старшинськими кланами та зміцнення престижу гетьманської влади заради подолання політичної кризи в Лівобережній Україні.

Змістові наративи цього юридичного документу значно розширили і доповнили вже автори «Прохання малоросійського шляхетства» (1763). Практично був запропонований ще один варіант конституції, який передбачав

встановлення мінімальних протекторно-васальних міждержавних взаємин Гетьманщини з Російською імперією. Передусім, автори «Прохання» пропонували Єкатеринінському уряду повернутися до Березневих статей 1654 р., за якими визнавалась унія обох держав конфедеративного формату [6, с. 85]. Поряд з тим, прозвучала вимога про необхідність конституційно затвердити нові реформи проведені урядом К. Розумовського у сфері управління, судочинства, освіти та в армії. За прикладом Конституції 1710 р. передбачалося встановити рівновагу влади у трьох гілках: виконавчій, законодавчій, судовій. Кінцева мета «Прохання» полягала у потребі консолідувати українське суспільство навколо гетьманського інституту, як гаранта подальшого існування політичної самоорганізації українського соціуму.

Прикметно, що в цьому контексті висувалася вимога приєднати до Гетьманщини Слобожанщину та українські території, що увійшли до Новоросійської губернії [4, с. 91-92].

Автори «Прохання» творчо підійшли до питання влади та регулювання адміністративної системи управління. Вони врахували геополітичні реалії свого сьогодення. Подібно до Конституції 1710 р. вищим законодавчим органом оголошувалась Генеральна рада (сейм). Членами Генеральної ради ставали полково-сотенна і генеральна старшина, а гетьман очолював засідання та спільно із делегатами вирішував питання про впровадження чи відміну законів, питання кадрової політики, надання чинів та маєтків на ранг [4, с. 93].

Особливою вимогою було дотримання звітності старшини за результати своєї діяльності. У цьому контексті авторами деталізується звітність чиновників Генеральної Військової скарбниці та Лічильної комісії перед парламентом [5, с. 87].

Прикметно, що всі три конституційні проекти 1710, 1733 і 1763 років розглядали Генеральний Військовий Суд, як самостійну гілку влади. Вплив цієї колегіальної центральної інституції на суспільство визнавався незаперечним. Але на відміну від попередніх конституційних документів, в «Проханні» чітко прописувався механізм виборності членів та функціонування вищої судової інстанції та судів полкового рівня: підкоморських й земських. Принцип виборності був обов'язковим і для «Малоросійського трибуналу», члени якого мають «обиратись вільними голосами із шляхетства» [4, с. 92-93].

Для українського суспільства першочерговим залишалось питання існування гетьманського інституту. Логічно в «Прохання» був внесений окремий пункт «Про вільні вибори гетьмана за давніми звичаями», як то впроваджено за статтями Богдановими.

Втім, до Петербургу, без згоди Глухівської ради, надійшов інший варіант проекту. Дослідник О. Струкевич зазначає, що замість цього пункту про вибори

гетьмана було внесено прохання запровадити в Лівобережній Україні спадкове гетьманство. Ця честь надавалась роду Розумовських [5, с. 360]. Але пропозиція перетворити посаду гетьмана у спадкову дисонувало з менталітетом і політичною культурою українського народу.

Бажання окремих гетьманів запровадити в Україні монархічну модель правління завжди сприймалося як зазіхання на свободу і право вибору. Дослідник З. Когут резюмує, що українська еліта XVIII ст. – нова шляхта «підозріло ставилась до будь-яких змін, що могли зміцнити позицію гетьмана» [2, с. 88]. Пункт про впровадження конституційної монархії в Україні треба оцінювати як намір авторів поставити Гетьманщину на рівнозначну площину з європейськими монархіями та династією Романових.

Зміцнення політико-правових прерогатив Лівобережної України у відносинах з імперією, старшина пов'язувала також із послабленням підпорядкованості Київської митрополії Московському патріархату. Автономістична тональність прочитується у тексті проекту щодо надання українській церкві та громаді право обирати архієрея Києво-Печерської лаври, єпископів та самого митрополита [4, с. 93-94].

Не забули автори «Прохання» й про козацтво, без якого не можливе було існування й самої козацької старшини та Збройних сил Гетьманщини. З цієї причини просили визнати козацтво привілейованим станом – дрібним землевласником із рядом соціально-економічних та військових прав і свобод [4, с. 94-96].

Назагал, українські вищі верстви через «Прохання» продемонстрували перед імперським урядом свій рішучий намір захистити особливий політико-правовий статус Гетьманщини. Передбачалося повернути Лівобережній Україні політичну суб'єктність, щоб вона сприймалася європейськими державами не як колоритний регіон чи залежне князівство із обмеженими правами, а як рівноправна держава. Нехай навіть з мінімальним васалітетом по відношенню до династії Романових.

Єкатеріна II та петербурзькі сановники прогнозовано негативно сприйняли нову державницьку доктрину українського істеблішменту. За візією З. Когута, прохання українських інтелектуалів – авторів «Прохання» встановити в Україні спадковий гетьманат і надання права на широке самоврядування, імператриця класифікувала як «державну зраду» [2, с. 115]. Доля Гетьманщини нею давно була вирішена й красномовно відображена в єкатеринінських словах: «Намагатися, щоб і час, і назва гетьманів зникли...» [2, с. 105].

Хоча розглянуті конституційні проекти не отримали практичної реалізації в українському суспільстві у XVIII ст., вони засвідчили – українці сприймали себе державною нацією із своїми давніми політичними традиціями. У цих проектах

достатньо чітко простежується розуміння інтелектуальною частиною суспільства на яких принципах має зводитися державна будівля Гетьманщини. Наріжним каменем цієї будівлі мав бути принцип республіканізму для якого властиво: колегіальність державних органів влади, відповідальність, дуалізм у владній системі та самоврядування на місцях.

Українське суспільство завжди заперечувало династично-монархічну модель державного поступу із всевладдям окремої особи. Натомість, бачення українством своєї державної самоорганізації еволюціонувало у напрямку парламентаризму, як одного з прогресивних шляхів європейського політичного розвитку в ранньомодерну епоху. Адже республікансько-парламентська форма правління забезпечувала рівновагу між усіма гілками влади в державній структурі.

Головна дискусія, що точилася в українському інтелектуальному середовищі стосувалася лише вибору моделі державного ладу: гетьмансько-парламентської, парламентсько-гетьманської або суто парламентської.

Список джерел та літератури

1. Горобець В. Приимерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I. Київ : Інститут історії України, 1998. 321 с.
2. Когут З. Коріння ідентичности: студії з ранньомодерної та модерної історії України. Київ : Критика, 2004. 351 с.
3. Праці Комісії для виучування історії західно-руського та вкраїнського права. Київ : УАН, 1927. Вип. 3. С. 346-362.
4. Прошение малороссийского шляхетства и старшин вместе с гетманом, о восстановлении разных старинных прав Малороссии. *Український історичний журнал*. 1993. № 7–8. С. 88–101; № 9. С. 87-95.
5. Струкевич О. Політико-культурні орієнтації еліти України-Гетьманщини: інтегральний погляд на питання. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2002. 533 с.
6. Українське суспільство на зламі середньовіччя і нового часу: нариси з історії ментальності та національної свідомості / відп. ред. В.А. Смолій. Київ, 2001. 318 с.

**ПОЛЬСЬКИЙ РОМАНТИЗМ КРІЗЬ ПРИЗМУ
ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІСТОРІЇ КІНЦЯ
XVIII – ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XIX СТОЛІТЬ**

*Фицик Ігор,
кандидат філософських наук, доцент
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини
Фицик Лариса,
кандидат історичних наук, доцент
Уманський державний педагогічний університет
імені Павла Тичини*

Анотація. У дослідженні здійснюється спроба окреслити історичні підвалини формування польського романтизму кінця XVIII – початку XIX століть. Наголошується на включеності процесів, що мали місце у тодішній суспільно-політичній думці Польщі, до загальноєвропейських тенденцій. Разом з тим автори послідовно висвітлюють особливості поширення ідей романтизму у польській суспільній думці, специфіку інтерпретації його окремих ідей.

Ключові слова: раціоналізм, класицизм, історизм, філософія романтизму, месіанізм, проблема свободи, національне відродження.

«XVIII століття – справді трагічний період історії Речі Посполитої ... марші іноземних військ, розпад політичної системи, внутрішні конфлікти, які дуже часто підігрівали та використовували іноземні держави, трагічну Барську конфедерацію, зраду та нарешті – три розділи та знищення незалежної держави» [1, с. 9].

Прагнення польської інтелектуальної еліти осмислити сутність трансформаційних цивілізаційних загальноєвропейських процесів, пов'язаних із Великою французькою революцією, зрозуміти місце та роль Польщі на мапі європейського континенту, співвіднести внутрішні політичні процеси з загальноєвропейським історичним тлом, зрозуміти витоки кризових явищ у польському державному проекті, спочатку вилились у бажання реформування Речі Посполитої через прийняття Конституції 3 травня 1791 року. Спроба її імплементації посилила конфлікт всередині правлячої еліти, яким оперативно скористались сусідні Пруссія, Австрія та Росія, розшматувавши Річ Посполиту на шматки, та позбавивши поляків державності більше, ніж на століття.

Як зазначає Мар'ян Масоніус, – «найкращі розумові та моральні сили польського народу змушені були емігрувати; питання про причини втрати політичної незалежності та про способи звільнення, про історичну роль Польщі та про місце, яке міг би зайняти польський народ серед інших європейських

народів, «стали центром і фокусом усіх устремлінь та помислів найкращих польських людей»» [2, с. 768].

Як зазначає З. Лемпіцький, «ідея відродження (мілінаристична ідея «нового неба і нової землі» в романтичному контексті) очевидно, ніде, крім як Польщі, не пустила такого глибокого коріння» [6, с. 181].

Оскільки частина інтелектуальної еліти емігрувала у Францію, а інша мусила пристосовувалась до прусських та австрійських порядків, адаптація до нових реалій давала інколи неочікуваний позитивний результат. Знайомство з суспільними процесами цих країн, зокрема навчання в університетах дозволяло зблизити польську інтелектуальну ідентичність з європейською, що мало наслідком зростання популярності серед поляків ідей європейського романтизму, насамперед його німецької традиції, в особі Шлегеля, Шеллінга, Фіхте, Новаліса та ін.

Перебуваючи за межами Батьківщини Ю. Гоене-Вронський, З. Красинський, А. Міцкевич, Ю. Словацький, А. Тов'янський, Б. Трентовський розробили та презентували національне філософське трактування месіанізму [4, с. 7]. Провідним нарративом їх візії було поєднання загальнонаціональних ціннісних парадигм з усвідомленою громадянською відповідальністю індивіда як запоруки інфінітивного існування державного інституту та національної спільноти.

Як зазначає З. Лемпіцький, «ідея відродження (мілінаристична ідея «нового неба і нової землі» в романтичному контексті) очевидно, ніде, крім як Польщі, не пустила такого глибокого коріння» [6, с. 181].

Поляки почали створювати нову ідеалістичну версію романтизму з провідною ідеєю месіанства свого народу, який Богом обраний та покликаний опікуватися християнством. що відрізнялась від так званого старо-польського, де йшлося про роль польської держави в Європі, У цій оновленій польсько-центричній концепції була закладена місія слов'янського месіанства, стрижнем якої стала ідея воскресіння («zmartwychwstania») польської держави, під проводом якої слов'янські народи, ще мало цивілізовані, під проводом поляків, ставатимуть щоразу більш гідними входження до спільної федерації [5, с. 146].

Саме таким чином польська суспільно-політична думка у тридцятих роках ХІХ століття прагнула виробити «оригінальний почерк», разом з тим, акцентуючи на своїх європейських витоках.

На думку польських романтиків у період соціальної трансформації суспільства візіонерська місія інтелігенції особливо актуалізується. Радикальні зміни укладу життя соціальної спільноти штовхають колективну свідомість до зберігання національної системи смисло-життєвих цінностей. У їх інтерпретації призначенням інтелігенції як соціального феномену є у збереження,

формулювання та транслювання прийдешнім поколінням комплексу національних цінностей та традицій. Характерними ознаками інтелігенції, що мають виокремлювати її в суспільстві від інших соціальних груп, повинні бути дотримання високоморальних цінностей, усвідомлена, креативна діяльність, спрямована на загальнонаціональне благополуччя, пріоритетну значимість інтелектуального способу життя та здатність критично осмислювати оточуючу дійсність. Месіанізм інтелігенції на думку романтиків мав полягати у безкорисливому та жертвному трансферуванні суспільних духовно-культурних цінностей від покоління до покоління заради забезпечення тяглості національного буття.

Домінуюче розуміння месіанізму найчастіше пов'язане з творінням Царства Божого у земному житті (хіліазм або міленаризм). Згідно цій традиції обрана провидінням особистість, народ, соціальна спільнота, держава реалізує покликання Божого посланця, що прагнучи в плині історичних подій звершити акт справедливості та впорядкованості, тим самим убезпечує людство від імовірних небезпек у майбутньому. Припускаючи можливість еволюційних процесів у зміні духовно-моральних пріоритетів у ціннісній ієрархії особистості, месіанізм разом з тим констатує, що національна свідомість та самоідентифікація спонукають до консервації, акумулювання, збільшення кількості певних фрагментів системи, передачі елементів культури від покоління до покоління на макрорівні [3, с. 176].

Сформований на визнанні первинності духовної сутності світу, польський месіанізм сприймався здебільшого через призму сакральності, визнавав надчуттєвість, понадемпіричність польської спільноти та візіонував проєкцію духовного спасіння людства, готуючи ідеологічні підвалини «реінкарнації» польської національної держави у ХХ столітті.

Список джерел та літератури

1. Баттервік Р. Конституція 3 травня (1791). Музей історії Польщі. Варшава, 2021. 216 с.
2. Массониус М. Философия у поляков. *Ибервеге Ф., Гейнце М. История новой философии в сжатом очерке.* Санкт-Петербург, 1899.
3. Мессианизм (мессианство). *Социологический энциклопедический словарь* / Ред. Г. В. Осипов. Москва: НОРМА, 2000. 488 с.
4. Цимбалій І. П. Філософія польського романтизму: «ідеальна людина» А. Міцкевича, «конструкт народу» Ю. Словацького: автореф. дис. канд. філос. наук: 09.00.05. Київ, 2009. 18 с.
5. Wasik W. *Historia filozofii Polskiej.* Warszawa: Instytut wydawniczy Pax, 1966. T.2. 404 s.

6. Lempicki Z. Renesans, Oświecenie, Romantyzm. Warszawa, 1966. T. 1. 181 s.

ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ ВИВЧЕННЯ ПАЛАЦОВО-ПАРКОВИХ КОМПЛЕКСІВ XVIII – ПОЧАТКУ XX СТ.

*Малогулко Максим,
здобувач вищої освіти II курсу магістратури
Факультету історії і міжнародних відносин
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Кароєва Тетяна
м. Вінниця*

Анотація. У статті висвітлюється зміст основних понять для дослідження палацово-паркових комплексів XVIII – початку XX ст.

Ключові слова: палацово-парковий комплекс, паркобудування, архітектурно-ландшафтний ансамбль, садиба

Дослідження палацово-паркових комплексів XVIII – початку XX ст. вимагає комплексного підходу, що поєднує методи різних наукових дисциплін. Український дослідник паркобудування В. П. Халайцян підкреслює важливість міждисциплінарного підходу: «Дослідження мистецтва паркобудування вимагає залучення методів різних наук: мистецтвознавства, історії, культурології, ландшафтної архітектури, дендрології тощо» [2, с. 15]. Погоджуючись з ним, цю ідею варто поширити й на вивчення палацово-паркових комплексів, розглядаючи їх як складні культурні феномени, що поєднують в собі архітектуру, ландшафтний дизайн та соціокультурні практики.

Уже на рівні понятійного апарату простежується поєднання понять з різних дисциплін. Як правило, дослідники [1; 3; 4] до основних складових палацово-паркового комплексу відносили:

1. Палацова будівля – це центральний архітектурний елемент ансамблю. Вона не лише виконувала житлову функцію для власників, але й слугувала репрезентативним простором, де проходили важливі зустрічі, бали, прийоми гостей. Архітектура палацу часто відображала статус та амбіції його власників.

2. Парк – це спеціально спланована зелена зона, що оточує палац. Парки могли бути регулярними (французькими) або пейзажними (англійськими), а часто поєднували обидва стилі.

3. Господарські будівлі – це функціональні споруди, які забезпечували життєдіяльність комплексу. До них належать стайні, оранжереї, льодовні, кухні, склади тощо. Ці будівлі, хоча і мали утилітарне призначення, часто будувалися з урахуванням загального архітектурного стилю комплексу.

4. Малі архітектурні форми – це декоративні елементи, які доповнюють загальну композицію комплексу. До них належать альтанки, фонтани, скульптури, містки, ворота тощо.

5. Під'їзні алеї та дороги – це не лише функціональні елементи, але й важлива частина загальної композиції комплексу. Вони часто планувалися таким чином, щоб створити найбільш вигідний вид на палац при наближенні до нього.

Враховуючи історико-культурний підхід, розглядати палацово-паркові комплекси можна розглядати не ізольовано, а як частину ширших культурних процесів. Звідси походить уточнення деяких понять:

1. Садиба – це поняття, яке часто використовується як синонім палацово-паркового комплексу, але може мати ширше значення. Садиба може включати всі землі, що належали власнику, в тому числі сільськогосподарські угіддя, ліси, села тощо. В контексті Поділля термін «садиба» часто вживався для позначення маєтків середньої шляхти, тоді як «палацово-парковий комплекс» частіше асоціювався з резиденціями магнатів.

2. Ансамбль – цей термін підкреслює єдність та гармонійність усіх елементів палацово-паркового комплексу. Він вказує на те, що всі складові – палац, парк, господарські будівлі – були задумані та створені як єдине ціле, підпорядковане загальній ідеї.

3. Регулярний парк (французький парк) – це тип паркового планування, який характеризується геометричним розташуванням елементів, симетрією, прямими алеями, чітко окресленими клумбами та партерами. Цей стиль був особливо популярний у XVIII ст.

4. Пейзажний парк (англійський парк) – це тип паркового планування, який імітує природний ландшафт. Характеризується звивистими стежками, вільно розташованими групами дерев, штучними водоймами неправильної форми. Цей стиль набув популярності наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

5. Культурний ландшафт – це поняття, яке дозволяє розглядати палацово-паркові комплекси в ширшому контексті їх впливу на навколишнє середовище. Воно охоплює не лише сам комплекс, але й прилеглі території, які зазнали впливу людської діяльності.

Палацово-паркові комплекси є унікальними свідками історії та культури певних регіонів, що поєднують в собі архітектурну майстерність, ландшафтне мистецтво та соціокультурні практики минулих епох. Створені переважно у XVIII – на початку XX ст., вони відіграли значну роль у формуванні культурного ландшафту регіонів та стали важливими осередками суспільного життя.

Визначення палацово-паркового комплексу як цілісного архітектурно-ландшафтного ансамблю, що включає палацову будівлю, прилеглий парк, господарські споруди та малі архітектурні форми, об'єднані єдиним задумом та композицією, дає нам ключ до розуміння їх значущості та комплексності. Кожен такий комплекс є унікальним втіленням естетичних ідеалів та функціональних потреб своєї епохи. Однак час, історичні катаклізми XX ст. – війни, революції, зміни політичних режимів – призвели до втрати багатьох з цих архітектурних перлин. Визначення точної кількості збережених палацово-паркових комплексів на Поділлі є складним завданням, що потребує чітких критеріїв оцінки. У контексті нашого дослідження, під збереженим палацово-парковим комплексом розуміємо такий, де збереглася палацова будівля (навіть якщо вона потребує реставрації) та елементи історичного парку. Важливо відзначити, що до цього переліку не входять міські парки без палацової складової, а також ті поселення, де історичні парки не збереглися. Хоча ці об'єкти мають власну культурну та історичну цінність, вони не відповідають визначенню палацово-паркового комплексу.

Аналіз даних [2; 3] дозволяє стверджувати, що на території історичного Поділля (яке включає сучасні Вінницьку, частини Хмельницької та Тернопільської областей) зберігся 71 (36 – Вінницька область, 28 – Хмельницька область, 7 – Тернопільська область) палацово-парковий комплекс відповідно до вищезазначених критеріїв.

Список джерел та літератури

1. Левкович Н. Стильові особливості палацових та садибно-паркових ансамблів Галичини кінця XVIII – першої половини XIX ст. : автореф. дис. ... канд. архітектури. Львів, 2004. 20 с.
2. Халайцан В. П. Мистецтво паркобудування в культурному житті Поділля кінця XVIII – початку XX століття : дис. ... канд. мистецтвознавства. Київ, 2015. 230 с.
3. Хороша О. І. Архітектура класицистичних палацово-паркових комплексів Вінниччини кінця XVIII початку XX століття : дис. ... канд. архітектури. Львів, 2020. 267 с.
4. Шевченко Л. Палацово-паркові ансамблі Полтавщини XVIII - XIX століть : автореф. дис. ... канд. архітектури. Київ, 2003. 21 с.

ПОВСЯКДЕННЯ СВЯТО-МИХАЙЛІВСЬКОГО ВИДУБИЦЬКОГО МОНАСТИРЯ НАПРИКІНЦІ XVIII – У XIX СТОЛІТТІ

*Перепелюк Ольга,
доктор філософії (Історія та археологія)
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ*

Анотація. У даній публікації досліджено різні аспекти повсякдення Видубицького монастиря. Здійснено опис території обителі та відтворено фрагменти побутового життя.

Ключові слова: Видубицький монастир, повсякдення, Православна церква.

Свято-Михайлівський Видубицький монастир, заснований ще у XI столітті, є однією з найстаріших та найбільш цінних культурно-релігійних пам'яток України. Протягом своєї історії він був духовним осередком православних християн. У XVIII – XIX століттях монастир зазнав важливих трансформацій, що змінили його повсякденне життя і забезпечили йому особливе місце серед святинь Києва.

Значні зміни у архітектурному ансамблі обителі сталися після пожежі 1760 р., внаслідок якої було пошкоджено головну церкву Св. Георгія та трапезну, в наступне десятиліття їх відновили і побудували настоятельський будинок, а у XIX столітті на території з'явилися нові будівлі: братський та господарські корпуси [6, с. 73].

Територія монастиря була густо засадженою різноманітними деревами та квітами. На збережених планах території позначені сади. Тут вирощували зимові сорти яблук і груш, сливи і вишні. Однак особливо славився цей монастир садами волоських горіхів [3, с. 30]. Згадка про ці сади зафіксована у спогадах Павла Алеппського, який проїжджав через українські землі у 1656 році та записав таку інформацію: «...друга [дорога] веде... через гаї прекрасних плодкових дерев, таких як сливи, яблуні, горіхи та інші; вони самі по собі виробляють їжу для аскетів і подвижників, котрих за місцевими оповіданнями дуже багато і котрі харчуються плодами сих дерев...» [5, с. 188].

Відомий лікар, вчений-статистик, топограф, історик та етнограф Домінік П'єр Де ля Фліз у 1848 р. здійснив опис поселень Київського округу, в якому зробив схематичний рисунок Видубицького монастиря та села Звіринець Видубицький і дав його опис: «Кількість селян чоловічої статі – 20, жіночої – 26. Місцезнаходження: село лежить у трьох верстах від м. Києва на південь,

розміщене на березі Дніпра ... Вода хороша, горілку селяни вживають помірно, а пива не багато, п'яниць мало» [2, с. 472].

Розмірений ритм життя монастиря порушувався один раз на рік – на храмове свято 23 квітня. У цей день люди виходили на зелені схили: молилися, співали, слухали кобзарів, танцювали і бенкетували [3, с. 31].

Внаслідок секуляризаційної реформи Катерини II із 1786 р. Видубицька обитель отримала статус монастиря другого класу та була переведена на утримання державою, а всі монастирські й церковні землі з кріпаками-селянами було відібрано і передано в державну казну. Тільки ті землі, що знаходилися біля самого монастиря, залишилися в його володінні. Це – цегельні в долині р. Либідь та хутір на Багриновій горі, переправи через Дніпро, а також кілька сіл [3, с. 26].

Цегельню монастир здавав в оренду київським підприємцям Іванові Григоровичу-Барському, купцям Рябчиковим, Максиму Баркову. Тільки в 1740 р. монастир продав 1 млн штук цегли. У наступні роки її виробляли все більше й більше.

Наприкінці XVIII ст. монастир став лікарнею для київських ченців і останнім притулком для хворих і літніх монахів усіх київських монастирів. З часу заснування монастиря іноків ховали тут же, між церквою й келіями. Кладовище було переповнене, а тому небіжчиків клали зверху. З 1788 р. митрополит дозволив ховати ченців на новому місці – в саду на горі, де утворилося нове кладовище. З часом, на ньому хоронили не лише духівництво, але і тих, хто міг дозволити придбати ділянку для останнього спочинку поблизу святині [4, с. 33].

Частина території монастиря поступово перетворюється в некрополь із похованнями видатних діячів вітчизняної історії та культури з надгробними пам'ятниками і склепами, що виконувалися найкращими скульпторами й архітекторами. Продаж ділянок для поховань був одним із постійних джерел прибутків монастиря, і за місце для могили залежно від соціального стану померлого і близькості розташування поховання до центральної алеї бралася платня від 20 до 500 руб. У різні часи в некрополі Видубичів зроблено 293 поховання [3, с. 28].

Тут знайшли свій останній спочинок педагог Костянтин Ушинський, засновники Київського музею західного й східного мистецтва подружжя Богдан і Варвара Ханенки, медики Євген Афанасьєв та Володимир Бец, учений-гідротехнік Микола Лелявський та багато інших [1, с. 133].

Як зазначає Проценко Л.: «після 1917 р. в монастирі громадян вже не ховали, але саме кладовище залишалося до 1950 р. коли і було знесено. На

щастя, монастирські красені-будівлі збереглися до нашого часу, а від декількох сот поховань залишилось тільки 15» [4, с. 33].

Отже, Свято-Михайлівський Видубицький монастир наприкінці XVIII – у XIX столітті був не лише духовним центром, але й у центрі культурного, соціального та господарського життя Києва. Його функціонування поєднувало аскетичні традиції та підприємницьку ініціативу. Після пожежі у XVIII столітті монастир відновив свої будівлі та розширив господарські комплекси. Його цегельні виробництва стали важливою частиною місцевої економіки, забезпечуючи Київ будівельними матеріалами, а некрополь однією з історичних пам'яток.

Список джерел та літератури

1. Вечерський В. В. Українські монастирі. Київ: Наш час, 2008. 400 с.
2. Де ля Фліз, Домінік П'єр. Медико-топографічний опис державних маєтностей Київської округи з зображенням деяких природних витворів рослинного і тваринного світу, разом із статистикою кожного села, їхнім виглядом, зробленим з натури, зображенням селянських костюмів та географічною картою Київської округи. Київ. 1854. 1245 с.
3. Кілессо Т. С. Видубицький монастир. Київ: Техніка, 1999. 127 с.
4. Проценко Л. А. Київський некрополь: путівник-довідник / ред.: В. Д. Музика, В. Ф. Гужва. Київ: Український письменник, 1994. 333 с.
5. Путешествие Антиохийского патриарха Макария в Россию в половине XVII века, писанное его сыном архидиаконом Павлом Алеппским. М.: Изд-во имп. о-ва истории и древностей рос., 1898. 195 с.
6. ЦДІАК України (Центральний державний історичний архів України, м.Київ). Ф. 130 (Києво-Видубицький Свято-Михайлівський чоловічий монастир). Оп. 1. Спр. 23. 82 арк.

ВПЛИВ ЗАЛІЗНИЧНОГО СПОЛУЧЕННЯ НА РОЗВИТОК МІСТ І МІСТЕЧОК ПРАВОБЕРЕЖНОЇ УКРАЇНИ

*Сенчишен Віталій,
здобувач вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Телегуз Ірина
м. Київ*

Анотація. Коротко описуються схеми будування залізниці на території Правобережної України. Обґрунтовано віхи розвитку міст та містечок Правобережжя, що стали вузловими станціями залізничними станціями мережі Південно-Західних залізниць. Висвітлено напрями та сфери економічного піднесення міст та містечок Правобережної України.

Ключові слова: місто, містечко, залізниця, депо, вузлова станція, Правобережна Україна, Волинь.

Практично повна відсутність залізниць в Російській імперії стала одним з важливих факторів, який призвів до поразки у Східній (Кримській) війні. Тому, коли трон посів Олександр II, розпочалась робота над модернізацією держави. Одним з напрямів було будування залізничного сполучення між найбільшими промисловими центрами. Перша ідея базувалась будівництві магістралі Москва-Одеса, що в свою чергу дало змогу з'єднати Чорне та Балтійське моря, для більш активної та прибуткової торгівлі. Тому, значна частина шляху мала пролягати через територію Правобережної України, що давало поштовх, до розвитку міст та містечок.

Перед розглядом впливу залізниці на регіон, слід коротко описати процес будівництва. Першою залізницею на території підросійської України була так звана лінія Одеса-Балта. Введення її в експлуатацію відбулось в грудні 1865 року. Саме цю дату можна вважати початком у створенні мережі Південно-Західних залізниць. Дана лінія швидко сягає Києва, що дає змогу в повній мірі вдосконалити план з'єднання Чорного та Балтійського морів. В цей час, погляд влади припадає на створення магістралі «Захід-Схід», яка має з'єднати Російську імперію з Австро-Угорщиною, а далі з усією Європою. Тому розпочинається будування лінії Київ-Брест-Литовський за керівництвом Івана Бліоха. Переважна більшість шляху має проходити через Волинь.

«Першою волинською вузловою станцією став Здолбунів. Ця станція розмістилася у невеликому приміському селі Здолбиця неподалік містечка Здолбунова, перша згадка про який датується 1497 роком. Поява залізниці у Здолбунові стала катализатором його розвитку – вже наприкінці ХІХ століття в цьому містечку проживало понад 12 тисяч мешканців. Історія свідчить, що у 1893 році залізничники Здолбунова зібрали понад 15 тис. російських рублів на будівництво церкви у своєму місті. Ще 7500 рублів виділило керівництво залізниці і у 1896 році у місті було освячено величну церкву Святої Катерини, яку спорудили за проектом архітектора Куликівського та інженера Лебединського» [1]. Паралельно з будівництвом нових ділянок залізничного сполучення Правобережжя проводилася реконструкція уже існуючих. Вже у 1899 році на головних ділянках було прокладено другий шлях. Подвійна колія з'явилася майже до австрійського кордону від Жмеринки, а також на лініях Козятин – Здолбунів і Здолбунів – Ковель.

На прикладі вузлових станцій можна характеризувати які саме зміни відбувались в містах та містечках, через які проходила залізниця. Найперше – це будувалась залізнична станція. Якщо в регіоні було налагоджено промисловість, то протягувалась лінія до виробництва. Як приклад, можна привести Ківерці, де було організовано виробництво шпал. В лінії між Клевани до Степань будувались одноколійки до лісозаготівельних підприємств, для більш зручного транспортування продукції. Згадаємо Кременець, де розташовувались великі шахти з видобутку вугілля Кочубея, яке використовувалось для опалення паровозів, до повного переходу на Донбаську сировину. «В Ківерцях, яка є вузловою станцією, було споруджено завод, який постачав шпали для усієї Південно-Західної залізниці. Він щорічно виготовляв понад 200 тисяч шпал. Технологія їх виробництва була наступною. Вартість пропарювання однієї шпали становила 20 копійок. До речі, аналогічний завод діє і поблизу Рави-Руської, він збудований тут у 1920-х роках» [1]. В більшості вузлових станцій створювалися міста з нуля. Найбільшим прикладом є Козятин, Жмеринка та Сарни. Їх розквіт починає завдяки будівництву депо. Це, в свою чергу, залучало великі інвестиції у розвиток міст, створення сприятливих умов для проживання працівників та розвитку інших напрямів в місті. Депо будувалось і в багатьох вже існуючих містах, таких як Ковель, де залізниця повністю перевернула уявлення про розвиток міста та дала нове дихання у розбудову давнього міста.

«Але найбільшим результатом у розвитку міст та містечок відіграла торгівля. Всі експортні лінії, за винятком стратегічних, спрямовувались з внутрішніх хліботорговельних районів до портів, а будівництвом кількох широких ліній одночасно намагалися відкрити вихід вантажам зерна через

західний сухопутний кордон. Це свідчило про еволюцію поміщицьких господарств до нових капіталістичних товарно-грошових відносин, які потребували не тільки нової техніки ринку, а й незрівнянно більш місткого як зовнішнього, так і внутрішнього ринків збуту сільгосппродукції» [2, с. 70]. За рахунок торгівлі розвивається все залізничне сполучення, а особливо регіони, які багаті на промисловість. Як ми вже зазначали вище, Ківерці, Клевань, Степань, Дубно, Радивилів, Мізоч, отримали шалені можливості у експорті виготовленої продукції на всеосяжні ринки збуду. Саме в цей час відбувається повний перерозподіл залізничного сполучення у формування головних магістралей «Захід» - зв'язок з Австро-Угорщиною, а далі з усією Західною Європою та «Північ – Південь» для з'єднання Балтійського та Чорного морів. Два даних напрямки проходили через територію Правобережної України, тому вони стимулювали розвиток містечок, що опинились біля залізничного сполучення.

В свою чергу залізничне сполучення майже повністю зруйнувало інші способи перевезення вантажу до ринків збуту. Чумацькі перевезення не змогли конкурувати з новітніми способами перевезення, тому вони замість волів почали використовувати коней. «Через те, що у 80-х рр. XIX ст. хліб, цукор, вовна, сіль, кам'яне вугілля, будівельні матеріали повністю перевозилися залізницями, «фурщики-чумаки» почали перевозити вироби місцевих промислів, або ж вантажі на короткі відстані. На початку 90-х р. XIX ст. чумацький промисел повністю зник» [3, с. 44-45].

Отже, будівництво залізничного сполучення відіграло важливу та ключову роль у розвитку Правобережної України. Це дало можливість невеликим вузловим станціями Правобережжя створювати навколо себе невеличкі містечка, які активно розпочали розвиватися. Вони зайняли провідне місце в торгівлі, будучи на головних шляхах до світу, тому це створило попит до розвитку промисловості та економічного піднесення певних міст та містечок. Також не слід забувати, що велику кількість прибутку припадало на утримання залізничного сполучення, тож у більшості вузлових станціях відкривалися депо, цехи та заводи, що займали вільну нішу та мали низьку конкуренцію.

Список джерел та літератури

1. Лягушкін А., Янківський Д. Виникнення та розбудова залізниць Волині та Полісся. URL: <https://photo-lviv.in.ua/viniknennya-ta-rozbudova-zaliznits-volini-ta-polissya/> (дата звернення 28.11.2024).

2. Москалюк М. Роль залізничного транспорту в розвитку промисловості України у другій половині XIX – на початку XX ст. *Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових праць. Серія: Історія, міжнародні відносини.* 2017. Вип. 20. С. 69-78.

3. Москалюк М. Транспортне забезпечення торговельних відносин в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Історія.* 2017. Вип. 2(1). С. 43-51.

ГРОМАДСЬКА ІНІЦІАТИВА У РОЗБУДОВІ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ НА ЄЛИСАВЕТГРАДЩИНІ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX СТ.

*Затулівітер Владислав,
аспірант кафедри історії України та всесвітньої історії
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Філоретова Лариса
м. Кропивницький*

Анотація. Розглянуто особливості розширення мережі початкової народної освіти на Єлисаветградщині у другій половині XIX ст. З'ясовано роль місцевої прогресивної громадськості у заснуванні й утримуванні різнотипних початкових навчальних закладів.

Ключові слова: початкова народна освіта, початкові школи, початкові училища, громадська ініціатива, добротинні товариства.

В пореформених умовах соціально-економічного розвитку країни другої половини XIX ст. уряд царської Росії визнавав необхідність розширення мережі початкової народної освіти. Формування її організації й управління супроводжувалося пошуком оптимальних типів початкових навчальних закладів. Відповідно, вся тогочасна освітня система характеризувалася багатотипністю, підпорядкуванням одразу кільком відомствам. Наприклад, власну й незалежну від Міністерства народної освіти систему початкової освіти сформував Св. Синод. Інші типи початкових шкіл опікали відомство імператриці Марії, міністерства фінансів, хліборобства, військового. Один із дослідників освітньої системи тодішньої Росії М. Кузьмін, вивчаючи проблеми її розвитку, дійшов до висновку, що, на відміну від казенних шкіл та училищ освітнього Міністерства, заклади, які перебували у віданні інших відомств, переважно позбавлялися формалізму, відриву від вимог життя [5, с. 213].

У той час як Російська держава виступала, насамперед, регулятором і контролюючим органом, виконуючи в започаткуванні початкових шкіл другорядну роль, водночас, невпинно зростала увага до розвитку нижчої початкової школи з боку прогресивної громадськості: приватних осіб,

громадських організацій, земських органів. Їхню діяльність полегшило запровадження елементів демократизації в управлінні школами на основі нових правил та правових актів («Положення про початкові народні училища» 1864 р. і 1874 р., «Правила про церковнопарафіяльні школи» 1884 р., «Правила про школи грамоти» 1891 р., «Положення про церковні школи відомства православного сповідання» 1902 р.), а також усунення у навчанні станових обмежень. Крім того, поряд із залежністю від урядових політичних впливів, специфіка освіти в Україні тривалий час визначалася педагогічною традицією, діяльністю навчальних закладів на позаурядовій основі [2, с. 5; 11, с. 16].

Невпинно зростала потреба в початковій освіті й серед мешканців Єлисаветграда – повітового міста Херсонської губернії, одного з найвідоміших торговельних, промислових і культурних центрів півдня імперії другої половини ХІХ ст. Ще 1811 р. місцеві купці, дворяни й органи міського самоуправління започаткували перше Єлисаветградське повітове училище. Крім загальноосвітніх дисциплін у ньому навчалися й іноземних мов. При училищі діяла бібліотека з пристойними фондами, що нараховували 1 127 томів книжок, 62 естампи, 20 креслень, 54 географічні карти, 2 глобуси та інше навчальне обладнання. У відповідь на ініціативу міської громадськості урядовці дозволили реформувати повітове училище в Єлисаветградську чотирикласну чоловічу прогімназію, урочисте відкриття якої відбулося 8 вересня 1879 р. І вже 18 грудня того ж року міська дума вирішила клопотати про перетворення прогімназії на шестикласну. Дозвіл на таку реорганізацію уряд ухвалив 2 червня 1881 р. А менш ніж через чотири роки 5 березня 1885 р. Єлисаветградську прогімназію було перетворено на повну гімназію [9, с. 81-86, 94].

Також ще з 1820 р. в місті діяло духовне училище, до котрого зараховувалися діти духовенства, що навчалися та утримувалися в гуртожитку безоплатно. На вільні місця приймалися й інші учні, які сплачували 60 крб. за рік навчання. 1884 р. прихожани Єлисаветградської римо-католицької церкви організували спеціальний збір для облаштування своєї церковно-парафіяльної школи.

У двох безплатних чоловічих недільних школах, відкритих на початку 1860-х років при кавалерійському й повітовому училищах, діти місцевих ремісників та робітників навчалися читання, письма, Закону Божого, арифметики. Викладачами в цих закладах працювали офіцери кавалерійського і вчителі повітового училищ.

1859 р. громадськість міста розпочала клопотатися й про заснування дівочого двокласного училища, відкритого 10 жовтня 1860 р. Навесні 1869 р. училище мало один підготовчий та чотири основних класи. Надалі статус цього

осередку також зазнав низки перетворень: за громадською ініціативою 1869 р. його було реорганізовано з другого на перший розряд, а 1870 р. – на громадську жіночу гімназію, при котрій 1881 р. відкрився додатковий педагогічний клас.

Як свідчать джерела, на 1861 р. у Єлисаветграді, котрий того року перейшов із військового відомства до цивільного, налічувалося 33 початкові навчальні заклади, де працювали 63 викладачі й навчалося 805 учнів [3, с. 109–110; 7, с. 118-119; 9, с. 89-90, 94-95].

Суттєво допомогли загальному розвитку народної освіти й земські установи, створені 1864 р. Із середини 1870-х років земці активно асигнували значні кошти на відкриття й утримання навчальних закладів, публічних бібліотек, народних бібліотек-читалень, організацію народних читань, недільних шкіл тощо. Згідно архівних документів, земства витрачали на утримання шкіл значно більше коштів, ніж освітнє Міністерство. Так, 1883 р. Єлисаветградське повітове земство виділило з цією метою 28 200 крб., тоді як на початкові школи усієї Херсонської губернії урядом із державної скарбниці було відпущено лише 5 619 крб. [12, арк. 23-27].

Матеріальне забезпечення було однією з найважливіших умов існування початкових навчальних закладів. Воно постачалося з двох основних джерел – пожертвувань почесних опікунів (наглядачів) навчальних закладів та приватних осіб. За рахунок благодійників будувалися і ремонтувалися шкільні приміщення, поповнювалися бібліотеки, купувалися меблі, навчальне приладдя, надавалась допомога бідним школярам. Тому надзвичайно важливу роль у розширенні мережі початкових навчальних закладів відіграли громадські об'єднання. Найрізноманітніші добровільні просвітницькі товариства могли надавати кілька видів добродійної допомоги: оплата навчання окремих учнів; безплатна видача книг і навчальних посібників або їх продаж за пільговими цінами; надання одягу, взуття, харчування для незаможних; безплатне постачання ліків та лікування; призначення грошової допомоги. Добродійні кошти товариств допомоги надходили з кількох джерел: членських внесків; прибутків від вкладених коштів; пожертв членів товариства чи інших осіб та установ (кошти, речі, заповіти); прибутків з різноманітних акцій, влаштованих товариством (театральні вистави, літературні читання, публічні лекції, концерти тощо); зборів за підписними листами і книгами; публічних зборів коштів [6, с. 17].

Саме такою добродійністю займалося достатньо відоме на той час «Єлисаветградське товариство поширення грамотності та ремесел». Цей спеціальний заклад опіки був створений 1873 р. для завідування справами й вирішення поточних проблем, діючого з 1867 р. Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища, заснованого на приватні кошти.

До училища приймалися діти всіх станів: хлопчики від 11-ти, дівчатка від 8-ми років. Якщо зарахування до першого класу не вимагало попередніх знань, то бажаючих поступити до старших класів екзаменували. Бідні, проте здібні учні могли зараховуватися на повне утримання закладу, або отримувати стипендію чи одноразову матеріальну допомогу. «Єлисаветградське товариство поширення грамотності та ремесел» могло за свій рахунок направляти їх для вдосконалення в майстерності до відомих майстрів великих міст та столиць.

Курс навчання в училищі тривав п'ять років у п'яти класах: підготовчому, 1-му, 2-му, 3-му та практичному. Знання учнів оцінювалися за 5-тибальною системою на протязі чотирьох чвертей з 1 вересня до 1 червня. В кінці року виставлялися річна та екзаменаційні оцінки. Після закінчення закладу й складання іспитів випускники отримували свідоцтва про освіту від опікунства училища.

Навчальний процес у закладі розподілявся на загальноосвітній і спеціальний курси, згідно з програмою двокласних народних училищ Міністерства народної освіти. Обов'язковими предметами для вивчення були Закон Божий, російська мова, арифметика, географія, історія Росії. Викладалися також природознавство, співи, гімнастика, деякі виробництва (садівництво, городництво, шовківництво). Після закінчення першого класу кожен учень, котрому виповнилося 12 років, обов'язково мав обрати собі 1–2 ремесла, які потім вивчав у чоловічому (столярна, токарна, чоботарська, слюсарна справи, різьблення), або жіночому (швацтво, в'язання, вишивання) відділеннях [4, арк. 4–6; 8, с. 112-116].

Училище являло собою унікальний просвітницький осередок. Порівняно з іншими подібними закладами він був кращим й у навчальному і в інших аспектах, а ремісничі відділення робили його винятковим серед тодішніх міських чи урядових (повітових) шкіл. Заклад з безкоштовним навчанням випускав гарних фахівців з пристойною теоретичною підготовкою. Внаслідок наполегливої, самовідданої праці більшості викладачів та утримувачів діяльність училища набула широкої популярності й принесла відчутну користь передусім малозабезпеченому населенню [10, с. 14, 28].

Громадська ініціатива у розбудові початкової освіти стала унікальним явищем, оскільки мала не тільки просвітницький характер, а й, водночас, відображала соціальну творчість різних представників українського народу, сприяла становленню на ґрунті поширення знань системи неформальних зв'язків українського соціуму, зокрема добродійних громадських об'єднань. Період її найвищої активності припав на 1960-ті роки, коли ще не існувало офіційних положень про народні школи, які пізніше встановили цілий ряд обмежень і перешкод створенню нових навчальних закладів. Наполегливість

громадськості змушувала уряд в окремих випадках поступатися культурно-освітнім прагненням [1, с. 55-57; 2, с. 12].

Список джерел та літератури

1. Борисенко В.Й. Боротьба демократичних сил за народну освіту на Україні в 60–90-х роках XIX ст. Київ : Наукова думка, 1980.
2. Вовк Л.П. Громадсько-педагогічне сподвижництво в Україні (етапи і особливості). УДПУ ім. М. Драгоманова. Київ : Просвіта, 1998.
3. Добрянський І.А., Постолатій В.В. Громадська та приватна ініціатива в розвитку освіти України (кінець XIX – початок XX ст.). Кіровоград, 1998.
4. Державний архів Кіровоградської області. Ф. 56. Оп. 1. Спр. 1.
5. Кузьмин Н.Н. Низшее и среднее специальное образование в дореволюционной России. Челябинск : Южноуральское книжн. изд-во, 1971.
6. Левченко І.М. Роль народної ініціативи в розвитку початкової та середньої освіти на Лівобережній Україні в 1825–1860 рр. / автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.01. Запорізький державний університет. Запоріжжя, 2002.
7. Люта О.М. Початкова освіта в Єлисаветграді другої половини XIX ст. *Наукові записки. Вип. 10. Серія: Історичні науки.* Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В.Винниченка. 2007. С. 117-123.
8. Люта О.М. Діяльність Єлисаветградського ремісничо-грамотного училища у складі «Єлисаветградського товариства поширення грамотності та ремесел (жовтень 1867 – січень 1912 рр.)». *Наукові записки: Збірник наукових статей НПУ ім. М.П. Драгоманова.* Київ : НПУ, 1999. Ч. I. С. 112-118.
9. Пашутин А.Н. Исторический очерк г. Елисаветграда (печатається по изданию 1897 г.). Кіровоград, 1992.
10. Рябков П.З. Краткий исторический очерк Елисаветградского общества распространения грамотности и ремёсел. 1873-1898. Елисаветград, 1898.
11. Федоренко С.А. Освітня діяльність духовенства Полтавської єпархії (XIX – початок XX ст.). / автореф. дис... канд. іст. наук: 07. 00. 01. Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького. Черкаси, 2008.
12. Центральний державний історичний архів України, м. Київ. Ф. 442. Оп. 537. Спр. 150.

ПРОБЛЕМА УКРАЇНСЬКОЇ КОЛОНІЗАЦІЇ ДИКОГО ПОЛЯ У СХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХІ СТОЛІТЬ

*Тицький Сергій,
кандидат історичних наук, доцент, професор
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова,
м. Київ*

Анотація. Проаналізовано східноєвропейську, переважно українську, історіографічну традицію вивчення проблеми Української колонізації Дикого поля за її станом на початок ХХІ століття. Запропоновано авторський варіант тлумачення колонізаційних процесів у західній частині Дикого поля від середини ХІV ст. до перша половина ХVІІ ст. з обґрунтуванням верхньої межі колонізації.

Ключові слова: козацтво, колонізація, Дике поле, історіографія.

Сучасна велика російсько-українська війна та зростаюча воєнно-політична загроза країнам Балтії з боку Росії надзвичайно актуалізує історичний досвід спільної боротьби литовського, українського і білоруського народів великоросійській експансії. Маємо окреслити основні етапи історіографічного осмислення істориками Східної Європи процесу землеробської колонізації західної частини Дикого поля ХІV – перша половина ХVІІ ст.

Нижня дата дослідження – середина ХІХ ст. Верхня межа дослідження – 2020-ті рр.

Існує достатньо давня традиція вивчення перебування українських земель в складі Великого князівства Литовського, Золотої Орди та протистояння Литви, Польщі, Речі Посполитої, Московського царства та Кримського ханату в боротьбі за Дике поле [10].

Протягом другої половини ХІХ століття в ній окреслилися дві домінуючі течії: російська та українська. При чому українська течія почала складатися раніше за російську, ще у першій половині ХІХ ст., головним чином завдяки зусиллям Д. Бантиш-Каменського, А. Скальковського, Г. Кониського і М. Маркевича [15].

Засновником власне російської течії вважається М. Устрялов, зусилля якого були підтримані і розвинуті перш за все С.М. Соловйовим і В.Й. Ключевським. На початку ХХ століття зароджується білоруська течія, започаткована переважно М. В. Довнар-Запольським.

Саме представники цих трьох напрямків внесли протягом ХХ – початку ХХІ століть основний внесок у дослідження протиборства, переважно в його

суспільно-політичному аспекті, народів Східної Європи та володіння і засвоєння західної частини Дикого поля.

Протягом другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. найбільший внесок у вивчення козацької складової української колонізації подніпровського регіону Дикого поля зробив Д.І. Яворницький. Зосередившись на козацтві, він таким чином штучно обмежив себе у вивченні колонізації степів кінцем ХV ст. – другою половиною ХVІІІ ст., вважаючи саме останні десятиліття ХV ст. часом виникнення українського козацтва як історично і суспільно вагомого феномену [21].

Видатну роль у вивченні колонізації українцями Дикого поля відіграв наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття один з корифеїв харківської історичної школи – Д.І. Багалій. Саме завдяки його зусиллям в українській історіографії остаточно утверджується розуміння засвоєння українцями лісостепової і степової частини України як процес колонізаційний. Однак в силу його авторських вподобань він по перше, обмежив колонізацію виключно Слобожанщиною і Північним Причорномор'ям, по-друге, аналізував історичні матеріали майже виключно щодо колонізації часів від середини ХVІІ ст. і далі [1-4; 22].

В значній мірі, саме під впливом праць Багалія, про українську колонізацію як виключно козацьку колонізацію Південно-Східної України і виключно починаючи з першої половини ХVІІІ ст. писав і М.С. Грушевський, правда, роблячи наголос переважно на військово-політичному аспекті цього руху (на відміну від Д. Багалія, який акцентував увагу на соціально-економічній складовій колонізації).

М.С. Грушевський в «Історії України-Руси» (томи 1-8) писав, серед іншого, і про перманентне протистояння слов'янського населення, а згодом й українського, з кочовиками-скотарями у степовій і лісостеповій частинах України. Однак це протистояння як козацький колонізаційний процес вчений характеризував тільки для Південно-Східної України і тільки для кінця ХVІ – ХVІІІ століття (особливо для 1620-х – 1680-х рр. В певній мірі саме М. Грушевського можна вважати фундатором в українській історіографії терміну «козацька колонізація Дикого поля» [6].

Цього, досить обмеженого в територіальному, часовому і соціальному вимірі, тлумачення української колонізації Дикого поля переважно дотримувалися і такі його сучасники і наступники як Д.І. Дорошенко, О.Я. Єфименко, Н. Полонська-Василенко, О.П. Оглоблин та інші [8; 9; 12; 13].

В українській радянській історіографії доби після Другої світової війни соціально-економічні і воєнно-політичні події в Центральній і Південній Україні від кінця ХІV ст. до кінця ХVІІІ ст. вивчалися майже виключно в

контексті конкретно-історичних локальних досліджень окремих соціальних, економічних та політичних подій та явищ, з узагальненням їх як процесів феодалізації суспільного життя та відповідного посилення соціального, релігійного і культурного гноблення українства (Ф.М. Шабульдо та інші) [14, 20].

Своєрідним містком між радянською та пострадянською традиціями вивчення української колонізації Дикого поля стала наукова спадщина Ярослава Романовича Дашкевича [7], якого історики вважають найкращим українським інтерпретатором тези про українську колонізацію Дикого поля як фронтір: «В Україні Я. Дашкевич був єдиним, хто не лише замислювався над перспективами застосування їхніх ідей до історії своєї країни, а й дещо зробив на цьому полі» [18, с. 268].

Я. Дашкевич спостеріг циклічні припливи та відпливи землеробського та кочового населення на український степ. Звернув увагу на поліетнічний процес колонізації при домінуванні української складової.

За пострадянських років «учений концептуалізував свої погляди на фронтір як на важливу складову історії України, виділивши вісім перспективних аспектів досліджень у цій галузі: порівняльний підхід у контексті всесвітньої історії; термінологічний підхід, узгодження понятійного апарату (кордон, границя, межа, рубіж – порубіжжя, прикордоння, пограниччя, пограничний край); територіальна ідентифікація «Великого кордону» та з'ясування відношення його меж до географічного та державно-правового поняття «Україна»; поняття кордону як лінії та антикордону як зони; феномен фронтірного побуту як способу життя в контексті неписаного кодексу фронтірної етики та моралі; військова історія; проблеми осілости, міграції й колонізації; значення фронтіру для історії України та можливість відродження фронтіру в наш час» [18, с. 269-271].

Для пострадянського періоду української історіографії характерною тенденцією у вивченні проблематики середньовічного Дикого поля є пошуки нового концептуального бачення історичних процесів в порубіжжі «Лісу» і «Степу», але знов ж таки на основі вироблених попередніми поколіннями українських істориків наукових підходів [19, с. 126-134].

З середини 1990-х рр. в наукових розробках і курсах лекцій С.І. Тицького проблема колонізації Дикого поля доби пізнього Середньовіччя і раннього Нового часу розглядалася як один з найважливіших, системоутворюючих процесів в історії українства.

При цьому цей колонізаційний процес, при всій його багатомірності та неоднозначності, а також в його розірваності в часі через Кримськотатарську Руїну (1478-1533 рр.), вбачався як історично цілісний процес основним носієм

та актором якого був український народ. Саме на цій підставі досліджуваний історичний рух і був охарактеризований як Українська колонізація Дикого поля.

Українська колонізація Дикого поля – це процес поступового витиснення носіями української осілої землеробської цивілізації носіїв кримськотатарської напівкочової скотарської цивілізації з території Центральної і Південної України. Вона тривала від битви на Синіх Водах до початку Української революції середини XVII ст., однак була призупинена трагічними подіями Кримськотатарської Руїни.

Перша Українська колонізація Дикого поля – це процес поступового витиснення носіями української осілої землеробської цивілізації носіїв кримськотатарської напівкочової скотарської цивілізації з території Центральної і Південної України, який тривав від битви за Синіх Водах до підпорядкування Кримського ханства Османській імперії (1362 – 1478 рр.) [17]. Основні рушійні сили Першої Української колонізації Дикого поля: литовські, білоруські та українські феодалі, українські селяни і городяни підлитовської України.

Друга Українська колонізація Дикого поля – це процес поступового витиснення носіями української осілої землеробської цивілізації носіїв кримськотатарської напівкочової скотарської цивілізації з території Центральної і Південної України, який тривав від польсько-кримсько-турецької угоди 1533 р. до початку Української революції середини XVII століття.

При цьому на першому етапі Другої української колонізації Дикого поля рушійними силами виступали українське відходницьке козацтво (військове і цивільне), українські селяни і городяни переважно Волині і Полісся (1533-1569 рр.), а на другому етапі Другої Української колонізації рушійними силами виступали українське осіле козацтво (військове (надвірне, низове та реєстрове) і цивільне (козаки-селяни, козаки-городяни, козаки-пани), українські селяни і городяни всієї тодішньої України, польські та українські феодалі, іноземці (євреї, німці, французи, італійці, голландці, шведи, шотландці тощо) [16].

Колонізація Слобідської України (друга половина XVII ст.) та українська (переважно) колонізація Північного Причорномор'я друга половина XVIII – початок XIX ст.) з певною пересторогою могли б розглядатися як Третя українська колонізація Дикого поля, однак протягом XVIII століття вузька смуга підтурецького і підханатського Причорномор'я була вже достатньою мірою засвоєна настільки, що не піддається, на наш погляд, характеристиці в якості Дикого поля.

Отже, східноєвропейська історіографія має кількасотрічну традицію вивчення колонізаційних процесів у західній частині Дикого поля доби пізнього

Середньовіччя та раннього Нового часу.

Протягом другої половини XIX ст. основні дослідження здійснювалися в межах російської імперської історичної традиції, однак видатний внесок зроблений представниками київської історико-правної та харківської історичної шкіл, котрі головним чином вводили в науковий обіг доступні їм письмові джерела і публікували праці переважно описового характеру.

З початком XX століття в дослідженнях колонізаційних процесів у Дикому полі активно увійшли провідні на той час українські історики, як спеціальними науковими працями, так і в рамках свої наскрізних праць з власне історії України, з наголосом на українство як основного носія цього історичного руху.

Визначний доробок українських істориків другої половини XIX першої третини XX ст. у вивченні української колонізації Дикого поля не набув об'єктивно обумовленого розвитку через штучні ідеологічні перепони та нестачу археологічного матеріалу XIV – першої половини XVI ст.

Проблематика Української колонізації Дикого поля в її комплексному вимірі залишається актуальною на сьогодні і вбачається такою ж на майбутню перспективу.

Список джерел та літератури

1. Багалей Д. И. Колонизация Новороссийского края и первые шаги его по пути культуры : Исторический этюд. Киев, 1889. С. 20-23 (120 с.).
2. Багалей Д.И. Несколько слов о характере колонизации южной степной окраины. *Журнал Министерства Народного Просвещения*. 1888. № 8. С. 482-507 с.
3. Багалей Д.И. Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства. Москва : Изд. Имп. О-ва Истории и Древностей Рос. при Моск. Ун-те, 1887. Том I. II, XVI, 614 с.
4. Багалій Д.І. Історія Слободської України : з 71 малюнками і 2 картами. Харків : Союз, 1918. 308 с.
5. Гаухман М.В. «Дике поле»: Тюркська історична спадщина в українсько-російській інтелектуальній традиції. *Магістеріум*. Випуск 54. Історичні студії. С. 31-35.
6. Грушевський М. С. Історія України-Руси: В 11 т., 12 кн. Київ : Наукова думка. Т. I: До початку XI віка, 1991. – 736 с.; Т. II: XI-XIII, 1992. 640 с.; Т. III: До року 1340, 1993. 592 с.; Т. IV: XIV-XVI віки – відносини, 1993. 544 с.; Т. V: Суспільно-політичний і церковний устрій і відносини в українсько-руських землях XIV-XVII. – 704 с.; Т. VI: Житє економічне, культурне, національне XIV-XVII віків. 680 с.; Т. VII: Козацькі часи – до року 1625. 628 с.; Т. 8: роки 1626-1638. 856 с.
7. Дашкевич Я. Україна на Великому кордоні. *Давня і середньовічна*

історія України. На пошану Іоана Винокура з нагоди його 70-річчя. Кам'янець-Подільський, 2000. С. 288-297.

8. Дорошенко Д.І. Нарис історії України : в 2 т. Київ : Глобус, 1992. Т. 1 : До половини XVII століття. 1992. 228, [3] с.

9. Історія України: Короткий курс / Під ред.: С. М. Белоусова, К. Г. Гуслистого, О. П. Оглобліна, М. Н. Петровського, М. І. Супруненко, Ф. О. Ястребова. АН УРСР. Інститут історії України. Київ: Вид-во АН УРСР, 1940. 412 с.

10. Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія. Київ : Інститут історії України НАН України, 2013. 566 с.

11. Лицарі Дикого Поля. Плугом і мушкетом: Український шлях до Чорного моря. Харків, 2016. 352 с.

12. Оглоблин О. Українська історіографія. 1917-1956 / пер. з англ. Київ, 2003. 253 с.

13. Полонська-Василенко Н.Д. Історія України. 3-тє вид.. – Київ: Либідь, 1995. Т. 1 : До середини XVII століття. LXXXVIII, 588, [3] с.; Т. 2 : Від середини XVII століття до 1923 року. 606, [2] с.

14. Портнов А. Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії XX століття. Київ : Критика, 2011. 36, [1] с.

15. Стещенко Н. Міграційні процеси в Південній Україні в другій половині XVII–XVIII ст.: народницька історіографічна концепція. *Історіографічні дослідження в Україні.* 2014. Вип. 25. С. 357.

16. Тицкий С.И. Всемирная история денег, кредита и банков. Киев : Крещатик, 1997. 846 с.

17. Тицький С.І. Вплив боротьби за великокнязівську владу у Великому князівстві Литовському на Першу Українську колонізацію Дикого поля (кінець XIV – перша половина XV століття). *Україна-Литва: історичні, мовно-культурні та туристські паралелі: матеріали III міжнародної науково-практичної конференції (Вільнюс, 5-6 серпня 2024 р.)* / Упор. Корольов І. та інші. Дрогобич, 2024. С. 40.

18. Чорновол І.П. Дискурс колонізації, теорія фронтиру та історіографія України. *Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність.* 2013. Вип. 23. С. 260-282.

19. Чорновол І.П. Компаративні фронтири: світовий та вітчизняний вимір. Дисертація на здобуття вченого ступеня доктора істор. наук. Львів, 2016. 391 с.

20. Шабульдо Ф.М. Земли Юго-Западной Руси в составе Великого княжества Литовского. Київ : Наукова думка, 1987. 183 с.

21. Ювілейний збірник на пошану академіка Дмитра Івановича Багалія з нагоди сімдесятої річниці життя та п'ятдесятих роковин наукової діяльності.

Київ : З друкарні Української Академії наук, 1927. 1192 с.

22. Яворницький Д.І. Історія запорізьких козаків : у 3 т. Київ : Наукова думка, 1990. т. 1. 596 с.; т.2. 566 с.; т. 3 (1993). 586 с.

ПОЛЬСЬКЕ ПЕДАГОГІЧНЕ ТОВАРИСТВО НА ЗЕМЛЯХ ГАЛИЧИНИ. ЗНАКОВІ ПОДІЇ В ПРОЦЕСІ ДІЯЛЬНОСТІ (1879 - 1894 рр.)

*Приходько Микола,
кандидат історичних наук,
докторант кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий консультант:
доктор історичних наук, професор
Журба Михайло
м. Київ*

Анотація. Висвітлюється знакові події в діяльності Польського педагогічного товариства, яке зіграло вагомий роль у формуванні системи освіти та розвитку педагогічної думки в Польщі наприкінці ХІХ – початку ХХ століття. Автор аналізує основні аспекти поточної роботи організації, проблемні питання які вирішувалися на Загальних Зборах організації та зафіксовані в Протоколах засідань, серед яких фінансові аспекти роботи, комунікація із владними структурами, особливості діяльності регіональних осередків.

Ключові слова: громадські організації, громадянське суспільство, самоорганізація населення, педагогіка, Австро-Угорщина.

Польське педагогічне товариство (Polskie Towarzystwo Pedagogiczne) було засноване в кінці ХІХ століття і відіграло важливу роль у розвитку освіти та педагогічної думки в Польщі. Його основна мета полягала в підтримці професійного розвитку вчителів, а також у підвищенні якості освіти в умовах політичних змін та національних утисків. Товариство займалося організацією курсів для вчителів, наукових конференцій та видавничою діяльністю, популяризуючи нові методики навчання, що ґрунтувалися на сучасних європейських педагогічних досягненнях.

Одним з ключових напрямків діяльності було забезпечення освітніх матеріалів, а також просвітницька діяльність серед польського населення, яке в той час перебувало під впливом кількох імперій. Польське педагогічне товариство працювало над створенням національної освітньої системи, яка відповідала б культурним і мовним особливостям поляків, водночас сприяючи

підготовці висококваліфікованих вчителів. Товариство також мало великий вплив на освітні реформи та формування національної самосвідомості.

В листі Товариства від 3 січня 1893 р. зазначалося, що 14 липня 1884 року товариством планувалося відзначити 25 річний ювілей організації. До програми святкування було запропоновано додати лекцію на тему виховання в народному дусі [1, с. 4]. Даний інформаційний фрагмент свідчить про важливість збереження пам'яті й традицій в організації. Святкування такої річниці підкреслювало історичну спадковість і тяглість діяльності товариства, що мало значення як для його членів, так і для громади загалом. Включення в програму лекції на тему виховання в народному дусі вказує на виховний напрямок діяльності організації, яка прагнула не лише до освітніх цілей, а й до формування національної свідомості. Планована тема лекції є показником того, що товариство прагнуло не лише до самозбереження, а й до розвитку суспільства через впровадження народних і національних ідеалів. Це демонструє місію товариства не лише як громадської організації, а й як інструмента культурного впливу, що поширював ідеї національної освіти та виховання.

В протоколі засідання від Комісії з люстрації фондів товариства від 23 березня 1894 р. обраній на Загальних Зборах організації від 21 березня 1894 року в Тернополі. На комісію було покладено обов'язки із перевірки касової книги, книги коротких кредитів, річних звітів організації [2, с. 15]. Протокол засідання свідчить про прагнення товариства до фінансової прозорості. Комісія, створена на Загальних зборах, мала перевірити касові книги, кредити та річні звіти. Це відображає організованість та відповідальність організації у фінансовому управлінні, характерну для тогочасних громадських інституцій.

Фінансовий звіт організації за 1893 рік демонструє її здатність ефективно керувати бюджетом, що свідчить про стабільне фінансове становище. При загальному доході в 21 343,73 злотих і витратах 20 388,83 злотих організація змогла отримати чистий прибуток у розмірі 954,54 злотих, що є важливим показником фінансової спроможності для громадської установи кінця ХІХ століття. Це може свідчити як про належний облік, так і про успішне залучення коштів. Водночас окремий фінансовий звіт видавництва часопису «Школа» демонструє певні труднощі. Витрати видавництва склали 8099,22 злотих, тоді як дохід – лише 7959,46 злотих, що призвело до збитків у 139,76 злотих [3, с. 16]. Такі втрати могли бути наслідком обмеженого попиту на видання, високих витрат на друк або недостатньої підтримки. Незважаючи на загальну прибутковість організації, ця ситуація з видавництвом вказує на необхідність реорганізації або додаткового фінансування для таких проєктів. Таким чином, організація показала фінансову стабільність, однак збитковість друкованого

видання підкреслює виклики, пов'язані з культурною діяльністю, що, ймовірно, залежала від підтримки членів організації чи сторонніх донорів. Це вказує на характерну для часу складність фінансування культурних ініціатив, які часто не мали самодостатнього прибутку.

В ухвалі Загальних Зборів від 30 квітня 1894 року, звертається до виконавчого органу Товариства – Головного Уряду із вимогою звернутися із петицією до Крайової шкільної ради із наступними пропозиціями: забезпечити школи дровами або вугіллям для опалення н зимовий період відповідно до державних норм. Причиною даного звернення було неналежне виконання даної статті закону з боку місцевих осередків Крайової Шкільної Ради. Окрім того як зазначалося у документі місцеві - осередки часто віддають запаси дров і вугілля місцевим поліціантам [4, с. 21]. Подібна ініціатива демонструє прагнення організації захищати інтереси навчальних закладів і гарантувати дотримання державних норм. Петиція підкреслює не лише проблему відсутності належного постачання шкіл паливом, але й вказує на неефективність або недбалість місцевих осередків Крайової шкільної ради, які не виконують відповідні положення закону. Особливо примітним є згадка про те, що запаси дров та вугілля нерідко передаються місцевим поліціантам, а не школам. Це вказує на можливі зловживання місцевих чиновників, які використовують ресурси, призначені для освітніх закладів, в інших цілях. Таке відхилення від закону може свідчити як про загальну проблематичність дотримання норм, так і про низький пріоритет, який місцеві адміністрації надають освітнім потребам. Вихід Товариства з такою ініціативою вказує на його активну соціальну позицію та роль як організації, яка не просто займається внутрішніми питаннями, але й намагається впливати на вирішення суспільних проблем. Ухвала також відображає розуміння важливості належних умов для навчання, що було актуальним питанням у контексті освіти другої половини ХІХ століття, особливо в зимові місяці, коли відсутність опалення могла серйозно впливати на якість освітнього процесу.

На засіданні від 7 травня 1894 року було озвучено заяву члена організації Яна Васунга щодо відміну обов'язку учителям із 25 річним стажем звітувати щодо тем на конференціях, аргументуючи це тим що це забирає багато зусиль і вчителям зі стажем не вистачає часу на подібні заходи [5, с. 38]. Дана заява свідчить про прагнення полегшити адміністративне навантаження на досвідчених педагогів. Це вказує на розуміння серед членів організації того, що досвідчені вчителі вже володіють необхідними знаннями та навичками і могли б використовувати свій час для безпосередньої роботи з учнями або інших професійних завдань, замість додаткової звітності. Пропозиція Васунга відображає тенденцію до більш гнучкого підходу у вимогах до вчителів із

великим стажем, визнаючи їхню кваліфікацію і дозволяючи зосередитись на головних завданнях. Це також підкреслює розуміння проблеми бюрократичної перевантаженості, яка була актуальною навіть у кінці XIX століття, і вказує на пошук балансування між формальними вимогами та ефективністю праці педагогів.

В протоколах засідання від 14 липня 1894 р. міститься інформація про витрати на видавництво. Так, редактор часопису товариства «Школа» отримує щомісяця 70 злотих на оплату праці коректора. Адміністратор видавництва організації отримує щомісячно 60 злотих [6, с. 45]. Це підкреслює важливість контролю якості текстів та підтримки професійного рівня публікацій. Це свідчить про прагнення забезпечити високу якість видання, де редагування та коректура були пріоритетними статтями витрат. Стабільна і висока заробітня плата адміністратора вказує на вагомую роль адміністративного управління, необхідного для налагодження видавничих процесів. Розподіл витрат показує, що товариство надавало значення не лише змістовному, але й організаційному забезпеченню видання, що було важливим для стабільного функціонування друкованого органу. Таке фінансування свідчить про систематичний підхід до роботи часопису та намагання забезпечити його стійкість, а також підкреслює увагу товариства до деталей у забезпеченні якості й організації видавничої діяльності.

Відділ у Сокалі нараховував в 1879 році 4 члени які платили по 2 злотих, 11 членів які сплачували по 1 злотому на рік, 17 членів які сплачували по 0,5 злотих та 11 членів які сплачували довільні внески [7, с. 1]. Такий розподіл внесків показує диференційований підхід до фінансової підтримки товариства, що дозволяло залучити до участі членів з різним рівнем матеріальних можливостей. Члени з вищими внесками, ймовірно, мали більший вплив чи статус у відділі, тоді як більш доступні внески по 0,5 злотих та довільні платежі забезпечували участь менш заможних осіб. Це сприяло розширенню соціальної бази товариства і відображало інклюзивність у залученні підтримки. Відділ у Сокалі, маючи такий фінансовий розподіл, показує, як товариство могло адаптуватися до різних соціальних умов і підтримувати свою діяльність навіть у менш заможних спільнотах.

Доходи регіонального осередку в Сокалі мали наступну конфігурацію: 42,41 злотих -готівкою, 39,50 злотих членських внесків за друге півріччя 1878 р. , 30 злотих -надзвичайні доходи, повернення позичок - 10 злотих, членські внески за перше півріччя 1879 р. - 3,75 злотих. Разом 125,66 злотих. Витрати: 80 злотих безповоротні позички, 21,06 злотих – переказ Головному Уряду організації за друге півріччя 1877 р. перше півріччя 1878 р., адміністрація за 2 півріччя 1878 р. – 2,73 злотих, Головному уряду переказ за 2 півріччя 1878 р. та

перше півріччя 1879 р. -10,94 злотих, витрати на бібліотеку в першому півріччі 1879 р. - 2,05 злотих. Разом 116,78 злотих [8, с. 3]. Фінансові дані регіонального осередку в Сокалі за 1878-1879 роки демонструють стабільність і активність організації. Загальні доходи становили 125,66 зл., серед яких 42,41 зл. готівкою свідчать про ліквідність, а членські внески в розмірі 43,25 зл. підтверджують підтримку з боку членів та стабільний фінансовий потік. Надзвичайні доходи в 30 зл. вказують на додаткові джерела фінансування, а повернення позичок у 10 зл. демонструє ефективність управління боргами.

Витрати склали 116,78 зл., з яких 80 зл. пішло на безповоротні позички, що є значною статтею і потенційним фінансовим ризиком. Перекази Головному Уряду на 31 зл. підтверджують дотримання фінансових зобов'язань, тоді як витрати на бібліотеку в 2,05 зл. свідчать про акцент на культурному розвитку. З прибутком у 8,88 зл. регіональний осередок демонструє розумне фінансове управління та активну діяльність у підтримці освітніх ініціатив.

На засіданні від 3 травня 1900 року було ухвалено Високим Сеймом виплату Педагогічному товариству 400 рублів на справи львівського відпочинкового табору та 400 рублів на покриття загальних витрат товариства [9, с. 6]. Виділення коштів на відпочинковий табір підкреслює значення організації не лише у навчальному процесі, а й у соціалізації учнів. Це також демонструє намагання забезпечити збалансований підхід до виховання, поєднуючи освіту з активним відпочинком, що могло позитивно вплинути на психологічний та фізичний розвиток дітей. Додаткові 400 рублів на покриття загальних витрат товариства свідчать про стабільність фінансової ситуації Педагогічного товариства і його здатність виконувати свої функції.

Таким чином, Польське педагогічне товариство відіграло значну роль у розвитку освіти та педагогічної думки в Польщі кінця XIX – початку XX століття. Діяльність цієї організації була спрямована не лише на вирішення актуальних освітніх питань, але й на побудову системних зв'язків із владними структурами та підтримку регіональних осередків, що свідчить про широке охоплення її роботи. Аналізуючи протоколи засідань, можна простежити ключові виклики, з якими стикалося товариство, такі як забезпечення фінансових ресурсів і узгодження питань з представниками влади. Ця робота була важливою для утвердження польської педагогічної думки, розвитку методик навчання та підготовки педагогічних кадрів, що стали основою для освітніх реформ у Польщі.

Список джерел та літератури

1. ЦДІАЛ. Фонд 445. Оп. 1. Спр. 10. Стр. 4.
2. ЦДІАЛ. Фонд 445. Оп. 1. Спр. 10. Стр. 15.
3. ЦДІАЛ. Фонд 445. Оп. 1. Спр.10. Стр. 16.

4. ЦДІАЛ. Фонд 445. Оп. 1. Спр. 10. Стр. 21.
5. ЦДІАЛ. Фонд 445. Оп. 1. Спр. 10. Стр. 38.
6. ЦДІАЛ. Фонд 445. Оп. 1. Спр. 10. Стр. 45.
7. ЦДІАЛ. Фонд 445. Оп. 1. Спр. 13. Стр. 1.
8. ЦДІАЛ. Фонд 445. Оп. 1. Спр. 13. Стр. 3.
9. ЦДІАЛ. Фонд 445. Оп. 1. Спр. 14. Стр. 6.

СТАН ЗДОРОВ'Я ВИХОВАНЦІВ КИЇВСЬКОЇ ДУХОВНОЇ СЕМІНАРІЇ (ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ СТ.)

*Бідун Юрій,
вчитель історії
Новосілівського академічного ліцею «Ерудит»
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Візер Світлана
м. Київ*

Анотація. В статті подається загальний огляд стану здоров'я вихованців Київської духовної семінарії. Перелічено найчастіші хвороби, відслідковано основні тенденції захворюваності семінаристів, виявлено прогрес у покращенні здоров'я учнів та визначено причини, з якими він пов'язаний.

Ключові слова: православна церква, духовна освіта, духовна семінарія, священники, освітній процес, православне духовенство, здоров'я.

Протягом ХІХ – початку ХХ ст. одним з найвагоміших духовних закладів освіти на українських землях у складі Російської імперії була Київська духовна семінарія (далі – КДС). Тут готували нових священнослужителів. Навчання і виховання молодих священників, визначення їхньої ролі в суспільстві, вплив, який вони на нього здійснюють, – це питання, що залишаються важливими й сьогодні.

Православ'я в сучасній Україні не є монолітним. Нині між різними конфесіями йде потужна боротьба за вагомість та авторитетність в українському суспільстві. Не в останню чергу саме від вихованців духовних закладів православної освіти залежить, хто в ній переможе. Тому проблеми, що пов'язані з вихованням молодих священників, актуальні як ніколи.

Метою цієї наукової розвідки є дослідження стану здоров'я вихованців Київської духовної семінарії.

Навіть в період канікул (рос. «домового отпуска») в семінарському гуртожитку залишалися учні. Причиною цього були хвороби. Один з рапортів інспектора свідчить, що станом на 8 січня 1870 р. залишалось 88 вихованців в

гуртожитку (рос. «казенномъ доме») і 1 хворий учень – в лікарні. Звітна документація засвідчує, що протягом року, щомісяця, хворіло близько 20 учнів; близько 10 осіб через це залишалися вдома [2].

У 1872 р. серед хвороб семінаристів найчастіше вказувалися: застудна гарячка, лихоманка, застуда, кашель (рос. «простудная гарячка», «лихорадка», «простуда», «грудное разстройство») та ін. Часто траплялося, що учні хворіли в період канікул і через це затримувалися вдома. Зазвичай їх залишали до повного одужання самі батьки [3].

У 1878 р. правління семінарії з дозволу Єпархіального з'їзду нарахувало до штатної суми 794 руб. для лікування казеннокоштных вихованців. Керівництво КДС на засіданні єпархіального духовенства, що відбувалося 17 червня 1878 р., просило надати право використовувати ці гроші для лікування своєкоштных учнів, що й було дозволено [4, арк. 10].

У 1890 р. шестеро учнів подавали прошення про звільнення їх з гуртожитку на приватну квартиру. При цьому всі вони посилалися на незадовільний стан здоров'я [5].

Відомості лікаря КДС, що додавалися до доповіді ректора у 1915 р., дали змогу зробити висновок, що стан здоров'я учнів на початку ХХ ст., порівняно з ХІХ ст., суттєво покращився. Серйозних захворювань не зустрічалося протягом усього року. Найчастіше учні хворіли наприкінці зими (лютий–березень), але таких було не більше 15 осіб. Тоді ще часто зустрічалися грип, захворювання ротової порожнини й горла. Щомісяця принаймні хтось один хворів коростою (рос. «часоткою») чи шкірним висипом (рос. «накожная сыпь») [6].

Поодинокі смерті семінаристів траплялися протягом усього досліджуваного періоду. Летальні результати якихось хвороб мали місце не лише в середині ХІХ ст., коли санітарно-гігієнічна ситуація була в рази гіршою за подальшу, а й наприкінці досліджуваного періоду [1, арк. 86]. Так, учень другого основного класу Висоцький Андрій помер в семінарській лікарні від запалення легень 5 лютого 1916 р. [7, арк. 12]. Смерть одного-кількох семінаристів протягом проміжку часу в один-два роки – вкрай сумне, але звичне явище в історії КДС протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Отже, протягом досліджуваного періоду щомісяця хворіли близько двадцяти семінаристів. Зазвичай, пік захворюваності припадав на зимово-весняні місяці. Найчастіші хвороби – грип, застуда, кашель. Значно рідше, але все ж доволі часто траплялася короста. На лікування учнів з кошторису КДС виділялися окремі кошти. Наприклад, у 1878 р. ця сума становила 794 руб. Траплялося, що через проблеми зі здоров'ям учні навіть переселялися з семінарського гуртожитку на приватні квартири. Протягом другої половини ХІХ – початку ХХ ст. раз в кілька років траплялися поодинокі випадки смерті

семінаристів в стінах лікарні цього навчального закладу. Порівняно з серединою XIX ст. стан здоров'я вихованців КДС суттєво покращився на початку XX ст. Очевидно, це було пов'язано з перенесенням семінарії на нове місце і, як наслідок, з поліпшенням санітарно-гігієнічних норм.

Список джерел та літератури

1. ЦДАК. Ф. 712. Оп. 3 (1868 р.). Спр. 1. 149 арк.
2. ЦДАК. Ф. 712. Оп. 3 (1870 р.). Спр. 11. 60 арк.
3. ЦДАК. Ф. 712. Оп. 3 (1872 р.). Спр. 52. 83 арк.
4. ЦДАК. Ф. 712. Оп. 3 (1878 р.). Спр. 83. 230 арк.
5. ЦДАК. Ф. 712. Оп. 3 (1890 р.). Спр. 43. 6 арк.
6. ЦДАК. Ф. 712. Оп. 4 (1915 р.). Спр. 806. 34 арк.
7. ЦДАК. Ф. 712. Оп. 4 (1916 р.). Спр. 833. 177 арк.

ДІЯЛЬНІСТЬ ГЕРАСИМА БАЛАБАНА В КИЇВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НАПРИКІНЦІ XIX СТОЛІТТЯ

*Шкредь Євгеній,
здобувач вищої освіти II курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор філософії (Історія та археологія)
Перепелюк Ольга
м. Київ*

Анотація. У даній публікації висвітлено діяльність проповідника штундизму Герасима Балабана у Таращанському повіті Київської губернії наприкінці XIX століття.

Ключові слова: штундизм, Герасим Балабан, Київська губернія, протестантизм.

Штундизм, як один із напрямків пізнього протестантизму, сповідувався на території України ще півтори сотні років тому. Релігійний рух, який прийшов із німецьких колоній в середині XIX столітті, поширився завдяки проповідникам, яких в православній літературі називали «вожаками». Одну із провідних ролей серед яких зіграв Герасим Балабан – виходець з Київської губернії, один із яскраво виражених народних представників штундизму.

Діяльність Герасима Балабана, як проповідника нового вчення, розпочалась в 1867 – 1868 роках, тим самим привернула до себе увагу зі сторони губернської влади. Свою місію він розпочав разом з Михайлом

Ратушним в Херсонській губернії. Поява ж Герасима Балабана в Київській губернії як раз була пов'язана з його минулим: під час переїзду він змінив прізвище на Вітенко та жив без письмової приписки, що розкрилося під час арешту за пропаганду штундизму. У 1870 році він був висланий своїм ходом в рідне село Чаплинка після судового слідства [2, с. 8].

Прибувши в Таращанський повіт Герасим Балабан розпочав свою діяльність по розповсюдженню штундизму. Про це було повідомлено митрополита Київського і Галицького Арсенія, за чією резолюцією від 23 вересня 1870 року чаплинському священнику Низгодинському та благочинному Зазубському була надана постанова вести спостереження за діями Балабана [3, с. 71]. Герасим Балабан прибув в Чаплинку раніше даного указу, встиг поселитися в корчмі місцевого єврея, де і займався місіонерською діяльністю серед сільського люду вдень, а вночі – у волосному правлінні.

Першим наверненим до нової віри став волосний писар Іван Лясоцький, солдатський син із села Косяківка. З виконання обов'язків пастиря Низгодинський ходив до Балабана для повчальних бесід. Разом з ним провідував Балабана й Іван Лясоцький. Як результат, Лясоцький, спостерігаючи як Балабан відповідає на запитання священника, використовуючи Біблію, прийняв правоту першого [5, с. 306]. І до кінця січня 1871 року він був єдиною людиною, яка відкрито підтримувала Герасима Балабана, про що говорять донесення від помісного священника Низгодинського та благочинного Забудського. Слід зазначити, що священник Низгодинський під час своїх візитів натрапляв на те, як Балабан читає та трактує Біблію перекладену на російську мову при двох-трьох свідках, а також за співами псалмів із «Приношення православними християнами» [2, с. 9].

Переломним моментом в діяльності штундиста стала блюзнірська акція. Перед односельцями в знак з розривом з православ'ям, Герасим Балабан розбив ікону святого Миколи, супроводжуючи свої дії їдкими словами в адресу святого [4, с. 71]. З однієї сторони, цю акцію оцінюють як прояв фанатизму [3, с. 71]. З іншої, як демонстрацію слабкості «православного Бога» та того, що зображення заступити за себе не може. Як наслідок, Герасим Балабан 30 травня 1871 року був арештований та переданий до суду.

Демонстрація дала початок справі, яка тривала до 27 серпня 1871 року, коли Балабан розкався та поклявся слідувати уставу православної церкви, слідчий припинив слідство по справі ікони святого Миколая і відпустив підозрюваного на свободу.

Опинившись на волі, Балабан не припинив своєї діяльності в селі Чаплинка. Він оголосив народу, що його євангельське вчення визнають і в Таращі, і в Києві. Він розпочав проводити нічні зібрання, на яких були присутні

однодвірці, освічені молодь та військові. На цих зібраннях присутні займалися читанням Слова Божого, його трактуванням та співом духовних пісень [3, с. 73]. На розповсюдження штундизму пішло приблизно 4 місяці активної роботи по сусідніх селах. Вже на початок 1872 року в ніч з 6 на 7 січня в будинку селянки Швидко зібралось 60 штундистів із різних сіл повіту [2, с. 12].

Поширення штундизму в Київській губернії викликало хвилювання серед населення. Серед штундистів проходили блюзнірські акції стосовно ікон, відбувалися суперечки релігійного характеру на вулицях, базарах, шинках і майданах.

9 січня 1872 року Герасим Балабан був звинувачений в розповсюдженні ересі та наруги на православні святині [2, с. 12]. На вимогу духовного керівництва судочинством було затримано також 12 активних представників штундизму, в тому числі Івана та Гавриїла Лясоцьких, Климента Терещука, Якова Коваля, Агафію Музичиху, Євгенію Цимбалову, Теклу Богдашевську та інших. Суд над ними був справою неоднозначною та важкою. Практично київський суд не визнав існування нового вчення, а зайнялось розслідуванням в блюзнірства та богохульства [2, с. 14-15]. Рішення суду було наступним: один рік ув'язнення для Герасима Балабана, в термін який було зараховано перебування в тюрмі під час суду [3, с. 81].

Але процес розповсюдження штундизму в регіоні був запущений, з ним вже не могли справитися православні священники, а рішення суду лише посилювало позиції штундизму. Зібрання в Чаплинці продовжувалися. Також важливу роль зіграли три листи Герасима Балабана із в'язниці, де він підбадьорював вірян, ради триматися вчення [3, с. 82-83].

Після звільнення 20 травня, Герасим Балабан повернувся в Чаплинку і продовжував зібрання, тим сам підливши, за словами о. Д'яковського, олію у вогонь штундизму. Слідом за поверненням був і арешт в таращанську в'язницю, звідки він був перенаправлений 15 жовтня 1873 року в Херсонську губернію по судовому розслідуванню 2 участку слідчого Одеського повіту по справі розповсюдження штундизму 1870 року [3, с. 86]. В цій справі Балабан був виправданий, та поселився зі своєю сім'єю в Ігнатівці Одеського повіту. Відкрито в Київській губернії він не з'являвся [2, с. 17].

Діяльність Герасима Балабана мала великий вплив на населення Таращанського повіту, а слідом за цим і по всієї Київської губернії. Активне навернення мешканців краю і їх вірної місіонерської діяльності, в український народний ґрунт були посіяні зачатки штундизму, які переросли в євангельський християнський рух. І особистість Герасима Балабана в цьому була значною для відкриття духовних поглядів населення Київщини.

Список джерел та літератури

1. Коваль О. Г. Штундизм в середині XIX – першій чверті XX століття. Миколаїв, 2020. 120 с.
2. Лебединцев П. Г. Баптизм или штунда в Киевской губернии. Київ : тип. Г. Т. Корчак-Новицкого, ценз. 1885. 29 с.
3. Рождественский А. Южнорусский штундизм. СПб, 1889. 343 с.
4. Савченко С. Блюзнірство як «істинна побожність»: релігійні практики селян-штундистів у другій половині XIX – на початку XX століття. *Емінак*. 2020. №3 (31). С. 62-79.
5. Яроцький П. Протестантизм в Україні. Історія релігії в Україні: у 10-ти т. Т. 5. Київ : Світ Знань. 2002. 424 с.

ВДОБРАЖЕННЯ ГРОМАДСЬКОГО-ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ ПІВНІЧНИХ ПОВІТІВ ХЕРСОНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ. У ПРЕСІ

*Кобзар Дмитро,
аспірант кафедри історії України та всесвітньої історії
Центральноукраїнського
державного університету
імені Володимира Винниченка
науковий керівник:
доктор історичних наук, доцент
Житков Олександр
м. Кропивницький*

Анотація. У дослідженні авторами було здійснено огляд архівних документів та матеріалів (а саме, довідково-інформаційний фонд Державного архіву Кіровоградської області) як площини для поглибленого аналізу громадсько-політичного життя суспільства Наддніпрянської України на прикладі північних повітів Херсонської губернії кінця XIX – початку XX ст. Ця тема є актуальною, оскільки історія громадських організацій та політичних партій є вагомим стрижнем сучасного українського суспільства на шляху до побудови народовладдя в якості орієнтиру та прикладу.

Ключові слова: Херсонська губернія, преса, партії, громадсько-політичний рух.

Дослідженням проблематики громадсько-політичного життя суспільства північних повітів Херсонської губернії кінця XIX – початку XX ст. в періодиці займалися такі дослідники як: Р. Базака, В. Крижанівський та інші вчені.

Роль преси у діяльності різноманітних громадських об'єднань та політичних партій не піддається сумніву, оскільки чисельні приклади періодичних видань з певним ідейним змістом лише підтверджують цей факт.

Так, цим засобом масової інформації, який був досить ефективним та дієвим, користувались всі політичні угруповання того часу: починаючи від широко представлених лівих (меншовики, більшовики, анархісти, бунд, есери, українська національна лівиця та інші), так і центристи з правими (кадети, «союз руського народу», різноманітні чорносотенці та інші).

У рамках подій 1905-1907 років, хвиля страйків та радикальних виступів різних політичних груп охопила й терени Єлисаветградського та Олександрійського повітів Херсонської губернії. Цей процес відбувався спонтанно та з різними факторами. Okремо варто відзначити конфлікти між явними антагоністами. Так, вічна дихотомія лівих, правих та центристських партій була притаманна в особливості і революції 1905-1907 років. У її випадку, виразниками цієї конфронтації були чисельні ліві (вище перераховані меншовики, більшовики, есери, анархісти, бунд, українська лівиця та інші), центристи (кадети, ліберали тощо) та праві (більшою мірою представлені саме чорносотенцями та Союзом російського народу). Розмах цих подій призвів, як і в багатьох інших адміністративно-територіальних одиницях імперії, до оголошення військового стану та введення війська [1, с. 301]. Але досить часто періодика політичних партій та порівняно нейтральна преса продовжували виходити в друк, тим самим продовжуючи висвітлювати актуальні події тих буремних років.

Прикладом такої інформації про громадсько-політичне життя через призму періодики може слугувати повідомлення в газеті «Наш путь» від 13 березня 1907 року, в якій повідомляється про подання від імені 100 Єлисаветградських робітників губернатору Малаєву прохання про роззброєння та закриття відділу Союзу російського народу. Це було спричинено терористичною діяльністю партії, яка до того моменту влаштувала погром 28-го лютого 1907 року. В результаті зупинилось життя в краї та зросло безробіття. Okремою деталлю саме цього повідомлення є риторика, яка застосовувалась авторами тексту та самим робітництвом (якщо відштовхуватись від опису їхньої акції). Так, їх впершу чергу описано як християн, а в кінці повідомлення підданих критиці «союзників» було позначено як «відступників від Христа та Його завітів» [2, с. 4].

Іншим прикладом за полярністю ретрансляції громадсько-політичного буття тогочасного суспільства слугує видання вищезгаданого Союзу російського народу під назвою «Союз». У своєму виданні, представники цієї чорносотенної партії активно критикували своїх опонентів з багатьох векторів:

поміркованих центристів, демократичне студентство, лівих діячів та представників єврейської національності. Часто ці випадки комбінувались і досить чітко показували у риторичі ті акценти, які розділялися учасниками організації. Так, згідно їхнього повідомлення про страйк 21 лютого 1907 року в Єлисаветградському реальному училищі, організатором був учень-єврей, який, як заявлено чорносотенцями, до їхнього сорому отримав солідарний відклик від своїх російських однокласників. У своїх закликах, «союзники» активно апелювали до авторитету Бога (у контексті захисту консервативних ідеалів суспільства), критикували ліберальні газети (як головних опонентів у боротьбі за вплив на молоде покоління) і на завершення закликали відстоювати домінацію саме російського народу в багатонаціональній імперії проти так званого загарбання іноземцями, хоча питання про те, хто є загарбником, є значною мірою викривленим з боку чорносотенців[3, с. 2-3].

Таким чином, на прикладі декількох газетних публікацій можна побачити ряд особливих аспектів для дослідження проблематики громадсько-політичного життя суспільства Наддніпрянської України того часу. Це і використання періодичних видань різними партіями та організаціями для висвітлення актуальних подій у їхньому бутті, і особливості риторичі в їхніх закликах та повідомленнях, і конкретний ідеологічний дискурс для аудиторії. Як ми бачимо, роль релігії мала місце у тогочасному житті суспільства не лише як його самодостатня складова, а й в якості частини саме політичної агітації та пропаганди, могла накласти відбиток на ідеологічний напрям партій, незалежно від їхньої позиції у політичних координатах (будь це ліві або праві). Разом з тим, тематика відображення громадсько-політичного руху у тогочасній періодиці залишається малодослідженою та потребує подальшої розробки дослідниками.

Список джерел та літератури

1. Базака Р. Зародження та розвиток преси Олександрії кінця ХІХ – початку ХХ століття. Між Бугом і Дніпром. *Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Вип. ХІІ. 2019. Кропивницький. С. 297-303.*
2. ДАКіро, ДіФ, газета «Наш путь» 13.03.1907, №1, інв. № 2047, С. 4.
3. ДАКіро, ДіФ, газета «Союз» 24.02.1907, №8, інв. № 1960, С. 2-3.
4. Крижанівський В. Періодична преса Єлисаветграду за Російської імперії. Між Бугом і Дніпром. *Науково-краєзнавчий вісник Центральної України. Вип. ХІІ. 2019. Кропивницький. С. 304-329.*

РОЛЬ НАУКОВИХ ТОВАРИСТВ КИЄВА ТА ХАРКОВА У РОЗВИТКУ ПРИРОДНИЧИХ НАУК НАДДНІПРЯНЩИНИ НА ЗЛАМІ XIX–XX СТОЛІТЬ: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД

Житков Олександр,

*доктор історичних наук, доцент, професор
кафедри історії України та всесвітньої історії
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка*

*Бугор Денис,
аспірант кафедри історії України та всесвітньої історії
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький*

Анотація. У статті здійснено огляд наукових досліджень щодо розвитку природничих наук у Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття. Описано основні напрямки діяльності наукових товариств і інституцій, їхній вплив на наукове життя, міжнародну інтеграцію та формування української наукової школи.

Ключові слова: природничі науки, Наддніпрянщина, наукові товариства, інституціоналізація, XIX–XX століття.

Природничі науки в Наддніпрянщині кінця XIX – початку XX століття зазнали значного розвитку завдяки активній діяльності наукових товариств та інституцій. Як зазначається в роботі Демуз І.О., наукові товариства, такі як Київське та Харківське, стали базовими осередками для наукових досліджень, поширення наукових знань та інституціоналізації природничих наук в Україні [1, с. 168-171]. Огляд наукових праць наводить на думку, що наукові товариства відігравали важливу роль не лише в обміні науковими ідеями, але й у популяризації знань серед широкого загалу населення. Це забезпечувало розвиток нових наукових напрямків і підвищення рівня наукової освіти.

З огляду на дослідження Коробченка А.А., діяльність наукових товариств на Наддніпрянщині можна розглядати як важливий елемент процесу інституціоналізації науки [2, с. 349]. У праці йдеться про те, що саме ці товариства виступали як незалежні наукові інституції, які часто заміщували державні структури в підтримці наукових досліджень. Зокрема, вони сприяли формуванню «природничої школи» в Україні та інтеграції українських науковців до загальноєвропейського наукового простору. Діяльність Київського та Харківського товариств включала видання наукових журналів, організацію

конференцій та наукових семінарів, що створювало сприятливі умови для розвитку науки та обмінів науковими знаннями.

Історик Куйбіда В.В. у монографічному дослідженні робить висновок, що процес інституціоналізації природничих наук був ключовим для розвитку природознавства в Україні наприкінці XIX – початку XX століття [3, с. 27-30]. Наукові товариства поступово перетворювалися на повноцінні інститути, які співпрацювали з університетами та дослідними установами. Це сприяло розширенню наукової термінології, впровадженню нових дослідницьких методик і створенню нових наукових напрямків, таких як еволюційна біологія, ембріологія та медицина. Важливо підкреслити, що саме завдяки інтеграції вітчизняних інституцій в міжнародний науковий простір українські дослідники змогли не лише запозичити передові наукові методи, але й зробити значний внесок у розвиток європейської науки.

У своїй статті Пилипчук О.Я. розглядає розвиток еволюційної теорії у другій половині XIX століття з акцентом на внесок зоологів Київського товариства дослідників природи (КТДП) у біологічну науку. Автор показує, що досягнення зоологів КТДП вплинули на розвиток біології, зокрема на зоологічну її складову. Особливу увагу приділено ролі видатних українських вчених, таких як О.О. Ковалевський, О.М. Северцов та В.О. Караваєв, які стали засновниками нових дисциплін, як еволюційна ембріологія та еволюційна морфологія. Пилипчук аналізує вклад цих вчених у розробку палеонтологічних, ембріологічних та морфологічних методів, що зробило КТДП авторитетним у світовій науці [6, с. 60-62].

Автор також детально аналізує праці українських ембріологів, таких як О.О. Ковалевський та інші, підкреслюючи, що їхній внесок у науку був не лише суто науковим, але й мав національний характер. Зокрема, Пилипчук О.Я. зазначає, що детальне дослідження їхніх робіт дозволяє глибше зрозуміти науковий метод і мислення цих вчених, а також їхній науковий патріотизм, який відіграв важливу роль у становленні української науки [6, с. 63-64].

У праці Левченко І.М. підкреслюється важливість наукових видань як інструменту поширення знань та результатів наукових досліджень [5, с. 29-33]. Зокрема, значну роль у цьому відіграли публікації, що виходили в рамках Київського та Харківського товариств. Видавництво наукових праць сприяло поширенню результатів досліджень серед широкого наукового кола і створювало можливості для наукового обміну між українськими та європейськими вченими.

У своїх дослідженнях Кушлакова В.В. зосереджується на міжнародній співпраці, яка була важливим елементом розвитку природничих наук у Наддніпрянщині [4, с. 78-80]. Українські вчені активно брали участь у

міжнародних наукових конференціях, публікували свої дослідження у провідних наукових виданнях і підтримували тісні контакти з європейськими науковими установами. Це дозволило розширити коло наукових контактів, отримати доступ до новітніх наукових досягнень та закріпити позиції українських вчених на міжнародній науковій арені.

Огляд роботи Руди В.І. показує, що наукові товариства не лише відігравали роль у популяризації науки та організації наукових досліджень, але й сприяли створенню інфраструктури для незалежної наукової діяльності [7, с. 12]. У період обмеженого державного фінансування наукові товариства виконували важливу функцію з підтримки наукових ініціатив та досліджень, забезпечуючи науковців необхідними ресурсами для їхньої діяльності. Це було особливо важливо в контексті політичних і соціальних труднощів, які існували на той час.

Отже, з огляду на матеріали зазначених джерел, можна стверджувати, що розвиток природничих наук у Наддніпрянщині кінця ХІХ – початку ХХ століття був тісно пов'язаний із діяльністю наукових товариств, які відігравали ключову роль у формуванні наукових напрямків, організації наукових досліджень і популяризації знань. Інституціоналізація науки, підтримка міжнародного наукового співробітництва та активна освітня діяльність сприяли зміцненню позицій української науки як частини європейського наукового простору. Завдяки діяльності таких товариств, як Київське та Харківське, українські вчені отримали можливість активно впливати на розвиток науки на міжнародному рівні та зробити свій внесок у формування європейської наукової спільноти.

Список джерел та літератури

1. Демуз І. О. Наукові товариства на теренах України ХІХ – початку ХХ ст.: полілог учених і епох. Переяслав-Хмельницький, 2014. 682 с.
2. Коробченко А. А. Зміст та основні напрями діяльності товариства дослідників природи при Харківському університеті (1869-1930 рр.) в контексті розвитку природознавства в Україні. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*, Запоріжжя, 2015, вип. 43. С. 345-351.
3. Куйбіда В. В. Розвиток природознавства на теренах України в ХVІІ – на початку ХХІ ст.: витоки, еволюція народної і наукової термінології. Переяслав-Хмельницький, 2012. 447 с.
4. Кушлакова В. В. «Вісник природознавства» Харківського наукового товариства та його внесок у розвиток природничих наук у 1920-ті роки. *Вісник НТУ «ХПІ»*, Харків, 2013. С. 74-81.

5. Левченко І. М. Природничі та медичні товариства на теренах України в другій половині XIX – на початку XX ст.: наукові, просвітницькі та світоглядні засади діяльності. Переяслав-Хмельницький, 2018. 523 с.

6. Пилипчук О. С. Розвиток еволюційної теорії у другій половині XIX ст.: спадщина європейських учених та зоологів київського товариства дослідників природи. *Історія науки і біографістика*, № 2, Київ, 2024. С. 60-72.

7. Руда С. П. Творче єднання професорів-природничників та медиків Київського університету під егідою фізико-медичного товариства. Київ. 2009. С. 127-134.

ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКІ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІЄПІСКОПА ВАСИЛЯ (БОГДАШЕВСЬКОГО) В ЙОГО НАУКОВО- БОГОСЛОВСЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

*Яшин Владислав,
аспірант кафедри історії України
Уманського державного педагогічного
університету імені Павла Тичини
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Чучалін Олександр
м. Умань*

Анотація. У тезах здійснено стислий виклад діяльності архієпископа Василя (Богдашевського) в галузі філософії та історії філософії в контексті дослідження його творчої спадщини. Архієпископ Василь (Богдашевський) відзначався як інтелектуал, який значною мірою вивчав, аналізував, а деколи й піддавав критиці різні праці історико-філософської та філософської тематики. Його праці відображають глибоке розуміння сутності людського буття, етичних питань та духовних пошуків крізь призму християнських цінностей.

Ключові слова: Київська духовна академія, філософія, історія філософії, філософські напрями, богослов'я, духовні пошуки, доктрини.

Вивчення творчого доробку архієпископа Василя (Богдашевського) в галузі філософії та історії філософії певною мірою здійснювалося українськими істориками, серед яких варто відзначити С. Головаценка та М. Ткачук. Наявний матеріал дозволяє дослідити його творчий доробок, виявити погляди та ідеї, відображені в його працях, що і становить актуальність досліджуваної проблеми.

Викладацька діяльність архієпископа Василя (Богдашевського) розпочалася у 1887 р. із кафедри історії давньої та нової філософії Київської

духовної академії (*дали* – КДА) [3, Ф. 175. Спр. 1202. Арк. 1]. За роки своєї активної наукової діяльності він набув великого досвіду в різних галузях богословських і філософських дисциплін, тому, окрім написання власних праць, присвячених тим чи іншим проблемам, він доволі часто писав відгуки на праці інших мислителів та діячів науки.

Насамперед варто відзначити «Записки по новой философии» авторства архієпископа Василя (Богдашевського). Вони мають навчальний характер, оскільки там переважно розміщені різні програми лекцій з курсу історії давньої та нової філософії, які він читав студентам КДА. Його лекції охоплюють опис розвитку філософських напрямків та ідей різних епох. Значна увага приділена давньогрецьким мислителям, а також філософії Бекона, Декарта, Спінози, Канта, Гегеля, Шеллінга, а також взаємозв'язку висвітлених ними ідей з іншими суспільними науками та дисциплінами [3, Ф. 191. Спр. 103. Арк. 1-82]. Дослідженню філософії різних епох також присвячені його праці «Об источниках к изучению философии Сократа», «Греческие софисты», «Учение Платона о знании», «Философия Канта» [3, Ф. 175. Спр. 1202. Арк. 2-8].

Серед його критико-бібліографічних праць доцільно згадати твір «В защиту метафизики ума», в якій архієпископ Василь (Богдашевський) здійснив невеликий і стислий аналіз праці Миколи Григоровича Дебольського «Философия феноменального формализма». Аналізуючи працю М. Дебольського, він схвально відзначив оригінальний розбір критицизму і реалізму [1, с. 648]. На основі аналізу праці він сформулював одну із головних її тез, що метафізика розуму складає найвищий ступінь філософії і їй належить майбутнє [1, с. 645].

Продовжуючи тематику метафізики, варто вказати його працю «Здравая метафизика». Вона є стислим аналізом праці професора КДА Петра Івановича Ліницького «Пособие к изучению вопросов философии (элементы философского мирозерцания)». В якості висновку, архієпископ Василь (Богдашевський) зазначив, що цей твір є захопливим, оскільки в ньому йде мова про сучасні явища науки й життя, яким дається належне філософське висвітлення. Він відзначив особливо цікаві сторінки для читання, де йдеться про відмінний характер богослов'я, про сутність духу, про дух, як принцип філософії, де висвітлюється погляд на католицизм і протестантизм, слов'янофільство і західництво, де зачіпаються педагогічні питання [2, с. 138].

Аналізуючи в своєму критико-бібліографічному творі «Новый труд по истории философии» двотомну працю професора Юліуса Бергмана «Geschichte der Philosophie, Bd. 1, Die Philosophie vor Kant» і «Geschichte der Philosophie, Bd. 2, Abth.1, von Kant bis einschliesslich Fichte», владика Василь (Богдашевський) вказує на значну кількість недоліків, зокрема на написання її під вузьким

поняттям про філософію, що зумовило односторонній вибір матеріалу, відсутність критичного апарату, проте загалом називає її досить корисною, що має свої вигідні відмінності [5, с. 153].

В контексті дослідження різних філософських ідей архієпископ Василь (Богдашевський) намагався завжди пропускати такі вчення крізь призму християнського вчення та давати їм оцінку саме з точки зору Церкви. З огляду на це, варто зазначити його працю «Несколько слов о теософии». В цій праці він рішуче застерігає від такої філософської течії, оскільки вона відкидає всіляку релігію, цим самим знищуючи християнство. Одним із головних постулатів теософії є вчення про перевтілення. Піддаючи таке вчення жорсткій критиці, він зазначає, що теософія не має логічного фундаменту і таким вченням фактично зараз нікого не можна переконати. Теософія є дивною амальгамою різних вчень, яка ніколи не зможе задовольнити людину [4, с. 348]. Не дивлячись на те, що теософи люблять посилатися на різні місця текстів Святого Письма, самі ж ці тексти повністю знищують їхнє вчення. Він справедливо зауважує, що в теософії менше всього християнства, а більше натуралістичного пантеїзму і мертвого буддизму [4, с. 349]. Наприкінці свого аналізу він зазначає, що теософія, яка відкидає релігію, цим самим саме себе й вбиває, пропонуючи людям свою «жалюгідну релігійну філософію» [4, с. 351].

Однією із відповідей на тогочасні виклики, які постали перед філософською наукою, стала його доповідь «О взаимном отношении философии и естествознания», що була виголошена на річному акті КДА 26 вересня 1894 р., де ним були окреслені важливі філософські аспекти, що потребували усвідомлення тогочасними мислителями для вирішення проблемних питань.

Таким чином, діяльність архієпископа Василя (Богдашевського) як мислителя та історика філософії вирізнялася глибоким і всебічним аналізом філософської спадщини минулих епох. Він не лише ретельно і критично досліджував твори видатних науковців, а й прагнув розкрити їхнє значення для сучасного суспільства. Він поєднував академічну точність із власним духовним баченням, що надавало його працям особливої глибини та актуальності.

Список джерел та літератури

1. В защиту метафизики ума. *Труды Киевской духовной академии*. 1892. №4. С. 644-650.
2. Здравая метафизика. *Труды Киевской духовной академии*. 1893. №5. С. 125-138.
3. ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені Володимира Вернадського.

4. Несколько слов о теософии. *Труды Киевской духовной академии*. 1912. Т. III. С. 341-351.

5. Новый труд по истории философии. *Труды Киевской духовной академии*. 1894. №5. С. 121-153.

ВПЛИВ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ НА ФОРМУВАННЯ СВІТОГЛЯДУ МИКОЛИ ЛЕВИТСЬКОГО

*Бойко Руслан,
аспірант кафедри історії України та всесвітньої історії
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Бабак Оксана
м. Кропивницький*

Анотація. Стаття присвячена формуванню світогляду кооперативного діяча Миколи Васильовича Левитського в молоді роки, дослідженню впливу українофільського середовища на розвиток суспільно-політичних поглядів громадського діяча.

Ключові слова. Микола Левитський, суспільно-політичні погляди, Златопільська гімназія, Єлисаветградський громадівський гурток, О. Михалевич.

Серед визначних постатей, що заявили про себе на сторінках історії всеукраїнського поступу – Микола Левитський, пізніше відомий як «артільний батько» [2, с. 36]. Микола Васильович – послідовний прихильник українського суспільно-політичного руху, учасник українських організацій 70-80-х років XIX століття. Він із самого початку своєї діяльності на Єлисаветградщині активно взаємодіяв з місцевим земським рухом.

Життя М. Левитського з ранньої юності можна простежити через офіційні документи, друковані видання, що зберігаються у фондах Державного архіву Кіровоградської області [1, с. 294]. Діяльність та творчість громадського діяча представлені в особовому фонді (Ф.327) та комплексному фонді «Листування» (ф. III) ІР НБУВ.

М. Левитський народився на Канівщині, неподалік (десять верст) від могили Т. Шевченка. Велике враження справили на малого Миколу спогади його матері про похорони Тараса Григоровича, на яких разом із «людом з околиць» був батько о. Василь [3]. Закономірно, що у 1880 - тих роках із Харкова М. Левицький привіз біля тисячі брошур «Наймичка» Т. Шевченка [2, с. 96]

Сім'я священника мала невеликі статки, жила скромно. Проте, батьки надавали великого значення освіті сина. Спочатку М. Левитський навчався у Златопільській гімназії (1869-1875 рр.), згодом на юридичному факультеті Московського університету (1879-1880 рр.), звідки був виключений за «вільнодумство», а з 1881 по 1885 роки був студентом Харківського університету [3; 5].

Особливе значення на формування особистісних якостей М. Левитського справило духовне виховання в сім'ї, оточення та взаємини «хлопців – дітей сільських» у селі Федвар на Херсонщині. о.Василь служив у сільській Христовоздвиженській церкві священником з 1863 по початок 1883 року, куди його спорядили на духовне пастерство після Чигиринщини [3].

Великий вплив на свідомість Миколи Левитського справив вчитель Гаврила Стрижавський, який плекав любов до української культури, до історії рідного краю. Юний Микола Левитський у літературі здійснював пошуки-відповіді на ключові питання розвитку суспільства. Його роздуми стали своєрідною програмою для подальшої практики життя. Дитинство та юність Миколи Левитського супроводжували обставини соціальних змін та трансформацій. У гімназійні роки М. Левитський прагнув служити суспільним інтересам, брав активну участь у громадському житті [4].

У другій половині XIX століття місто Єлисаветград об'єднало інтелектуалів – українців, розпочали формуватися українофільські гуртки. З приїздом у 1878 році до м. Єлисаветграда Опанаса Михалевича, члена Київської громади, поєдналися потужні просвітницькі починання гуртка І. Тобілевича на вул. Биковій та громадівський досвід. Гурток стимулював розвиток української справи, активно залучав молодь до політичної роботи. Микола Левитський у Єлисаветграді відвідував українофільський гурток лікаря Опанаса Михалевича [2, с. 46, 51]. На своїх учнів Опанас Іванович мав великий вплив, поскільки насамперед «шанував в людині людину»[2, с. 82-83].

Знайомство студента другого курсу медичного факультету Московського університету М. Левитського з І. К. Карпенко-Карим (Тобілевичем) розпочалося з 1881 року, коли Микола Васильович змушений був повернутися додому. Їх випадкова зустріч переросла у взаємини тривалістю 27 років, і стосунки сприяли «народженню свідомого українства», стали «українськими хрестинами» М. Левитського. Щирість і любов до України родини Івана Карповича, український фольклор, широкі погляди на соціальні та національні питання в домі великого українця зачаровували Миколу Васильовича [5].

Вплив національного інтелектуального середовища на громадську та літературну діяльність М. Левитського простежується у дописах приватного часопису «Єлисаветградский вестник», який виходив з 1877 до 1894 року в м.

Єлисаветград. М. Левитський не припиняв своєї публіцистичної діяльності й в подальші роки [1, с. 294-295]. Тематичні літературні твори, звернені до історії України, до проблем національного самоусвідомлення українців, громадська позиція та діяльність дають можливість розуміти цілісну картину формування особистості діяча.

Список джерел та літератури

1. Бабенко О. О. Микола Левитський за документами Державного архіву Кіровоградської області. *З нагоди 95-річчя утворення Державного архіву Кіровоградської області: Студії з історії Центральної України*. Випуск І: *Державний архів Кіровоградської області у міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях (2013–2019): Збірник статей та матеріалів*. Кропивницький. 2020. с. 291–303 URL: https://nsku.org.ua/wp-content/uploads/2016/03/history_studio_v1_2020.pdf
2. Куценко Л. «Народу самостійні діти...» Українська доля дикого поля. Кіровоград: Спадщина. 2005. 120 с.
3. Левитський М. В. Спогади з минулого. Автобіографічний начерк. Машинопис з правками. *ІР НБУВ*. Ф.327, од. зб. 540. 31 арк.
4. Фареній І. А. «Артільний батько» Микола Левитський: молоді роки. *Вісник Черкаського університету. Серія : Історичні науки*. Вип. 212. 2011. с. 67–73. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=VchuI_2011_212_13
5. Шепель Ф. Микола Левитський, іменем якого названо одну з вулиць у Кропивницькому, – про Івана Карпенка-Карого. *З перших уст. Історія*. URL: <https://zpu.kr.ua/..levytskyi-pro-ivana-karpenka-karoho-foto>.

ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНИХ ЗАПОВІДНИКІВ У США: УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ (XX – ПЕРША ЧВЕРТЬ XXI СТ.)

*Подобєд Олена,
доктор історичних наук, доцентка
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ*

Анотація. Розвідка присвячена Морській національній пам'ятці «Папаханаумокуакеа» та державному заповіднику «Україна», історія яких пов'язана з українцями Юрієм Лисянським та Агап'єм Гончаренком.

Ключові слова: державний заповідник, Юрій Лисянський, Агап'ій Гончаренко, США.

У США нараховується понад 60 державних заповідників і національних парків. Вони покликані зберігати природу й історико-культурну спадщину країни. Історія кількох заповідників, що розташовуються у штатах Гаваї та Каліфорнія, пов'язана з українцями.

У 2006 р. у США було засновано Морську національну пам'ятку «Папаханаумокуакеа» [2; 3], що зарахована до списку об'єктів Світової спадщини ЮНЕСКО. Вона охоплює понад 1,5 млн км² вод Тихого океану, зокрема десять островів і атолів північно-західних Гавайських островів. Серед переліку островів привертає увагу острів Лисянського, що розташовується на північний захід від м. Гонолулу. Він названий на честь його першовідкривача Юрія Лисянського (1773-1837), одного з перших українців, який ступив на американську землю.

Юрій Лисянський народився у Ніжині у родині нащадків українських козаків. Сьогодні у його батьківському будинку, що дивом зберігся до наших днів, планують створити меморіальний музей. У 1788 р. закінчив Морський кадетський корпус у Санкт-Петербурзі. Брав участь у російсько-шведській війні, служив на бойових кораблях Балтійського флоту, проходив морську службу у Великій Британії. Протягом 1803-1806 рр. разом із А. Крузенштерном на кошти Російсько-американської торговельної компанії здійснив навколосвітню експедицію. Лисянський став першим українцем, якому вдалося здійснити навколосвітню подорож. У 1805 р. його корабель сів на мілину на одному із безлюдних піщано-коралових островів Тихого океану. За таких обставин Юрію Лисянському судилося відкрити острів, який згодом отримав його ім'я. За час навколосвітньої експедиції Ю. Лисянський уточнив карту світу, описав два острови Аляски Кадьяк і Сітка, проводив океанічні, гідрографічні й метеорологічні дослідження, зібрав найбільшу в Російській

імперії етнографічну колекцію та колекцію коралів і мушель [1]. Внесок Лисянського у географічну науку, океанологію, етнографію важко переоцінити.

Політично острів Лисянського спочатку належав Королівству Гаваї, згодом Республіці Гаваї, а від 1898 р. – США. У 1909 р. указом президента США Теодора Рузвельта було створено Заповідник птахів Гавайських островів (від 1940 р. – Національний заповідник дикої природи Гавайських островів), до складу якого увійшов і острів Лисянського. На початку ХХІ ст. на його основі було засновано Морську національну пам'ятку «Папаханаумокуакеа», яка покликана охороняти й досліджувати природні комплекси регіону.

Історія державного заповідника «Україна», що розташовується неподалік Сан-Франциско (штат Каліфорнія) пов'язана з ім'ям Агапія Гончаренка (справжнє ім'я та прізвище – Андрій Гумницький, 1832-1916). А. Гончаренко народився у с. Кривин Київської губернії в родині священника. У 1853 р. закінчив Київську духовну семінарію. Від 1857 р. перебував за кордоном: Греція, Велика Британія, Палестина, Єгипет та ін. Від 1865 р. жив у США, де став першим українським православним священником і першим українським журналістом. Агапія Гончаренка вважають засновником української діаспори на Американському континенті. Видавав газету «Alaska Herald» (1868 – 1872) – перший часопис у США, на шпальтах якого друкувалася інформація про Україну. У 1873 р. купив ділянку землі у штаті Каліфорнія біля м. Гейвард і заснував хутір «Україна» [4]. Тут він прожив разом із дружиною решту життя.

У 1999 р. у цій місцевості було засновано державний заповідник «Україна». Сьогодні на території заповідника збереглися могили подружжя Гончаренків, а від їхнього невеликого будинку залишився лише фундамент, який ледь проглядається за бур'янами. На часі створення меморіального музею. Наукова інституція зберігала би пам'ять не лише про А. Гончаренка, якого за життя дуже поважали країни, а й розповідала про історію української громади у Каліфорнії та імміграційну політику США, стала би привабливим туристичним об'єктом.

Таким чином, Морська національна пам'ятка «Папаханаумокуакеа» та державний заповідник «Україна» у США зберігають пам'ять про українців першовідкривача Юрія Лисянського та засновника української діаспори в країні Агапія Гончаренка.

Список джерел та літератури

1. Чорна С. Юрій Лисянський з Ніжина обійшов навколо світу на два тижні раніше за Крузенштерна. *Голос України*. 2020. 13 березня. URL: <http://www.golos.com.ua/article/328852>
2. Amending proclamation 8031 of June 15, 2006, to read, «Establishment of the Papahānaumokuākea Marine National Monument». URL:

https://web.archive.org/web/20090326075903/http://www.interior.gov/news/07_News_Releases/Proc3207.pdf

3. Papahanaumokuakea Marine National Monument. URL: <https://www.papahanaumokuakea.gov/>

4. Staff H. Agapius Honcharenko: Priest, Printer, Activist, and Farmer. URL: <https://www.haywardareahistory.org/agapius-honcharenko>

ІННОВАЦІЙНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ В УКРАЇНСЬКОМУ ЛІТАКОБУДУВАННІ НА ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ВНЕСОК ФЕДОРА ТЕРЕЩЕНКА

*Плечко Світлана,
здобувачка вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор філософії (Історія та археологія)
Перепелюк Ольга
м. Київ*

Анотація. Дослідження зосереджене на постаті молодого підприємця Федора Федоровича Терещенка та його інноваційних перетворень у сфері літакобудування. У роботі досліджуються основні події та надбання генія української авіації.

Ключові слова. Літакобудування, майстерня, аеровипробування, Терещенки.

Федір Федорович Терещенко, онук Артемія Терещенка, не лишався осторонь свого часу. Споглядаючи надзвичайний успіх своїх родичів та маючи відповідне фінансове забезпечення та освіту, Федір поринув у свою, особисту галузь, яку з надзвичайною натхненністю почав розвивати. Опинившись без батьківської опіки в дуже ранньому віці, Федір отримав весь спадок своєї гілки роду.

Вступивши до Київської політехніки, де вивчав механіку та інженерію, захопився авіацією. Початок цьому поклав університетський гурток авіалюбителів, який у майбутньому зіграє ключову роль в авіаційному становищі України [1, с. 63].

Після невдалого одруження на похресниці імператриці Федір оселяється у своєму родовому маєтку в Червоному на Житомирщині та починає свою справу зі створення власних літаків. Переобладнавши старий батьківський іподром на

новий льотний майданчик, а стайні на справжню сучасну майстерню для будівництва літаків, Федір створив справжню революцію для Червоного, адже вже через деякий час у повітря почали здійматись літаки. Зібравши свій перший літак «Дорік», прізвисько яке отримав Федір у родинному колі, зумів потрапити на московську виставку літаків у 1909 році [2, с. 94].

Аероплан «Терещенко – 1» викликав надзвичайне зацікавлення у провідних авіаконструкторів країни. Київського студента запросили виступити з доповіддю перед провідними авіа-новаторами країни, Федір викликав фурор. Наступним етапом у розвитку себе як авіаконструктора Федір Терещенко вбачав у іноземній освіті, тому вирушив у навчання до Франції [2, с. 94].

Літак «Терещенко – 5» був справжнім новаторським здобутком майстерні Федора у Червоному. У 1913 році літак п'ятої серії був виставлений як експонат на «Всеросійській торгово-промисловій виставці» у Києві. З новацій, аероплан можна було у максимально швидкий час, три хвилини, розібрати для наземного перевезення та в такий же час зібрати для подальших авіаційних перетворень. Також, були введені перші автопілотні технології, а саме, літак міг самостійно запускатися. До цього часу аероплан потрібно було запустити із землі за допомогою помічника. Така новація була революційною для подібного транспорту, адже скорочувала час старту літака та зменшувала кількість персоналу [2, с. 95].

Альфред Пішоф, котрий був головним конструктором у майстерні, виконав по справжньому революційний політ у 1914 році з Червоного до Києва та назад. Такий по справжньому екстремальний та довгий шлях Альфред здійснив з двома перервами, у пунктах Городище та Кагарлик, в загальному за трохи більше чотирьох годин. Старт та посадка відбувалась без сторонньої допомоги, а виключно через керування самим пілотом. Попри всі труднощі в перельотах таке випробування літака виявилось вдалим і Альфред успішно приземлився у Червоному. Метою такого польоту було започаткування перших приватних авіаперельотів [2, с. 95].

Такі інновації не могли не зацікавити військову сферу. Майстерня у Червоному мала завдання побудувати військовий літак «Терещенко – 5 біс» [2, с. 96]. На новому літаку проводились революційні експерименти з двигуном, а саме: використання почергово двигуна «Рон» з повітряним охолодженням та зовсім іншого двигуна «Мерседес», який був на водному температурному регулюванні. Для розвідки у небі були створені літаки «Фарман» та «Моран-Солньє».

Розвитку заводу перешкодили події на фронті, виробництво зростало у своїх темпах, але вже не могло безпечно існувати у Червоному. Тому, майстерню евакуювали до Москви. Там і занепало виробництво унікальних

літаків Терещенка. Майстерню було продано одному з найбільших авіазаводів у Москві. Останнім літаком створеним на фабриці у Червоному був «Терещенко – 7». Об'єм двигуна та пального баку дозволяв літаку бути в повітрі протягом п'яти годин та підіймати вагу 360 кг. Цей літак створювався на пересувній майстерні вже на території Росії, і був унікальним у своєму роді, адже був двомісним, що дозволяло брати з собою ще одного пілота для керування артилерійським вогнем. Також, цей літак був останній не тільки для майстерні, а й Федора Федоровича [1, с. 63].

Після приходу до влади більшовиків, Федір, як і більша частина його родини, був змушений виїхати з країни та по новому будувати життя. Спочатку він був змушений працювати продавцем в газетному кіоску, та ввечері йти у філармонію і давати слухачам концерт на фортепіано. До літакобудування закордоном він так і не повернувся, а майстерня в Червоному була забута.

Список джерел та літератури

1. Водотика Т. Історія успіху: видатні українські бізнесмени XIX ст. Харків: ФОЛІО, 2020. 234 с.
2. Терещенко М. Перший олігарх: Михайло Іванович Терещенко (1886-1956). Надзвичайна історія життя мого діда, як її розповіла б мені моя бабуся. Київ: Ніка-Центр, 2012. 258 с.

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ КЛУБІВ НА ПОЧАТКУ XX СТОЛІТТЯ

*Порохнава Дар'я,
здобувачка вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор філософії (Історія та археологія)
Перепелюк Ольга
м. Київ*

Анотація. У роботі розглядається діяльність українських жіночих клубів як культурних та громадських осередків на початку XX століття. Аналізується роль таких клубів у організації благодійних, соціальних і політичних ініціатив.

Ключові слова: жіночий рух, емансипація, жіночі клуби, початок XX століття.

Український жіночий рух на початку XX століття закріпився настільки міцно, що жодне засудження з боку «чоловічого світу» вже не могли його

зупинити. Одним із важливих досягнень цього періоду стало усвідомлення жінками потреби у створенні самостійних організацій, орієнтованих на феміністичні ідеї в рамках нового демократичного руху на заході Європи.

Важливою складовою дослідження є вивчення ідеологічних засад, програмної діяльності та персональних ініціатив членів жіночих клубів. Дослідження дозволяє глибше зрозуміти роль українських жіночих організацій у формуванні національної ідентичності та становленні демократичних цінностей в Україні.

Емансипацію українського жіноцтва започаткувала Н. Кобринська, заснувавши у Станіславові (нині Івано-Франківськ) «Товариство руських женщин» (1884). Ідею Н. Кобринської підтримала Г. Шухевич, яка в 1893 р. у Львові створила «Клуб русинок». Своє основне завдання він вбачав у самоосвіті та пробудженні національного духу серед українських жінок, та був першим жіночим клубом, що згодом дало поштовх для створення нових жіночих клубів по всій Україні.

Жіночі клуби – це самостійні організації феміністичної орієнтації, що об'єднували тільки жінок і сприяли корисному та приємному спілкуванню серед своїх учасниць [2, с. 194].

До найбільших жіночих організацій нового типу належали: Київське загальне зібрання та Київський Жіночий клуб. Київське загальне зібрання, що існувало з 1887 року, було важливою громадською організацією, яка об'єднувала представниць інтелігенції та активних громадських діячок. Хоча воно не було чисто жіночим об'єднанням, однак серед його членів було багато жінок, які активно долучались до культурної і просвітницької діяльності. Зібрання сприяло розвитку української культури, науки та освіти, організовувало виставки, концерти та лекції, і часто ставало майданчиком для обговорення соціальних і політичних питань, зокрема прав жінок [4, с. 43].

Київський жіночий клуб був заснований у 1906 році та став одним з перших феміністичних об'єднань у Києві. Клуб об'єднував жінок різних соціальних верств і орієнтувався на просвітницьку та культурну діяльність. Основними завданнями клубу були захист прав жінок, поліпшення їхнього становища в суспільстві, а також розвиток освіти серед жінок. У Київському жіночому клубі проводились лекції, літературні вечори, виставки, театральні постановки. Організація активно виступала за підвищення рівня освіти для жінок і розвиток їх професійних можливостей. Однією з ключових ініціатив клубу була організація благодійних заходів, зокрема для дітей з бідних сімей. Також велика увага приділялась питанням здоров'я та соціального забезпечення жінок. Відзначався розвиток мережі шкіл та дитячих садків, а також робота з надання юридичних консультацій жінкам.

Варто зазначити, що не так вже й легко було засновувати такі жіночі організації, часто намагання київських жінок створити товариський клуб не увінчувались успіхом. Людмила Тарновська в проханні про дозвіл на створення такого клубу 12 травня 1895 року підкреслила, що жінки хочуть зійтись аби проводити вільний час у приємному товаристві і аби задовольняти свої духовні потреби. [1, с. 28]. Зараз дізнатись, які ж самі це були потреби важко, але тим не менш це означало, що жінки хотіли простого дозволу мати місце для зустрічей, де вони могли б обговорювати різні теми та справи. Серед ініціаторів творення товариського жіночого клубу були: графиня Аделаїда Плятер, Софія Рутковська, Надія Довнар-Запольська, Лідія Загорська та Євгенія Гаврик. В чому ж була проблема його створення? Десять років після цього влада зволікала з дозволом відкриття клубу. Увесь час поліція звертала увагу на те, що мовляв цей клуб – ще одне намагання українофілів об'єднатись. Остаточно клуб запрацював у 1905 році [1, с. 29].

Клуби займалися питаннями покращення матеріального та морального стану жінок, захищали їхні права та інтереси. У рамках цих організацій працювали бібліотеки, читальні зали, організовувалися лекції на феміністичні теми, літературні вечори, концерти, заходи для дітей членкинь. Окрім того, у розпорядженні клубів були гуртожитки, їдальні з помірними цінами, школи, дитячі садки, літні табори, недільні школи та бюро з працевлаштування.

У 1909 р. у Львові замість «Клубу русинок» і «Кружка українських дівчат» була утворена «Жіноча громада», яка прагнула охопити всі види діяльності попередніх організацій. У програмі товариства основною проголошувалася культурно-просвітня, виробничо-комерційна, добродійна робота серед українських жінок. Найкращими формами товариство вважало організацію лекцій, зборів, бібліотек, читалень, театральних вистав, видання періодики і книжок для жінок, створення притулків для сиріт і бідних, дошкільних дитячих закладів, пансіонатів для учнів, майстерень, магазинів, економічних союзів, шкіл і курсів ведення господарства і домашніх промислів.

Також варто згадати про відому громадсько-літературну організацію «Український клуб», що утворена у 1908 році Миколою Лисенком у Києві. У клубі влаштовувалися свята пам'яті Т. Шевченка, читання лекцій і рефератів. На його сцені виступали Микола Садовський і артисти його театру, артисти театру Соловцова, студенти старших курсів Музично-драматичної школи М. Лисенка, музиканти київських симфонічного та оперного оркестрів. Щоп'ятниці тут відбувалися літературні, щосуботи і щонеділі – музично-хорові вечори. Організовувалися концерти й літературні ранки для дітей, діяв молодіжний спортивний гурток [3, с. 79].

Відомою учасницею клубу була Катерина Антонович, яка залучала жінок до участі у літературних вечорах та читаннях, які проводив «Український клуб» і так входить у товариські стосунки та згодом починає співпрацювати із Софією Русовою, Людмилою Старицькою-Черняхівською, Любов'ю Яновською, Марією Ішуніною, що з 1910 і аж до 1917 р. була одна з активних членів впливового і великого «Київського товариства оборони жінок», яке визначало головним напрямом своєї діяльності боротьбу з торгівлею жінками та проституцією [5, с. 10].

Отже, період з 1908 по 1914 рр. характеризувався утвердженням феміністичної тенденції в жіночому русі. Члени жіночих товариств, клубів вносили пропозиції про розширення прав жінок в місцевому самоуправлінні, прийняття законів про рівність прав наслідування, допущення жінок в університети, про регламентацію проституції, про зрівняння пенсій та заробітної плати тощо. У цей період утворюються та розгортають свою діяльність такі українські жіночі клуби як: «Київський жіночий клуб» та «Київське загальне зібрання», «Жіноча громада», «Український клуб», «Жіночий товариський клуб» та «Ліги з рівноправності жінок» по всій Україні. Жіночі клуби займалися різною громадською діяльністю, просвітництвом, допомогою жінкам та дітям у здобутті освіти та збереженню своїх прав.

Список джерел та літератури

1. Богачевська М. Дума України – жіночого роду. Київ : Воскресіння, 1993. 108 с.
2. Богачевська-Хомяк М., Веселова О. М. Жіночий рух в Україні. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ : Наукова думка, 2005. Т. 3 : Е – Й. С. 672.
3. Потапюк Л. М. Діяльність жіночих громад в Україні як джерело забезпечення гендерного паритету (друга половина ХІХ – перша третина ХХ століття). *Україна в минулому*. 2023. Вип. 3. С. 78-92.
4. Рибак О. Перші жіночі організації у Східній Галичині і Північній Буковині. *Україна в минулому*. 2021. Вип. 1. С. 42-56.
5. Смоляр Л. Жіночі долі в контексті історії української державності. *Етнічна історія народів Європи*. 2000. Вип. 7. С. 10-15.

ШЛЯХ ДО УСПІХУ: ТВОРЧИЙ РОЗВИТОК СОЛОМІЇ КРУШЕЛЬНИЦЬКОЇ НА ПОЧАТКУ КАР'ЄРИ СПІВАЧКИ

*Євдокименко Оксана,
здобувачка вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор філософії (Історія та археологія)
Перепелюк Ольга
м. Київ*

Анотація. Публікація присвячена творчому зростанню української оперної співачки Соломії Крушельницької. У роботі висвітлено її навчання у Тернополі, Львові, а також у провідних музичних консерваторіях Мілану та Відня, де вона вдосконалювала свій талант під керівництвом найкращих педагогів свого часу.

Ключові слова: Соломія Крушельницька, опера, музичне мистецтво.

Життя та творчість оперної співачки Соломії Амвросіївни Крушельницької – це яскрава сторінка з історії світового вокального мистецтва. Народилася в сім'ї священника в 1872 році, де усі діти були музично обдаровані. Вперше сіла за фортепіано у віці 6 років. Так як школи у селі не було, то про освіту дітей переймався батько. Потім з'явилася гувернантка – мадам Бауер, румунка, яка навчала дітей гри на фортепіано [1, с. 60].

Дівчина з дитинства любила гратися «в артистку». Вона перебиралася в бабусині плаття, робила зачіски, декламувала та співала і семилітньою дівчинкою тішила грою на фортепіано гостей [2, с. 6]. Амвросій любив організовувати домашні хори, де брали участь всі діти, тому що любов до співу була сімейною традицією. Він перший на Тернопільщині організував музичну школу для обдарованих дітей, тобто його діти виступали не тільки в домашніх концертах і виставах, а співали і в сільському хорі [1, с. 60].

З часом батьки віддають співачку до Тернопільської класичної гімназії, а потім до Тернопільської школи товариства «Приятелі музики». Саме в Тернопільській гімназії юна дівчина здобуває перші навички з музики – інструментальні і вокальні [1, с. 61]. Гри на фортепіано і співу навчала сама Євгенія Барвінська, мати видатного українського композитора Василя Барвінського. Вона познайомила гімназистку з різними творами українських композиторів та народними піснями. Саме в гімназії розпочався розвиток Соломії, як музиканта. А в музичній школі товариства «Приятелі музики»

обов'язковою умовою навчання була участь в навчальному хорі при школі, після якого згодом Соломія вперше постане в амплу солістки хору «Руська бесіда» [3, с. 31].

У 11 років на концерті в честь Тараса Шевченка відбувся перший прилюдний виступ майбутньої оперної співачки у хорі товариства «Руська бесіда». На ще одному концерті Соломія вперше у своєму житті виступила як солістка і виконала пісню «На городі коло броду» М. Лисенка на слова Т. Шевченка. Після цього її стали запрошувати до участі в аматорських виставах товариства «Руська бесіда», в хорових концертах польського товариства «Лютня», тернопільського «Бояна» [1, с. 61].

Після закінчення навчання в Тернополі в 1891 році, у віці 19 років, вступає до Львівської консерваторії Галицького музичного товариства, на вокальний факультет. Грі на фортепіано навчав професор Владислав Вшелячинський, співу – відомий професор Валерій Висоцький, який виховав цілу плеяду відомих українських та польських співаків [2, с. 6].

У квітні 1892 року відбувся її перший сольний виступ на сцені Львівського міського театру Скарбека, де вона виконувала головну партію в ораторії Георга Генделя «Месія». Соломія за час навчання стала солісткою українського хору Львівського «Бояна» і брала участь у різних студентських вечорах. Успішні виступи юної співачки активно коментувалися у галицьких газетах. У 1893 році Соломія дебютує партією Леонори в опері Гаetano Доніцетті «Фаворитка» на сцені театру Скарбека [3, с. 27]. Пізніше феноменально виступила у ролі Сантуцци в опері «Сільська честь» П'єтра Масканьї.

На одній із львівських вистав її почула італійська співачка Джемма Беллінчоні, яка гастролювала у Львові [1, с. 62]. Вона переконала Соломію продовжити навчання в Італії у видатних майстрів бельканто – стиль вокального виконання, який був поширений саме в Італії. Вчити доньку за кордоном для звичайного сільського священника було занадто дорого, але задля великого майбутнього доньки батько був здатний на все [2, с. 6]. Амвросій бере позику в банку і відправляє талановиту дівчину на навчання за кордон, а саме у Мілан. В Італію вона приїхала вдосконалювати техніку співу і навчала її цьому відома професорка Фауста Креспі. В навчання в міланській консерваторії вона вкладає всю себе. Уроки співу та розучування нових творів займали по 6 годин на день і в результаті вона за рік блискавично тріумфує на італійській сцені.

Вона починає виступати в концертах школи «L'Armonia», виконуючи з успіхом складні оперні арії, але гроші швидко вичерпались, а сім'я допомогти не могла [1, с. 63]. Загалом скрутне фінансове становище родини змушувало Соломію частенько переривати навчання та погоджуватися на будь-які

гастрольні турне, але й з'явилася нагода перевірити свою вокальну майстерність та поступово вдосконалювати її [2, с. 7].

Співачка дуже цікавилась музикою відомого німецького композитора Ріхарда Вагнера. Вона вважала, що якщо досконало опанує його опери то значно поглибить свої вокальні навички. У середині 1895 року вона прибуває до Відня та протягом 4 місяців бере уроки музики у професора Йозефа Генсбахера. Це було ризиковано для молоді примадонни, адже вона захотіла опанувати зовсім іншу німецьку вокальну школу на відміну від італійської. Багато співаків втрачали голоси в партіях Вагнера, але віра в себе та наполегливість зробили своє. Соломія Крушельницька стала найвидатнішою «вагнерівською примадонною» ХХ ст. [1, с. 64].

Отже, цілеспрямованості, вірі в свої можливості та щирої відданості своїй праці у Соломії Крушельницької можна тільки повчитися. Допомога люблячої родини, навчання в школах, гімназіях, консерваторіях, надзвичайні перші виступи як сольоно, так і в різноманітних хорах стали міцним фундаментом для її майбутнього блискавичного голосу. Цей голос вона удосконалювала не один рік у відомих професорах Львову, Мілану та Відню і не дарма, тому що в результаті він підкорив сцени десятків країн світу.

Список джерел та літератури

1. Коляда І. Соломія Крушельницька. Харків: Фоліо, 2019. 121 с.
2. Примадонна з України: до 150-річчя від дня народження Соломії Крушельницької: біобібліограф. досьє. Полтавська обласна бібліотека для юнацтва ім. Олесея Гончара / уклад. Н. Карпінська. Полтава, 2022. 28 с.
3. Рудь Д. Соломія Крушельницька: постать, яка об'єднує українців. *Соломія Крушельницька – королева світової оперної сцени (до 150-річчя з дня народження)*: матеріали наук.- практ. конф., м. Київ, 19 жовт. 2022 р. С. 26-29.

УТВОРЕННЯ УЧНІВСЬКОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ «ЮНАЦЬКА СПІЛКА»

*Філоретова Лариса,
кандидат історичних наук, доцент
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький*

Анотація. Розглянуто процес активізації суспільно-політичної активності учнівської молоді Наддніпрянської України у роки Першої світової війни та її прагнення до самоорганізації. Результатом цього стало створення культурно-самоосвітніх та суспільно-політичних організацій, однією з яких стала Юнацька спілка.

Ключові слова: учнівська молодь, самоосвітні гуртки, соціалістичний колектив, Юнацька спілка.

На початку ХХ ст. учнівська молодь перетворилася на важливу суспільно-політичну силу, діяльність якої поступово переходила від культурницьких форм до політичних вимог. Особливо активізувалася їх діяльність в роки Першої світової війни, коли учнівська молодь Наддніпрянщини переходить до самоорганізації, що проявилася у створенні культурницьких, самоосвітніх і суспільно-політичних гуртків та організацій.

Ідея створення загальноукраїнської громади учнів середніх та професійних шкіл виникла в листопаді 1914 року в Харкові у членів Українського соціалістичного колективу: учня восьмого класу першої гімназії М. Петренка та учня землеробського училища А. Радченка. Це нелегальне патріотичне товариство, до складу якого на початковому етапі належали незначна кількість вчителів, студентів та учнівської молоді, мало на меті не лише національне, а й політичне виховання молоді [3, арк. 24]. Члени Українського соціалістичного колективу були представниками різних політичних течій. Так, М. Петренко був прихильником соціал-демократичних ідей, А. Радченко дотримувався есерівських поглядів [2, с. 239].

Ідея створення загальноукраїнської громади знайшла широку підтримку багатьох студентів і учнів середніх навчальних закладів Харкова. У місті почали активно створюватися нелегальні гуртки молоді, й на грудень 1914 р. їх нараховувалось вже сім – у Харківському університеті, Землеробському училищі та в кількох гімназіях. Як повідомляв жандармський агент «Золотарьов», кожен з них складався з 10-18 осіб. Таким чином, загальна кількість членів українських учнівських гуртків у Харкові досягала приблизно 100 осіб. Агенту вдалось встановити, що до цих гуртків належали учні восьмого класу першої гімназії А.П.Ковалевський і М.Петренко, а також учень третьої гімназії К.І.Коссович [4, арк. 259 зв.].

У грудні питання створення загальноукраїнської таємної учнівської організації було винесено на порядок денний конференції учнівських гуртків. У її роботі брали участь представники нелегальних гуртків медичного і юридичного факультетів Харківського університету та Харківського землеробського училища А.Радченко, від першої гімназії – учень восьмого класу М.Петренко, від третьої – А.Ковалевський, від першого реального училища – І.Кекало та інші [5, арк. 3]. За пропозицією А.Радченка і М.Петренка конференція зробила спробу створити «Громаду» учнів середніх шкіл. Але на заваді практичній реалізації задуму стали арешти членів Харківської організації соціалістів-революціонерів, у тому числі й А. Радченка, які пройшли 11 січня 1915 р. А 23 лютого на квартирі у М.Петренка пройшли обшуки, в результаті

яких у нього була конфіскована значна кількість нелегальної літератури. Серед неї були заборонені цензурою «Кобзар» Т.Шевченка і журнал «Украинская жизнь» [5, арк. 24].

Та все ж ці події не зупинили процес консолідації учнівської молоді України для боротьби проти царизму та за національні права України. У квітні 1915 р. під Києвом відбувся нелегальний з'їзд представників 15 учнівських гуртків, відомий під назвою з'їзду «Лівобережних українців». Відомо, що у ньому брали участь М.Петренко, А.Ковалевський, студент Заливчий, учень реального училища Г.Митрофанов та інші представники 200 членів гуртків [6, с. 185]. Їх представники виступали під номерами, а не прізвищами чи псевдонімами, міста, з яких вони прибули, не називались, що все взяте разом свідчить про сувору конспірацію молодіжної акції. Однак, жандармерія через своїх агентів мала детальну інформацію про хід з'їзду. Його порядок денний складався: 1. Доповіді представників про діяльність їх гуртків; 2. Обрання комісії для написання зводу цих доповідей; 3. Перерва на дві години, за яку комісія мала виконати свою працю; 4. Читання і обговорення звіту, складеного комісією; 5. Організаційні питання – а. вироблення програми для ведення освітньої справи в гуртках, б. організація Юнацької спілки, в. обрання Центрального виконавчого комітету; 6. Агітаційні справи; 7. Питання наступного з'їзду [5, арк. 46].

З'їзд визначив організаційну структуру «Юнацької спілки». Всі нелегальні гуртки одного міста чи містечка мали своїх голів, які обирали собі керівника. Всі гуртки об'єднувались в Юнацькі громади, а ті, в свою чергу, складали «Юнацьку спілку» Лівобережної України. Законодавчим органом організації виступав з'їзд її представників, а виконавчим – Центральний виконавчий комітет, функції якого зводились до організації лекцій по гуртках, допомоги при організації гуртків і забезпечення їх літературою, збирання інформації, влаштування наступних з'їздів. ЦВК мав складатись з трьох осіб – голови, секретаря і завідувача технічними справами. Головою був обраний М. Криворотченко, секретарем А. Ковалівський, завідуючим технічними справами – М. Петренко [1, с. 37]. Кожен гуртківець мав щомісяця вносити по п'ять копійок на загальні справи [5, арк. 46-47].

На з'їзді було створено «Юнацьку спілку Лівобережної України» з 15 гуртків учнів середніх навчальних закладів. Основним завданням «Юнацької спілки» визначалось «групування української молоді в товариства з ціллю придбання їхніми членами освіти громадського характеру і підготовка свідомих робітників-борців за кращу долю працюючого люду» [5, арк. 38-39].

Таким чином, у роки Першої світової війни учні середніх навчальних закладів перетворились в лідерів опозиційного до царизму молодіжного руху

України. Найвпливовішою силою в ньому стала українська учнівська організація «Юнацька спілка», до складу якої входили таємні гуртки шкільної молоді Лівобережної та Правобережної України. До її організацій на місцях примикали патріотично налаштовані студенти і молоді вчителі, з чим сила і вплив «Юнацької спілки» міцніли. Діяльність «Юнацької спілки» мала виразний національно-визвольний характер і спрямовувалась на здобуття Україні державної незалежності з одночасним вирішенням соціально-економічних завдань революційним шляхом. «Юнацька спілка» зіграла важливу роль в революціонуванні учнівської молоді, селян і робітників, консолідації їх зусиль на повалення самодержавства, як головної умови вирішення національних проблем України.

Список джерел та літератури

1. Магась В. Діяльність Юнацької спілки в Україні (1915-1917 рр.). *European philosophical and historical discourse*, 2016, Volume 2, Issue 2. С. 35-43.
2. Наумов С.О. Український політичний рух на Лівобережжі (90-і рр. XIX ст. – лютий 1917 р.). Харків : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2006. 343 с.
3. Центральний державний архів громадських об'єднань України. Фонд 57. Опис 1. Справа 108.
4. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 336. Опис 4. Справа 4.
5. Центральний державний історичний архів України в м. Києві. Фонд 336. Опис 4. Справа 20.
6. Філоретова Л. Діяльність української учнівської організації «Юнацька спілка» в роки Першої світової війни. *Проблеми історії України XIX – початку XX ст. Збірник наукових праць*, 4. С. 183-195.

ВПЛИВ НІМЕЦЬКОГО ЧИННИКА НА АГРАРНУ ПОЛІТИКУ ГЕТЬМАНА ПАВЛА СКОРОПАДСЬКОГО

*Бушура Владислав,
здобувач вищої освіти II курсу магістратури
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Двірна Катерина
м. Київ*

Анотація. Земельне питання було дуже важливим викликом на момент Української революції. Вирішення аграрного питання могло б сприяти закріпленню влади гетьмана в державі. Одним з найважливіших чинників впливу на аграрну політику, був німецький чинник.

Ключові слова: аграрне питання, гетьман, аграрна реформа, гетьманат, німецькі союзники.

Квітень 1918 року став часом великих змін для України, ознаменувавши зміну державної влади та усунення Центральної Ради шляхом перевороту на користь нової політичної сили. Підтримку гетьману надали представники великих землевласників, підприємців та заможного селянства, котрі постраждали від революційних подій і залишилися незадоволеними земельною політикою попереднього уряду. Ці групи населення, які мали консервативні погляди, виступили проти більшовицької загрози, що також було важливим фактором підтримки гетьмана [6, с. 10-11].

За часів Центральної Ради українське село утворило значну версту «незадоволених» людей, що могло привести до вибуху через невирішений конфлікт щодо розподілу земельної власності, який виник між прибічниками соціальних реформ і їхніми опонентами [5, с. 3]. Підтримка з боку німецьких та австро-угорських військ стала важливим чинником легітимізації гетьманату Павла Скоропадського, оскільки попередній уряд не зміг в повній мірі виконати умови Брест-Литовського миру. Ця зміна влади привела до зростання впливу консервативних партій [5, с. 5].

Німецький вплив на аграрне питання не був чимось принципово новим, тому що німецьке бачення вирішення цього питання явно простежувалося ще в політиці Центральної Ради [1, с. 4].

Основна суть змін, котра закладалася в цей час, полягала в поверненні до попередніх відносин у аграрному секторі у перехідний дореволюційний період.

У зв'язку з цим, представники уряду мали максимально сприяти поверненню попередніх відносин. Сприяння уряду полягало в посередництві між селянами та великими землевласниками, в поверненні землі їй власникам, а також засобів її обслуговування. Селяни мали все повернути, а якщо хтось пошкодив те чи інше майно, то його потрібно було максимально швидко відновити. Варто сказати, що селяни мали можливість викуповувати землю у поміщиків, котрі мали погодитися на це, зробивши певні поступки [3, с. 28-29].

Якщо аналізувати причини, котрі спонукали німців до просування законів і певної реставрації попередніх дореволюційних відносин, то тут важливою причиною була потреба в стабільності, а також чітке розуміння того, що вони будуть отримувати. Також важливим чинником впливу були самі великі землевласники, які зацікавлені в поверненні власності. Доходило до того, що німці, як і поміщики, вважали, що гроші в селян є і вони можуть заплатити за все й, в тому числі, за викуп землі [3, с. 29]. З цього всього виходить, що основні причини безладу в цей час переклали на селянство й увесь тягар зобов'язань перед німецькими союзниками покладався на цю верству населення.

З доповідної записки німецького генерального консула Е. Тіля від 11 жовтня 1918 року стає зрозуміло, що українізацією уряду України і втіленням в життя аграрних перетворень займався й німецький представник генерал Гренер та інші його помічники в цьому питанні [3, с. 138].

Німеччина не обмежилася лише підтримкою гетьманату в аграрних питаннях шляхом рекомендацій, а також направила кваліфікованих фахівців – А. Брюніна та В. Аухгагена. Аухгаген, професор і знаний спеціаліст із сільського господарства, спочатку входив до складу комісій з аграрних питань, а згодом став членом особливої ради при гетьмані Скоропадському, де займався розробкою майбутніх земельних законів [2, с. 19].

Хоча пропозиції В. Аухгагена були практичними, гетьманський уряд, за словами австро-угорського посланця Фограча, не завжди брав їх до уваги, оскільки значною мірою залежав від інтересів великих землевласників [1, с. 6].

Цікавим була позиція німців щодо примусового вилучення земель. На законодавчому рівні ця ініціатива так і не була реалізована на відміну від практик, застосованих генералом Гіндербургом у Латвії. Проте, німці настійливо рекомендували гетьманському уряду впроваджувати подібні заходи [4, с. 320].

Таким чином, аналіз історичних джерел свідчить про особливу зацікавленість німецьких союзників у реалізації аграрних реформ в Україні з метою забезпечення стабільних постачань продовольства. З огляду на зібрані факти можна зробити висновок, що аграрне питання та його вирішення мало

для Німеччини важливе значення. Однак німецька сторона не повністю усвідомлювала глибину проблем, що існували в українському аграрному секторі у цей складний історичний період.

Список джерел та літератури

1. Волошко О. О. Відносини між урядом П. Скоропадського та представниками Німеччини у процесі створення аграрного законодавства (квітень-листопад 1918 р.). *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 3. Київ, 2021. С. 1-7.

2. Ковальова Н. Аграрна політика українських урядів (1917-1921 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. Дніпропетровськ, 1999. С. 19-20.

3. Крах германской оккупации на Украине: (по документам оккупантов) / под ред. М. Горького и др. Москва : История гражд. войны, 1936. 205 с.

4. Людендорф Э. Мои воспоминания о войне 1914-1918 гг. / пер. с 5-го нем. изд. под ред. А. Свечина. Москва, 1923. Т.1. 320 с.

5. Осташко Т. Пріоритети соціально-економічної політики Гетьманату Павла Скоропадського. Київ, 2005. С. 2-7.

6. Пиріг Р. Я. Соціально-політична база гетьманату Павла Скоропадського (квітень – грудень 1918 р.). *Проблеми вивчення історії Української революції*. Вип. 2. Черкаси, 2007. С. 103-111.

ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА ГЕТЬМАНАТУ П. СКОРОПАДСЬКОГО

*Павленко Іван,
здобувач вищої освіти I курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат політичних наук, доцент
Дмитренко Оксана
м. Київ*

Анотація. У даній роботі розглядаються проблеми становлення дипломатичних відносин Української держави під керівництвом гетьмана П. Скоропадського із зарубіжними країнами.

Ключові слова: Зовнішня політика, гетьманат Скоропадського, українська дипломатія, Антанта.

Актуальність наукового дослідження обумовлена необхідністю детального вивчення періоду існування Української держави під керівництвом гетьмана П. Скоропадського. Цей етап історії, незважаючи на свою значущість та

насиченість подіями, має важливу роль у формуванні основ української дипломатії, що є ключовим для розуміння процесів державотворення в Україні.

Метою роботи є вивчення процесу формування вітчизняної дипломатії, часів правління гетьмана П. Скоропадського, крізь призму проведення зовнішньої політики України.

У 1918 р. гетьманська держава П. Скоропадського здійснювала курс на співпрацю з країнами Четверного союзу, і таким чином, продовжила виконувати дипломатичні зобов'язання попередніх урядів, зокрема Брест-Литовського договору. Водночас, у цей період, українська дипломатія зробила ряд важливих, самостійних кроків у питаннях подальшого свого розвитку. Так, за діяльності гетьманського уряду, українською дипломатичною службою було здійснено перехід на правові основи у міжнародних відносинах. На відміну від неформальних підходів Центральної Ради, коли урядовці Центральної Ради розв'язували проблеми міжнародного представництва написаними домовленостями й усними заявами. Також у міждержавних відносинах основною турботою гетьмана було повернення всіх територій етнічного розселення українців, об'єднавши їх в межах єдиної країни.

Гетьманський уряд П. Скоропадського продовжував курс Центральної Ради на зміцнення міжнародних зв'язків із європейськими країнами та вирішував складні завдання зовнішньої політики, зокрема підписання мирної угоди з радянською Росією та визначення українсько-російських кордонів. Для обґрунтування етнічних меж було створено експертну комісію, яка використовувала різноманітні наукові джерела. Однак переговори з Росією ускладнювалися суперечками щодо кордонів, а також майна та боргів колишньої імперії.

На тлі складної міжнародної ситуації та нестабільності, що панувала в Європі після Першої світової війни, Українська Держава прагнула забезпечити свою зовнішньополітичну безпеку та міжнародне визнання. Одним із важливих напрямків її дипломатії стало встановлення стійких і взаємовигідних відносин з країнами Четверного союзу, серед яких особливе місце займала Болгарія. З самого початку взаємини між Україною та Болгарією склалися дуже добрі. Болгарський цар Фердинанд висловлював приязне ставлення до України, визнаючи її сусідом замість «заобічної, імперіалістичної Росії». Як зазначав міністр закордонних справ Д. Дорошенко, цар «дуже тішився, що, замість заборчої, імперіалістичної Росії, сусідом Болгарії по північному березі Чорного моря є Україна» [4].

Також можна зазначити про теплі відносини Української держави із Доном та Кубанню. Гетьманський уряд Павла Скоропадського проводив активну зовнішню політику, спрямовану на підтримку антибільшовицьких сил у регіоні,

укладаючи економічні та військові угоди з Донською Республікою та Кубанню. Крім надання фінансової і збройної допомоги армії генерала Краснова та Добровольчої армії, Українська Держава прагнула інтегрувати Кубань на федеративних засадах, але ці ініціативи не були повністю реалізовані.

З метою отримання міжнародної підтримки, Україні вдалося встановити дипломатичні зв'язки з нейтральними країнами, такими як Швеція, Данія, Норвегія та Швейцарія. Це сприяло зменшенню політичної ізоляції України, що було критичним у контексті складних відносин із великими державами та загрози більшовицької агресії, а також відкривало можливості для торгівлі та отримання ресурсів, необхідних для економічного розвитку та підтримки стабільності в умовах післявоєнної кризи.

Усвідомлюючи відсутність реальної підтримки для збереження Української Держави та охорони країни від неминучої руйни від зовнішніх загроз, 14 листопада 1918 р. Гетьман проголосив ідею федеративного зв'язку з майбутньою небільшовицькою Росією, як єдиний можливий шлях порятунку держави.

У листопаді 1918 року, зважаючи на стратегічне значення України для Антанти, французький маршал Фош пропонував активізувати військову підтримку України, зокрема в контексті підготовки військових операцій на південь від Києва. Однак, на відміну від заяв Антанти про готовність підтримати Українську Державу, реальна допомога так і не надійшла в достатньому обсязі. Рішення Антанти щодо підтримки Скоропадського, хоч і було важливим для стабільності України, виявилось запізнілим і недостатньо ефективним, що в кінцевому рахунку не дозволило уникнути подальшого загострення політичної ситуації в Україні [1].

Підсумовуючи, можна зазначити, що за часів правління гетьманату П. Скоропадського зовнішня політика Української держави вийшла на новий правовий рівень. Скоропадський помірковано і поступово добивався світового визнання України на світовій арені. Гетьманат встановив дипломатичні відносини з багатьма країнами. Саме завдяки зусиллям уряду, міністерства закордонних справ та дипломатичних представництв склалися тісні зв'язки та ділове співробітництво з європейськими державами.

Список джерел та літератури

1. Встановлення дипломатичних контактів гетьманату Павла Скоропадського з країнами Антанти. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія Історія, економіка, філософія*. С. 104-105
URL: <http://visnyk-history.knlu.edu.ua/article/view/62500>.

2. Зовнішньополітичний курс української держави часів гетьманату Павла Скоропадського: здобутки і прорахунки. URL: http://www.lsej.org.ua/11_2021/7.pdf

3. Становлення та розвиток дипломатичних відносин гетьманату П. Скоропадського з державами Антанти. *Юридичний науковий електронний журнал*. URL: <http://visnyk-history.knlu.edu.ua/article/view/280594>

4. Дипломатичні заходи гетьманату П. Скоропадського щодо міжнародного визнання і недоторканності кордонів України-Історія: збірник праць. *Політологія: Онлайн бібліотека. Книги, підручники, реферати, лекції*. URL: <http://politics.ellib.org.ua/pages-5024.html>

МОВА БОГОСЛУЖІННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТ УКРАЇНІЗАЦІЇ ЦЕРКВИ В ПОЛІТИЦІ ІВАНА ОГІЄНКА

*Бондар Сергій,
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Журба Михайло
м. Київ*

Анотація. Після постановля незалежної Української Народної Республіки постала потреба в українізації церковного життя в усіх сферах. Насамперед це стосувалося богослужіння. Якщо перехід у богослужінні на українську мову приймався надто контраверсійно для інертної та консервативної церковної свідомості, то перехід на українську вимову церковнослов'янської мови був проміжковим етапом на шляху до українізації церкви, який обрав Іван Огієнко.

Ключові слова: Іван Огієнко, церковнослов'янська мова, церква, мова богослужіння, українізація, перші національно-визвольні змагання українського народу 1920 років

Вже 17 вересня 1919 року, приступаючи до виконання своїх обов'язків, Іван Огієнко пропонує створення дорадчого органу, а 11 листопада 1919 року приймається закон про утворення «Ради міністра ісповідань». Метою створення «Ради міністра ісповідань» стало прагнення зробити роботу Міністерства ісповідань більш ефективною в умовах хронічного дефіциту кадрів. До складу ради було зібрано авторитетних діячів, які розуміли церковне питання як свійських, так і тих, що мали духовний сан. Перейменувавши назву з «Міністерство культів» на «Міністерство ісповідань», Огієнко не лише змінив

вивіску, а й перебудував його роботу. Огієнко в своїй взаємодії з церквою робить ставку не лише на збір інформації про церкву, її потреби, а й на донесення до церкви суспільних проблем та очікувань, а також про події, які стосуються військового та політичного становища, в якому тоді перебувала Українська Народна Республіка. Для цього міністр ісповідань ініціював збір актуальної суспільної інформації з інших міністерств [2, с. 28], [1, с. 71-78]. 21 вересня 1919 року головним офіційним рупором міністерства ісповідань стає тижневик «Українська церква». Попри свій невеликий обсяг в один аркуш він мав дві частини: офіційну та неофіційну. Тираж становив 5 тисяч екземплярів [1, с. 76].

Головним завданням на цьому шляху була українізація богослужіння та повернення до старих українських церковних звичаїв. Першим же своїм наказом Іван Огієнко поставив вимогу прочитання церковнослов'янських текстів українською вимовою, а також виголошення проповідей і впровадження офіційного діловодства українською мовою. 18 та 24 вересня 1919 року було видано відповідні накази, в яких йшлося про вживання української мови в богослужінні та правила її вимови, а також про необхідність переходу в церковному діловодстві з російської мови на українську [2, с. 27], [1, с. 71-78]. Початком українізації церкви було впровадження української вимови церковнослов'янської мови в якості богослужбової мови 22 вересня 1919 року. На Раді міністра ісповідань було обговорено питання української вимови церковнослов'янської мови у літургії та зачитування Святого Письма українською мовою. Необхідність цього була позиція Огієнка.

Також предметом обговорення стала необхідність виживання української мови під час проповідей, на цьому також наполягав Іван Огієнко. 24 вересня 1919 року міністром ісповідань Української Народної Республіки Іваном Огієнком була дана вимога переходу на українську вимову церковнослов'янської мови не пізніше ніж у місячний термін, при цьому кількість церковних посад мала відповідати кліру, що володів українською мовою. Такий чіткий та послідовний курс на українізацію церковного життя не міг не викликати спротиву з боку проросійського духовенства, лідером якого на той момент на підконтрольних урядові Української Народної Республіки територіях був Кам'янець-Подільський єпископ Пимен. 10 жовтня 1919 року він написав Іванові Огієнку об'ємного листа російською мовою. Головними тезами, викладеними в його листі було те, що церковнослов'янська мова є вкрай важливою, як літургійна мова для церкви. Українська вимова церковнослов'янської мови нібито є штучним та такою, що спотворює святу мову, наближаючи її до розмовної, а його історичність є фікцією, що немає наукового підтвердження. Також, на думку владики, не існує жодної російської

вимови церковнослов'янської мови як варіанту вимови, а мова церковнослов'янська в Новомосковському ізводі нібито є оригінальною для неї. Також Пимен стверджував, що перевчити духовенство на українську вимову справа безнадійна та така, що завдасть шкоди внутрішньо-церковному життю. У цьому ж листі йшлося про те, що українська вимова церковнослов'янської мови є не українською, а суто галицькою та такою, що походить від греко-католиків та наближає до них [2, с. 78-83].

Втім, українізація церкви продовжилась. 1 жовтня 1919 року розпочався розгляд законопроекту про утворення комісії для перекладу Святого Письма й богослужбової літератури українською мовою. На потреби цієї комісії пропонувалося виділити 10 000 000 гривень [3]. Щодо цього Рада Народних Міністрів Української Народної Республіки зробила ухвалу наступного змісту:

1. Утворити 1 жовтня 1919 року при Міністерстві Ісповідань УНР комісію для перекладу Святого Письма й богослужбової літератури українською мовою.
2. Наділити Міністерство Ісповідань правом видати відповідну інструкцію комісії для перекладу Святого Письма й богослужбової літератури українською мовою.
3. Затвердити додані до цього штати цієї комісії.
4. Виділити з державного бюджету необхідні кошти на період з 1 жовтня по кінець 1919 року в обсязі 131500 гривень, а з 1920 року виділяти необхідні суми в порядку кошторису.
5. Впровадити в дію цей закон шляхом поширення за допомогою телеграфу [4].

Список джерел та літератури

1. Андрусишин Б. І. Церква в Українській Державі 1917-1920 рр. (доба Директорії УНР). *Навчальний посібник для студентів вищ. закладів освіти*. Київ : Либідь, 1997. 176 с.
2. Біднов, Василь Олексійович. Церковна справа на Україні. Тернів : Вид-во «Українська автокефальна церква», 1921. 47 с.
3. ЦДАВО України. Ф. 1072. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 1-1 зв.
4. ЦДАВО України. Ф. 1072. Оп. 1. Спр. 26. Арк. 2.

УНР В СИСТЕМІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

*Лозко Андрій,
здобувач вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат політичних наук, професор
Дмитренко Степан
м. Київ*

Анотація. У тезах розглянуто діяльність УНР в системі міжнародних відносин. Було досліджено процес визнання УНР з боку іноземних держав, її участь в міжнародних конференціях. Наслідком цього аналізу є дослідження проблематики діяльності України на міжнародній арені на початку ХХ століття.

Ключові слова: УНР, Антанта, Четверний Союз, міжнародні відносини, Директорій, Ліга Націй.

Серед зарубіжних дослідників, які займаються вивченням дипломатичної діяльності УНР можна виділити таких, як: Т. Снайдер, Е. Еплблаум та інші. У вітчизняній гуманітаристиці вагомі дослідження проводили: С. Єфремов, М.Грушевський, І. Крип'якевич, Д. Дорошенко та інші.

Міжнародний шлях УНР розпочався із Третього Універсалу, який був прийнятий 7 листопада 1917 року. Цей універсал є державно-правовим актом УЦР, який був прийнятий після Жовтневого перевороту в Петрограді, і внаслідок якого була проголошена Українська Народна Республіка, як автономна частина радянської Росії. Через місяць, 9 грудня на Малу раду був внесений законопроект про створення зовнішньополітичного відомства України, і 13 грудня на засіданні Центральної Ради Володимир Винниченко офіційно прийняв цей проєкт [8, с 31-33].

Для України прийшов важливий період, коли український народ боровся за світове визнання та підтримку. Не вдаючись у подробиці перебігу подій Першої світової війни та розпад російської імперії, варто лише наголосити на тому, що країни Антанти боялись пересування військ Четверного союзу із Східного фронту на Західний, почали шукати політичних та дипломатичних зв'язків із новоутвореними країнами, серед яких був і Генеральний Секретаріат УНР. Цей крок для них був складним, оскільки ні Англія, ні Франція не бажали бачити Росію роз'єднаною і не розуміли новоутворені держави, однак завдяки ініціативі Президента США В. Вільсона про самовизначення народів, у країн Антанти не було інших шляхів для зупинки ворога [7].

Після приходу до влади у Росії більшовиків, які висували вимоги та ультиматуми УНР про підтримку червоних на території України, країни Антанти поспішили визнати УНР незалежною державою, оскільки будь-яке послаблення більшовицького режиму було головною метою європейських країн. Відтак, французький генерал Ж. Табуї починає співпрацю із Генеральним Секретаріатом УНР і від імені своєї держави пропонує фінансову та технічну допомогу, щоб допомогти відбудувати новонароджену країну. І 21 грудня 1917 року Французька Республіка свого імені призначила вище вказаного генерала Комісаром ФР при Уряді УНР, таким чином Київ та Париж офіційно вступили в дипломатичні зносини [5]. Слідом за Францією, Англія також визнала УНР незалежною 9 січня 1918 року [3].

Для УНР, як для визнаної держави, було дуже важливо вийти зі світової війни і тут позитивну роль відіграв Брестський мир підписаний у грудні 1917, і який, не зважаючи на всі суперечливі наслідки, які він приніс, надав українській державі можливості для утвердження свого міжнародного статусу. Завдяки результатам цього договору, та під впливом низки міжнародних та внутрішніх подій, УНР видає 4 Універсал, стаючи повноцінно незалежною країною, і підписує договір 9 лютого 1918 року, в ході якого німецька сторона зобов'язувалася допомогти Україні позбутися радянської окупаційної влади, натомість українська сторона повинна була поставити продовольчі товари [2]. Це призвело до повалення Центральної Ради, яка була замінена на Українську Державу на чолі із П. Скоропадським.

Продовження дипломатичної роботи української держави відбувається і в період Директорії. У цей час ми робили помітні спроби до міжнародного визнання на Паризькій мирній конференції, та під час діяльності наших урядів у екзилі під час роботи Ліги Націй. Після підписання Акту злуки між УНР та ЗУНР, вся Україна опинилася на війні, не лише із червоною та білою армією, а ще й із Польщею. Навесні 1919 року спец. делегація на чолі із Д. Вітовським та М. Лозинським прибула до Парижу із місією домогтися припинення польської агресії, але безрезультатно. Тому ця делегація готувала пакет документів із обґрунтуванням незалежності, яку представили на Паризькій конференції. Пакет мав назву «Пам'ятка про Незалежність України, представлена на Мирній Конференції делегацією Української Республіки», і містив надруковану мапу та додаткові відомості до неї. Ця позиція була підтримана Британією, США, Канадою, але не Польщею та Францією [4]. У пошуках хоча б якогось визнання, Україна пішла на територіальні поступки Польщі під час Варшавського договору в квітні 1920 року. А пізніше, весь період діяльності УНР в Лізі Націй, можна охарактеризувати як боротьбу за визнання світом нашої незалежності і права на існування у якості суверенної державної організації. Однак, аж до 1991

року, державотворчий потенціал українського суспільства зреалізувати так і не вдалось.

Тому, у висновку можна сказати, що вся проблематика діяльності УНР в системі міжнародних відносин ґрунтується на її спробах домогтися світового визнання. Однак, військові поразки та не розуміння західним світом внутрішнього сенсу українського державотворчого руху, призвели до того, що УНР була знищена червоною армією, і вільна Україна припинила своє існування аж до 1991 року.

Список джерел та літератури

1. Бовкун С. 1917-1922: Україна в архівних документах Ліги Націй. *Громадське радіо*. URL: <https://hromadske.radio/publications/1917-1922-ukraina-v-arkhivnykh-dokumentakh-lihy-natsiy>
2. Брест-Литовська конференція та підписання мирних договорів з росією та Україною. *Kimo.univ*. URL: <http://kimo.univ.kiev.ua/MVZP/80.htm>
3. Дзюба Д. Дипломатичне визнання УНР. «ПОРОХІВНИЦЯ» - *Свої для своїх про своє!* URL: https://porokhivnytsya.com.ua/2020/01/05/diplomatic-recognition_ukraina_1917-1921/
4. Дзюба Д. 1919: Україна на Паризькій мирній конференції. «ПОРОХІВНИЦЯ» - *Свої для своїх про своє*. URL: <https://porokhivnytsya.com.ua/2017/11/15/ukraina-mapa-1919/>
5. Незалежність №1: Коли Грушевський її оголосив, чому Винниченко сумнівався, а Євремів був проти. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2015/01/26/146960/>
6. Сацький П. Відносини між УНР і країнами Антанти у грудні 1917 – березні 1918 р.: криза міжнародної правосуб'єктності України. *European Historical Studies Історичний факультет КНУ*. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/uk/pavlo-satskyj-vidnosyny-mizh-unr-i-krayinamy-antanty-u-grudni-1917-berezni-1918-r-kryza-mizhnarodnoyi-pravosub-yektnosti-ukrayiny/>
7. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник / ред. М. Варварцев. 2-ге вид. Київ: Ін-т історії України НАН України, 2010. С. 31-33.

СИМОН ПЕТЛЮРА У СПОГАДАХ СУЧАСНИКІВ

*Ясельна Ганна,
здобувачка вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Телегуз Ірина
м. Київ*

Анотація. У роботі аналізується оцінка постаті Симона Петлюри його сучасниками, які мали змогу співпрацювати з ним або бути свідками його роботи. Зосереджується увага на деяких рисах його характеру, політичних поглядах та сприйнятті діяльності Симона Васильовича як лідера УНР.

Ключові слова: Симон Петлюра, УНР, діячі Директорії, Українська революція, спогади, особистість, ХХ століття, історична постать, спадщина.

Симон Петлюра – визначна особистість в історії української держави, а дискусії про його діяльність актуальні донині. Вивченням діяльності Симона Петлюри займалися такі відомі українські дослідники як Верстюк В., Литвин С., Тинченко Я., Сергійчук В., Савченко В. та багато інших. Цінні свідчення про українського діяча ми отримуємо зі спогадів його сучасників.

У характеристиці діяча його особистість та діяльність нерозривно пов'язані, проте спогади про Симона Васильовича ми поділимо на тих, хто описував становлення його особистості, та тих, хто аналізував його як військового та політичного діяча. До першої групи відносяться діячі В. Королів-Старий та А. Жук, що залишили після себе спогади про молоді роки С. Петлюри.

Василь Старий був знайомий з ним ще з часів семінарії, але їх зв'язок перервався аж на десять років до етапу діяльності Симона Васильовича в журналі «Украинская Жизнь». У своїх споминах він подав чітку характеристику зовнішності та особистих якостей Петлюри: «Був він середнього зросту, приблизно 168–170 см. заввишки. Сухорлявий, а часами й просто кощавий, тобто важив приблизно 70–75 кілограмів... Часто ходив трохи зігнувшись наперед та підвівши вгору ліве плече – професійна статура працівника за писальним столом. Мав завжди бліде, жовтаве обличчя й зеленкуваті синці під очима... Голос Петлюри був тенор баритонального тембру. Публічні промови починав стиха й здебільшого незначними фразами. Певно, що це була виправка: не говорити одразу основні думки й не витратити

голосових засобів, поки слухачі не приготуються уважно слухати» [4, с. 182-183]. Андрій Жук, публіцист та один із засновників СВУ, згадував: «Секрет популярності лежить, як мені здається, в духовних прикметах Петлюри як людини незвичайно ніжної, доброї, люблячої... Коли додати, що Петлюра був гарним бесідником, то стане ясным його успіх і популярність серед маси» [3, с. 29]. За подібними висловлюваннями криється підтвердження освіченості Петлюри, його лідерських якостей, які з основ журналістської діяльності перетворились у плацдарм для формування політичного лідера, який очолив Директорію. У подальших поглядах колег та знайомих дії Симона Петлюри оцінюються з політичної перспективи. Кожна наведена оцінка не є повністю об'єктивною, проте представляє собою різносторонню характеристику державного діяча.

В. Винниченко в своєму «Щоденнику» писав: «Петлюра енергійний, трохи шматливий, з певною ініціативою, з шабльоном демократизмом, честолюбець. Він боїться за свою популярність і за всяку ціну хотів би її зберегти» [1, с. 310]. Гетьман П. Скоропадський не бачив у Петлюрі гарного очільника держави, згадував його як «честолюбця, ідеаліста без всякого розмаху» [5, с. 133], проте не дозволяв особистій неприязні заперечити щирі намагання Петлюри: «був... з авантюристською жилкою, але чесний в своєму відношенні до України» [5, с. 203]. Володимир Винниченко та Павло Скоропадський мали певні відмінності у поглядах щодо політичного курсу С. Петлюри, проте їхні суб'єктивні оцінки цього діяча також є важливими для розуміння як особистого ставлення до С. Петлюри, так і для осмислення деяких рис його характеру.

Дмитро Донцов описував його особистість з історичної перспективи, визначивши результати його діяльності: «не мав він широкого розмаху в задумах, імпазантної сили в виконанні, се не зменшує факту, що на цілу голову переріс він своїх співпрацьовників. Останні переплітали свою любов до справи дрібним амбітництвом і плитким інтриганством, він – при всіх своїх хибах – фанатично був прив'язаний тільки до справи. Сей фанатизм уділився й масі, яка створила з нього свого героя, а з його мені – легенду...» [2, с. 2]. Крім того, він звертав увагу на те, що неуспіхи варто шукати не в зовнішніх причинах, а у внутрішніх, серед самих діячів, які не мали такої жаги, як Симон Васильович.

Отже, навіть такі лаконічні уривки із спогадів сучасників засвідчують, що особистість Симона Петлюри сприймалася неоднозначно, зважаючи як на особисті взаємини, так і на різні політичні погляди самих діячів того часу. При цьому можемо побачити за цими текстами амбіційного, рішучого, вмілого

оратора, пристрасного лідера, який свою діяльність довів свою небайдужість до політичного майбутнього України.

Список джерел та літератури

1. Винниченко В. К. Щоденник: 1911–1921. Т. 1. Едмонтон; Нью-Йорк: Видання Канадського інституту Українських студій. 1980. 498 с.
2. Донцов Д. І. Симон Петлюра. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Dontsov/Symon_Petliura/ [Дата звернення: 04.11.2024].
3. Жук А. І. Із споминів про С. Петлюру (1901–1907). *Збірка споминів Симон Петлюра в молодості*. Львів: Хортиця. 1936. 128 с.
4. Королів-Старий В. З моїх споминів про Петлюру. *Збірник пам'яти С. Петлюри (1879-1926)*. Прага. 1930. С. 177-189.
5. Скоропадський П. П. Спогади (кінець 1917 – грудень 1918). Київ; Філадельфія. 1995. 493 с.

ГЕОГРАФІЧНО-ЕКОНОМІЧНІ РЕВІЗІЙНІ АРГУМЕНТИ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА ВІДНОСНО ЗАКАРПАТТЯ В МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД 1918-1939 РР.

*Чухомець Олексій,
аспірант кафедри історії та етнології України
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, професор
Іванова Людмила
м. Київ*

Анотація. В дослідженні здійснюється аналіз географічно-економічних аргументів Угорського королівства в контексті Закарпаття міжвоєнного періоду, яке було частиною Чехословаччини. Пояснюються їхні причини та ключові твердження, висловлені угорською стороною. Здійснюється перевірка достовірності висловлених тверджень та їхні наслідки.

Ключові слова: Карпатська Україна, Угорщина, географія, сировинні ресурси, пропаганда.

Тема дослідження є частиною проблеми міжнародного становища Закарпаття (в період 1918-1939 рр. – Підкарпатської Русі/Карпатської України), яка на сьогоднішній день досить мало відображена в сучасній українській історіографії, попри можливість детальніше проаналізувати минуле даного краю в ХХ ст.. Серед вітчизняних науковців побічно торкались даної проблеми,

зокрема, М. Вегеш та М. Держалюк. Разом з тим в угорській історіографії ключові аспекти географічно-економічних ревізійних аргументів досліджували Б. Аблонський, І. Бордаш-Гієць та Л. Гуяш.

Аналізуючи причини використання угорськими політиками географічно-економічних доводів для аргументації ревізії кордонів із сусідніми державами, необхідно виділити наступні фактори. Найважливішим є тяжкі умови Тріанонського мирного договору: Угорське королівство втратило 38% промисловості, 67% сировинних ресурсів, значні частини залізничного сполучення, її територія зменшилась на 75%, а населення – з 21 млн. до 7,6 млн. Подальшим наслідком даних втрат стала консолідація авторитарного режиму М. Хорті, ключовою діяльністю якого стала ревізія кордонів [2, с. 129-138]. Ще одним фактором варто вважати особисті погляди П. Телекі, географа за освітою та прем'єр-міністра Угорщини в 1920-1921 рр. та 1938-1939 рр., який вважав “модерні” географічно-економічні аргументи підставою для територіальної ревізії після використання історичних та етнічних підстав [3, с. 185].

В контексті Закарпаття угорською стороною дані аргументи були вперше підняті в 1920 році під час мирних перемовин в Версалі. Необхідно відмітити, що край мав деякі важливі для Угорщини сировинні ресурси, зокрема поклади солі (Солотвинське родовище), порцеляни (Берегово), і особливо – ліси, які вкривали до 620 000 гектарів міжвоєнної території. Також велика увага надавалась географії Закарпаття, а саме – водним ресурсам, яких, згідно з планами угорських гідрологів, було достатньо для заповнення 12 водосховищ, у яких могло бути загалом 800 км³ води, для подальшого використання для вироблення гідроенергії [5, с. 168-169].

З метою зберегти можливості для експлуатації цих ресурсів угорська комісія під час мирних перемовин описала свої географічно-економічні аргументи відносно Закарпаття в документі під назвою “Русинське питання”. Акцентувалась увага на річковому сполученні краю та Угорщини, що створювало природній транспортний шлях; на існуванні сезонного “поділу праці”, коли українці-русини йшли в Угорщину для сільськогосподарських робіт і тим самим забезпечували матеріально свої сім'ї; на небезпеці безконтрольного вирублення закарпатських лісів, що мало б вплив на сільське господарство Карпатського регіону в цілому у вигляді поширення повеней та осушення ріки Тиси. В сукупності усі дані аргументи мали б свідчити про необхідність збереження Закарпаття в межах королівства.

Хоча під час укладання Тріанонського договору ці аргументи були проігноровані, П. Телекі, який брав участь в перемовинах в Версалі, знову підняв їх після укладення першого Віденського арбітражу 1938 р. в якості ключового аргументу для анексії усєї території Карпатської України. Під час

перемовин з іноземними послами акцентувалась увага на масштабній рубці лісів за правління уряду А. Волошина, що мало би негативний вплив на водну систему [6].

Аналізуючи правдивість викладених аргументів, варто визнати, що частина з них мала певний сенс. Наприклад, навіть після приєднання Закарпаття до Чехословаччини більша частина вирубленого лісу продовжувала сплаватися через Тису в Угорщину, що підтримувало довід про економічну взаємозлаженість [3, с. 63]. Необхідно відмітити, що після Першого Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р., коли від краю були від'єднані найбільш розвинуті та родючі території, подальше використання географічно-економічних аргументів фактично стало приводом для угорської сторони для подальшої анексії. Можна погодитись з твердженням М. Вегеша, що «... Закарпаття розглядалося в Будапешті як сировинна база, складова частина Угорщини, яка тимчасово відірвана від святостефанської корони» [1, с. 200-201]. Варто відмітити, що в сучасній угорській історіографії значення географічно-економічних аргументів в захопленні Закарпаття було низьким – європейські послы, яким пояснювались ці доводи, майже не розуміли їхнього сенсу, а сама анексія відбулась насамперед через розпад Чехословаччини та одержання дозволу від Третього Рейху [4, с. 146]

Отже, угорські географічно-економічні аргументи відносно анексії Закарпаття базувались насамперед на баченні природної єдності Карпатського регіону в межах цілісної угорської держави, яка могла б забезпечити взаємовигідні економічні відносини між різноманітними етнічними групами та зберегти водні та лісові ресурси. Даний тип аргументів активно пропагувався П. Телекі в 1920 р. та в 1938-1939 рр. Незважаючи на бачення угорською стороною даного типу доводів як «модерного», в порівнянні з етнічними та історичними, вони передбачали ту саму мету – анексії території Закарпаття в якості сировинного придатку для королівства.

Список джерел та літератури

1. Вегеш М. та ін. Вони боронили Карпатську Україну: Нариси історії національно-визвольної боротьби закарпатських українців. М. Вегеш, М. Делеган, О. Довганич та ін. Відп. ред. Ужгород: Карпати, 2002. 709 с.

2. Держалюк М. Тріанонський мирний договір – джерело нестабільності у Центральній-східній Європі (Частина 1). *Проблеми всесвітньої історії*. 2020. № 3. С. 118-151. URL: <http://jnas.nbu.gov.ua/article/UJRN-0001232473>

3. Закарпаття 1919–2009 років: історія, політика, культура. україномовний варіант українсько- угорського видання. Під ред. М.Вегеша, Ч.Фединець. Ужгород: Вид. «Ліра». 2010. 720 с.

4. Ablonczy B. Teleki Pál és Kárpátalja «*Ruszin voltam, vagyok, leszek...*». *Népismereti olvasókönyv*. szerk. Cs. Fedinec, I. Csernicskó. Budapest, Charta XXI Egyesület-Gondolat Kiadó. 2019. s. 138–146.

5. Bordás-Giesz Is. A kárpátaljai területi revízió (1939) politikai földrajzi összefüggései. Godó Nándor–Tóth József (szerk.): *Földrajzi Tanulmányok a pécsi doktoriskolából II*. Pécsi Tudományegyetem. Pécs. 2002. s. 159–177.

6. Gulyás L. Adalékok a régiótörténeti kutatásokhoz 2: Kárpátalja visszatérésének diplomáciai előkészítése, különös tekintettel Teleki Pál földrajzi/gazdasági érveire. *Közép-Európai Közlemények*, 9(4). 2016. s. 210–219. URL: <https://www.analecta.hu/index.php/vikekkek/article/view/12394>

НАУКОВО-КУЛЬТУРНА ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКОЇ ДІАСПОРИ В ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ: ВПЛИВ НА СУСПІЛЬНІ ПРОЦЕСИ В УКРАЇНІ ТА ЕМІГРАЦІЇ

*Кузьмінський Сергій,
аспірант кафедри історії та етнології України
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Сегеда Ростислав
м. Київ*

Анотація. У роботі досліджується науково-культурна діяльність української діаспори в Чехословаччині у міжвоєнний період, яка стала значним інтелектуальним і культурним внеском у розвиток національної свідомості як серед українських емігрантів, так і в самій Україні. Розглянуто діяльність Українського вільного університету, Української господарської академії та інших культурних інституцій, які сприяли збереженню та популяризації української культури і науки на міжнародному рівні.

Ключові слова: українська діаспора, Чехословаччина, міжвоєнний період, культурна діяльність, наукова діяльність, Український вільний університет, національна свідомість, українська культура, міжнародні зв'язки.

Науково-культурна діяльність української діаспори в Чехословаччині протягом міжвоєнного періоду становила потужний пласт інтелектуального та культурного розвитку, який суттєво вплинув на формування національної свідомості як в середовищі еміграції, так і на теренах України. Празький осередок української еміграції сформувався як визначний центр наукового, освітнього та культурного життя завдяки сприятливій політиці чехословацького

уряду та значній концентрації української інтелігенції. Український вільний університет, переведений з Відня до Праги 1921 року, став осередком вищої освіти та наукових досліджень, де працювали видатні вчені, серед яких Дмитро Антонович, Степан Смаль-Стоцький, Дмитро Дорошенко. Навколо університету згуртувалися науковці різних галузей, які розгорнули масштабні дослідження з історії України, української мови, літератури, етнографії. Результати досліджень публікувалися в наукових виданнях, які поширювалися не лише в середовищі еміграції, але й потрапляли на територію радянської України, впливаючи на розвиток наукової думки [2, с. 124].

Українська господарська академія в Подєбрадах розгорнула потужну науково-дослідну роботу в галузі економіки, агрономії, інженерії. Випускники академії створювали наукові праці, які мали практичне значення для розвитку господарства та промисловості. Науково-дослідні інститути при академії розробляли інноваційні методи господарювання, які через публікації та міжнародні контакти впливали на розвиток відповідних галузей в Україні. Український високий педагогічний інститут імені М. Драгоманова здійснював підготовку педагогічних кадрів та проводив ґрунтовні дослідження в галузі педагогіки, психології, методики викладання. Викладачі інституту розробляли новітні педагогічні концепції, які через публікації та методичні матеріали впливали на розвиток освітньої думки в українському середовищі. Музей визвольної боротьби України в Празі став центром збереження історичної пам'яті та документації визвольних змагань. Колекції музею, які включали архівні документи, мистецькі твори, періодичні видання, стали безцінним джерелом для дослідження української історії та культури. Співробітники музею проводили наукові дослідження, організовували виставки, які сприяли поширенню знань про Україну в європейському середовищі [3, с. 5].

Наукове товариство імені Шевченка та Українська Могилянсько-Мазепинська академія наук розгорнули активну видавничу діяльність, публікуючи монографії, наукові збірники, часописи. Публікації охоплювали широкий спектр гуманітарних та природничих наук, сприяючи розвитку української наукової термінології та методології досліджень. Мистецькі об'єднання та театральні колективи, зокрема Українська студія пластичного мистецтва, сприяли розвитку українського образотворчого мистецтва та театру. Митці, які працювали в еміграції, створювали нові мистецькі форми, поєднуючи українські традиції з європейськими модерними течіями. Виставки, театральні постановки, мистецькі альбоми поширювали українське мистецтво в європейському культурному просторі. Періодичні видання, які виходили в Празі, зокрема «Нова Україна», «Студентський вісник», «Центральна Європа», забезпечували інформаційний зв'язок між різними осередками еміграції та

сприяли формуванню спільного культурного простору. Публіцистика та літературна критика на сторінках видань впливали на розвиток суспільно-політичної думки та літературного процесу [1, с. 544].

Науковий конгрес у Празі 1926 року став знаковою подією для української еміграційної науки, зібравши понад 200 дослідників з різних країн Європи. На конгресі працювали секції історії, філології, природничих наук, економіки, де представлено фундаментальні дослідження з українознавства. Регулярні українознавчі семінари в Карловому університеті збирали чеських, німецьких, австрійських науковців, зацікавлених проблематикою української історії та культури. Славістичні з'їзди за участю українських мовознавців і літературознавців сприяли включенню української філологічної науки до загальноєвропейського славістичного дискурсу. Математично-природничі конференції, організовані українськими науковцями спільно з чеськими колегами, демонстрували високий рівень розвитку природничих наук в українському науковому середовищі.

Щорічні конференції економістів і правників у Подєбрадах стали майданчиком для обговорення господарсько-правових проблем Центрально-Східної Європи. Педагогічні з'їзди, організовані Українським високим педагогічним інститутом, розробляли концепції національної освіти та виховання в умовах еміграції. Мистецтвознавчі симпозіуми сприяли популяризації українського мистецтва в європейському культурному просторі. Археологічні семінари під керівництвом Вадима Щербаківського заклали основи української археологічної школи в еміграції.

Міжнародні контакти празького осередку охоплювали наукові установи Німеччини, Австрії, Франції, Польщі, Югославії. Українські науковці публікували результати досліджень у провідних європейських виданнях, виступали з лекціями в університетах різних країн. Празькі наукові видання українських установ надсилалися до бібліотек та наукових інституцій по всій Європі, формуючи мережу наукової комунікації [2, с. 123]. Спільні дослідницькі проекти з європейськими науковими центрами піднімали авторитет української науки на міжнародному рівні. Українські бібліотекарі та архівісти розробили оригінальні методики опрацювання та збереження документів, створили систему каталогів і картотек, які полегшували науковий пошук. Значну увагу приділено збереженню періодичних видань української еміграції, які становили літопис громадсько-політичного та культурного життя. Копіювання найцінніших документів та створення мікрофільмів забезпечувало збереження інформації для майбутніх поколінь дослідників.

Список джерел та літератури

1. Боряк Т. Документальна спадщина української еміграції в Європі: Празький архів (1945-2010). Ніжин: Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2011. 544 с. ISBN 978-617-527-033-2.
2. Палієнко М. Матеріали Празького архіву як джерело з історії української державності. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Історія*. Київ, 2005. № 77-79. С. 123–125.
3. Сухобокова О. Український культурно-освітній осередок у Чехо-Словацькій Республіці у 20-х рр. *Історія України*. 2012. № 41-42 (778-778). С. 3-8.

ДІЯЛЬНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОЧИХ ІНСТИТУЦІЙ У ЧЕХОСЛОВАЧЧИНІ (20-30-ТІ РР. ХХ СТ.): СОЦІАЛЬНО-КУЛЬТУРНИЙ АСПЕКТ

*Біньковська Даріна,
здобувачка вищої освіти I курсу магістратури
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Двірна Катерина
м. Київ*

Анотація. Тема діяльності українських жіночих інституцій у Чехословаччині у 20-30-х рр. ХХ століття є надзвичайно важливою для дослідження, оскільки вона відображає значущу роль жінок у збереженні української національної ідентичності та культурного спадку в умовах еміграції.

Ключові слова: жінки, жіноцтво, українські жіночі інституції, Чехословаччина, 20-30-ті роки ХХ століття, еміграція, жіночі організації.

Українська громада в Чехословаччині мала досить сприятливі умови для розвитку завдяки політиці уряду Томаша Масарика, який підтримував освітні та культурні ініціативи національних меншин. Це дозволило українським організаціям, включаючи жіночі, активно розвивати свою діяльність, засновувати культурні товариства, навчальні заклади та благодійні організації. У такому середовищі жінки отримали можливість виступати не тільки як виховательки та берегині родинних цінностей, а й як активні учасниці суспільного життя.

Соціально-культурний контекст також був тісно пов'язаний із загальноєвропейськими тенденціями щодо розширення прав жінок та розвитку феміністичного руху. Українські жінки, які перебували в еміграції, прагнули не тільки підтримувати традиції своєї нації, але й інтегрувати досягнення європейського жіночого руху в контекст української громади. Жіночі організації активно співпрацювали з іншими національними меншинами та міжнародними жіночими інституціями, що сприяло їхньому розвитку та впливу на міжнародній арені.

У Чехословаччині українські жіночі організації діяли в Празі та Подєбрадах. На початку еміграції, в Празі існували чотири організації: Допомогова жіноча секція при Українському Громадському Комітеті, Український Жіночий Союз, філія Національної Ради Українських Жінок та Громада українських студенток [1, с. 58].

Український Громадський Комітет мав вісім робочих секцій, однією з яких була секція допомоги жінкам і дітям. Громадська та політична діячка, відомий педагог і професор Софія Федорівна Русова – очолювала її.

Організаційний комітет окреслив основні напрямки роботи секції:

- надання матеріальної допомоги українським жінкам-емігранткам, їх дітям та дітям-сиротам, що перебували в Чехословаччині;
- створення школи для дітей емігрантів з притулком при ній;
- проведення реєстрації українських дітей та жінок, які знаходилися в Чехословаччині;
- налагодження співпраці з чеськими організаціями, насамперед з Чеським Червоним Хрестом [3, с. 86].

На початковому етапі своєї діяльності секція організувала новорічні свята для дітей емігрантів у Празі, забезпечувала різдвяними подарунками українських дітей у Подєбрадах та Йозефському таборі для інтернованих [6, с. 81]. Так, «в 1924 р. секція зорганізувала в Празі дитячий клуб, в якому діти збиралися що-суботи, бавилися, вчилися малювати, ліпити й т. п. На Великдень Секція влаштувала для дітей «Червоне яечко» [4, с. 296]. Подібні заходи створювали для дітей атмосферу рідного національного середовища, що допомагало зміцнити відчуття єдності та належності до української громади.

Завдяки ініціативі та активній участі жіночої секції при Українському Громадському Комітеті в Чехії був заснований Український дитячий притулок. «Офіційне відкриття притулку відбулося 22 квітня 1925 р. у селі Горні Черношиці під Прагою. У ньому було спочатку всього п'ятеро дітей. Кілька разів притулок міняв своє місцеперебування, а відтак остаточно осів у Подєбрадах» [2, с. 75].

У той же час у Празі функціонувала ще одна жіноча організація – Український жіночий союз (УЖС). Він «розпочав свою діяльність 12 червня 1923 р. у Празі і складався з 12 осіб. Через півтора року в його складі вже налічувалося 60 членів. На 1 березня 1925 р. до його управи входили: голова - З. Мірна, секретар - О. Галаган, скарбник - М. Омельченко, заступник голови - М. Ярема, заступник секретаря - Танашевич» [5, с. 5].

Відповідно до статуту цілями УЖС були:

- Товариства та організації українських жінок-мігранток;
- Звернення до національно-політичної свідомості українського жіноцтва;
- Включення жінок в ідеологію жіночого визвольного руху;
- Захист інтересів жінок та створення осередків для українських жінок на еміграції [5, с. 5].

Завдяки УЖС було створено Товариство жінок з вищою освітою, яке підтримувало українські традиції, організовуючи національні свята та вечори. Члени Спілки взяли участь у Шевченківських святкуваннях, річниці утворення єдиної України та Дня матері. У 1928 році УЖС заснував швацьку майстерню, що давала жінкам можливість здобути навички та заробляти гроші. Також працював Комітет допомоги хворим стрільцям армії УНР. У 1933 році Союз відкрив їдальню в Празі, де готували недорогі обіди, організовували свята та для студентів та біженців було організовано безкоштовне харчування. В їдальні була бібліотека на 100 абонентів, а також тут приймали старий одяг для передачі учням української гімназії у Ржевничах і дитячому притулку в Подєбрадах [7, с. 108].

Слід зазначити, що діяльність УЖС була тісно пов'язана з роботою Національної Ради Українських Жінок (УЖНР) і у багатьох питаннях перепліталась з нею. «Філія Національної Ради в Празі повстала досить пізно – аж в 1924 р. Як і в інших столицях Європи, її головним завданням були зносини з місцевою (чеською) Національною Жіночою Радою» [4, с. 295].

Основним напрямком діяльності УЖНР було налагодження зв'язків з іншими жіночими організаціями та використання міжнародних зустрічей і конференцій для обговорення актуальних питань, пов'язаних з ситуацією в Україні.

Вже в Осло у 1920 р. УЖНР була приєднана до Міжнародної жіночої ради, що знаходилась у Вашингтоні. Крім того, у 1921 р. за підтримки Української жіночої ради було створено українську філію Міжнародної жіночої Ліги миру і свободи. Також 1921 року УЖНР брала участь у численних міжнародних конференціях у різних містах світу [6, с. 83].

У 1927 році УЖНР почала опікуватися сиротинцем для українських дітей у місті Штембергу. У 1934 році Національна Рада у співпраці із товариством «Єдність» у Празі організувала дитячу ялинку та Великодне свято «Червоне яечко», які влаштовували і в наступні роки спільно з гуртком молоді «Пу-гу» в Празі [4, с. 296].

Наступною, не менш, важливою була Українська академічна громада, яка була створена у листопаді 1919 року в Празі, до складу якої входила жіноча секція Української Академічної громади. 23 грудня 1922 року на основі цього жіночого відділу була заснована Громада української студіюючої жіночої молоді. У січні 1924 року назва була змінена на Громаду українських студенток (ГУС) [3, с. 87].

Слід зазначити не менш важливу інформацію, що «...кількісний склад жіночої секції Української академічної громади... У грудні 1920 р. до неї входило 11 студенток, а поступово їх число зросло до 40. Всього за час існування ГУС кількість її членів доходила до 76» [3, с. 87].

У лютому 1925 року відбулася реорганізація ГУС, внаслідок якої були створені три робочі секції: культурно-освітня, фінансово-господарська та допомогова. Почесним членом організації стала С. Русова, яка підтримувала студенток у їхній організаційній діяльності. Крім того, у березні 1925 року пражська філія УЖНР надала Громаді студенток одноразову фінансову допомогу в розмірі однієї тисячі крон [3, с. 89].

Таким чином, жіночі організації, такі як Український Жіночий Союз, Українська академічна громада та інші, відіграли ключову роль у формуванні освітніх, культурних і соціальних інститутів для українських жінок і дітей. Організація шкіл, притулків, свят і клубів не лише сприяла інтеграції української громади в чеське суспільство, але й зміцнювала відчуття ідентичності та спільності серед емігрантів.

Значна увага приділялася співпраці з іншими національними меншинами та міжнародними жіночими організаціями, що дозволяло українським жінкам брати участь у міжнародних форумах, де піднімалися питання становища в Україні. Ці дії сприяли підвищенню обізнаності про українську культуру та тих проблем, з якими стикалася емігрантська громада на міжнародному рівні.

Заснування українських притулків, організація благодійних заходів та надання матеріальної допомоги свідчать про активну соціальну роботу жіночих організацій. Тож, українські жіночі інституції в Чехословаччині в 20-30-і роки продемонстрували не тільки факт їх створення, а й те, як національні меншини можуть ефективно діяти та впливати на суспільні процеси в умовах еміграції, одночасно сприяючи розвитку української культури та національних традицій.

Список джерел та літератури:

1. Божук Л. Українські жіночі організації в контексті розвитку громадянського суспільства Чехословаччини у міжвоєнний період. *Вплив Першої Чехословацької Республіки на розвиток демократії в Центральній і Східній Європі: матеріали Чесько-укр. наук.-практ. конф.* Київ, 2014. С. 56-64.
2. Джус О. В. Творча спадщина Софії Русової періоду еміграції : монографія. Івано-Франківськ : Плай, 2002. 260 с.
3. Мишуста А. О. Громадсько-політична та культурно-освітня діяльність українських жінок-емігранток у міжвоєнній Чехословаччині (1921-1939 рр.): дис ... канд. іст. наук. : 07.00.01. Дніпропетровськ, 2012. 282 с.
4. Наріжний С. П. Українська еміграція: культурна праця української еміграції між двома світовими війнами : монографія : у 2 т. Прага : Студії Музею Визвольної Боротьби України, 1942. Т. 1. 372 с.
5. Пашенко О. Б. Діяльність українських жіночих організацій Польщі й Чехословаччини 1919-1939 рр. (за документами ЦДАВО України). *Архіви України*. 2000. № 4-6 (244). С. 59-67.
6. Сабадин А. О. Діяльність українських жіночих організацій у міжвоєнній Чехословаччині (1921–1939 рр.) у царині національного виховання та допомоги дітям українських емігрантів. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Історія та археологія*. 2010. Т. 18, Вип. 18. С. 79-86.
7. Шевчук Т. В. Жіночі українські організації як складова просвітницької й культурної еміграції в Чехословаччині в 20–30 рр. ХХ ст. *Сторінки історії*. 2015. Вип. 40. С. 101-113.

**ЗАКОНОДАВЧЕ РЕГУЛЮВАННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ІНСТИТУТУ
УПОВНОВАЖЕНИХ РСФРР ПРИ РНК УСРР
НА ПОЧАТКУ 1920-Х РОКІВ**

*Фастовець Юлія,
аспірантка кафедри історії
та соціально-політичних дисциплін
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Шарпатий Віктор
м. Київ*

Анотація. Розглянуто основні нормативно-правові акти, які регулювали процес створення та діяльності інституту уповноважених РСФРР при РНК УСРР. Проаналізовано основні моменти постанов ВУЦВК та РНК УСРР щодо введення посади уповноваженого до складу народних комісаріатів.

Ключові слова: інститут уповноважених РСФРР, народний комісаріат УСРР, постанова.

Державно-політичне життя УСРР протягом свого існування цілком підпорядковувалося директивам з РСФРР. На законодавчому рівні УСРР не мала першості щодо врегулювання внутрішніх державних і кадрових питань, тому керувалася директивами та постановами ЦК РКП(б). Після остаточної перемоги більшовиків над армією А. Денікіна, Всеукраїнський революційний комітет прийняв рішення «Про об'єднання діяльності УСРР та РСФРР», на підставі якого постанови органів влади УСРР, що стосувалися діяльності ВРНГ, комісаріату продовольства, праці, фінансів, пошти і телеграфу, шляхів сполучення, військового комісаріату, замінювалися відповідними постановами РСФРР.

Розгляду питання формування органів влади УСРР (КП(б)У, РНК тощо) присвячено деякі наукові розвідки вітчизняних (М. Виговський, Г. Єфіменко, С. Кульчицький, Р. Пиріг та інші) та іноземних (Ю. Борис, В. Дмитришин тощо) істориків. Однак залишається актуальним питання дослідження та аналізу процесу діяльності інституту уповноважених РСФРР при РНК УСРР, наукових праць з якого станом на сьогодні незначна кількість.

Мета дослідження – визначити нормативно-правові акти, які регламентували діяльність уповноважених РСФРР при РНК УСРР.

Безпосереднім впливом політики РКП(б) на УСРР було приведення законодавства Української республіки у відповідність до законодавства РСФРР

(наприклад, прийняття Конституції УСРР в 1919 р. на основі Конституції РСФРР 1918 р.). Рішення про прийняття відповідного декрету чи постанови ЦК РКП(б) покладалося на ВУЦВК та РНК УСРР (зокрема й на період між з'їздами та конференціями КП(б)У). Так, з метою налагодження зв'язку на рівні народних комісаріатів обох республік IV конференцією КП(б)У було прийнято рішення про об'єднання деяких народних комісаріатів (зовнішніх справ, воєнних справ, шляхів сполучення, пошти і телеграфу, праці) [3, с. 448-449].

Для нагляду та регулювання діяльністю РНК УСРР зі сторони РНК РСФРР було запроваджено посаду уповноваженого відповідного наркомату РСФРР при РНК УСРР. Законодавчо це рішення було затверджене постановою РНК УСРР «Про уповноважених Р.С.Ф.Р.Р. при Раднаркомі У.С.Р.Р.», яка передбачала, що такий уповноважений розпочинає свою роботу одразу після затвердження його кандидатури зі сторони ВУЦВК та входить до складу відповідного наркомату УСРР на рівних правах із українськими наркоматами (при цьому у своїй роботі уповноважений керується постановами ВЦВК РСФРР, доповідає про хід діяльності наркомату в РНК РСФРР та ВУЦВК і РНК УСРР тощо). Стаття 2 зазначеної постанови на державному рівні закріплювала назву посади призначеного службовця: Уповноважений (такого-то) комісаріату РСФРР при Раді народних комісарів УСРР. Крім цього, уповноваженому було надано право створювати власні центральні установи, тобто управління уповноваженого відповідного народного комісаріату РСФРР при РНК УСРР [1, с. 18-19].

Наступним законодавчим кроком у цьому напрямку стала постанова ВУЦВК «Про уповноважених центральних установ», у якій було здійснено поділ на три категорії призначених із Москви службовців: власне уповноважені, інспектори, інструктори. Крім цього, постанова закріпила особливості призначення та діяльності службовців, які належали до однієї із цих категорій. Так, уповноважені центральної установи повинні були виконувати доручення після погодження з Президією ВУЦВК через відповідні місцеві органи без права передачі своїх обов'язків іншому державному службовцю чи народному комісару; інструктори при цьому були закріплені лише на рівні відділу відповідної центральної установи та могли виконувати свою роботу не виходячи за його межі; порядок роботи інспекторів детально визначався у відповідних особливих інструкціях, однак їхнє функціональне призначення полягало передусім у нагляді за діяльністю ввіреної їм установи [2, с. 179-180].

Вважаємо за доцільне зауважити, що роль ВУЦВК та РНК УСРР під час затвердження певного кандидата на посаду уповноваженого за дорученням РНК РСФРР носило лише формальний характер. Насправді ні ВУЦВК, ні РНК УСРР суттєвої ролі в призначенні уповноважених не відігравало.

Український законодавчий та виконавчий органи влади лише виконували волю та доручення органів влади РСФРР, імплементуючи норми законодавства в державно-політичне життя Української республіки.

Отже, законодавча сфера УСРР цілковито розвивалася під наглядом РСФРР. Прийняття будь-яких нормативно-правових актів відбувалося на основі вже розробленого відповідного документа органів влади РСФРР. Уведення в державну сферу посади уповноваженого РНК РСФРР при РНК УСРР здійснювалося на підставі відповідних рішень РНК РСФРР із подальшим прийняттям локальних постанов ВУЦВК та РНК УСРР.

Перспективою подальших досліджень вважаємо аналіз окремих законодавчих актів щодо діяльності інститутів уповноваженого народного комісаріату фінансів, комісаріатів зовнішньої торгівлі, пошти і телеграфу, комісаріату шляхів тощо.

Список джерел та літератури

1. Про уповноважених Р.С.Ф.Р.Р. при Раднаркомі У.С.Р.Р. : Постанова Ради народних комісарів УСРР від 25.01.1921 р. *Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р.* 2-е офіц. вид. Харків : Вид. Народ. Комісаріата Юстиції, 1921. Ч. 1 (1-29 січня 1921 року). С. 18-19. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00000538%5F01 (дата звернення: 01.11.2024).
2. Про уповноважених центральних установ : Постанова Всеукраїнського Центрального Виконавчого Комітету від 13.04.1921 р. *Збір законів і розпоряджень робітничо-селянського уряду України за 1921 р.* 2-е офіц. вид. Харків : Вид. Народ. Комісаріата Юстиції, 1921. Ч. 6 (2-10 квітня 1921 року). С. 179-180. URL: http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_ir/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ELIB&P21DBN=ELIB&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=online_book&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=FF=&S21STR=00000538%5F01 (дата звернення: 01.11.2024).
3. Четверта конференція Комуністичної партії (більшовиків) України 17-23 березня 1920 р. Стенограма / за ред. С.І. Гуренко (гол.). Київ : Видавничий дім «Альтернативи», 2003. 528 с.

ОСОБЛИВОСТІ ФУНКЦІОНУВАННЯ В УКРАЇНІ ТОВАРИСТВ «ДРУЗІ РАДІО» ТА «ДРУЗІ РАДЯНСЬКОГО КІНО» (20-30-ТІ РР. ХХ СТ.)

*Іванета Андрій,
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Журба Михайло
м. Київ*

Анотація. Розкриваються особливості функціонування в Україні товариств «Друзі радіо» та «Друзі радянського кіно» в умовах більшовицького тоталітаризму міжвоєнного періоду.

Ключові слова: громадські об'єднання, «Друзі радіо», «Друзі радянського кіно», радянська влада, Україна.

Упродовж 20-30-х рр. ХХ ст. в Україні діяло коло маріонеткових громадських організацій, які перебували у залежності від радянської тоталітарної держави.

22 травня 1924 року було створено товариство «Друзі радіо» (ТДР), основними завданнями якого стало об'єднання радіолюбителів в осередки громадського об'єднання; організація консультацій і технічної допомоги радіолюбителям і радіослухачів, сприяння радіофікації шляхом розвитку радіолюбительства, організація пропаганди значення радіозв'язку, сприяння науковим розробкам з питань радіотехніки. Для здійснення поставлених завдань товариство (згідно затвердженого статуту) мало право відкривати спеціальні радіокурси, школи, лабораторії, влаштовувати диспути, виставки, скликати з'їзди, видавати популярну літературу та влаштовувати регулярні радіопередачі з метою створення сприятливих умов для виробництва радіотехнічних виробів і розповсюдженню серед населення дешевої радіоапаратури на льотних умовах [4, с. 32-33].

На початку 1930-х рр. Москва дедалі частіше розпочала втручатися у внутрішні справи українського товариства «Друзі радіо». Наприклад, уніфікаційна політика компартійної виявилася в тому, що 22 травня 1932 року Центральна рада товариства «Друзі радіо», в обхід керівництва української філії, надіслала Миколаївському осередку телеграму з вимогою відрядити до Москви свого представника для виступу на конференції. Не усвідомивши змін, незвикле до надходження розпоряджень з-за меж України, керівництво осередку вирішило порадитися із штаб-квартирою свого товариства у Харкові:

«З огляду на те, що ми перебуваємо у безпосередньому підпорядкуванні Всеукраїнського товариства «Друзів радіо», правління Миколаївського осередку товариства вважає за неможливе делегування свого представника до Москви не маючи на те Вашого погодження» [2, арк. 32].

Восени 1932 року Центральна рада ТДР, володіючи інформацією про випадки самостійного виготовлення членами осередків українського товариства зразків радіоапаратури, суворо застерегла філію: «На ці роботи витрачаються кошти, у той час коли наша центральна радіолабораторія вже давно розробила та виготовила подібні зразки. Ми ще раз, під особисту відповідальність технічних керівників, пропонуємо у разі виникнення на місцях будь-яких технічних труднощів звертатися до Центральної ради ТДР і лише у разі її письмової відмови асигнувати кошти на самостійні експерименти та розробки». Заявлена Москвою позиція охолоджувала ентузіазм українських радіолюбителів, які у запалі цікавості воліли самостійно опановувати радіосправу «з нуля» [3].

У кінці 1928 року поволі розпочалося створення української філії просвітницького добровільного товариства «Друзів радянського кіно» (ТДРК). Члени організаційного бюро громадського об'єднання, враховуючи існуючу політичну кон'юнктуру, протягом кількох місяців розробляли проект статуту товариства який би цілком узгоджувався з уніфікаційними вимогам та фінансовими потребами влади, що їх мало постулювати Центральне правління ТДРК у Москві. 8 січня 1929 року відповідальний секретар організаційного бюро ТДРК України Поляк надіслав Центральному правлінню ТДРК РСФРР проект статуту громадського об'єднання та просив московське керівництво висловити думку з цього приводу [1, арк. 39]. Майже через місяць, 5 лютого 1929 року Центральне правління ТДРК надіслало Всеукраїнському організаційному бюро ТДРК висновок щодо проробленої роботи. Як свідчить цей документ, надмірна запопадливість розробників проекту статуту ТДРК України не знайшла відгуку навіть у Москві. Адже, згідно проекту статуту всі кошти, які мали збирати низові осередки громадського об'єднання слід було надсилати до Центрального правління ТДРК. У зв'язку з цим Центральне правління зауважило, що у такому випадку місцеві осередки не будуть зацікавлені в зборі коштів, оскільки не зможуть скористатися безпосередніми результатами своєї роботи. У цьому випадку Центральне правління ТДРК позірно порадило українським кінолюбителям врахувати висловлену думку з метою створення для членів товариства максимальної кількості умов для розвитку самодіяльності та плекання ініціативи [1, арк. 42].

Отже, зазначені приклади комунікації українських філій товариств «Друзі радіо» та «Друзі радянського кіно» з московськими організаторами позірного

громадського життя яскраво засвідчують існування значного рівня підпорядкованості подібних об'єднань більшовицькій владі.

Список джерел та літератури

1. ЦДАВО України. Ф. 332. Оп. 1. Спр. 5. 179 арк.
2. ЦДАВО України. Ф. 791. Оп. 2. Спр. 10. 56 арк.
3. ЦДАВО України. Ф. 791. Оп. 3. Спр. 20. 416 арк.
4. Филиппов Н. Г. Научно-технические общества СССР (1917-1941 гг.). Москва, 1977. 84 с.

ПРЕДСТАВЛЕННЯ ЖИТТЯ ЄВРЕЙСЬКОЇ ГРОМАДИ НА ПЕРИФЕРІЇ СРСР У МІЖВОЄННИЙ ЧАС В ЗАХІДНІЙ СОВЕТОЛОГІЇ

*Пецюх Богдан,
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Доценко Віктор
м. Київ*

Анотація. У виступі буде висвітлено євреїв периферії Радянського Союзу, за межами великих міст. Висвітлено розробку теми у західній советології. Вказано виклики, які стоять для дослідників цієї та суміжних тем.

Ключові слова: СРСР, євреї, советологія, периферія.

Советологія як явище та дисципліна виникла після Другої світової війни і стала явищем Холодної війни. Вона пройшла ряд етапів у своєму становленні та розвитку. Зараз вона знаходиться у так званому постревізіоністському підході. Він почав формуватися у 1980-х роках і повністю сформувався після розпаду СРСР під впливом ідей постмодернізму. Важливими ознаками є перегляд визначених концептів, приділення уваги суспільному життю і впливу на нього держави та ідеології. В центрі уваги знаходиться вплив держави на суспільство і суспільства на державу. Приділяється також вивчення «пересічної людини», а не лише великих структурних явищ [4, с. 12-13.].

Серед сучасних представників західної советології, які приділяють вивченню єврейського населення в СРСР у міжвоєнний час є американська дослідниця професорка (Elissa Bemporad) Еліса Бемпорад і її праця «Becoming Soviet Jews: The Bolshevik Experiment in Minsk», видана у 2013 році. У цій праці авторка бере до уваги єврейське населення Мінська у міжвоєнний час. Доводячи, що незважаючи на те, що Мінськ став столицею БСРР, він залишався

провінційним єврейським штетлом (єврейським містечком) хоча і більшим за розміром. [1, р. 50].

У книжці приділено увагу у розрізненні і виділенні таких явищ як «діяти по-більшовицькі» (acting Bolshevik) та «діяти по-єврейські» (acting Jewish). Тобто авторка спробувала показати, як дві ідентичності єврейська та радянська уживались в одній людині [1, р. 49].

Окремо висвітлюється становлення «єврейського жіночого питання» (Jewish women's question) в місті. Показується, як одночасно спроба створити сучасну жінку напшовувалась на збереження уявлень про її традиційну роль в житті єврейської громади [1, р. 145-147].

Окремо варто зупинитись на розробці цієї тематики в останніх статтях, які виходять з історії України у закордонних наукових виданнях. Тут особливо виділяється стаття «Soviet “Modernizing” Strategies towards Jews in the Ukrainian Town of Berdychiv» від дослідниці Божени Козакевич (Bozhena Kozakevych), яка вийшла у 2022 році. У ній авторка показує зміни в житті провінційного містечка Бердичева в перші роки радянської влади в регіоні. Дане місто, на думку авторки, гарно ілюструє поступове встановлення більшовицької влади на периферіях зі залученням глибшого контексту [2, р. 49-50].

У статті аналізується «радянська» суспільного життя єврейської громади містечка. Показується встановлення таких органів радянського контролю як Євсекція. Вона була представлена у всіх аспектах життя євреїв, а також відповідала за творення нових соціальних структур, які мали замінити старі [2, р. 57].

У статті окремо висвітлено зміни в зайнятості євреїв при радянській владі. Згадано, як влада намагалась змінити професії євреїв, залучаючи їх до державних підприємств. Так велась боротьба з традиційними для євреїв ремісничими лавками [2, р. 59]. В цьому контексті авторка не оминула подивитись, як проходила компанія по переселенню євреїв на землю і створення окремих колгоспів для них [2, р. 59].

Однією з найголовніших праць в контексті вивчення Радянського Союзу протягом 1920-х та 1930-х років залишається книжка Тьєра Мартіна (Terry Martin) та його книжка «The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the USSR, 1923-1939» (Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923-1939 роки)), яка була видана ще у 2001 році.

У своїй праці автор намагається зрозуміти, що була нацією відповідно до марксистської ідеології [3, р. 4-5]. Одночасно із тим він показує парадокси в структурі ранньої Радянської держави, яка була одночасно і федерацією, і мала сильний центр. Вона була спадкоємницею Російської імперії, але приділяла

велику увагу життю всіх неросійських етносів новопосталої держави [3, р. 18-19]. В контексті єврейської громади СРСР Тьер Мартін піднімає питання творення етнічної комуністичної еліти. Тобто, коли видатні комуністичні очільники могли використовувати етнічне питання у власних цілях [3, р. 44].

Отже, можна бачити, що вивчення національних меншин на окраїнах СРСР продовжують перебувати в центрі уваги досліджень, особливо після змін у підходах вивчення Радянської держави протягом 1980-х років. Водночас дана проблематика залишається не до кінця дослідженою в рамках колишніх держав-членів СРСР, особливо в Україні. Цей факт дає можливість на подальше глибше вивчення із залученням досягнень західної історичної наукової думки.

Список джерел та літератури

1. Vemporad E. *Becoming Soviet Jews: The Bolshevik Experiment in Minsk*. Indiana University Press, 2013. 292 p.
2. Kozakevych B. Soviet “Modernizing” Strategies towards Jews in the Ukrainian Town of Berdychiv. *Revisiting Soviet Modernity in the Non-Russian Periphery*. 2022. Vol. 12, no. 34. P. 49–69.
3. Martin T. *The Affirmative Action Empire: Nations and Nationalism in the USSR, 1923-1939*. Cornell University Press, 2001. 483 p.
4. Шліхта Н. *Історія радянського суспільства: Навчальний посібник*. Київ : Видавничо-полігр. центр НаУКМА, 2010. 212 с.

ЗАРУБІЖНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ ТАНКОВОЇ БИТВИ У РАЙОНІ ДУБНО В ЧЕРВНІ 1941 р.

*Чемерис Андрій,
здобувач вищої освіти III курсу бакалаврату
факультету історії, бізнес-освіти та права
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Чорний Олександр
м. Кропивницький*

Анотація. У межах пропонованої розвідки окреслено проблему залучення зарубіжних джерел з історії танкової битви в районі Дубно в червні 1941 р., які дозволять знайти нові підходи щодо вивчення найбільшого танкового протистояння на Східному фронті.

Ключові слова: Дубно, Червона армія, Вермахт, танкова битва, архіви, журнали бойових дій.

Відома дослідницька та науково-популярна література з історії танкової битви в районі Дубно в червні 1941 року в основному базується на документах, що сформувалися та осіли в архівосховищах СРСР, а також на радянських мемуарах. Наша мета розширити джерельну базу щодо цієї події початкового етапу німецько-радянського протистояння на Східному фронті, залучивши іноземні джерела.

Танкова битва в районі Дубно досить детально описана російськими дослідниками, які звернули увагу на її різні аспекти – співвідношення сил, стратегію і тактику сторін, наслідки битви. Тут варто згадати дослідження О. В. Ісаєва «Дубно 1941. Найбільша танкова битва» [1], «Від Дубно до Ростова» [2] та І. Б. Мощанський «Найбільші танкові битви Другої світової» [3], які свого часу стали основними амбасадорами теми. Не менш важливими і цінними є дослідження європейських істориків, які вивчають окреслену проблему через призму історій бойових з'єднань, що брали участь в баталії. Серед них можна відзначити А. Гардінг Ганц [4], П'єр Паоло Баттістеллі [5], Роберт Кірхубель [6].

Детальна реконструкція подій пов'язаних з танковою битвою в районі Дубно є актуальною й нині, оскільки допомагає розвінчувати російські пропагандистські штампи щодо битви під Прохорівкою, як найбільшої танкової битви на Східному фронті Другої світової війни.

У радянський час окреслена тема була табуйована з цензурних міркувань. У СРСР ідеологічно-пропагандистська машина, не визнаючи трагічних прорахунків радянського командування на початковому етапі німецько-радянського протистояння, на тривалий час заборонила знати про події, що сталися в районі Дубно влітку 1941 року. Як доказ, наведемо тритомне видання «Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського союзу 1941–1945 рр.», на сторінках якого про битву не маємо ані слова [7]. Чи не вперше про неї в радянській історіографії обережно згадали 1975 року в межах багатотомника «Історія Другої світової війни, 1939-1945» [8].

Нині у дослідників є можливість вивчати окреслену проблему, користуючись німецькими документами, в тому числі й такими, що первинними за своїм походженням – оперативними картами, журналами бойових дій та додатками до них.

Потужними джерелами для вивчення танкової битви в районі Дубно можуть слугують документи з Федерального архіву Німеччини (нім. Bundesarchiv) [9] та Національного управління архівів та документації США (англ. National Archives and Records Administration (NARA) [10].

У даних архівосховищах зберігаються документи дивізій (внутрішньоархівна номенклатура зберігання Т 315) [11], армійських корпусів

(Т 314) [12], армій (Т 312) [13], танкових армій (Т 313) [14]. У відповідних фондах зберігаються різні види документів та матеріалів, з-поміж яких знаковими для нашої теми є журнали бойових дій та додатки до них, оперативні карти, матеріали аерофотозйомки, звіти, статистичні дані, загальні опис ситуації на фронті, телеграфні та радіоповідомлення.

Точну кількість одиниць зберігання в архівах за окресленою темою встановить складно, але з впевненістю можна стверджувати про декілька тисяч, якщо підраховувати за кількістю сторінок.

Більшість документів машинописні тексти німецькою мовою, хоча трапляються і рукописи, в тому числі написані хімічним (простим) олівцем. Журнали бойових дій переважно збереглися у задовільному стані. Усі документи нині доступні дослідникам як оцифровані копії. Недоліком деяких документів NARA (оперативних карт, креслень) можна визначити їхній чорно-білий формат. Відповідні матеріали з Федерального архіву Німеччини оцифровані в кольорі.

Пошук документів на веб-ресурсі Федерального архіву Німеччини можна робити за ключовими словами (для прикладу: «11. Panzer-Division», «KARTE», «SKIZZE»), зазначаючи потрібні хронологічні рамки або конкретні дати.

На наш погляд, ресурси згаданих архівів можуть бути цінним джерелом для детального вивчення танкової битви в районі Дубно у червні 1941 року. Журнали бойових дій з додатками дозволяють реконструювати хід протистояння з погляду супротивника, порушити питання про запоруку успіху німецьких танкових частин, зробити корективи щодо підрахунків втрат сторін на полі бою.

Список джерел та літератури

1. Исаев А. В. Дубно 1941. Величайшее танковое сражение Второй мировой. Москва : Яуза; Эксмо, 2009. 192 с.
2. Исаев А. В. От Дубно до Ростова. Москва : АСТ; Транзиткнига, 2004. 720 с.
3. Мощанский И. Б. Крупнейшие танковые сражения Второй мировой войны. Аналитический обзор. Москва : Вече, 2011. 352 с.
4. A. Harding Ganz. Ghost division : the 11th "Gespenster" Panzer Division and the German Armored Force. First edition. 416 pages.
5. Panzer Divisions: The Eastern Front 1941-43 Pier Paolo Battistelli First edition. 96 pages.
6. Hitler's Panzer Armies on the Eastern Front. / Robert Kirchubel. First edition. 246pages.

7. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941-1945 рр. У 3-х т / ред. колегія: Назаренко І. Д. та ін. Київ : Політвидав України, 1967-1969. 553 с.

8. История второй мировой войны 1939–1945 гг.: в 12 т. / председ. Гл. ред. комиссии А. А. Гречко. Москва : Военное издательство Министерства обороны СССР, 1973-1982. Т. 4: Фашистская агрессия против СССР. Крах стратегии «молниеносной войны». 1975. 536 с.

9. Bundesarchiv. URL: <https://invenio.bundesarchiv.de/invenio/main.xhtml> [Переглянуто: 06.11.2024]

10. National Archives Catalog. URL: <https://catalog.archives.gov/> [Переглянуто: 06.11.2024]

11. Divisions. URL: <https://www.maparchive.ru/index.php/divisions.html> [Переглянуто: 06.11.2024]

12. Corps. URL: <https://www.maparchive.ru/index.php/corps.html> [Переглянуто: 06.11.2024]

13. Armeeoberkommando. URL: <https://www.maparchive.ru/index.php/-aok.html> [Переглянуто: 06.11.2024]

14. Panzer Armies. URL: <https://www.maparchive.ru/index.php/panzer-armies.html> [Переглянуто: 06.11.2024]

ВИКОРИСТАННЯ ЛЮДСЬКОГО РЕСУРСУ ЧЕРНІГІВЩИНИ НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЙНОЮ ВЛАДОЮ 1941-1943 РР.: НОРМАТИВНО-ПРАВОВИЙ АСПЕКТ

*Коваленко Вікторія,
здобувачка вищої освіти I курсу магістратури
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Двірна Катерина
м. Київ*

Анотація. У статті розкриваються особливості використання людського ресурсу Чернігівщини німецькою окупаційною владою у 1941-1943 рр. Акцентується увага на трудовій повинності та вивезенні українського населення на примусові роботи до Німеччини як результат виконання спеціальних директив та розпоряджень вищого нацистського керівництва.

Ключові слова: Чернігівщина, остарбайтери, зона військової адміністрації, окупаційна влада, людський ресурс, нормативно-правові документи, план «Ост».

Питання «людського ресурсу» було частково відображено у радянський період дослідниками П. Дишлевим, Л. Кондратенко, М. Ковалем, С. Лаутою та ін. у контексті пограбування населення, заходів німецької окупаційної влади щодо використання економічних ресурсів України та боротьби народу проти окупантів. У роки незалежності нашої держави питання набуло об'єктивного розкриття та досліджувалося у контексті економічної та трудової експлуатації такими дослідниками: В. Науменком, І. Ветровим, О. Потильчаком, В. Нестеренком, В. Чернявським. Якщо говорити за Чернігівщину, то дане питання станом на сьогодні, досліджується істориками Л. Нестеренко, О. Коваленко, Є. Шаповаленко та ін.

1941 р. був досить успішним для Німеччини, адже їй вдалося швидко захопити значні території СРСР та утвердити свій управлінський апарат. Скоро німецька окупаційна влада утворила рейхкомісаріат «Україна», дистрикт «Галичину» та військову зону окупації. Відповідно, Чернігівський край, з огляду на близькість фронту, був віднесений до зони військового підпорядкування, де влада та порядки були найсуворіші.

Загалом, «людський ресурс» в період окупації Чернігівщини використовувався у двох важливих напрямках, а саме: спеціальними розпорядженнями німецької окупаційної влади утверджувалась трудова повинність населення безпосередньо на окупованій території, а також практикувалось насильницьке вивезення місцевого населення на працю до Райху.

Аналіз нормативно-правових документів того часу розкриває основні напрямки трудової повинності на окупованих територіях. Так, у «Директивах з керівництва економікою в окупованих східних областях» зазначалося, що «необхідно залучати до роботи придатних для цього місцевих жителів для відновлення доріг, залізниць, водних ліній, очистки населених пунктів, постраждалих від воєнних дій, розчищення на радянських оборонних спорудах» [2]. Безробітних та керівників виробничих установ потрібно залучати до відновлення сільськогосподарських і промислових підприємств тощо [2].

Саме тому з утвердженням німецької влади на Чернігівщині, як і на інших територіях, місцеве населення долучалось до розчищення та будівництва стратегічних об'єктів, відновлення обслуговуючої інфраструктури, промисловості та сільського господарства. Працю військовополонених спочатку нацисти використовували для розчищення зруйнованих будівель,

відбудови автошляхів і залізничних колій, а потім їх залучали до роботи на промислових об'єктах та у сільському господарстві [9, с. 8-13]. Згодом, німецька адміністрація створила «трудові колони», які займалися відновленням шляхів сполучення, впорядкуванням населених пунктів, промислових та господарських споруд. Однак, скоро окупаційна влада зрозуміла, що така примусова праця є не досить ефективною і саме тому керівництво Райху вирішує запровадити загальну трудову повинність. Вже 5 серпня 1941 р. А. Розенберг видає спеціальне розпорядження, яке поширювалося на «зону військової адміністрації» та на рейхкомісаріат «Україна». Згідно нього все населення віком від 18 до 45 років підлягало загальному обов'язковому працевлаштуванню. Фахові робітники мали призначатися на роботу за своєю спеціальністю, а некваліфіковані – на допоміжні роботи. Для цього створювалися біржі праці, які вели облік робочої сили відповідно до професійних здібностей людини. Згодом у «зоні військової адміністрації» вікові межі робочої сили збільшилися від 14 до 65 років [3, с. 137].

Слід зазначити, що на Чернігівщині нерідко призначені німецькі коменданти обирали районного керівника з числа місцевих жителів, які були лояльно налаштовані до нацистів. Також, за схваленням німецького коменданта, з числа мешканців обиралися начальники відділів. Керівник району мав пропонувати місцевій німецькій номенклатурі придатних осіб для призначення їх на посади бургомістрів, очільників у містечках та селах. На такі посади призначали місцеву інтелігенцію: інженерів, адвокатів, вчителів, лікарів тощо. Вони вимушені були співпрацювати з владою через відсутність іншого способу виживання [4, с. 19-21].

Щодо робочого часу, який встановила німецька влада, то у сільському господарстві він тривав з 5-6 ранку до 6-7 годин вечора, а норма відробітку становила 22-25 трудоднів на місяць. Робота на підприємстві чітко не регламентувалася і коливалася від 10 до 16 годин [6, с. 3].

Спочатку війни німецька влада не планувала масштабно використовувати робочу силу з окупованих територій у промисловості Німеччини. Згідно генерального плану «Ост» передбачалося економічне пограбування захоплених територій, масове винищення мільйонів мешканців, щоб очистити територію задля переселення сюди «істинних арійців». Однак, скоро ситуація на фронтах змінилася і керівництво зрозуміло, що «блискавична війна» затягується, а значить потрібна додаткова робоча сила для посилення економіки країни. За таких обставин Г. Герінг видає спеціальну директиву, яка стосувалася експлуатації населення з окупованих територій у військовій економіці Німеччини.

У березні 1942 року А. Гітлер запроваджує нову посаду – уповноваженого з використання робочої сили. Ним стає Ф. Заукель. Разом з цим, створюється Імперське бюро з використання робочої сили, яке мало здійснювати загальне керівництво та залучати цивільне населення до роботи у сферах промисловості та сільського господарства в Німеччині. Відповідно до циркуляра А. Розенберга від 6 березня 1942 року кількісно визначався трудовий ресурс з України, який мав становити 527 тис. [6, с. 3]. Виконання розпорядження було покладено на вже вище вказані біржі праці.

На кінець 1941 – початок 1942 рр. окупаційною владою була розгорнута масштабна пропагандистська кампанія щодо виїзду остарбайтерів. Мешканців закликали брати участь у «будівництві нової Європи та забезпеченні якнайшвидшого завершення війни» [5, с. 212]. Зокрема, на Чернігівщині публікувалися пропагандистські матеріали такого змісту: «їдьте працювати до прекрасної Німеччини, де ви знайдете добре харчування, хороші умови праці» [4, с. 18]. Також заохочували молодь хорошим заробітком, новою професією, а після повернення - обіцяли землю. Виїхати погодилися одиниці. Саме тому німецька адміністрація вирішує вдаватися до більш жорстоких методів: через систему розверсток, репресивних заходів (арешт, спалення будинків, конфіскація майна, каторжні роботи), облави в місцях скупчення людей або ж примусову евакуацію жителів із прифронтової зони під час відступу німців [6, с. 4]. У вересні 1942 р. Ф. Заукель повідомив про розпорядження А. Гітлера, яке стосувалося «залучення 400-500 тис. українських жінок у віці від 15 до 35 років для використання їх у домашньому господарстві» [7, с. 154].

Списки тих, хто мав поїхати на роботу до Райху, складали старости сіл разом з поліцаями. Перед виїздом особи проходили медичну комісію задля оцінки стану здоров'я. Переважно остарбайтери Чернігівщини працювали або на заводах, або ж у сільському господарстві. За статичними даними Держархіву Чернігівської області 60% вивезених на роботу до Німеччини становили жінки, а 40% - чоловіки. Зрозуміло, що це було зумовлено мобілізацією чоловіків цього регіону до лав армії. За неповними даними, які надав Чернігівський обком КП(б)У в грудні 1945 р., з області було у примусовому порядку вивезено 41577 осіб [1].

Таким чином, людський ресурс Чернігівщини був використаний німецькою владою у двох напрямках, а саме: примусова праця на окупованій території та насильницьке вивезення робочої сили до Німеччини. Спочатку воно було добровільним, але згодом перетворилося на масштабну примусову кампанію, яка проводилася з надзвичайною жорстокістю. Практичні дії

військової адміністрації в цьому регіоні мали відповідати нормативно-правовим інструкціям та розпорядженням особисто А. Гітлера та його оточення.

Список джерел та літератури

1. Державний архів Чернігівської області. Ф. П-470. Оп. 5. Спр. 290. Арк. 20-22.
2. Центральний державний архів вищих органів влади України. Ф. 4620. Оп. 5. Спр. 16. 28 арк.
3. Костриба П.М. Німецько-фашистський окупаційний режим на Україні. Збірник документів і матеріалів. Київ : Держполітвидав, 1963. 488 с.
4. Коваленко О. Чернігівщина в роки нацистської окупації: *Документи і матеріали*. Чернігів, 2013. 496 с.
5. Герасимов О., Муковський І., Панченко П., Вишневський Р. Безсмертя. Книга Пам'яті України. 1941-1945. Київ : Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. 944 с.
6. Левченко Ю. Особливості використання «людського ресурсу» в адміністративно-територіальних одиницях України в роки окупації. *Військово-історичний меридіан*. Київ, 2013. Вип 2. С. 58-67.
7. Нестеренко Л. Остарбайтери Чернігівщини: вербування, умови праці на чужині та життя після повернення. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя, 2015. С. 153-161.
8. Пастушенко Т. Остарбайтери з Київщини: вербування, примусова праця, репатріація (1942-1953). Київ : Інститут історії України НАН України. 2009. 284 с.
9. Потильчак О. Експлуатація трудових ресурсів України гітлерівською Німеччиною у роки окупації: [дисертація]. Київ : Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова. 1999. 205 с.

ОСОБЛИВОСТІ ГОЛОКОСТУ НА ЖИТОМИРЩИНІ 1941-1943 рр.

*Доценко Віктор,
доктор історичних наук, професор
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ*

Анотація. У статті здійснюється аналіз особливостей реалізації на Житомирщині нацистської програми «остаточного розв'язання єврейського питання» в Європі, встановлення відповідальних за цю сторінку геноцидальної політики нацистів, розкриття та особливості участі у знищенні євреїв місцевих колаборантів.

Ключові слова: Голокост, Житомирщина, євреї, колаборанти, Друга світова війна.

Житомирська область опинилась в німецькій окупації вже на початку осені 1941 р. Одразу в регіоні нацисти розпочали реалізацію програми зі знищення єврейського населення. Для кожного окупованого регіону розроблялась власна програма. Вона враховувала специфіку регіону та кількість євреїв серед місцевого люду. Житомирщина мала стати місцем для створення німецьких колоній, з переселенців з Райху та місцевих фольксдойче. Тому тут дуже швидко працювали айзацгрупи. Тим більше, що в регіоні залишилось дві треті місцевого єврейського населення. Одні не встигли виїхати, інші вважали прихід нацистів ні чим не гіршим від місцевої комуністичної влади.

Програма передбачала широке використання пропаганди «жидо-більшовизму» та його звірств серед місцевого населення окупованих українських земель. Поширювались ідеї про те, що євреї були організаторами голоду 1932-1933 рр., репресій 1930-х рр. Наголошувалось, що саме євреї складали більшість серед співробітників радянських карально-репресивних органів. Зображення жидо-більшовицького режиму в нацистській пропаганді зводилось до використання символів смерті, голоду та хвороб, які несуть оточуючому люду різноманітні біди. У газетах публікувались частини плакатів, фото колажі, оповідання про «жидів, які є вічними ворогами всього українського». Серед плакатної продукції виділялася серія «Жиди – наші вічні вороги». До серії входили плакати «Сталін та жиди – це банда злочинців», «Матері! Застерігайте своїх дітей від впливу жидівських бандитів». Головним посилом плакатів був вислів, який підводив до факту знищення жидо-більшовиків – «Жидам не місце серед нас!» [3, с. 106].

В перші дні окупації німці зганяли місцевих євреїв до районних центрів, чи великих сіл, де створювались тимчасові гетто. На відміну від гетто в польських містах, «радянські» гетто не мали бути довготривалим місцем проживання євреїв. Зібраних там євреїв нацисти не передбачали використовувати в окупаційній економіці. Це були пункти збору євреїв певної місцевості (району) для подальшої їх ліквідації. Більшість збірних пунктів проіснували не більше місяця. Іноді пунктами тимчасової концентрації євреїв ставали колгоспні клуні, ферми, або навіть звичайні товарні вагони. [6, С. 124]

До «акцій» долучали українські підрозділи допоміжної поліції, угорські та словацькі військові формування, приписані до Генерального округу Житомир [2, с. 325]. Функція допоміжної поліції, на початках, зводилась до збору і охорони приречених на смерть. Згодом, нацисти стали залучати поліцаїв і до здійснення розстрілів. Розстрільні команди формували керівники місцевої поліції, підбираючи потрібних виконавців.

Особливо жорстоко під час розстрілів поводити себе колишні злочинці та асоціальні елементи та звичайні садисти, які долучилися до місцевої поліції. Ними керувало прагнення до наживи, підвищення свого соціального статусу, можливість реалізувати свої садистські схильності. Крім того, вони отримували і матеріальну вигоду, долучившись до розподілу майна вбитих [1, с. 99].

Процес знищення євреїв Житомирщини мали реалізовувати спеціально навчені війська СС. Підготовлені команди рухались за наступаючими військами Вермахту. Вони вступали в окуповані населені пункти одразу після виходу польових військових частин і починали реалізацію «остаточного вирішення». Перші розстріли євреїв відбувались, як акти відплати за їх «злочини» проти місцевої окупаційної адміністрації [4, с. 187].

Особливу жорстокість нацисти та їх посіпаки проявляли до єврейських дітей та вагітних жінок. Вони ставали мішенями для жорстоких, садистських страт та знущань. Поліцаї Ружинської поліції у травні 1942 р. збирали вцілілих єврейських дітей у віці 5-10 років і возили по 20-30 осіб до місця розстрілу за територію колгоспу «Новий світ». Частину дітей закопали живими [5, с. 37].

Вцілілі під час розстрілів євреї, кому вдалося втекти, блукали місцевими лісами та селами, переховуючись у покинутих будинках та господарських будівлях. Деяким з них надавали допомогу місцеві селяни, ризикуючи власним життям і життям своїх рідних.

Частина втікачів намагалась пристати до радянських партизанів, чи загонів українського руху Опору. Однак, їх, досить часто, не бажали приймати до військових формувань. Особливо це стосувалось літніх людей, жінок та дітей. Дана категорія значно обмежувала маневрені можливості загону, а також вони потребували харчання. Для більшості загонів продовольче питання, загроза голоду залишалась актуальною у весь період окупації. Відмова від місця в загоні для більшості вцілілих євреїв означала майже неминучу смерть.

Свідками Голокосту на території Житомирщини стали пересічні громадяни, які вимушено опинились в окупації. Вони залишили свої свідчення у справах пов'язаних з засудженням місцевих колаборантів та нацистських офіцерів, гестапівців, членів айзацгруп, які реалізовували план «остаточного розв'язання». В архіві Управління СБУ в Житомирській області, Галузевому архіві СБУ у Києві знаходяться ці документальні свідчення.

Отже, масові вбивства єврейського населення на території Житомирської області розпочались вже в перші тижні нацистської окупації. Їх виконували спеціально підготовлені підрозділи айнзацгруп та підрозділи місцевої допоміжної поліції. Важливим фактором пришвидшеної процедури знищення місцевого єврейства стало розташування в регіоні німецьких колоній Гегевальд і Фьорстерштадт. Знищення євреїв супроводжувалось застосуванням фізичного

і психологічного знуцання. З особливою жорстокістю нацисти знищували єврейських дітей та вагітних жінок. Майно вбитих, їх будинки та квартири стали оплатою для виконавців Голокосту. Жахливий нацистський геноцид, майже знищив єврейську культурну та етно-соціальну спільноту Житомирщини. Лише одиницям вдалось порятуватись від нацистського терору.

Список джерел та літератури

1. Вронська Т. Тюрми в нацистській карально-репресивній системі на окупованій території України. *Український історичний журнал*. 2013. Вип. 1. С. 92-105.

2. Лауер В. «На ньому лежить увесь тягар управління»: нацистські цивільні правителі і Голокост у Житомирі. Шоа в Україні: історія, свідчення, увічнення. Київ : Дух і Літера, 2015. 520с.

3. Маєвський О. Via a vis: образ ворога, сформований радянською і німецькою пропагандою, в карикатурній і плакатній продукції. *Українська Друга світова: Матеріали міжнародної наукової конференції до 70-ї річниці перемоги над нацизмом у Другій світовій війні (5 травня 2015 р., м. Київ)*. Київ : К.І.С., 2015. С. 103-114.

4. Нариси з історії та культури євреїв України. Київ : Дух і Літера, 2005. 440 с.

5. Рудницька Н. До історії геноциду євреїв та ромів на Житомирщині в роки гітлерівської окупації (на матеріалах архіву Управління СБУ в Житомирській області). *Запорожские еврейские чтения: Сборник статей и материалов (16-17 апреля 2015 года)*. Днепропетровск : Ткума, 2016.

6. Стельникович С. Житомирсько-Вінницький регіон в умовах нацистської окупації (1941-1944 рр.). Житомир, 2015. 592 с.

ПРИМАРІЇ ЯК НАЙНИЖЧА ЛАНКА ВИКОНАВЧОЇ ВЛАДИ РУМУНСЬКОЇ ОКУПАЦІЙНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НА СЕЛІ ВІННИЧНИНИ В РОКИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

*Бабій Людмила,
аспірантка кафедри всесвітньої історії і міжнародних відносин
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, професор
Зінько Юрій
м. Вінниця*

Анотація. У доповіді розглянуто адміністративні повноваження примарів (старост) як найнижчої ланки у системі управління румунської окупаційної адміністрації на прикладі сіл Вінниччини в роки Другої світової війни.

Ключові слова: Друга світова війна, Трансністрія, Вінниччина, румунська окупаційна влада, примар.

У Другій світовій війні Румунія відіграла роль союзника нацистської Німеччини. У планах румунського військового керівництва і самого генерала І. Антонеску було, після завершення бойових дій, назавжди приєднати окуповані землі Трансністрії до складу Румунського королівства. Тому окупаційна влада одразу розпочала розбудову власного управлінського апарату на окупованих територіях.

Управлінський апарат Трансністрії, до складу якої входила частина Вінниччини, був утворений за румунським зразком. Вищу ланку місцевої окупаційної влади очолював губернатор Трансністрії, підзвітними якому були префектури на чолі з префектами, претури на чолі з преторами та примарії на чолі з примарями.

Найнижчу ланку виконавчої влади румунської окупаційної адміністрації представляли примарії на чолі з примарем (старостою) на селі, що займалися вирішенням справ місцевого значення. Примаря, за поданням відповідної кандидатури претора, призначав префект. Примар запроваджував на підконтрольній йому території всі накази, постанови, доручення та закони видані вищими інстанціями. Здійснював владу він за допомогою секретаря, нотаріуса, агронома, інженера та інших посадовців [1, с. 72].

Щоб стати старостою села людина мала відповідати певним критеріям встановленим окупаційною владою. До потенційних кандидатів висувались такі вимоги: грамотність, довіра від громади, середній вік, відсутність активної

співпраці з радянською владою та здатність управляти селом. Старосту потрібно було обрати на зборах села [2, арк. 87]. Такі «збори села» проводились в окремих селах для того, щоб зробити вигляд «самоврядування», а кандидата обирали з ряду підібраних раніше, лояльних до окупаційної влади осіб, тих, яким влада могла б довіряти [3, арк. 227]. Тобто в дійсності, подібні «збори» були повністю підконтрольними окупаційній владі.

До основних положень та обов'язків сільського старости відносилися, в першу чергу, робота в інтересах окупаційної влади, підтримування порядку на місці, попередження можливих спроб саботажу. Староста відповідав за контроль над роботою сільського населення, забезпечення його зайнятості та дбав про ресурси села. Одним із його важливих обов'язків була організація збору та зберігання продуктів харчування, а також забезпечення охорони складів та магазинів від крадіжок. Ще одним важливим обов'язком була мобілізація сил села для проведення сільськогосподарських робіт та проведення таких робіт у відповідні терміни. Також староста відповідав за попередження інфекційних захворювань серед людей та худоби, що мало запобігти поширенню епідемій на селі [4, арк. 110].

Всі суперечливі питання між громадянами села мали розглядатися на місці. У випадку неможливості розв'язати питання на місці люди, із відповідною довідкою від старости села, відправлялися для остаточного розв'язання в район. Для вирішення таких проблем старости сіл мали прийомні дні.

Раз на тиждень, у встановлені дні, староста села повинен був, в письмовому вигляді, інформувати префекта повіту, про все що відбувається на території села. У випадку надзвичайної події префект мав бути проінформований у той самий день. Якщо староста допустив будь-яку матеріальну чи фізичну втрату, він мав понести за це покарання. У випадку допущення такої втрати, і не попередженні префекта, до старости села застосовували санкції: від накладення грошового штрафу до звільнення з посади [5, арк. 205]. Санкції, у вигляді штрафу, накладалися на старосту у випадку невиконання селом плану по здачі продукції [6, арк. 118].

Отже, примарії на чолі з примарем (старостою) займали виконавську ланку управлінського апарату румунської окупаційної адміністрації й утворювали нижчу ланку румунського управління. Старости сіл виконували ключову роль у забезпеченні румунських інтересів на місцевому рівні, здійснюючи контроль за ресурсами, населенням та виконанням наказів окупаційної влади.

Список джерел та літератури

1. Левченко Ю. І. Управлінський апарат румунських адміністративно-територіальних одиниць України під час окупації 1941–1944 рр. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки. Серія: історичні науки.* Луцьк: СНУ ім. Лесі Українки, 2013. № 21(269). С. 70–75.
2. ДАВіО. Ф. Р-1420. Оп. 1. Спр. 1. 87 арк.
3. ДАВіО. Ф. Р-1529. Оп. 2. Спр. 3. 227 арк.
4. ДАВіО. Ф. Р-1417. Оп. 3. Спр. 1. 110 арк.
5. ДАВіО. Ф. Р-1417. Оп. 3. Спр. 1. 205 арк.
6. ДАВіО, Ф. Р-1417. Оп. 3. Спр. 7. 118 арк.

СУДОВЕ ТА ПОЗАСУДОВЕ ПЕРЕСЛІДУВАННЯ КОЛАБОРАНТІВ В ЖИТОМИРСЬКО-ВІННИЦЬКОМУ РЕГІОНІ В РОКИ НІМЕЦЬКО- РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ ТА ПОВОЄННИЙ ПЕРІОД

*Уракін Максим,
аспірант кафедри всесвітньої історії та археології
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Доценко Віктор
м. Київ*

Анотація. У статті розглядаються питання притягнення до юридичної відповідальності колишніх нацистських колаборантів на території Житомирсько-Вінницького регіону після його деокупації радянськими військами, встановлюється правова база процесу їх судового та позасудового переслідування.

Ключові слова: Житомирсько-Вінницький регіон, колабораціонізм, карально-репресивні органи, юридична відповідальність.

Партійно-радянські органи декларували бажання допомогти постраждалому від окупації населенню і відплатити нацистам за біди власних громадян. Однак, якщо відходити від партійно-владних пропагандистських меседжів, то вимальовувалась зовсім інша картина. Для радянських керманців місцеве населення окупованих територій носило потенційну загрозу і розглядалось як потенційні зрадники, пособники окупанта та вороги влади.

Починаючи з 1941 р. напрацьовувалась ціла низка нормативно-правових актів, які мали дозволити карально-репресивним органам швидко провести

перевірку населення визволених територій, виявити «зрадників та ворогів», здійснити їх арешти та покарати за колабораційну діяльність і співпрацю з ворогом. Закладені в правові рішення політичні формулювання визначали досить розмиті критерії для арешту і перевірки населення. Фактично можна було арештувати будь кого. На місцевих влада поширювала відомий радянський принцип «винуватості», тобто громадяни мали доводити свою вірність радянській владі [1, с. 95].

Населення окупованих територій радянські владні органи розділили на декілька груп в залежності від вибраної ними моделі поведінки. «Радянськими людьми» вважались активні учасники підпілля, партизанських з'єднань та їх місцеві інформатори. До категорії «сумнівних людей» відносились ті, хто в умовах окупації відкрито не проявляв свою громадську позицію. Особи, які працювали у створених нацистами органах влади, поліцейських формуваннях, проявляли господарську активність (займались підприємницькою діяльністю), працювали вчителями, медиками, стали оstarбайтерами, підлягали жорсткій перевірці та арештам.

Організуючи фільтраційні заходи на визволених територіях, компартійні органи мали враховувати і фактор відновлення промислового та господарсько-економічного потенціалу. Це зумовлювало вибірковість у застосуванні репресій, щодо партійно-комсомольського активу, кваліфікованих інженерних та управлінських кадрів. Крім того відновлені в областях та районах карально-репресивні органи потребували залучення до своєї роботи місцевих активістів та відновлення агентурної мережі. Це в свою чергу дозволяло представникам спецслужб долучати до роботи агентами колишніх колаборантів, при цьому враховуючи ступінь їх вини. У звіті про агентурно-оперативній та слідчій роботі відділу ББ НКВС по Житомирській області за січень 1944 р. йшлося про значне засилля в області ворожих елементів, посібників нацистів та агентів німецької розвідки [2, арк. 26].

Для влади питання перебування на окупованих територіях залишалось актуальним упродовж усього подальшого існування комуністичної держави. До кінця існування Радянського Союзу всі анкетні бланки містили пункт про перебування особи, чи родичів, близьких на окупованій території. А на момент звільнення регіону для «нацистських посіпак» залишався тільки один вибір, прийти з покаяттям до компетентних органів, визнати свою провину та кров'ю, потом та працею спокутувати свою провину. В іншому випадку на зрадника чекали працівники радянських спецслужб, які згідно нових законодавчих актів, мали виявляти зрадників та жорстко їх карати.

При опрацюванні кримінальних справ галузевого архіву СБУ та архіву СБУ в Житомирській області було встановлено, що під час допитів, очних

ставок, співробітники органів держбезпеки вимагали від арештованих визнати факт співпраці чи членства в структурах українського підпілля. Обвинувачені часто визнавали факт своєї співпраці з окупантом, але категорично заперечували участь в «бандерівських бандах» [3, арк. 53]. Постає питання: Для чого це було потрібно компартійним органам? На нашу думку, виявлення розгалуженої мережі прихильників українського націоналістичного руху, дозволяв звинувачувати українців у зоологічному націоналізмі, особливо в регіонах, які були окуповані тривалий час. Такі звинувачення в масовості українського антирадянського руху, дозволяли владі звинувачувати українців у неблагонадійності та простіше, з наявністю нормативно-правового забезпечення, проводити депортації та виселення, не тільки обвинувачених, але і їх сім'ї, родичів, знайомих. В планах вождя всіх народів існувала думка виселити-депортувати всіх українців, які проявили морально-політичну зраду.

Практика застосування надзвичайно пришвидшеної процедури розгляду справ і виконання вироків спеціальними військовими трибуналами фронтів простежується в архівних справах 1943-1944 рр. Слідчі органи та спецслужби розглядали справи осіб, які ухилились від мобілізації до Червоної армії, були дезертирами, займалися мародерством [4, с. 370].

Під категорію зрадників підпадали жінки, які мали особисті стосунки з німцями та мали від них дітей. Їх справи розглядалися спочатку у контексті порушення моральних принципів у стосунках з окупантом, а згодом в процесі розслідування до справи долучались свідчення очевидців та доноси зацікавлених осіб.

Арештовували і перевіряли всіх осіб, які працювали в німецьких управлінських органах, старостами, очільниками підприємств, кооперативів, займались торгівлею і підприємництвом. Арештованих досить часто проводили у супроводі військового конвою через центр міста чи села. Метою такого «супроводу» було виробити серед місцевих страх арешту і повагу до відновленої влади. Частина заарештованих через деякий час відпускали. Вони за інформацією спецслужбістів «пройшли перевірку» і працювали в німецьких органах за дорученням підпілля [5, с. 370].

Факт роботи в органах управління та юстиції для слідчих був обтяжуючою обставиною, бо особа зрадила не просто Батьківщину, а радянську владу, комуністичну партію. Всі обвинувачені, які працювали в каральній сфері, вирішували долю людей, утверджували нацистський режим. До уваги не брались свідчення очевидців, допомога у певних випадках місцевим, співпраця з підпіллям. Більшість судових рішень завершувались тривалими термінами ув'язнення або стратою.

Необхідно наголосити, що ставлення до засуджених зі сторони радянської карально-репресивної системи не змінювалось упродовж усього періоду існування Радянського Союзу. Навіть при виявленні пом'якшуючих обставин, справи не переглядались, тільки поодинокі засуджені отримували можливість бути реабілітованими. Максимум, на що могли розраховувати засуджені у справах про «пособництво», а особливо «зрада Батьківщини» - це на перекваліфікацію складу злочину. Але на той час вони вже й так були звільнені або померли в місцях позбавлення волі.

Список джерел та літератури

1. Вайнер А. Збагнути війну: Друга світова війна і доля більшовицької революції. Київ : Дух і літера, 2024. 440 с.
2. Галузевий державний архів СБУ. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 86.
3. Архів управління СБУ в Житомирській області. Спр. 10666-о/ф.
4. Гриневич В. Суспільно-політичні настрої населення України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.). Київ, 2007.
5. Іваненко А.О. Місцеві судові установи, адвокатура та нотаріат у системі окупаційного апарату влади Райхскомісаріату «Україна» та військової зони окупації (1941–1944 рр.): соціально-правові виміри: монографія. Чернігів : ПАТ «ПВК Десна», 2020. 486 с.

АНДРІЙ МАЛИШКО І ШКОЛА

*Плісецький Дімітрій,
аспірант кафедри джерелознавства
та спеціальних історичних дисциплін
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, професор
Ладиченко Тетяна
м. Київ*

Анотація. У статті розглядається зв'язок українського радянського поета Андрія Самійловича Малишка із школою. За допомогою архівних матеріалів, газет та навчально-методичної літератури, автор аналізує освітню діяльність поета та його зв'язок з шкільництвом.

Ключові слова: Андрій Малишко, Київський ІНО, радянська школа.

На сьогоднішній день школа займає важливе місце в процесі виховання нового покоління громадян. Освіта постійно змінюється та трансформується, але взаємодія держави та творчої інтелігенції з шкільництвом завжди цікавила

дослідників. Саме зі школи починає формуватися світогляд майбутніх громадян. Так у Радянській Україні освіта була під впливом комуністичної ідеології, однак відбувалася тісна взаємодія школи із творчою інтелігенцією, яка втілювалася у зустрічах, листуваннях, обмінах книгами для кабінетів літератури та ін. Цікаво простежити подібну діяльність через українського радянського поета Андрія Малишка. Він сам на початку 1930-х рр. був вчителем, а надалі писав та взаємодіяв із школою.

Важливим джерелом вивчення цього питання є архівні матеріали фонду 22 Центрального державного архіву-музею літератури і мистецтва (ЦДАМЛМ). Також цікавою є робота українського радянського літературознавця Костенка А. І. «Андрій Малишко: біографічна повість» [1] в якій представлені цінні відомості щодо педагогічної діяльності народного поета. У сучасній українській історіографії немає фундаментальних праць стосовно взаємодії А.Малишка з шкільництвом.

Виходячи зі стану дослідження окресленої проблеми у вітчизняній історіографії, ми поставили за мету: простежити педагогічну діяльність А. Малишка у 1930-х рр.; схарактеризувати взаємодію поета із шкільництвом; проаналізувати програму щодо вивчення творчості А. Малишка у радянській та сучасній українській школах.

Андрій Самійлович Малишко – український радянський поет з самого дитинства був пов'язаний з педагогікою. Наприкінці навчання у Обухівській трудовій школі він, як член місцевого комсомолу брав участь у громадсько-просвітницькій діяльності: читав науково-популярні статті для слухачів у сільбуді та викладав для неписьменних у рамках кампанії лікнепу. Це можна назвати його першою педагогічною практикою. У 1928 р. Андрій Малишко поступає до Київського медичного технікуму, але у 1929 р. здає екзамени для вступу до Київського ІНО. Він був зарахований на літературний підвідділ, шкільного відділу, шкільного факультету Київського ІНО (з 1930 р. – КІСВ) [5, арк.1-3]. Майбутній поет проявив себе як здібний студент та активіст комсомолу – налагоджував роботу в культосвітніх громадських закладах на периферії.

Після закінчення інституту у 1932 р. Андрія Малишка відправили працювати вчителем до м. Овруча Житомирської області. Там він викладав українську мову, російську мову і літературу та історію народів СРСР [7, арк. 195]. Майбутній поет та інші молоді педагоги намагалися активізувати навчальну діяльність у школі – проводили внутрішні змагання за успішне навчання. Вони створили різні учнівські гуртки: літературно-мовний, музично-хоровий, географічний тощо[1, с. 54]. Успіхи в педагогічній та громадській діяльності дали змогу Андрію Малишку зайняти посаду завуча школи у 1933 р.,

а в наступному стати директором. Але через наклеп майбутній поет був звільнений з посади та виключений з профспілки та комсомолу. Хоча він зміг добитися справедливості та свого поновлення на роботі, але він відмовився. Так завершилася педагогічна діяльність А. Малишка.

Надалі Андрій Малишко присвятив своє життя поезії, але при цьому не забував про учнів шкіл та про свою минулу професію. Він пише збірки віршів для дітей та молоді. Наприклад, ми можемо простежити це за опублікованими його працями у видавництві «Молодь»: «Любов» (1946 р.), «Кіт-воркіт» (1947 р.), «Щедре літо» (1949 р.), «П'ять поем» (1950 р.), «Кораблик» (1951 р.), «Дні» (1952 р.) і т.д.[7, арк. 262 – 263]. Це лише приклад поезії для дітей та юнацтва від одного видавництва. Тобто А. Малишко не залишав свою молоду аудиторію. Він бере участь у благодійних заходах, зустрічах із учнями, студентами та співпрацює із учнями шкіл щодо облаштування літературних кабінетів. Про благодійний літературний вечір було опубліковано у статті «Письменники – дітям-сиротам» за 1947 р., де А. Малишко виступав як заступник Спілки радянських письменників України - СРПУ [3, с. 1].

Співпраця Андрія Малишка з школярами відображена у його листуванні з ними. На основі листів від учнів можна простежити основні запити до поета: подарувати школі автограф, книгу з автографом для кабінету-музею або кабінету літератури, документи, фото та газетні вирізки з його життя та приватні запити [4]. Андрій Малишко, як депутат Верховної Ради входив до комісії з освіти та культури. Він виступав проти політики русифікації школи. У 1959 р. депутати А. Малишко та О. Гончар надіслали свою пропозицію щодо правок до «Закону про зміцнення зв'язків школи з життям...» на ім'я голови Верховної Ради УРСР Корнійчука О. Є.[6]. Вони виступали за обов'язкове вивчення української мови у закладах освіти. Але закон був прийнятий без змін.

Проблема вивчення творів А. Малишка у радянські та сучасній українській школі залишається актуальною. Він усе життя переймався станом шкільної програми та підтримував зв'язок з молодим поколінням. Цікаво, що вивчали та вивчають на уроках літератури із спадщини народного поета. У радянській школі вивчення творчості А. Малишка відбувалось у трьох класах – 4, 7 та 10 класах. В цілому виділялося 5 годин на опрацювання його літературної спадщини [2, с. 13]. У сучасній українській школі вивчають творчість А. Малишка лише у 7 або 9 класах. На вивчення виділяється лише 1 – 2 вірша.

Отже, Андрій Самійлович Малишко з юнацького віку долучився до педагогічної праці. Участь у кампанії лікнепу, робота вчителем у Овруцькій школі показала його хист до педагогіки. Хоча він завершує вчителювання у 1934 р., протягом усього життя Андрій Малишко продовжує свої зв'язки з

дітьми та юнацтвом. Він видає численні збірки віршів для молодого покоління, а також співпрацює зі шкільництвом. Народний поет також піклувався про шкільну програму з української мови та літератури та виступав проти русифікації освіти в УРСР. На вивчення його творчості у радянські часи відводилося багато часу. Нажаль у сучасній українській школі вивчення спадщини А. Малишка скорочено до 1-2 уроків.

Список джерел та літератури

1. Костенко А. І. Андрій Малишко: біографічна повість. Київ : Дніпро, 1987. 412 с.
2. Неділько В. Я. Вивчення творчості Андрія Малишка: посібник для вчителя. Київ : «Радянська школа», 1977. 160 с.
3. Письменники – дітям-сиротам. *Літературна газета*. 1947. 10 квітня. (№ 15). с. 1
4. ЦДАЛМЛ України. Ф. 22. Оп. 1. Од. зб. 442. 113 арк.
5. ЦДАЛМЛ України. Ф. 22. Оп. 3. Од. зб. 61. 11 арк.
6. ЦДАЛМЛ України. Ф. 22. Оп. 5. Од. зб. 95. 2 арк.
7. ЦДАЛМЛ Україна. Ф. 878. Оп. 1. Од. зб. 300. 278 арк.

СТОРІНКИ ІСТОРІЇ СИБІРСЬКОЇ КАПЕЛИ БАНДУРИСТІВ

*Клапчук Валерія,
доктор філософії (Історія та археологія),
м. Бровари*

Анотація. Розкрито сторінки історії зародження та розвитку Сибірської капели бандуристів в період репресій та депортацій. Серед учасників варто відзначити братів Богдана та Романа Жеплинських, Івана та Григорія Сірських, Ірину Монастирську, Володимира Чучмана, Мирославу Захаревич та інші. Показано роль мистецького колективу на тлі української культури.

Ключові слова: Сибірська капела бандуристів, бандурне мистецтво, бандура, Богдан Жеплинський, селище Торба.

Бандурне мистецтво одне з базових явищ української музичної культури. Традиційне свято доби козацтва завжди супроводжувалось танцями, грою на кобзі або бандурі та співом українських народних пісень і дум. Так, дивлячись через призму поколінь і зараз ми спостерігаємо залучення бандурного мистецтва на святкуваннях днів української культури в різних країнах Європи та світу. Ця мистецька ланка завжди привертала увагу істориків, мистецтвознавців, музикантів, фольклористів та інших дослідників. Однак в окремих періодах радянського історії творчість бандуристів, кобзарів і лірників

зазнавала репресій, гонінь, заборон у творчості або виконанні окремого репертуару.

Одним з яскравих колективів середини ХХ ст. була Сибірська капела бандуристів. Вона укомплектована з молодих кобзарів, бандуристів, яких без видимих причин були примусово депортовано зі Львова і Львівщини у 1950 році на територію сибірського краю в Томську область. Далі їх молоді роки пройдуть на заготівельних роботах ліспромгоспу. Як згадує Богдан Жеплинський, «що після обласного огляду учасники капели, які завоювали призове місце, не тільки не виступатимуть на заключному концерті в Москві, як це передбачалось статутом огляду, а змушені будуть знову працювати на каторжних роботах в нетрях тайги без права і кроку ступити за межі селища Торба та визначеної зони.» [1, с. 211]. В таких умовах знаходилися не тільки українці, а ще й жителі таких країн, як Литва, Латвія, Естонія, Німеччина, Молдова, Румунія, Польща. Таку спільноту людей завжди вражала гра на бандурі, і деякі з них виявили бажання грати на інструменті.

Богдан Жеплинський згадує історію створення Сибірської капели бандуристів у книзі «Кобзарськими стежинами»: «Ми з братом зібрали бажуючих, я пояснював як виготовляти деталі і робити інструменти, стали допомагали і «майстри на всі руки» п. Михайло Петрів та здібний колишній студент Євген Чучман. До гурту, одними з перших, прилучились і виготовили собі бандури брати Іван та Гриць Сірські /.../ Пані Сінгалевича і ми з братом почали вчити гри на бандурі. Мій брат Роман почав працювати над новими обробками пісень для хору з бандурами, пані Надія Цюцюра організувала хор, а її муж, Ярослав, - невеликий танцювальний гурток. Закипіла робота і незабаром ми дали перші імпровізовані концерти.» [1, с. 218].

Такими поступовими кроками почав формуватися колектив. До шляху свого зародження до нього входили: брати Богдан Жеплинський та Роман Жеплинський, Іван Сірський, Григорій Сірський, Ірина Монастирська, Володимир Чучман, Мирослава Захаревич та інші.

Діяльність капели не одноразово висвітлювалась в місцевих та обласних ЗМІ. Так в період з 1 по 8 березня 1954 в м. Томськ було проведено обласний огляд художньої самодіяльності, де виступила Сибірська капела бандуристів. В книзі «Нариси історії міста Томськ» згадується: «Особливий інтерес на огляді викликав виступ ансамблю бандуристів Торбинського сільського клубу Зирянського району, які виконали /.../ ряд українських пісень...» [2, с. 316].

В рік сорокаріччя масових репресій і депортацій (1990), у Львові зустрілися колишні спецпоселенці Томської області. Серед них також були учасники сибірської капели бандуристів селища Торба. Гості згадували буремні часи, співали українські пісні під супровід народного інструменту.

На прикладі одного мистецького колективу, показаний сильний дух українського суспільства, що не зважаючи на важкі та довгі роки заслання, змогли зберегти національну ідентичність, взірцевий показ культури та високий рівень усвідомлення громадянства.

Сибірська капела бандуристів – це один з багатьох прикладів збереження та розвитку бандурного мистецтва та плекання давніх кобзарських традицій.

Список джерел та літератури

1. Жеплинський Б. Кобзарськими стежинами : упор. і ред. М. Пономаренко / відп. ред. Л. Крушельницька ; НАН України. Львів : наук. б-ка ім. В. Стефаника. 2002. 277 с.

2. Очерки истории города Томска (1604-1954) / ред. С. Мурашова, А. Данилова, М. Духнина, В. Кузьмичева, Н. Лукьяненко. Томск : Отдел изд-в и полигр. промышленности Упр. культуры Томского облисполкома, 1954. 323 с.

УКРАЇНСЬКИЙ СПРОТИВ: МИСТЕЦЬКЕ ВІДОБРАЖЕННЯ ЕПОХИ ШІСТДЕСЯТНИЦТВА НА ПРИКЛАДІ ТВОРЧОСТІ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

*Пархомчук Тетяна,
здобувачка вищої освіти I курсу магістратури
факультету історії і міжнародних відносин
Вінницького державного педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Коляструк Ольга
м. Вінниця*

Анотація. Аналізується творчість Алли Горської як феномен мистецького спротиву епохи шістдесятництва радянській ідеологічній системі. Висвітлено проблематику стосунків митця з тоталітарною дійсністю.

Ключові слова: Алла Горська, шістдесятництво, мистецтво, ідентичність, культурний опір, «Шевченко-мати».

У другій половині 1950-х років розгорнувся потужний культурно-політичний рух, серйозно налаштованої патріотичної молоді, що увійшов в історію як українське шістдесятництво. Представники цієї спільноти активно боролись за національні права, культурну автономію та свободу творчості в умовах радянського режиму. Молоді митці інструментом своєї боротьби обрали мистецтво, яке стало віддзеркаленням ідеї творчої самостійності і

національного протистояння. Яскравою представницею цього руху, символом творчого спротиву епохи виступила молода художниця, монументалістка, правозахисниця Алла Горська. Її ідеї об'єднували патріотично налаштовану молодь, що виступила голосом епохи.

Мисткиня разом з Лесем Танюком і Василем Симоненком заснували у Києві Клуб творчої молоді «Сучасник», який згодом перетворився на осередок національно-культурного життя. Завзяті однодумці публічно відзначали Шевченківські свята, співали народні пісні, декламували вірші, колядували, відновлювали дух української ідентичності. За це були переслідувані радянським режимом.

Алла Горська розкривала злочини радянського режиму, надавала гласності (прикладом є викриття трагедії Биківнянського лісу), активно захищала права політв'язнів (формою протесту став «лист 139-ти»).

Попри активну громадську, правозахисну діяльність, основним засобом та методом боротьби з владою, самовираженням власної національної, культурної та громадянської ідентичності залишалось мистецтво. Воно є відображенням її душі, безперервним зв'язком з поколіннями попередників. Горська вміло поєднувала свій та світовий досвід у мистецтві активною кольоровою гамою та народними мотивами живопису мозаїк, які захоплювали самотутністю.

Художниця критикувала безлике обличчя мистецтва Пікассо, що було проявом світового міщанства. Мистецтво без роду, коріння та нації. Шістдесятниця прагнула представити нове сучасне українське мистецтво, яке представляє її народ, його колективну пам'ять та біль, мистецтво глибинне та різноманітне. Це не лише красива естетична обгортка, а й символ боротьби за свободу, ідентичність та власне «я», що спонукає глядача поринути у спогади власної історії, не заангажованої політичними гаслами канону.

Мистецьким переломним актом боротьби, якому не дали здійснитись, став вітраж «Шевченко. Мати», образ якого доповнювали рядки: «Возвеличу малих, отих рабів німих, я на сторожі коло них поставлю слово!». Саме ці слова стали принциповими для творців і дразливо небезпечними для партійної номенклатури.

Задум мистецького дійства охарактеризувала мистецтвознавиця Діана Клочко: «Алла Горська з колегами задумали створити вітраж модерністичний як інтерпретацію поетичної інтонації, а саме праведного гніву поета. Хоч соцреалістична критика і підкреслювала «революційну суть» його поезії, та погодитись на те, щоб в університеті було постійне нагадування про Шевченка-бунтаря, вони не змогли» [3].

Реакція чиновників була миттєвою. Побачивши змонтовану вже готову роботу, партійне керівництво наказало терміново скликати засідання,

зображення ознаменували контрреволюційним та неможливим, за декілька годин ректор Київського університету Іван Швець на очах десятків студентів власноруч розтрощив «ідеологічно шкідливий вітраж».

Доля митців була жахливою – їх виключили зі Спілки художників УРСР, заборонили виставкову діяльність та творити, крім того. В УРСР розпочалась хвиля репресій та переслідувань. Художницю почали переслідувати, картини нищили, вивозили та спалювали. Життя мисткині було нагло обірване у 1970 р.

Алла Горська є представницею нонконформізму, творчий спадок і життєвий шлях якої потребує нового осмислення сучасним поколінням. Потребує нової хвилі наукового вивчення в контексті сьогоденних подій, коли сучасні росіяни знищили її твори і мають її за чинного і небезпечного ворога для них. З іншого боку, українській молоді її спадок потрібен для глибшого розуміння нашої української ментальності та розкриття законів стійкості через призму мистецького вираження в умовах ідеологічного тиску. Мисткиня є феноменом набуття української ідентичності радянською людиною.

Список джерел та літератури

1. Алла Горська. Квітка на Донецьк: Норд Комп'ютер, 2011 р. 336 с.
2. Вовк К. Алла Горська. Художниця, яка творила українське мистецтво і боролась за свободу, була вбита/«Свідомі». 23.07.2024 URL: <https://svidomi.in.ua/page/alla-horska-khudozhnytsia-i-aka-tvoryla-ukrainske-mystetstvo-i-borolasia-za-svobodu-bula-vbyta>
3. Денис Д. «Шевченко. Мати» Вітражна справа. Львів: «Локальна історія». 05.10.2022 URL: <https://localhistory.org.ua/rubrics/painting/shevchenko-mati-vitrazhna-sprava/>
4. Зарецький О. Алла Горська. Мисткиня у просторі тоталітаризму: монографія. Харків : ВД «Прометей», 2023 р. 432 с.
5. Клочко Д. «Вперше присутня на власному похороні». Львів: «Локальна історія» 28.11.2022. URL: <https://localhistory.org.ua/texts/statti/vpershe-prisutnia-na-vlasnomu-pokhoroni-alla-gorska/>

**ПРОБЛЕМА ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ В АФГАНСЬКІЙ ВІЙНІ
СРСР (1979-1989) НА СТОРІНКАХ ДРУКОВАНОГО ОРГАНУ ОУН(Р)
«ШЛЯХ ПЕРЕМОГИ»**

*Куценко Олексій,
аспірант кафедри історії України
та всесвітньої історії
Центральноукраїнського державного
університету імені Володимира Винниченка
Науковий керівник:
доктор історичних наук, доцент
Ковальков Олександр
м. Кропивницький*

Анотація. Розглянуто висвітлення проблеми радянських полонених в афганській війні журналістами газети «Шлях перемоги». Показано, що звернення до афганської тематики відповідало національно-визвольній та антирадянській спрямованості діяльності ОУН та її періодичних видань.

Ключові слова. Афганська війна, військовополонені, Організація Українських Націоналістів (революційна), «Шлях перемоги».

За роки афганської війни 417 радянських військовослужбовців потрапили в полон або зникли безвісти, з них 80 – вихідці з УРСР. До кінця існування СРСР з полону було звільнено 111 осіб: 53 у ході бойових операцій і ще 58 – по дипломатичних каналах. Більшість з них повернулися на Батьківщину (11 з них до України), проте 19 осіб залишилися за кордоном [1, с. 15, 24]. В СРСР ставлення до полону базувалося на принципах, вироблених в роки Другої світової війни, коли полонені вважалися зрадниками. Щодо Афганістану, то офіційно такі військовослужбовці навіть не вважалися полоненими, адже радянські війська там начебто і не воювали зовсім, а «виконували інтернаціональний обов'язок». Лише в останні роки існування СРСР ця проблема потрапила до радянських ЗМІ [5, с. 460–481].

Натомість українські політичні організації в діаспорі у своїх ЗМІ регулярно висвітлювали цю проблему. Для провідної української націоналістичної організації – ОУН (революційної) – радянська інтервенція до Афганістану стала черговим доказом злочинності радянської влади і системи. Тому тема Афганістану використовувалася нею в її антирадянській діяльності. Одним з найбільш впливових періодичних видань ОУН була газета «Шлях перемоги», яка виходила в Мюнхені й яку в 1954 р. заснував С. Бандера. Вона висвітлювала політичні та економічні проблеми в СРСР, випадки порушення там прав людини, репресії проти дисидентів, друкувала матеріали з історії

України (питання голодомору 1932–1933 рр., історії ОУН та УПА та дисидентського руху) тощо. Публікації були емоційними, антирадянськими і виразно україноцентричними [2; 8].

За нашими підрахунками, в 1980–1989 рр. «Шлях перемоги» надрукувала загалом 161 публікацію, які були присвячені різним аспектам афганської війни в СРСР або використання цього питання в політичній діяльності ОУН. Серед них помітне місце посідають матеріали, присвячені проблемі полону в афганській війні.

«Шлях перемоги» періодично висвітлював факти потрапляння радянських військовослужбовців у полон в Афганістані, особливо звертаючи увагу на українців. Так, на початку січня 1982 р. повідомлялося про викрадення в центрі Кабула радника міністерства шахт і промисловості Демократичної республіки Афганістан українця Є. М. Охримюка. Через моджахедів він передав листа голові радянського уряду М. О. Тихонову, в якому просив про звільнення і засуджував війну СРСР в Афганістані [11]. 31 січня того ж року газета повідомила про трьох полонених, серед яких був Валерій Діденко з Запоріжжя [12]. 13 червня, 25 липня і 26 вересня 1982 р. «Шлях перемоги» писала про трьох українців-полонених (Віктор, Юрій і Валерій), які зусиллями міжнародних правозахисних організацій опинились у Швейцарії [3; 13; 4].

19 серпня 1984 р. у газеті було опубліковано матеріали про пресконференцію в Нью-Йорку чотирьох військовополонених, двоє з них – Микола Мовчан і М. Шаповаленко – були українцями. Вони заявили, що на бік моджахедів перейшли добровільно і розповіли про випадки дідівщини і знущання над рядовими з боку офіцерів у радянських військах, випадки мародерства і пограбувань місцевого населення, вживання радянськими солдатами наркотиків тощо [5]. 21 жовтня того ж року «Шлях перемоги» розмістив інтерв'ю вже згаданого М. Мовчана, українця з Житомира. Зпоміж іншого, він говорив про відважність, рішучість і загартованість афганських повстанців, які, незважаючи на брак зброї, гідно протистоять радянським військам [6].

На відміну від інших, переважно невеликих за обсягом статей, варто згадати велику аналітичну публікацію М. Чигрина-Галабурди від 14 серпня 1983 р. На прикладі долі п'яти звільнених Міжнародним Комітетом Червоного Хреста вояків (троє з них – Валерій Діденко, Юрій Зінчук і Олександр Жураківський були українцями), які опинились у Швейцарії, автор піднімає важливі питання. Чому радянська влада не переймається долею полонених в Афганістані? Чи варто звільненим з полону повертатись до СРСР, адже там на них чекає гірка доля? Чи не на часі українським організаціям створити якийсь

комітет, який би турбувався долею полонених українців, як це зробили росіяни в Нью-Йорку? [13]. Утім, така організація так і не була створена.

Таким чином, ОУН (р) через газету «Шлях перемоги» активно висвітлювала різні аспекти афганської війни СРСР, в тому числі – проблему радянських військовополонених. Це використовувалося як черговий доказ злочинності радянської влади і того, що українці в Радянському Союзі були поневоленим народам, адже вони мали воювати за чужі для них інтереси в далекому Афганістані.

Список джерел та літератури

1. Аблазов В. И. Долгий путь из афганского плена и безвестия. Киев: Марко Пак, 2005. 272 с.
2. Акименко К. В. Періодика національних організацій діаспори як засіб створення українського інформаційного простору в умовах еміграції (1950-ті – поч. 1990-х рр.). *Науковий вісник Ужгородського університету. Серія: Історія.* 2021 Вип. 1 (44). С. 62-71.
3. Великі втрати в Афганістані. *Шлях перемоги.* 13 червня 1982 р. С. 1.
4. Кармалюк А. Доля військовополонених у Швейцарії. *Шлях перемоги.* 26 вересня 1982 р. С. 1.
5. Ковальков О. Л. СРСР в Афганістані (1978–1991 рр.): остання спроба експорту соціалізму: монографія. Харків: Мачулін, 2021. 614 с.
6. Колишні полонені в Афганістані не хочуть повертатися до СРСР. *Шлях перемоги.* 28 серпня 1988. С. 3.
7. Костюк С. Доповідь очевидця з Афганістану. *Шлях перемоги.* 9 листопада 1986 р. С. 2.
8. Кураєв О. 2003. «Шлях перемоги». *Енциклопедія історії України.* Т. 10. Т–Я. Київ, 2003: Наукова думка. С. 646.
9. Н. Н. Розповідає советський сержант. *Шлях перемоги.* 21 жовтня 1984 р. С. 4.
10. Розповідь советських полонених. *Шлях перемоги.* 19 серпня 1984 р. С. 1.
11. Українець – військовополонений. *Шлях перемоги.* 3–10 січня 1982 р. С. 4.
12. Український полонений в Афганістані. *Шлях перемоги.* 31 січня 1982 р. С. 3.
13. Українські полонені в Швейцарії. *Шлях перемоги.* 25 липня 1982 р. С. 6.
14. Чигрин-Галабурда М. Гірка доля полонених. *Шлях перемоги.* 14 серпня 1983 р. С. 1, 4.

КЛЕЗМЕРСЬКА МУЗИКА: ЗБЕРЕЖЕНІ ТРАДИЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ПОДІЛЬСЬКОГО РАЙОНУ ОДЕСЬКОЇ ОБЛАСТІ

*Кішлар Василь,
здобувач вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Венгерська Вікторія
м. Житомир*

Анотація. У статті зосереджена увага на одному із компонентів мозаїчної української культури – клезмерській музиці. Підкреслюється гармонійне поєднання в ній українських, єврейських, молдавських, румунських традицій у творчості колективів, які представлені у Подільському районі Одеської області. Зазначається на збереженні традицій та культурі клезмерської музики завдяки діяльності відомих груп та ансамблів в регіоні. Наголошується на специфіці колективів, які мають популярність не лише на території Одеської області та України, а й за кордоном.

Ключові слова: клезмер, клезмерська музика, ансамбль, фестиваль, репертуар, Кодима, мозаїчність культур, Мойсей Береговський.

Музика у житті євреїв завжди посідала вагому роль: її грали на весіллях, бар-міцвах, ярмарках, святкових гуляннях тощо. Однією з течій ашкеназького фольклору, тобто східноєвропейського, стало мистецтво єврейських музикантів-інструменталістів – клезмерів. Це поняття виникає ще у XIV ст., коли клезмерами називали євреїв-музикантів з Німеччини [3, с. 135]. Цю музику спочатку грали єврейські народні музиканти, або мандрівні ансамблі лише на єврейських весіллях. З тих пір минуло багато часу, що значно вплинуло на хід розвитку даного мистецтва. Єврейська спільнота, не маючи власної держави, розселялась на території Європи, в тому числі й на теренах України, де поширювала свої унікальні традиції. Клезмерська музика підпала під вплив фольклору тих національностей, поруч з якими проживали євреї – українців, поляків, німців, румунів. Це призвело до створення мозаїчної культури, яку ми можемо спостерігати сьогодні [1, с. 103]. Вперше з наукових аргументував взаємовпливи єврейської музики та музики інших народів Мойсей Береговський, який у 1944 р. захистив кандидатську дисертацію на ступінь з мистецтвознавства на тему: «Єврейська народна інструментальна музика». Матеріали дисертації побудовані на результатах етнографічних

експедицій, в яких дослідних брав участь. Одеса, як один з найбільших центрів єврейської культури також потрапила в об'єктив його досліджень [4, с. 2]. Клезмерство як мистецтво міцно пов'язане з духовними та культурними традиціями Одеської області. Клезмерська музика станом на сьогодні зберігається, популяризується у містах – Кодимі, Одесі та селах Шершенці, Загніткові, Олексіївці та Грабовому. Нині можна виділити низку проєктів, спрямованих на популяризацію клезмерської музики. Вони реалізуються у зазначених вище місцевостях. Серед найбільш відомих регіональних колективів варто згадати музичний гурт Кодими – «Консонанс ретро», заснований у 2002 році Василем Барановським. Хоча група і відома лише з початку XXI ст., її формування починається набагато раніше, адже заняття музикою у родині Барановських є давньою традицією. Сам Василь нині працює разом зі своїми братами, а досвід гри у клезмерському колективі перейняв ще від батька, а його батько – від свого батька. Традицію брати зберігають і сьогодні. Ще з 6-річного віку вони почали грати на похованнях, хрестинах та весіллях [5]. Саме сім'я Барановських є яскравим прикладом українських музикантів, які перебрали єврейські традиції в музичному виконанні. Вони грають цю музику як абсолютно природну для них. Відновлені з їх ініціативи мотиви сьогодні набувають нового звучання, адже поєднують єврейські, українські, румунські традиції. Серед музичних інструментів, які використовуються і під час обрядів, як і під час концертів: труба, тромбон, бас-труба, баян, акордеон, барабан [2, с. 138]. У 2022 році особливості виконання клезмерської музики Подільського району Одеської області було занесено до Національного переліку нематеріальної культурної спадщини України. Веселі мотиви, які самі музиканти ще досить часто називають «фрейликами» звучать не лише в Кодимі, Шершенцях чи на Одещині, а й за кордоном. В 2004 році гурт взяв участь у Міжнародному фольклорному фестивалі, що проходив у Молдові, а у 2005 році виступив у Віденській опері. З 2009 року клезмерські фестивалі проходять й у Львові, куди неодноразово на виступи був запрошений сімейний оркестр. Не менш значним є гурт клезмерів у селі Загнітків. Його особливістю є те, що він дитячий, й має символічну назву – «Витоки». Він також був заснований на початку XXI ст. та має у своєму складі хлопчиків третього-четвертого класу, що грають клезмерську музику. Керівниками цього ансамблю є подружжя Світлани та Сергія Олійників, які також з дитинства зберігають традиції, передані їм від своїх батьків та прагнуть їх зберегти, адже вважають що умови сучасності сприяють зникненню клезмерської музики. Ще одним гуртом, який показує збереженість взаємовпливів традицій є «Бетута» в с. Шершенці. На його прикладі можемо простежити вплив одночасно трьох національностей на формування одного ансамблю – української, молдавської та

єврейської. Сьогодні «Бетута» виховує і юних клезмерів, дитячий окрестр налічує 10 осіб [5]. Обмін між згаданими ансамблями сприяє розвитку більшому культурному обміну та створенню нових мотивів пісень.

Сьогодні, незважаючи на зменшення єврейської спільноти на території України, групи мешканців Подільського району Одеської області, об'єднаних в оркестри «Консонанс ретро», «Бетута» та ансамбль «Витоки» продовжують грати певним чином модернізовану, але з елементами традиціоналізму єврейську музику, яку успадкували від своїх предків та передають наступному поколінню. Саме тому традиційні єврейські музичні мотиви не викреслені із сучасного контексту, а навпаки ідеально вписані в музичну культуру сьогодення. Їх музика продовжує супроводжувати вже не лише весілля, а й інші обрядові свята. Життя не вічне, й ще однією традицією клезмерської культури є участь у поховальних обрядах, як елемент вшанування пам'яті померлих. Через процеси глобалізації ця музика може зникнути, адже чисельність єврейських громад з кожним роком скорочується, війна не додає оптимізму в цьому сенсі. Сільські колективи також перебувають перед загрозою зникнення, адже молодь мігрує до міст, що загрожує втраті культурних традицій. Лише популяризація, державна та громадська підтримка унікального культурного явища – клезмерської музики допоможуть в її збереженні.

Список джерел та літератури

1. Бакуліна Н., Риндюк Н., Уманська А. Сторінки єврейського мистецтва України. *Навчальний посібник для учнів ліцеїв*. Київ : Дух і літера, 2018. 256 с.

2. Лузан О.В., Самолюк В.М. Баян в сучасних клезмерських колективах: український контекст. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Мистецтвознавство*. 2018. № 2. С. 134-139.

3. Мартинюк М. Національні особливості традиційної музики клезмерів. *Українське мистецтвознавство: матеріали, дослідження, рецензії: Збірник наукових праць. ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України*. Київ, 2009. Вип. 9. С. 135-139.

4. Ривкіна Г. Наукова спадщина Мойсея Береговського у фондах НБУВ: дослідження і збереження єврейського музичного фольклору. *Бібліотека. Наука. Комунікація. Від управління ресурсами – до управління знаннями: матеріали Міжнар. наук. конф. НБУВ*. Київ, 2021. С. 761-764.

5. Ukrinform. Музика, що звучить на Одещині та у Віденській опері. Укрінформ.

URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/3912721-muzika-so-zvucit-na-odesini-ta-u-videnskij-operi.html> (дата звернення: 04.11.2024).

ІСТОРИЧНИЙ ШЛЯХ РЕГУЛЮВАННЯ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА ЄС

*Погуляєв Олександр,
кандидат історичних наук
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця*

Анотація. Після ліквідації радянської планової економіки для України критично важливо було обрати нову ефективну модель господарювання. Відмінний приклад для наслідування знаходився поблизу, ним став агропромисловий комплекс Європейського Союзу.

Ключові слова: ЄС, Угода про асоціацію, агропромисловий комплекс, міжнародні відносини, «транспортний безвіз».

В перші роки незалежності Україна здобула можливість власними силами розвивати агропромисловий комплекс (далі – АПК). Біловезька угода й Алма-Атинська декларація 1991 р. стали першими кроками для розриву з радянським минулим.

Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами 1994 р. (далі – Угода про партнерство), яка набула чинності 1998 р. Статті №52 та №60 ознаменувала співпрацю в економіці, сільському господарстві та агропромисловому секторі [11].

В умовах глибокої політичної кризи в Україні державні субсидії в сфері АПК не спостерігалися. Це призвело до агроінфляції. Протягом двадцяти років в Україні ціни на сільськогосподарську продукцію зросли у більш ніж 20 разів, у той час як в країнах ЄС на третину [5, с. 28].

Помаранчева революція дала поштовхи в агропромисловому комплексі у взаємовідносинах між Україною та ЄС. В лютому 2005 р. Кабінет Міністрів України схвалив План дій «Україна-ЄС». Вісім пунктів статті №8 регламентують підвищення безпеки продуктів харчування для споживачів, проведення реформ та модернізації санітарної і фітосанітарної сфери [6].

16 червня 2009 р. Ради з питань співробітництва Україна-ЄС погодила Порядок денний асоціації (далі – ПДА). Угода ставила за мету підвищення співробітництва між сторонами з питань наукових досліджень та використання біотехнологій, вивчення досвіду ЄС щодо переходу до забезпечення прямої підтримки виробникам сільськогосподарської продукції [7]. Як результат експорт української аграрної продукції зріс з 1,1% до 26,1% [1, с. 48].

Угода про партнерство і співробітництво втратила чинність в 2017 р. На заміну їй прийшла Угода про асоціацію між Україною та ЄС 2014 р. (далі –

Угода про асоціацію). Розділ 5-й передбачає економічне співробітництво. Стаття №404 українсько-європейського договору гарантує поширення передових інновацій, проведення наукових досліджень в сільськогосподарській сфері. Вимагався від України контроль над якістю продукції відповідно до стандартів ЄС [9].

Договір про Поглиблену і всеохоплюючу зону вільної торгівлі між Україною та ЄС (далі – договір ЗВТ) набув чинності у 2016 р. Завдання передбачені договором ЗВТ втілюватимуться поступово протягом 10 років.

ЄС скасував мита на імпорт 83,4% українських сільськогосподарських товарів. Такий жест був тимчасовим і тривав до набрання сили договору ЗВТ 1 січня 2016 р. З 1 січня 2018 р. до 31 грудня 2020 р. додаткові преференції мали пшениця, ячмінь, кукурудза [3]. 2017 р. Україна стала світовим лідером у виробництві соняшникової олії, а її експорт зріс на 27%. Реалізація кукурудзи зросла на 34,6%, а врожайність збільшилася вдвічі – до 66 ц/га [1, с. 49].

Після набуття чинності Угоди про асоціацію 2017 р., основними імпортерами української сільськогосподарської продукції все ж залишалися країни Азії та Африки, такі як Китай, Індія, Туреччина, Єгипет. Проте впродовж 2021–2022 рр. були підписані «Декларації про підтримку європейської перспективи» з Литвою, Польщею, Латвією, Естонією, Словаччиною, Хорватією, Словенією, Болгарією [4]. Хоча деталі цих угод залишаються невідомі.

Постала проблема імплементації вимог «Європейського зеленого курсу» (далі – ЄЗК) 2020 р. Екологічні завдання ЄЗК передбачають, що до 2030 р. Україна разом з країнами ЄС повинна знизити використання пестицидів та добрив на 25%. А також обмежити імпорт сільськогосподарської продукції з країн, в яких стандарти охорони довкілля не відповідають європейським.

Також акцент робиться на розумному веденні сільського господарства куди залучаються українські ІТ-компанії з метою розроблення і надання відповідних ІТ-платформ фермерським господарствам ЄС [2].

«Угода про вантажні перевезення автомобільним транспортом» підписана 29 червня 2022 р. покликана лібералізувати вантажне транспортування. Ця домовленість забезпечує підтримку експорту зернових в умовах відсутності альтернативних шляхів та морської блокади [10]. Вдалося збільшити постачання сільгосппродукції до ЄС на 40% у 2022 році порівняно з 2021 роком, а імпорт товарів з ЄС зріс на 11% у 2022 році та на 25% у 2023 році.

Нормативно-правові гарантії відносин між Україною та ЄС залишаються недостатніми. Блокада польськими протестувальниками пунктів пропуску завдала збитків українській економіці на понад 100 мільйонів євро та порушує умови договору про лібералізацію вантажних перевезень [8].

Отже, протягом десятиліть активних відносин між Україною та ЄС була сформована юридична основа для якісного регулювання АПК. Повномасштабна війна та спротив європейських фермерів не можуть завадити позитивним напрацюванням. Останнім кроком для подальшої інтеграції в європейське господарство стане виконання кандидатських вимог Єврокомісії 2022 року.

Список джерел та літератури

1. Босак А., Мустафаєва Л. Поточний стан та перспективи розвитку АПК України: пошук нових ринків збуту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Вип. 24. Ч. 1. С. 48–54

2. Босак, А. О. Поточний стан та перспективи розвитку АПК України: пошук нових ринків збуту. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Ужгород : Гельветика, 2019. Вип. 24, Ч. 1. С. 48-54.

3. Європейський Зелений Курс. Дата оновлення: 15.04.2021. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/galuzeve-spivrobitnictvo/klimat-yevropejska-zelena-ugoda> (дата звернення: 18.03.2024)

4. Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/posolstvo/torgovelno-ekonomichne-spivrobitnictvo-ukrayina-yes/zona-vilnoyi-torgivli-mizh-ukrayinoyu-ta-yes> (дата звернення: 18.03.2024)

5. Країни ЄС, які у 2021 році підписали Декларації про європейську перспективу України. Дата оновлення: 29.12.2021. URL: <https://web.archive.org/web/20220812143234/https://eu-ua.kmu.gov.ua/node/4377> (дата звернення: 18.03.2024)

6. Мудрак Р. П., Лагодієнко В. В. Агроінфляція та індекс споживчих цін на продовольчі товари: порівняльний аналіз «Україна – ЄС». *Економіка України*. 2018. № 1. С. 28-39.

7. План дій «Україна – Європейський Союз» від 12.02.2005 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_693 (дата звернення: 18.03.2024)

8. Порядок денний асоціації Україна – ЄС для підготовки та сприяння імплементації Угоди про асоціацію від 20.11.2009 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_990 (дата звернення: 18.03.2024)

9. Угода між Україною та Європейським Союзом про вантажні перевезення автомобільним транспортом від 16.09.2022 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-22#Text (дата звернення: 18.03.2024)

10. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 16.09.2014 р. Дата оновлення: 30.11.2023. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text (дата звернення: 18.03.2024)

11. Угода про лібералізацію вантажних перевезень між Україною та ЄС. Дата оновлення: 19.12.2023. URL: <https://mtu.gov.ua/news/35049.html> (дата звернення: 18.03.2024)

12. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами-членами від 14.06.1994 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/998_012#Text (дата звернення: 18.03.2024)

«УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ» ПІД ЧАС ОРГАНІЗАЦІЇ ВСЕПРАВОСЛАВНОГО СОБОРУ 2016 РОКУ

*Пахіль Віталій,
аспірант кафедри історії та етнології України
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Візер Світлана
м. Київ*

Анотація. У науковій розвідці розглядається процес зближення Вселенської патріархії та РПЦ під час підготовки до Всеправославного собору 2016 р. Аналізується його вплив на проблему конституювання православної церкви в Україні.

Ключові слова: українське православ'я, автокефалія, помісна автокефальна православна церква, Всеправославний собор, Вселенський патріарх, Варфоломій I.

Після Помаранчевої революції 2004 р. нова українська влада взяла курс на конституювання помісної автокефальної церкви в Україні. У відповідь на формальний запит до Константинополя навесні 2006 р. Фанар повідомив, що патріарх і патріархія розглядають українську церковну територію в статусі 1686 р. Згодом була узгоджена певна підкріплена канонічно стартова позиція, довкола якої мала викристалізуватися українська православна автокефалія, а сторони розпочали роботу у власних зонах відповідальності. Ще до урочистостей з приводу відзначення 1020-річчя хрещення Русі у 2008 р. між президентом України та Вселенським патріархом відбулося декілька зустрічей. Після тривалих переконань Варфоломій прийняв запрошення відвідати Україну під час святкувань. На думку В. Ющенко, візит патріарха мав формально засвідчити сприйняття Фанаром України як своєї канонічної території [2].

У перший день урочистостей, 26 липня 2008 р., президент попросив Вселенського патріарха благословити «мрію» про єдину помісну церкву, а Варфоломій закликав українське православ'я до єднання, додаючи, що «це переважає будь-які політичні чи церковні цілі» [9]. Однак під час святкувань до Києва прибув очільник РПЦ Алексій II і вже наступного дня патріархи відслужили спільну літургію та провели зустріч у Києво-Печерській лаврі. Надвечір сторони оголосили про намір укріплювати взаємовідносини між двома церквами та вирішувати всі суперечки шляхом діалогу [1]. Пізніше офіційний інтернет-ресурс РПЦ повідомив, що літургія «явила світу єдність Православ'я та його канонічну цілісність» [5].

До цього часу обидві церкви переживали наслідки останньої схизми, проте ризик втрати України для Москви був вагомим чинником, щоб перегорнути сторінку з нещодавньою ворожнечею. Вона усвідомлювала важливість Всеpravославного собору як для Вселенської патріархії, так і для патріарха особисто, тож сторонами було погоджено певний компроміс: Фанар припиняє діяльність щодо української автокефалії, а Москва повертається до церковного спілкування, в межах якого підтримує ініціативу Константинополя щодо скликання собору [2].

У жовтні 2008 р. Московський патріарх Алексій II відвідав Всеpravославну нараду на Фанарі, де серед іншого звучали слова про діалог та колегіальність, братерське спілкування задля збереження єдності церкви та запобігання розділенню. У травні 2009 р. були анонсовані чергова Всеpravославна нарада із підготовки до собору, а також засідання міжpravославної підготовчої комісії, які не проводились із 1986 та 1999 рр. відповідно [3]. В липні новий Московський патріарх Кирил на кілька днів прибув до Стамбула, а в травні 2010 р. – Росію відвідав Варфоломій. Під час цього десятиденного візиту він оголосив про прискорення процесу скликання Всеpravославного собору, назвавши його проведення найголовнішим завданням для pravославного світу. Патріарх зазначив, що особисто сприяв активізації підготовки цієї події від моменту своєї інтронізації. За його очікуваннями остаточний розгляд тем мав завершитись до початку 2011 р., що відкривало шлях до якнайшвидшого проведення собору [4].

Проте в процесі підготовки почали виникати затримки, здебільшого через вимоги інших церков, які були пов'язані як із необхідністю правок деяких прийнятих кілька десятиліть тому документів, так і з суто організаційними питаннями. Навіть після затвердження у 2014 р. часу проведення собору так і не були узгоджені принципові не лише для найвпливовіших церков теми автокефалії та способу її проголошення, а також диптиху. Вони

обговорювалися до останньої передсоборної зустрічі на початку 2016 р. і були відкладені на майбутнє [6].

Вже перед самим початком собору від участі в ньому під різними приводами відмовились Антіохійська, Болгарська та Грузинська церкви, які перебували в орбіті впливу Московського патріархату. На межі відмови була Сербська церква. Сама ж РПЦ оголосила про своє небажання брати у ньому участь за кілька днів до запланованого початку.

Під час підготовки Москва постійно чинила тиск на Константинополь із приводу України. Коли стало остаточно зрозуміло, що завдяки її старанням на Всеправославному соборі не вдасться зібрати усю повноту православ'я, Фанар розблокував свою активність щодо української церкви. Так уже під час самого собору Варфоломій зачитав його учасникам звернення Верховної Ради України від 16 червня 2016 р. [8] щодо необхідності визнання нечинним акту 1686 р., завдяки якому Київську митрополію було виведено з-під юрисдикції Константинополя, а також надання православної церкви в Україні автокефалії [7].

Таким чином, можна стверджувати, що саме із подій у Києві розпочалася нормалізація відносин між двома найвпливовішими патріархіями. Задля проведення історичного для православного світу та надважливого як для Вселенського патріархату, так і особисто для патріарха заходу, враховуючи зацікавленість Москви у неутручанні Фанару у ситуацію в Україні, Константинополь пішов на поступки, зафіксувавши статус-кво, який існував в українському православ'ї до 2008 р. Разом з тим, після відмови РПЦ від участі у Всеправославному соборі, Вселенський патріархат поновив роботу щодо вирішення «українського питання».

Список джерел та літератури

1. Варфоломей I и Алексий II пришли к диалогу в Лавре. *korrespondent.net*. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/events/535769-varfolomej-i-i-aleksij-ii-prishli-k-dialogu-v-lavre> (дата звернення: 12.11.2024).
2. Віктор Ющенко: надання томосу – це «хімічно чиста» поразка Путіна. *hromadske.ua*. URL: <https://hromadske.ua/posts/viktor-yushenko-nadannya-tomosu-ce-himichno-chista-porazka-putina> (дата звернення: 12.11.2024).
3. Возобновляется практика Всеправославных совещаний по подготовке к Вселенскому собору. *Православие.ru*. URL: <http://pravoslavie.ru/30555.html> (дата звернення: 12.11.2024).
4. Главы Русской и Константинопольской Церквей обсудили подготовку к созыву Всеправославного собора. *NEWSru.com*. URL: <https://www.newsru.com/religy/31may2010/allortho.html> (дата звернення: 12.11.2024).

5. Журнали заседания священного синода русской православной церкви от 6 октября 2008 года. *Патриархия*. URL: <http://www.patriarchia.ru/db/text/470180.html> (дата звернення: 12.11.2024).

6. На шляху до Всеpravославного собору. *Київське православ'я / Міжнародний науковий проект «Православного Духовного Центру апостола Івана Богослова»*. URL: <http://kyiv-pravosl.info/2016/06/18/na-shlyahu-do-vsepravoslavnoho-soboru> (дата звернення: 12.11.2024).

7. Про Звернення Верховної Ради України до Його Всесвятості Варфоломія, Архієпископа Константинополя і Нового Риму. *Офіційний вебпортал парламенту України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1422-19#Text> (дата звернення: 12.11.2024).

8. «Росія хотіла, щоб Україну визнали канонічною територією Московського патріархату. Константинополь на це не пішов» – Богослов-історик Антуан Аржаковський – про підсумки всеpravославного собору. *Релігійно-інформаційна служба України*. URL: https://risu.ua/rosiya-hotila-shchob-ukrajinu-viznali-kanonichnoyu-teritoriyeyu-moskovskogo-patriarhatu-konstantinopol-na-ce-ne-pishov_n80257 (дата звернення: 12.11.2024).

9. Ющенко попросил Варфоломея I благословить создание единой украинской православной церкви. *korrespondent.net*. URL: <https://korrespondent.net/ukraine/politics/534617-yushchenko-poprosil-varfolomeya-i-blagoslovit-sozdanie-edinoj-ukrainskoj-pravoslavnoj-cerkvi> (дата звернення: 12.11.2024).

ТВОРЧИСТЬ І ВОЛОНТЕРСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ НАРОДНОЇ АРТИСТКИ УКРАЇНИ АДИ РОГОВЦЕВОЇ У РОКИ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014-2024 РР.)

*Коляда Ігор,
доктор історичних наук, професор,
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Тітов Юрій,
здобувач вищої освіти I курсу магістратури
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
м. Київ*

Анотація. У науковій студії розглянуто патріотично-волонтерську діяльність народної артистки України Ади Роговцевої, висвітлено активну участь мисткині у волонтерських проєктах, участь у культурних ініціативах на

підтримку українських військових у зоні воєнних дій періоду АТО-ООС (2014-2024 рр.).

Ключові слова: Ада Роговцева, АТО-ООС, російсько-українська війна (2014-2022 рр.) волонтерська діяльність, культурні ініціативи на підтримку українських військових, благодійний проєкт «Щирі. Спадщина».

Після анексії Криму у 2014 році та початку війни на Сході України, Ада Роговцева, народна артистка України, зайняла рішучу патріотичну позицію і публічно назвала Росію державою-агресором. Її підтримка української армії стала важливим символом національної єдності та опору. Вона не лише словом, а й ділом допомагала захисникам своєї країни. А. Роговцева активно виступала перед українськими воїнами з концертами, організовувала благодійні заходи для збору коштів на потреби фронту, зокрема для військових шпиталів. Її ініціативи дозволили зібрати 52 тисячі гривень на лікування поранених, за що у 2015 році російська влада порушила проти неї кримінальну справу. У результаті Ада Роговцева була оголошена персоною нон грата в Росії, але це лише зміцнило її громадянську позицію та рішучість усі свої сили докладати для продовження боротьби за свободу і незалежність України [1].

З початком російсько-української війни, з 2014 року, народна артистка України Ада Роговцева стала постійною учасницею культурних ініціатив на підтримку українських військових. Ада Миколаївна регулярно їздила на передову, щоб підняти бойовий дух бійців своїми творчими виступами. Однією з ключових документальних стрічок, яка розповідає про виступи українських артистів у період з 2014 по 2019 роки, є фільм «Вітер зі Сходу». Фільм розповідає, як діячі українського театру і кіно, попри небезпеку, вирушали на фронт, щоб підтримати українських захисників. Глядачами таких вистав ставали не лише військові, що приходили просто з боїв, але й місцеві жителі, які опинилися на лінії фронту або були змушені залишити свої домівки через російську окупацію. Режисером фільму стала Катерина Степанкова, донька А. Роговцевої, а монтажем займався Євген Тітаренко, ветеран і доброволець-госпіталь'єр, який не лише рятував поранених, але й фільмував події війни. Фільм став унікальним свідченням того, як самовіддано діячі культури і мистецтва підтримували бойовий дух українців в один із найскладніших періодів його новітньої історії [2].

Волонтерська діяльність А. Роговцевої не обмежувалася лише підтримкою військових. У 2016 році мисткиня взяла участь у благодійному проєкті «Щирі. Спадщина», присвяченому українському народному костюму. Усі виручені кошти від продажу календаря, в якому актриса з'явилася в традиційному вбранні, були спрямовані на підтримку музеїв, які постраждали від війни. Серед

них: Музей народної творчості Михайла Струтинського та Новоайдарський краєзнавчий музей [1].

Акторка проявила активну громадянську позицію також під час ув'язнення українського режисера Олега Сенцова. Вона записала відеозвернення, закликаючи міжнародну спільноту та кожного небайдужого докласти зусиль для його звільнення. Її голос став потужним символом підтримки багатьох українських політ'язнів, що страждали в російських тюрмах [1].

Ада Роговцева також активно підтримує благодійні ініціативи, зокрема фонд своєї доньки «Дрібне сузір'ячко». Цей фонд був заснований ще з перших днів війни і займався адресною допомогою як киянам, так і українським військовим на передовій. Окрім цього, Ада Миколаївна створила власний благодійний фонд під назвою «АРТ-А», основна мета якого – фінансова підтримка українських діячів культури, щоб вони могли продовжувати творити та через свої книжки, вистави та фільми залучати ще більше міжнародних партнерів до підтримки Збройних Сил України [3].

І в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну у 2022 році, не дивлячись на свій поважний вік, народна артистка України, національна легенда Ада Миколаївна Роговцева продовжила рішуче виступати на захист своєї країни. Після звірств, вчинених російськими військовими в Київській області, зокрема в Бучі та інших містах (лютий-березень, 2022 року), знана і улюблена мільйонами українців мисткиня висловила обурення, заявивши, що українці ніколи не пробачать цих злочинів. Її слова прозвучали як вияв глибокого народного болю та гніву, оскільки російська армія залишала за собою лише смерть і розруху.

Список джерел та літератури

1. Ада Роговцева. URL: <https://znaki.fm/uk/persons/ada-rogovceva/>
2. Роговцева Ада Миколаївна. URL: https://lb.ua/file/person/3258_rogovtseva_ada_mikolaivna.html
3. «Я своя. Я українська»: добірка фільмів, серіалів та вистав за участю Ади Роговцевої. URL: <https://suspilne.media/culture/527247-a-svoa-a-ukrainska-dobirka-filmiv-serialiv-ta-vistav-za-ucastu-adi-rogovcevoi/>

РОЗВИТОК УКРАЇНСЬКО-АВСТРІЙСЬКИХ ДИПЛОМАТИЧНИХ ВІДНОСИН ЗА РОКИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ УКРАЇНИ

*Романюк Іван,
доктор історичних наук, професор
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця*

Анотація. У статті зроблено спробу проаналізувати українсько-австрійські дипломатичні відносини за роки нашої незалежності. Розкрито як позитивні моменти наших двосторонніх політичних ініціатив, так і стримуючі фактори українсько-австрійського діалогу. Особливу увагу приділено перспективам українсько-австрійської співпраці в майбутньому.

Ключові слова: дипломатія, Україна, Австрія, відносини, незалежність, інтеграція, Європа, союз.

Україну та Австрійську республіку поєднує історична близькість, хоч ці дві держави й не мають спільних кордонів. Протягом століть Україна й Австрія підтримували тісні міжнародні взаємовідносини, особливості та розвиток яких становлять значний науковий інтерес. Після проголошення Україною незалежності ці відносини змінили свій вектор та інтенсивно розвиваються, не дивлячись на деякі стримуючі фактори, як наприклад, російська агресія спрямована проти нашої держави.

Важливим є і дослідження українсько-австрійських відносин в умовах інтеграції України до Європейського Союзу та врахування історичного досвіду Австрії у цьому процесі.

Зазначимо, що на даному етапі розвитку суспільства серед дослідників існують різні погляди щодо визнання Австрією України як незалежної держави.

Австрія стала єдиною державою, яка формально на дипломатичному рівні не здійснила визнання України як окремої держави, оскільки вважала, що факт членства України в ООН та ряді інших міжнародних організацій свідчить саме по собі існування України як суб'єкта міжнародної політики. Це фактично визнання країни де-факто. 26 вересня 1991 року Австрійська Республіка підписала спільне Комюніке, встановлюючи з Україною прямі консульські відносини [3].

Хоча на той момент Австрія ще не визнала Україну незалежною державою, проте вказаний акт дозволив 1 грудня 1991 року відкрити у Києві консульство Австрії. Після підписання Протоколу між Україною та Австрійською республікою 24 січня 1992 року було встановлено дипломатичні відносини [1, с. 52].

Процес формування та розвитку міжнародних відносин між нашими двома країнами можна поділити на кілька етапів, а саме: 1991-1995 роки – період встановлення дипломатичних відносин між Україною та Австрією, підписання перших двосторонніх угод. 1995-2014 роки – етап пов'язаний із вступом Австрії у 1995 році до Європейського Союзу, зміною у цьому контексті характеру відносин з Україною. З 2014 року почався новий етап, після підписання Угоди про асоціацію України з ЄС, який триває донині [2, с. 270].

Так, на першому етапі українсько-австрійських відносин розпочалося формування законодавчої бази для врегулювання двосторонніх відносин. Це є важливою передумовою успішного співробітництва в усіх сферах.

З огляду на вищезазначене, українсько-австрійські відносини розвивалися нерівномірно, що було обумовлено як об'єктивними, так і суб'єктивними чинниками. Протягом 1991-1999 років між нашими країнами було підписано 26 двосторонніх угод [1, с. 52].

У січні 2002 р. Україна та Австрія відзначили десять років з дня встановлення дипломатичних відносин.

У липні 2005 р. до Відня з офіційним візитом прибув Президент України Віктор Ющенко. Але, потенціал набуття Україною під впливом Помаранчевої революції кращого європейського іміджу так і не був повною мірою реалізований [2, с. 273].

Стримуючими факторами у розвитку відносин між Україною та Австрією стала російська агресія спрямована проти України, спочатку «гібридна війна» – анексія Криму, військові дії на Донбасі, а з 24 лютого 2022 р. – повномасштабне вторгнення.

Після початку повномасштабної війни Австрія, як і інші країни Європейського Союзу, запровадили спрощені умови оформлення захисту для українців, Міністерство закордонних справ виділяє значні кошти на гуманітарну допомогу для кампанії екстренної допомоги «Сусіди в біді». Також Австрія, попри нейтральний військовий статус, ухвалила рішення про надання допомоги для захисту від російських агресорів (паливо, шоломи, тощо).

Слід нагадати й про значення української діаспори (налічує понад 12 тисяч українців) у процесі формування позитивного іміджу України у Австрії.

Австрія входить до п'ятірки найбільших іноземних інвесторів України та має давні традиції діяльності тут, у першу чергу в банківській і фінансовій сферах [4, с. 49].

Співпраця між Україною та Австрійською республікою простежується не лише в рамках взаємодії на двосторонньому рівні та в контексті євроінтеграційних процесів. Важливими також є зв'язки між обома державами у

процесі роботи міжнародних організацій. Зокрема, найбільш помітною є співпраця між Україною та Австрійською Республікою в ООН, ОБСЄ, ЦЕІ.

Україна та Австрія продовжують дипломатичні відносини та співпрацю на сучасному етапі розвитку суспільства, що засвідчував візит у квітні 2022 р. Карла Нехаммера – федерального канцлера Австрії в Україну, де він провів у Києві переговори із президентом В. Зеленським, засудивши російську агресію і пообіцявши політичну й гуманітарну підтримку.

Отже, є об'єктивні передумови на продовження відносин співпраці України та Австрії у найближчій перспективі у повоєнний період, у тих напрямках, у яких вони розвиваються й зараз. Особливо у допомозі розбудови знищеної росіянами інфраструктури України, розширення торгівельно-економічних зв'язків, а в майбутньому як відносини між повноправними членами Європейського Союзу.

Список джерел та літератури

1. Папенко Н., Лихачова О. Австрійсько-українські відносини: історичний вимір. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. №5(118) С.51-55.

2. Сафар'янс Є. Україна та Австрійська Республіка: співробітництво в європейському інтеграційному процесі. *Український історичний збірник*. 2015. №18. С. 267-276.

3. Спільне Комюніке про встановлення консульських відносин між Україною та Австрійською Республікою URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/040-009#Text>

4. Ціватий В., Сочка Я. Дипломатична служба Австрійської Республіки: історичний та інституційний розвиток. *Зовнішні справи: Суспільно-політичний журнал*. 2013. № 9. С. 46-49.

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ОСВІТНЬОЇ СФЕРИ УКРАЇНИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ (2014-2024 РР.)

*Двірна Катерина,
кандидат історичних наук, доцент
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ*

Анотація. У статті розкриваються основні напрямки нормативно-правового регулювання освітньої сфери України відповідно до воєнного часу. Акцентується увага на значимості удосконалення освітнього законодавства

щодо державних гарантій здобуття освіти різними категоріями населення України, покращення якості навчання, результативності освітнього процесу, а також утвердження морально-патріотичного виховання та національної свідомості українців.

Ключові слова: освіта, російсько-українська війна, нормативно-правове регулювання, політика, Україна, держава, законодавство, освітній процес, мова, українська ідентичність.

Збройна агресія держави-окупанта проти нашої держави, демографічна криза, необхідність захисту території та суверенітету України потребують вчасного на них реагування та успішного вирішення. Серед найважливіших проблем сьогодення є також державне регулювання питань української освіти в умовах війни та воєнного стану, забезпечення функціонування закладів освіти та ефективності навчального процесу. Починаючи з 2014 року, з анексії Криму та подій на Сході України, нормативно-правове регулювання освітньої галузі зазнало суттєвих змін, залишаючись складовою цілісної державної політики на шляху подолання зовнішньої агресії. Воно включає ряд важливих заходів та стратегій, спрямованих на забезпечення якісної та доступної освіти для всіх громадян України, не порушуючи їх конституційні права. Уряд та парламент України вели активну діяльність щодо нормативно-правового регулювання освітніх відносин у напрямі оптимізації, коригуючи освітнє законодавство відповідно до воєнного часу, а особливо в період запровадження воєнного стану.

Основні зміни в нормативно-правовому регулюванні освіти в Україні у період сучасної війни містить Закон України «Про освіту», що є важливим кроком у реформуванні освітньої системи України відповідно до європейських стандартів та принципів. Він має найбільшу кількість правок і є прямим свідченням значущості освітнянської сфери для нашої держави [15]. Для прикладу, щодо питання утвердження української національної ідентичності він містить 18 правок до 2022 року та 15 правок після дати повномасштабного вторгнення (7 правок 2022 року, 6 правок 2023 року та 2 правки 2024 року).

Протягом 2015-2022 рр. була прийнята ціла низка законів, які направлені на захист тих, хто боронить українські землі від ворога та членів їх сімей. Так, у 2015 році прийняті зміни до українського законодавства з метою посилення державних гарантій здобуття освіти учасниками бойових дій, які захищали суверенітет і цілісність України та брали безпосередню участь в антитерористичній операції, а також дітям, один із батьків яких загинув, та дітям, які зареєстровані як внутрішньо-переміщені особи, для здобуття професійно-технічної та вищої освіти [6]. Протягом 2016 та 2017 рр. прийняті закони України, які гарантували право на здобуття освіти особам, які

проживали на території проведення антитерористичної операції [9], а також забезпечували «посилення соціального захисту особам, які проживають на тимчасово окупованих територіях та у населених пунктах по лінії зіткнення» [10]. З 5 квітня 2017 року вступив у дію Закон України «Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів» [14]. Він визначав порядок надання додаткових можливостей для забезпечення якості освіти, а також гарантував пільгові умови при вступі до вищих навчальних закладів. Особливе значення для цієї категорії українців має також Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та їхніх дітей для здобуття професійно-технічної та вищої освіти» від 27 лютого 2018 року №2300-VIII [7].

Значна увага приділялась у цей період юридичному статусу закладів вищої освіти, що залишили тимчасово окуповані території [8]. Окремі умови та окремий статус було надано також українським закладам вищої освіти, що перебували на підконтрольній Україні території Донецької та Луганської областей у 2017 році [19]. У період пандемії COVID-19 прийнято важливий документ, яким внесено певні зміни до «Закону про вищу освіту» щодо особливостей вступу до закладів вищої освіти осіб з тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Донецької та Луганської областей [11].

Нині Закон України «Про вищу освіту» визначає правові, організаційні та фінансові основи функціонування та розвитку вищої освіти в Україні. Це важливий документ суттєво впливає на реформування системи вищої освіти в нашій державі та наближає її до європейських стандартів. Він забезпечує доступ до освіти всіх громадян України, незалежно від їхнього місця проживання [4]. Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який прийнятий у червні 2023 року, забезпечує гарантії доступу до освіти для внутрішньо переміщених осіб (ВПО), включаючи дітей, які були змушені переселитися через військові дії. Він передбачає різні форми допомоги для ВПО, включаючи їх вступ у місцеві освітні заклади та забезпечення матеріальної підтримки [13].

Протягом російсько-української війни *освітній процес в цілому та програми навчання в Україні* пройшли значні зміни, які відбилися на рівні освітніх стандартів, змісту та методів навчання. Міністерство освіти та науки України у 2020 році розробило Стратегію розвитку вищої школи в Україні на 2021-2031 рр., завдяки якій реалізуються та вдосконалюються освітні програми, стимулюється впровадження інноваційних підходів з покращення якості навчання та підвищення його результативності [19].

Міністерство освіти та науки України в умовах війни запропонувало чотири форми освітнього процесу, в основу якого покладено чотири місця перебування його учасників, а саме: учні, які знаходяться далеко від зони бойових дій; учні, які являються внутрішньо переміщеними особами; учні, які безпосередньо знаходяться на окупованих територіях або зоні бойових дій, а також учні, що виїхали за межі України та навчаються в інших країнах світу [18]. Особливу увагу було приділено підготовці фахівців у галузі кібербезпеки, військової та гуманітарної сфер. Запроваджено інклюзивну освіту для дітей з особливими освітніми потребами, а також для дітей, які стали переселенцями через військові дії [3]. Домінантною формою навчання обрано дистанційне навчання – форму комунікації, яка дозволила забезпечити безперервний освітній процес як у школах, так і вищих навчальних закладах [2]. На це вплинули реальні події в державі. Так, внаслідок військової агресії Росії проти України станом на січень 2023 року було пошкоджено 1259 шкіл, що становить 11% від загальної кількості шкіл у країні. 223 школи були повністю зруйновані. Половина зруйнованих і пошкоджених шкіл розташовані у Донецькій, Харківській та Луганській областях. За кордоном перебувала значна кількість як учителів, так і учнів, особливо зі східних та південних областей, які мали продовжувати навчання в українській школі [1].

Протягом 2023-2024рр. відбулися зміни в нормативно-правовому регулюванні функціонування державної мови в українській освітній сфері. У грудні 2023 року ухвалено Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах» [5]. Цим законом надано гарантоване право на використання мови відповідної національної меншини в освітньому процесі поряд з державною мовою, однак встановлено обов'язкове вивчення державною мовою предметів, які пов'язані з вивченням української мови, літератури, історії та захисту України.

Антиконституційним у свій час був Закон України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 р. № 5029-VI за президентства В. Януковича, за яким здобуття освіти уможливлювалося як державною мовою, так і мовами регіональними та мовами національних меншин. Він забезпечував в перспективі надання російській мові статус другої державної мови в Україні. 23 лютого 2014 р. Верховна Рада України скасувала Закон України «Про засади державної мовної політики», який був «визнаний таким, що втратив чинність» [20, с. 92]. Наступні роки стали роками утвердження української мови як державної, а водночас мовної безпеки країни, антиросійського впливу на українство, боротьби проти русифікації. За результатами річного звіту про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української

мови як державної» у 2023 році констатуємо наступне: у 2022 році у порівнянні з попереднім кількість учнів, що вивчали російську мову в загальноосвітніх закладах, зменшилася у більше, ніж у 100 разів: з 454,8 тис. у вересні 2021 року до близько 4 тисяч осіб станом на 1 вересня 2022 року. У 2023/2024 році кількість школярів, що вивчають російську мову як окремий предмет, скоротилася ще в 5 разів – до 768 [17, с. 153].

Важливе значення для освітньої сфери має Закон України «Про основні засади державної політики у сфері утвердження української національної та громадянської ідентичності», відповідно до якого Постановою Кабінету Міністрів України від 15 грудня 2023 року схвалено Стратегію утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації впродовж 2023-2025 рр., яку розроблено відповідно до нормативно-правових актів сучасної України [16]. Щодо визначеної стратегії, то в освітній сфері має домінувати популяризація історії України та боротьба українського народу за незалежність, вивчення життя та діяльності видатних особистостей українського державотворення, збереження історичної пам'яті про ветеранів війни, які стали на захист нашої держави та віддали своє життя за вільну Україну.

У період російсько-української війни постали нові проблеми, що потребували активної нормативно-правової діяльності, внесення змін та доповнень до чинного законодавства відповідно до умов воєнного часу. Протягом 2014-2022 років була прийнята значна кількість законів, постанов, розпоряджень, які лікували «ранену освіту», забезпечуючи доступність до навчання різних категорій народонаселення, особливо учасників бойових дій та їх дітей, а водночас посилили соціальний захист населення прифронтової зони та території зіткнень. У цей час особлива увага приділялася юридичному статусу вищих навчальних закладів, які через воєнні дії дислокувались на інші території України. В умовах широкомасштабної російсько-української війни та введення воєнного стану ситуація в Україні ускладнювалась та потребувала невідкладних заходів щодо освітнього процесу та освітньої політики в цілому. Серед нових проблем постали міграційні процеси, свідоме знищення з боку ворога навчальних закладів або ж втрата освітніми закладами своєї матеріально-технічної бази, виїзд за кордон висококваліфікованих науковців-педагогів. Непрогнозованою стала окупація українських територій та насадження «рашиської моделі» навчання й виховання. Закони, розпорядження, постанови Кабінету Міністрів України цього періоду містять важливі стратегічні напрями освітньої політики, особливими складовими якої є військово-патріотичне виховання, утвердження національної ідентичності, забезпечення функціонування української мови в освітніх закладах як

державної тощо. Стало зрозумілим, що на етапі повномасштабної війни з Росією йде боротьба за збереження державності та територіальної цілісності України й кожен громадянин має максимально реалізувати свої здібності та знання на користь держави. Основою освітянського фронту в умовах сучасної війни і надалі має бути цілеспрямована стратегія держави на створення сприятливих умов для стабільного розвитку закладів освіти та освітньої сфери в цілому, використання європейського досвіду, забезпечення належного рівня освітньої діяльності та якості освіти, яка ґрунтується на відповідній до сучасних реалій нормативно-правовій базі.

Список джерел та літератури

1. Війна та освіта: як рік повномасштабного вторгнення вплинув на українські школи : 20.03.2023 / І. Когут, О. Нікуліна, О. Сирбу, Т. Жерьобкіна, Ю. Назаренко. *Gedos: сайт*. URL: <https://cedos.org.ua/researches/vijna-ta-osvita-yak-rik-povnomasshtabnogo-vtorgnennya-vplynuv-na-ukrayinski-shkoly/> (дата звернення: 20.11. 2024).

2. Матеріали до засідання Комітету Верховної Ради України з питань освіти, науки та інновацій: 20.04.2022, 13:00. *Міністерство освіти і науки України: офіційний сайт*. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2022/05/13/Inform.MON.shchodo.pyt.vynesen.na.zasid.Kom.VRU.z.pytan.osvity.pdf>. (дата звернення: 25.11. 2024).

3. Офіційний веб-портал Міністерство освіти і науки України. *Міністерство освіти і науки України: офіційний сайт*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/tag/inklyuzivne-navchannya> (дата звернення: 22.11. 2024).

4. Про вищу освіту : Закон України від 28.05.2023 р. №1556-VII. *Офіційний веб-портал Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення: 22.11. 2024).

5. Про внесення змін до деяких законів України щодо врахування експертної оцінки Ради Європи та її органів стосовно прав національних меншин (спільнот) в окремих сферах: Закон України від 8 грудня 2023 року № 3504-IX. *Офіційний веб-портал Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3504-20#Text> (дата звернення: 22.11. 2024).

6. Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій та їхніх дітей, дітей, один із батьків яких загинув у районі проведення антитерористичних операцій, бойових дій чи збройних конфліктів або під час масових акцій громадянського протесту, дітей, зареєстрованих як внутрішньо переміщені особи, для здобуття професійно-технічної та вищої освіти : Закон України від 14 травня 2015 року №425-VIII. *Офіційний веб-портал Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/425-19#Text> (дата звернення: 20.11. 2024).

7. Про внесення змін до деяких законів України щодо державної підтримки учасників бойових дій, осіб з інвалідністю внаслідок війни та їхніх дітей для здобуття професійно-технічної та вищої освіти : Закон України від 27 лютого 2018 року №2300-VIII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2300-19#Text> (дата звернення: 22.11.2024).

8. Про внесення змін до деяких законів України щодо діяльності вищих навчальних закладів, наукових установ, переміщених з тимчасово окупованої території та з населених пунктів, на території яких органи державної влади тимчасово не здійснюють свої повноваження : Закон України від 3 листопада 2016 року №1731-VIII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1731-19#Text> (дата звернення: 20.11.2024).

9. Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення права на здобуття освіти осіб, місцем проживання яких є територія проведення антитерористичної операції : Закон України від 19 квітня 2016 року № 1114-VIII. *Офіційний веб-портал Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1114-19#Text> (дата звернення: 22.11.2024).

10. Про внесення змін до деяких законів України щодо посилення соціального захисту осіб, які проживають на тимчасово окупованих територіях та у населених пунктах на лінії зіткнення : Закон України від 7 лютого 2017 року №1838-VIII. *Офіційний веб-портал Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1838-19#Text> (дата звернення: 22.11.2024).

11. Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо особливостей вступу до закладів вищої освіти осіб з тимчасово окупованих територій Автономної Республіки Крим та міста Севастополя, Донецької та Луганської областей : Закон України від 3 липня 2020 року № 744-IX. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/744-20#Text> (дата звернення: 23.11.2024).

12. Про внесення зміни до розділу XV «Прикінцеві та перехідні положення» Закону України «Про вищу освіту» щодо діяльності вищих навчальних закладів на підконтрольній українській владі території Донецької та Луганської областей : Закон України від 11 липня 2017 року №2122-VIII. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2122-19#Text> (дата звернення: 23.11.2024).

13. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 02.06.2023 р. № 1706-VII. *Офіційний веб-портал Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 25.11.2024).

14. Про затвердження Порядку надання статусу дитини, яка постраждала внаслідок воєнних дій та збройних конфліктів : Закон України від 5 квітня 2017 р. № 268. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 22.11. 2024).

15. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 р. № 2145-VIII. *Офіційний веб-портал Верховна Рада України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення: 20.11. 2024).

16. Про схвалення Стратегії утвердження української національної та громадянської ідентичності на період до 2030 року та затвердження операційного плану заходів з її реалізації у 2023-2025 роках : Постанова Кабінету міністрів України від 15 грудня 2013 п. № 1322. *Офіційний веб-портал Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1322-2023-%D0%BF#n18> (дата звернення: 22.11. 2024).

17. Річний звіт про стан дотримання Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» у 2023 році URL: <https://mova-ombudsman.gov.ua/storage/app/sites/14/Звіт%202023/РІЧНИЙ%20ЗВІТ%202023.pdf> (дата звернення: 25.11. 2024).

18. Стаття МОН запропонувало чотири форми освітнього процесу під час війни: 18 серпня 2022. *Еспресо: веб-сторінка*. URL: <https://espresso.tv/mon-zaproponuvav-chotiri-formi-osvitnogo-protsesu-pid-chas-viyni> (дата звернення: 25.11. 2024).

19. Стратегія розвитку вищої освіти в Україні на 2021-2031 роки Міністерство освіти і науки України. Київ 2020 р. *Міністерство освіти і науки України: офіційний сайт*. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf>. (дата звернення: 25.11. 2024).

20. Чорний І. В., Єльнікова Н. І. Правове регулювання української мови як державної в українській освітній сфері. *Право і безпека*. 2023. Т. 88, № 1. С. 88–98.

РЕКОНФІГУРАЦІЯ МОВНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ В УКРАЇНІ В КОНТЕКСТІ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ

*Казакевич Ольга,
доктор історичних наук, професор
Національний центр
«Мала академія наук України»
м. Київ*

Анотація. Упродовж російсько-української війни, яка глибоко вплинула на усі сфери життя українського суспільства відбулися суттєві зміни у світоглядних орієнтирах громадян України. Зокрема, це мало наслідком реконфігурацію мовної ідентичності в Україні, зміну ціннісного та прагматичного ставлення до основних мов комунікації в країні.

Ключові слова: ідентичність, мовна ідентичність, мовна поведінка, російсько-українська війна.

Російське збройне вторгнення на територію України у 2014 році зумовило трансформаційні процеси, пов'язані з особистісними та колективними вимірами ідентичності українського населення. Одними із найбільш виразних у цьому відношенні маркерів стали мовна ідентичність та мовна поведінка громадян України. Впровадження законодавчих нововведень покликаних змінити статус і кордони використання різних мов у суспільному просторі України лише частково вплинули на мовну ідентичність і мовну поведінку. Упродовж десятиліття воєнних дій характерне для значної частини українського населення різних вікових груп ставлення до української і російської мов суттєво змінилося під впливом обставин. Зокрема, перехід з російської на українську мову серед молоді після 2014 року значною мірою пов'язаний з політичними причинами [5, с. 95]. Початок повномасштабного вторгнення Російської Федерації у лютому 2022 року став переломним у цьому питанні. Дослідженню мовної свідомості і мовної поведінки населення України у період російсько-української війни присвячені публікації М. Гонтар [1], В. Сікорської, Л. Дідур [4], І. Цар [5].

Результати опитувань 2015 і 2024 років засвідчують зростання соціального статусу української мови, її престижності як засобу комунікації. Зросла також кількість опитаних, для яких українська мова є рідною з 60% до 78%. Водночас, спостерігається зменшення числа громадян, для яких українська і російська мови однаково рівні (з 22% до 13%), і тих для кого рідною є російська мова з 15% до 6% [3]. Змінилось ставлення до російської мови в українському суспільному просторі. Значно зменшилася частка тих, хто вважав за необхідне вивчати російську мову в школах, як і тих, хто підтримує офіційний статус російської мови на загальнодержавному чи регіональному рівнях. Хоча значна

частина населення виступає за усунення російської мови з офіційної комунікації, станом на 2024 рік 10% вважає, що російська мова має бути офіційною у їхній області або другою державною [2].

Події 2022 року призвели до масштабування негативного сприйняття символічного статусу російської мови. Спроба відмежуватися від мови і культури агресора сприяла заохоченню ширшого використання української мови у повсякденному житті. Зміна лінгвістичного ландшафту України у роки російсько-української війни відбулась з кількох причин: 1) внутрішні міграції населення України з тимчасово окупованих та прифронтових територій; 2) переїзд громадян України через військові дії за кордон; 3) державна політика у сфері мовного законодавства; 4) свідомо зміна мовної ідентичності та мовної поведінки частиною населення. Водночас, якщо у 2022 році фіксувалося стрімке зростання використання української мови у різних сферах, то станом на 2024 рік спостерігається певна тенденція до повернення у повсякденних практиках застосування російської мови. Репрезентація мовної ідентичності і мовної поведінки за різних соціальних ситуацій пов'язана з її символічним сприйняттям та прагматичним застосуванням. Адаптація до тривалих у часі умов життя в російсько-українському воєнному конфлікті призвела до вибору більш комфортної для особи моделі використання тієї чи іншої мови як засобу комунікації у повсякденні. Спостерігається різниця у збереженні мовної стійкості або зміні мовної поведінки серед громадян різних вікових категорій та різних етнічних груп.

Таким чином, за час російсько-української війни відбулася реконфігурація мовної ідентичності громадян України. В умовах зростаючої зовнішньої загрози суверенітету держави та особистому життю символічне і прагматичне значення української мови зросло, як і її соціальний статус в індивідуальному та колективному сприйнятті частини населення.

Список джерел та літератури

1. Гонтар М. О. Ставлення до мов українців різного етнічного походження під час повномасштабної війни. *Українська мова*. 2024. №2(90). С. 51-68. <https://doi.org/10.15407/ukrmova2024.02.051>.

2. Динаміка ставлення до статусу російської мови в Україні. Київський міжнародний інститут соціології: веб-сайт. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1385&page=1&t=10> (дата звернення: 08.11.2024).

3. Ідентичність громадян України: тенденції змін (червень 2024 р.). Разумков центр: веб-сайт. URL: <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/identychnist-gromadian-ukrainy-tendentsii-zmin-cherven-2024r> (дата звернення: 08.11.2024).

4. Сікорська В., Дідур Л. Українська мовна ідентичність під час повномасштабного вторгнення РФ. *Причорноморські філологічні студії*. 2023. №2. С. 42-51.

5. Цар І. М. Мовна свідомість і мовна поведінка молоді під час російсько-української війни: параметризація і динаміка: Стенограма наукового повідомлення на засіданні Президії НАН України 12 липня 2023 року. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. №9. С. 93–96. <https://doi.org/10.15407/vsn2023.09.093>.

ГОЛОВНОКОМАНДУВАЧ ЗСУ, ГЕНЕРАЛ ВАЛЕРІЙ ЗАЛУЖНИЙ ЗБЛИЗЬКА: ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТУ ОЧИМА КОЛЕГ ТА ПІДЛЕГЛИХ

*Оболшев Ілля,
здобувач вищої освіти I курсу магістратури
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Коляда Ігор
м. Київ*

Анотація. У доповіді розглядаються особистісні та професійні риси генерала Валерія Залужного, Головнокомандувача Збройних Сил України, з позиції його колег та підлеглих. Основний акцент зроблено на стратегічному мисленні, людяності та відповідальності, які допомагали генералу ефективно керувати українською армією.

Ключові слова: Валерій Залужний, Головнокомандувач ЗСУ, людяність, стратегія, відповідальність.

Генерал Валерій Залужний очолив Збройні Сили України в один із найскладніших періодів сучасної історії Української держави. Його колеги та підлеглі відзначають не лише професійні, але й особистісні якості, які роблять його ефективним лідером і стратегом.

Однією з ключових рис генерала В.Залужного є його людяність та повага до підлеглих. Він вірить у значення людяності у командуванні і відкрито говорить про це: «Головна моя вимога, щоб ви повернулися обличчям до людей, щоб навчилися бачити в підлеглих особистостей. Я цим принципом керувався все життя». За словами військовослужбовців, це ставлення до підлеглих

створює в армії атмосферу взаємної поваги і довіри, що позитивно впливає на моральний дух і готовність до виконання складних завдань [1].

Генерал В. Залужний – один з ініціаторів реформ у Збройних Силах України, спрямованих на модернізацію підходів до ведення бойових дій. Саме завдяки його підтримці методик НАТО, українські військові поступово відходять від радянських стандартів і опановують більш ефективні стратегії. Це було помітно під час відбиття наступу на Київ у 2022 році, де завдяки гнучким підходам та вмінню швидко адаптуватися до обставин вдалося зупинити агресора [2].

Високу оцінку генералу В. Залужному дають його західні колеги та партнери України у цій війні. Голова Об'єднаного комітету начальників штабів США генерал Марк Міллі підкреслює його стратегічний таланти і здатність швидко адаптувати українську армію до умов повномасштабного вторгнення. Завдяки лідерству Залужного, українські сили не лише успішно протистояли агресії, але й перехопили ініціативу на полі бою, що закріплює його роль в історії України як видатного військового діяча [3]. «Посеред цього хаосу Головнокомандувач ЗСУ Валерій Залужний постав як військовий розум, якого потребувала його країна. Завдяки його лідерству українські збройні сили змогли швидко адаптуватися й заволодіти ініціативою на полі бою. Його робота залишиться в історії», – зазначає для видання New Voice генерал Марк Міллі.

Радниця зі стратегічних комунікацій Головнокомандувача ЗСУ В. Залужного, громадська та державна діячка, історикиня, кандидатка філософських наук Л. Долгоновська, характеризує особистість Головокома, підкреслює баланс у характері Валерія Залужного: він одночасно проявляє доброту і людяність, але здатен бути жорстким і рішучим, коли ситуація цього вимагає. Залужний належить до тих лідерів, чия м'якість не є слабкістю, а випробовування його терпіння може викликати тверду реакцію, що робить його авторитетним і непохитним командувачем [1]. «У ньому поєдналися і знання і вміння. У ньому багато інтуїтивного. Він вирішує, спираючись на власні знання, не намагаючись захватитись за когось. Він відповідає за свої рішення. Залужний - це унікальний випадок, коли в одній людині поєднується стільки позитивних якостей» – цитує Людмила Долгоновська, у своїй книзі, бригадного генерала Анатолія Шевченка. Ця цитата бригадного генерала Анатолія Шевченка підкреслює унікальність Валерія Залужного як військового лідера, який поєднує знання, інтуїцію, відповідальність і вміння приймати самостійні рішення. Залужний виділяється серед військових командирів як особистість, яка не боїться брати на себе відповідальність, керуючись професійними знаннями та інтуїцією [4, с. 102].

«Я бачила Головнокомандувача різким, рішучим і незворушним. В одній із розмов він сказав: «Наскільки я добрий, настільки й жорстким можу бути». Він із тих людей, яких краще не злити й чию доброту краще не випробовувати» – зазначає у своїй книзі «Залізний Генерал. Уроки Людності» Людмила Долгоновська.

Отже, генерал Валерій Залужний виявив себе як талановитий лідер і стратег, здатний не тільки успішно організувати оборону в складних умовах повномасштабної війни, але й адаптувати українську армію до сучасних військових реалій. Його стиль керівництва, поєднуючи людяність із рішучістю, залишається прикладом нової генерації військових командирів, які не бояться брати на себе відповідальність і йти вперед, спираючись на власні знання та інтуїцію. Оцінки від українських колег і міжнародних партнерів підкреслюють різні аспекти його особистості. Оцінки іноземних військових лідерів засвідчують високий рівень визнання його професіоналізму на міжнародному рівні. Генерала В. Залужного оцінюють як стратегічно мислячого командувача, завдяки якому українська армія змогла перехопити ініціативу та впевнено протистояти агресору. Підтримка його реформаторських ініціатив сприяла поступовому переходу української армії від радянських стандартів до сучасних підходів НАТО, що стало важливим чинником у боротьбі за незалежність та територіальну цілісність України в умовах повномасштабного вторгнення РФ у лютому 2022 році.

Список джерел та літератури

1. Хомченко Е. Валерій Залужний Його краще не злити: яким Залужний є у спілкуванні і як ставиться до втрат у ЗСУ. Стаття для видання . «Gentleman 24» 26 липня 2024 рік: [24HYPERLINK "https://gentleman.24tv.ua/valeriy-zaluzhniy-poglyad-yogo-osobistist-stil-spilkuvannya_n2605516"](https://gentleman.24tv.ua/valeriy-zaluzhniy-poglyad-yogo-osobistist-stil-spilkuvannya_n2605516)tv.ua/valeriy-zaluzhniy-poglyad-yogo-osobistist-stil-spilkuvannya_nHYPERLINK "https://gentleman.24tv.ua/valeriy-zaluzhniy-poglyad-yogo-osobistist-stil-spilkuvannya_n2605516"2605516.
2. Родак К. «Залізний генерал» Хто такий Валерій Залужний і чому ним усі захоплюються. Стаття для видання «ZAXID.NET» 3 травня 2022 рік: [https://zaxid.net/zalizniy_general_nHYPERLINK "https://zaxid.net/zalizniy_general_n1542092"1542092.](https://zaxid.net/zalizniy_general_n1542092)
3. Семенова І. Десять правил головнокомандувача. До 50-річчя Валерія Залужного NV нагадує, у що він вірить і як діє, щоб ЗСУ могли звільнити Україну. Стаття для видання «New Voice» 8 липня 2023 рік:

[rosiyu-i-peremogu-novini-ukrajini-50336370.html"50336370](https://nv.ua/ukr/ukraine/events/valeriy-zaluzhniy-biografiya-i-citati-pro-voroga-rosiyu-i-peremogu-novini-ukrajini-50336370.html)[HYPERLINK](#)
"<https://nv.ua/ukr/ukraine/events/valeriy-zaluzhniy-biografiya-i-citati-pro-voroga-rosiyu-i-peremogu-novini-ukrajini-50336370.html>".html

4. Долгоновська Л. Залізний генерал. *Уроки людяності*. Київ : Вид-во Vivat, 2022. 202 с.

ГОЛОВНОКОМАНДУЮЧИЙ ВАЛЕРІЙ ЗАЛУЖНИЙ – ГЕНЕРАЛ, ЯКИЙ ВМІЄ ТРИМАТИ УДАР

*Семеній Богдан,
здобувач вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Двірна Катерина
м. Київ*

Анотація. У тезах висвітлено перебіг основних подій 2022 року та розкрито роль Головнокомандуючого ЗСУ В.Залужного в організації успішного спротиву російській агресії.

Ключові слова: Головнокомандуючий ЗСУ (2021-2024 рр.) генерал В.Залужний, повномасштабне вторгнення, РФ, генерал М. Міллі, західні ЗМІ.

«Залізний генерал», «один зі списку 100 найвпливовіших людей 2022 року», «human person (у перекладі «людська людина» / «людяний»)), «обличчя війни», «Український військовий геній, яким захоплюється весь світ» – так оцінювали західні аналітики та експерти Головнокомандуючого ЗСУ (2021-2024 рр.) генерала В. Залужного.

З 2021 р. РФ розпочинає підготовку до повномасштабного вторгнення в Україну. РФ сконцентрувала війська, військову техніку біля кордону з Україною. До грудня 2021 р. біля кордону перебувало понад 100 000 військових. 21 лютого 2022 р. керівництво РФ визнає терористичні утворення на території України – так звані «ДНР» та «ЛНР» – як державні утворення та включає їх до складу РФ. Західні експерти однозначно оцінювали такі дії путінського керівництва як підготовку Росії до війни з Україною. У грудні 2021 р. путінське керівництво РФ висунуло ультиматум США та іншим членам НАТО, який було відхилено, а російське керівництво попереджено про посилення економічних санкцій у разі вторгнення в Україну. Проте, 22 лютого 2022 р. президент Росії Путін заявив,

що Мінські домовленості більше не діють. Того ж дня Рада Федерації одностайно схвалила застосування військової сили за межами РФ [3].

На початок вторгнення наступальне угруповання росіян нараховувало більше 127 тисяч військовослужбовців, майже 1800 танків, 4900 бойових броньованих машин, понад 1800 артилерійських систем і 830 систем залпового вогню, бойових літаків майже 500 одиниць й понад 500 вертольотів, 11 тактичних ракетних бригад, 44 пускові установки «Іскандер», 28 ударних кораблів і 6 ударних підводних човнів [1, с. 39]. «Арсеналу, який накопичувала Росія для цієї війни, могло би вистачити, за оцінкою генерала В. Залужного, щоби захопити п'ять таких країн, як Україна», – зазначає радниця генерала Л. Долгоновська [1, с. 39].

У повномасштабному вторгненні РФ проти України в 2022 р., згідно з матеріалами Генерального штабу ЗСУ, виділяють 3 етапи: I етап: 24 лютого – квітень 2022 року; II етап: травень – серпень 2022 року; III етап: вересень – грудень 2022 року [2]. Напередодні до початку повномасштабного вторгнення РФ проти України Головнокомандуючому ЗСУ генералу В.Залужному зателефонував генерал М. Міллі і попередив про накопичення військових формувань РФ неподалік кордону з Україною. Нащо генерал М. Міллі отримав відповідь: «Хай би якою була ця сила біля наших кордонів я і мої підлеглі будимо захищатимемося», – відповів генерал В. Залужний. Так, перший етап (24 лютого – квітень 2022 р.) відзначений масованими атаками українських аеродромів та військових об'єктів по всій Україні; повномасштабне вторгнення військ противника велось багатьма напрямками, внаслідок чого сформувалося кілька операційних зон: Північно-Західна, Східна та Південно-Західна; плануванням бліцкригу з трьох напрямків (здобуття Києва за 3-5 днів). Проте вже наприкінці березня підрозділи Сил оборони України змогли зупинити просування ворога на всіх напрямках. Героїчною сторінкою цього етапу стала оборона Маріуполя (28.02.2022–20.05.2022 р). Важливим на другому етапі (травень – серпень 2022 р.) став зрив планів противника щодо швидкого прориву та захоплення України та виснаження його сил у Луганській області. На цьому етапі важливими також стали бойові дії на Лиманському, Авдіївському та Новопавлівському напрямках. Важливими подіями третього етапу (вересень – грудень 2022 р.) стали такі успішні наступальні операції ЗСУ, як Харківська / Слобожанська наступальна операція (5.09. – 2.10. 2022 р.), у ході якої визволено 500 нас. пунктів та Херсонська наступальна операція (29.08-11.11. 2022 р.), у ході якої також визволено 200 нас. пунктів [2].

Успішність першого етапу війни, 2022 р., зробили генерала В.Залужного популярним не лише у війську та серед населення України, а й за кордоном, де його сприймають як символ стійкості українського народу у надскладні часи

війни. Він стає героєм інтернет-мемів, муралів, пісень сучасних українських гуртів; в українських містах з'явилися вулиці його імені. Його світлини публікують на перших сторінках провідні західні ЗМІ [4].

Отже, за слушною оцінкою журналу «Times», наполеглива підготовка напередодні вторгнення і кмітлива тактика ведення битв генералом В.Залужним на першому етапові війни допомогли Україні відбити російський натиск та забезпечити головний результат у російсько-українській війні, яка ще триває, зберегти незалежність та відстояти державний суверенітет України.

Список джерел та літератури

1. Долгоновська Л. Залізний генерал. Уроки людяності. Харків : Віват, 2024. 208 с.

2. Донецька обласна державна адміністрація. Два роки тому почалося повномасштабне вторгнення російських військ в Україну. 2024. URL: <https://dn.gov.ua/news/dva-roki-tomu-pochalosya-povnomasshtabne-vtorgnennya-rosijskih-vijsk-v-ukrayinu> (дата звернення 19.11.24).

3. Росія в проектах угод із НАТО та США вимагає зобов'язань не приймати Україну до Альянсу. Радіо Свобода. 17 грудня 2022. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news-rosiia-uhody-nato-ssha/31613985.html>] (дата звернення 19.11.24).

4. Стахів А. «Залізний генерал» Залужний: ким став для України та світу головнокомандувач ЗСУ. 2024. URL: <https://espresso.tv/viyna-z-rosiyeyu-zalizniy-general-zaluzhniy-kim-stav-dlya-ukraini-ta-svitu-golovnokomanduvach-zsu> (дата звернення 20.11.2024).

ОСНОВНІ НАПРЯМКИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ ЩОДО ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ ЗАГИБЛИХ ЗАХИСНИКІВ В СУЧАСНІЙ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКІЙ ВІЙНІ

*Юхименко Вікторія,
здобувачка вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Телегуз Ірина
м. Київ*

Анотація. Збереження пам'яті про загиблих захисників у російсько-українській війні є важливою складовою державної політики України. Основні

напрямки цієї політики включають законодавче врегулювання, організацію меморіальних заходів, соціальну підтримку родин загиблих, а також освітню та інформаційну роботу, що сприяє консолідації суспільства та зміцненню патріотичних цінностей.

Ключові слова: державна політика, російсько-українська війна, національна ідентичність, меморіальні заходи, політика пам'яті.

Увічнення пам'яті загиблих у російсько-українській війні є ключовим елементом державної політики, що сприяє єднанню суспільства, посиленню національної ідентичності, патріотизму та підтримці сімей загиблих.

Першим напрямом державної політики є законодавче врегулювання, яке забезпечує основи для визнання статусу захисників України та надання соціальних гарантій їхнім родинам. Одним з основних документів, що закріплює права загиблих військових і членів їхніх сімей, є Закон України про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту №3551-ХІІ від 22.10.1993 року [7]. Цей документ визначає, що учасники бойових дій, включно з тими, хто загинув, мають право на спеціальні соціальні пільги, а їхні родини отримують матеріальну та іншу допомогу від держави.

Ще одним важливим кроком було ухвалення Указу Президента України №621/2019 від 23 серпня 2019 року яким було встановлено День пам'яті захисників України, який відзначається 29 серпня – на згадку про великі втрати українських сил під Іловайськом у 2014 році [3]. Цей день став загальнодержавним заходом з меморіальними акціями, церемоніями покладання квітів і хвилинами мовчання на честь полеглих.

Крім того, до 2023 року 14 жовтня, згідно з указом Президента України №806/2014 був Днем захисників і захисниць України [2]. Проте 28 червня 2023 року Президент України Володимир Зеленський подав до Верховної Ради законопроект про перенесення Дня захисника України з 14 жовтня на 1 жовтня, який було ухвалено 14 липня 2023 року. 28 липня був підписаний законопроект та видано Указ Президента № 455/2023 «Про внесення змін до деяких указів Президента України», відтак, дата відзначення свята була остаточно перенесена [5].

Другим важливим напрямком державної політики щодо вшанування пам'яті загиблих військових є підтримка меморіальних ініціатив. Наказом Міністерства у справах ветеранів від 21 вересня 2023 року №155 [1] та постановою Кабінету Міністрів від 4 жовтня 2022 року № 1115 [8] створено державну установу «Національне військове меморіальне кладовище» для вшанування пам'яті загиблих Захисників та Захисниць України. Ініціатива створення меморіального кладовища реалізується в селі Гатне Київської області.

Однією з перших масштабних ініціатив вшанування загиблих військових стала поява Стіни пам'яті полеглих за Україну на Михайлівській площі в Києві, де розміщено світлини та короткі життєписи українських добровольців, військових та силовиків, які загинули, захищаючи Україну під час російсько-української війни.

З 2014 року в багатьох містах України з'явилися меморіальні комплекси «Алея Героїв АТО/ООС». З 2022 року такі меморіали встановлюються в сотнях міст, що сприяє формуванню загальнонаціональної культури пам'яті. Держава підтримує ці заходи на місцевому рівні через відкриття пам'ятників, меморіальних дощок та проведення пам'ятних заходів.

Соціальна підтримка родин загиблих захисників є ще одним важливим аспектом державної політики. У Законі України «Про соціальний і правовий захист військовослужбовців та членів їх сімей» закріплено право на отримання одноразової допомоги у разі втрати військового, а також щомісячні виплати для членів родин загиблих. Кабінет Міністрів України Постановою № 719 від 19 жовтня 2016 про «Питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей» року передбачив компенсаційні виплати для забезпечення житлом сімей загиблих захисників, які цього потребують [4]. Окрім фінансової підтримки, держава надає психологічну допомогу родинам загиблих, а також можливість санаторно-курортного лікування.

Важливим напрямом у державній політиці щодо вшанування пам'яті загиблих є також освітня та інформаційна робота. З метою формування патріотичних цінностей та передачі пам'яті про загиблих захисників майбутнім поколінням, в Україні розробляються освітні програми, які включають вивчення подій російсько-української війни. В школах та університетах проводяться спеціальні заняття, присвячені війні та героїчним вчинкам загиблих захисників. Відповідно до ст. 27 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» низка територіальних громад впроваджують програми «Патріотичне виховання молоді», в рамках якої щороку проводяться заходи до Дня пам'яті захисників України, під час яких учнів та студентів знайомлять з історіями героїв. Інформація про загиблих захисників включається до шкільних програм з історії України, створюються музейні експозиції та проводяться тематичні уроки пам'яті в навчальних закладах [6].

Отже, державна політика України щодо вшанування пам'яті загиблих захисників у російсько-українській війні є комплексною та охоплює кілька основних напрямків. Законодавче врегулювання, організація меморіальних заходів, соціальна підтримка родин загиблих, а також освітні та інформаційні програми створюють систему, яка сприяє збереженню пам'яті про загиблих

героїв та зміцненню національної ідентичності. Такі заходи мають важливе значення для підтримки суспільної єдності та патріотичного духу, формуючи культуру пам'яті, яка допомагає передати наступним поколінням розуміння жертв, покладених заради майбутнього України.

Список джерел та літератури

1. Наказ про утворення Державної установи «Національний музей-меморіал загиблих унаслідок агресії Російської Федерації»: наказ Міністерства у справах ветеранів України від 21.09.2023 р. № 155. URL: https://nmms.mva.gov.ua/%D0%9D%D0%B0%D0%BA%D0%B0%D0%B7_%D0%BF%D1%80%D0%BE_%D1%83%D1%82%D0%B2%D0%BE%D1%80%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F_%D0%94%D0%A3.pdf (дата звернення: 03.11.2024).

2. Про день Захисника України: Указ Президента України від 23.08.2014 р. № 806/2014. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/8062014-17816> (дата звернення: 03.11.2024).

3. Про День пам'яті захисників України, які загинули в боротьбі за незалежність, суверенітет і територіальну цілісність України: Указ Президента України від 23.08.2019 р. № 621/2019. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/6212019-29269> (дата звернення: 03.11.2024).

4. Про питання забезпечення житлом деяких категорій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України, а також членів їх сімей: постанова Кабінету Міністрів України від 14.10.2016 р. № 719. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/719-2016-%D0%BF#Text> (дата звернення: 03.11.2024).

5. Про внесення змін до деяких указів Президента України: Указ Президента України від 28.07.2023 р. № 455/2023. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/4552023-47641> (дата звернення: 03.11.2024).

6. Про місцеве самоврядування в Україні: Закон України від 21.05.1997 р. № 280/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.11.2024).

7. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту: Закон України від 22.10.1993 р. № 3551-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12#Text> (дата звернення: 03.11.2024).

8. Про утворення державної установи «Меморіальний центр українських героїв»: постанова Кабінету Міністрів України від 04.10.2022 р. № 1115. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-utvorennia-derzhavnoi-ustanovy-a1115> (дата звернення: 03.11.2024).

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ ТА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

ДЖ. ВАШИНГТОН – ПОЛІТИК, ВОЄНАЧАЛЬНИК, ДИПЛОМАТ

*Плаксюк Анна,
здобувачка вищої освіти II курсу бакалаврату
Історичного факультету
Житомирського державного
університету імені Івана Франка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Власюк Ігор
м. Житомир*

Анотація. Джордж Вашингтон є визначною постаттю в історії Сполучених Штатів Америки, яка могла стати опорою для нації під час війни за незалежність. Він був не лише політичним лідером і першим президентом США, але також видатним воєначальником і дипломатом. Проблема полягає в тому, щоб дослідити, як його стратегічні рішення в умовах війни за незалежність та президентські прецеденти сприяли об'єднанню колоній та формуванню міжнародної репутації Сполучених Штатів.

Ключові слова: Джордж Вашингтон, війна за незалежність, континентальний конгрес, декларація незалежності, Американська революція, політичний лідер, президент США, зовнішня політика, Вірджинія, лідерство, зовнішні загрози .

Актуальність вивчення теми полягає в тому, що роль Джорджа Вашингтона у створенні та розвитку Сполучених Штатів Америки є надзвичайно важливою для розуміння історії не лише цієї держави, а й світової політики загалом. Він був першим президентом країни і будівничим американської нації, людиною, яка визначила курс національного розвитку у багатьох аспектах, таких як державотворення, зовнішня політика, військова стратегія та демократичні принципи.

Метою дослідження є аналіз постаті і ролі Джорджа Вашингтона у створенні та розбудові американської держави, незважаючи на численні внутрішні суперечності та зовнішню загрозу.

Постать Джорджа Вашингтона аналізували в українській історіографії В. Калашников, Н. Григоруку, О. Прокопчук та ін.

На думку Пітера Хенріоса: «Більшість з людей бояться смерті, Вашингтон був унікальний в тому відношенні, що не раз стикався зі смертю зберігаючи

спокій, що більшості людей здавалося надприродним» [4, р. 132].

У 1763 р. Британія виграла Семирічну війну. Ця перемога призвела до того, що Британська держава зазнала величезних фінансових втрат. Адміністрація Гренвіля намагалася вирішити цю проблему за рахунок збільшення податкових надходжень з американських колоній, що якраз таки викликало обурення у колоністів [2, с. 4].

Щодо позиції Джорджа Вашингтона, то хоча він і був прихильником Британії, але став на захист своєї країни. Спочатку він хотів, щоб усе залагодилось мирним шляхом. Це означало відмову від купівлі британських товарів, на які було накладено митні збори.

Першим кроком став законопроект про уникнення митних зборів, і подання його на розгляд законодавчих зборів Вірджинії. Коли законопроект було ухвалено, всі представники в парламенті підписали зобов'язання про відмову обкладених митами товарів [6, р. 46-47].

Вашингтон був одним із ключових вірджинських лідерів, які рішуче підтримували інтереси колоній. Вірджинія делегувала його для участі у Першому та Другому Континентальних конгресах у 1774 та 1775 рр. У червні 1775 року його призначили командувачем усіх колоніальних військ. Він створював Континентальну армію, зосередившись на забезпеченні своїх солдатів їжею, одягом та спорядженням. Генерал Гейдж, який отримав призначення як уповноважений від англійського парламенту, став губернатором Массачусетса. Йому доручили впровадити акти в життя, застосовуючи військову силу. Другий Континентальний конгрес мав розпочатися 10 травня 1775 року у Філадельфії, серед делегатів якого значився і Дж. Вашингтон. Він вже усвідомив, що мирні переговори не принесуть результатів, і що права громадян колоній доведеться захищати зі зброєю. Битва при Лексінгтоні та Конкорді, яка стала початком війни за незалежність американських колоній, відбулася невдовзі після цих подій [1, с. 180].

Дж. Вашингтон відзначався умінням пристосовуватися до обставин та ефективно використовувати обмежені ресурси. Стикавшись із британськими військами, які переважали чисельністю і були краще озброєні, Вашингтон часто застосовував стратегії виснаження і раптових ударів, уникаючи відкритих зіткнень, де перевага була на боці противника. Вашингтон розумів, що пряме зіткнення з британською армією може бути фатальним для Континентальної армії. Тому він часто уникав великих битв і натомість вдавався до партизанських методів, завдаючи раптових ударів і швидко відступаючи [5, р. 57-68].

2 липня 1776 року, в розпал Американської революції, відбулося офіційне відокремлення тринадцяти британських колоній від Великої Британії, коли

Другий Континентальний конгрес проголосував за незалежність Америки. Незабаром з'явилася Декларація незалежності США як обґрунтування цього рішення, а день її підписання – 4 липня 1776 року – став відзначатися як День незалежності США. Герой революції Джордж Вашингтон, ставши президентом, заснував монетний двір і перший банк Сполучених Штатів. Впорядкування фінансової системи було одним із головних пріоритетів його адміністрації. Було проведено реструктуризацію боргів, які Конгрес накопичив під час війни за незалежність, випущено нові федеральні облигації та введено нові податки й тарифи, зокрема акциз на віскі, що спричинило повстання в деяких регіонах. Окрім створення федерального казначейства, були засновані міністерства закордонних справ і оборони, а також призначено генерального прокурора. У 1792 році Вашингтона переобрали на другий термін. Його зовнішня політика базувалася на принципі невтручання у конфлікти між європейськими державами. Наприкінці свого президентства, 4 листопада 1796 року, США уклали мирний договір з Тріполі, де зазначалося, що «жодні відмінності в релігійних переконаннях не стануть приводом для порушення гармонії між двома країнами». Вибори 1796 року були третіми в історії США, але першими, результат яких не можна було передбачити заздалегідь. Джордж Вашингтон вирішив не балотуватися на третій термін і звернувся до нації зі своїм прощальним посланням [3, с. 14-15].

Невдовзі після своєї смерті в 1799 році Джордж Вашингтон почав втрачати свій образ реальної людини в уяві американців, перетворюючись на майже міфічну, богоподібну постать. Його перший біограф зібрав багато історій, що підкреслювали його добродетельність. Протягом понад століття розповіді про його життя набували майже ідолопоклонницького характеру. У типовому прикладі, наведеному в автобіографії 1898 року, автор писав, що «його моральна велич, поєднана з практичною мудрістю, була неперевершеною серед найвидатніших постатей світової історії» [7, р. 21].

Отже, Джордж Вашингтон був і залишається видатною фігурою в історії Сполучених Штатів, чий лідерські якості, стратегічне мислення та глибока відданість своїй країні значно вплинули на становлення американської державності. Його зусилля під час Війни за незалежність заклали фундамент для майбутнього США, а його президентські прецеденти сформували принципи американської демократії. Вашингтон умів поєднувати воєнне мистецтво з політичною мудрістю, що дозволило створити міцну та стійку державу навіть у складних умовах внутрішніх розбіжностей і зовнішніх загроз. Після його смерті постать Вашингтона перетворилася на символ національної єдності й сили духу, що втілює ідеали, які надихають американців донині.

Список джерел та літератури

1. Григорук Н. А. Джордж Вашингтон і початок американської революції. *Гілея: науковий вісник*. 2017. Вип. 126. С. 178-181.
2. Калашников В. М. Монетарна політика «батьків-засновників» США і війна за незалежність. *Історія торгівлі, податків та мита*. 2014. № 2. С. 63-73.
3. Прокопчук О. Про 20 кроків свободи та інші «незалежності». *Віче*. 2011. №15-16. С. 14-16.
4. Henry P. Portrait of George Washington. Charlottesville, VA.: U of Virginia P, 2006. p. 440
5. Lengel, Edward G. General George Washington: A Military Life. New York: Random House, 2005. p.450
6. Ellis, Joseph J. His Excellency: George Washington. New York: Vintage Books, 2005. p.320
7. David O. Stewart, George Washington: The Political Rise of America's Founding Father by David O. Stewart 2023. p. 576.

МОЗЕС ГОМБЕРГ – ХІМІК-ОРГАНІК, УЧЕНИЙ СВІТОВОГО РІВНЯ

*Позднякова Інна,
кандидат історичних наук, доцент,
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький*

Анотація. Досліджено єлисаветградський етап життєвого шляху Мозеса Гомберга – видатного вченого світового рівня, хіміка-органіка, засновника хімії вільних радикалів, члена Національної академії наук США, президента Американського хімічного товариства.

Ключові слова: Мозес Гомберг, чоловіча прогімназія, хімік-органік.

Серед видатних євреїв, уродженців Єлисаветграда (тепер – Кропивницький) чинне місце посідає Мозес Гомберг – учений світового рівня, хімік-органік, засновник хімії вільних радикалів, професор Мічиганського університету, президент Американського хімічного товариства.

Мозес (ім'я при народженні – Мошко) Гомберг народився в Єлисаветграді 8 лютого 1866 р. (27 січня за старим стилем) [2, арк. 5 зв.]. Його батько, Гершко Гомберг, син місцевого купця. Мати, Марьям-Етль Резникова, теж походила з родини місцевих купців [1, арк. 1 зв.].

Мозес отримав якісну домашню освіту й вочевидь рівень його підготовки був достатньо високим. З 17 дітей, які подали документи на вступ до другого

класу прогімназії, успішно склали іспити лише 12. Серед них був і Мошко Гомберг. Таким чином, у віці 13 років він вступив до другого класу Єлисаветградської чоловічої 4-х класної прогімназії [4, арк. 3 зв, 6 зв.].

Протягом перших років навчання Мозес Гомберг показав себе як надзвичайно здібний учень, який вирізнявся з-поміж інших своїми успіхами та високим рівнем знань.

У протоколах засідань педагогічної ради прогімназії за 1879 р., містяться звіти класного наставника другого класу. У звітах Мошко Гомберг неодноразово згадується як єдиний, з загальної кількості учнів другого класу (всього 22 – *Авт.*), учень першого розряду [4, арк. 21–21зв.]. З другого по третій клас Мозес Гомберг не раз заохочувався та нагороджувався як найкращий учень.

Навесні 1881 р. одним з перших міст імперії хвиля погромів накрила Єлисаветград. Вочевидь ця хвиля зачепила й родину Гомбергів. Батьки не змогли вчасно оплатити навчання сина й 2 жовтня 1881 р. Мозеса було відраховано зі складу учнів четвертого класу [5, арк. 44 зв.]. Втім через тиждень плату за навчання було внесено й Гомберга поновили у складі учнів четвертого класу, на той час вже 6-ти класної прогімназії [5, арк. 46 зв.].

Після цього випадку поведінка Мозеса різко погіршується. У звіті класного наставника за першу чверть 1881–1882 навчального року запропоновано поставити Гомбергу оцінку «3» за поведінку. Окремим пунктом цього протоколу зафіксовано обговорення проступку Гомберга Мойсея, а саме: «його зухвалого поводження, під час оприлюднення списку учнів, звільнених від плати за навчання, а також змісту написаного ним твору з російської мови, в якому він вжив сміливі висловлювання, маючи за мету засудити деякі з порядків прогімназії» [5, арк. 54–55].

На жаль у фонді Державного обласного архіву Кіровоградської області, відсутні матеріали Єлисаветградської чоловічої класичної гімназії, за період з січня 1882 до грудня 1883 р. Цей факт суттєво ускладнює можливість реконструкції подій зазначених років життя та навчання Мозеса Гомберга.

Втім, наявні джерела дають можливість стверджувати, що прогімназію Мозес Гомберг не закінчив. У списках учнів, яким було видано свідоцтво про завершення курсу 6-ти класної прогімназії у червні 1884 р., а саме в цей час він мав завершити навчання у шостому класі, прізвище Гомберга відсутнє [6, арк. 26 зв.].

Достеменно не відомо за яких обставин обірвалося його навчання у прогімназії, як і немає даних про те чому родина Гомбергів вимушена була емігрувати. Відсутні й згадки про їхню подорож до США [7, с. 141].

З американських джерел відомо, що 1885 р. родина Гомбергів оселилася в Чикаго, де жила вкрай бідно. Оскільки Гомберги не розмовляли англійською, членам родини доводилося працювати на самих важких видах робіт. Сам Мозес деякий час працював на скотобійні [10, с. 4].

1886 р. Мозеса Гомберга прийняли до Мічиганського університету, а 1890 р. він отримує ступінь бакалавра та залишається працювати асистентом на кафедрі хімії. 1892 р. отримує диплом магістра. Ще через 2 роки, під керівництвом професора Прескотта, захищає дисертацію [7, с. 143].

1894 р. Мозес Гомберг отримав ступінь доктора та залишився викладати у Мічиганському університеті, де він працював до свого виходу на пенсію 1936 р. Протягом 1927–1936 рр. очолював хімічний факультет. Член Національної академії наук США з 1914 р., Товариства хіміків Нідерландів, президент Американського хімічного товариства з 1931 р., мав почесні звання багатьох університетів [8].

За результатами своїх досліджень, у 1900 році він опублікував в журналі Американського хімічного товариства статтю у якій йшлося про найголовніше відкриття професора хімії Мічиганського університету Мозеса Гомберга. Саме тоді він підтвердив існування стабільного тривалентного органічного вільного радикала – трифенілметилу. Цим відкриттям Гомберг зробив головний внесок в теорію органічної хімії. Також у 1924 р. Гомберг розробив спосіб отримання діарилів з ароматичних сполук та створив перший вдалий антифриз для автомобілів [9].

Помер Мозес Гомберг 12 лютого 1947 р. і за життя завоював визнання як один з провідних науковців у галузі органічної хімії. У світі він сприймається як американський вчений. Його наукові праці, їх 99, присвячені головним чином хімії вільних радикалів, засновником якої власне він є.

Віддають належне та вшановують пам'ять цього видатного науковця й жителі міста, в якому він народився. Під час декомунізації, відповідно до розпорядження голови Кіровоградської обласної державної адміністрації від 19.05.2016 р. за № 216-р вулицю Миколи Кузнецова, названу ім'ям радянського диверсанта-розвідника, було перейменовано на вулицю Мозеса Гомберга [3].

Список джерел та літератури

1. ДАКіро. Ф. 185. Оп. 1. Спр. 25. 58 арк.
2. ДАКіро. Ф. 185. Оп. 1. Спр. 12. 69 арк.
4. Нові назви вулиць в місті Кропивницький. URL: <http://rename.kr.ua/street/view/id/146> (дата звернення: 27.10.2024).
5. Протоколи засідань педагогического совета Елисаветградской прогимназии. ДАКіро. Ф 59. Оп. 1. Спр. 1. 32 арк.

6. Протоколи засідань педагогічного совета Елисаветградської прогимназії. *ДАКіро*. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 2. 65 арк.

7. Протоколи засідань педагогічного совета Елисаветградської 6-ти класної прогимназії. *ДАКіро*. Ф. 59. Оп. 1. Спр. 3. 144 арк.

8. John C., Bailar Jr., Moses Gomberg 1866–1947. *Biographical Memoirs of the National Academy of Science*. Washington, 1970. P. 141–173. URL: <https://www.nasonline.org/wp-content/uploads/2024/06/gomberg-moses.pdf> (дата звернення: 27.10.2024).

9. Moses Gomberg (1866 – 1947). URL: <https://lsa.umich.edu/chem/about/department-history/moses-gomberg.html> (дата звернення: 17.10.2024).

10. Moses Gomberg in Ann Arbor. URL: <https://web.archive.org/web/20110607131337/http://www.chem.yale.edu/~chem125/125/history99/5Valence/GombergWeb/gomberghouses.htm> (дата звернення: 27.10.2024).

11. The Discovery of Organic Free Radicals by Moses Gomberg. University of Michigan Ann Arbor, 2000. June 25. 6 p. URL: <https://www.acs.org/content/dam/acs.org/education/whatischemistry/landmarks/freeradicals/moses-gomberg-discovery-of-organic-free-radicals-historical-resource.pdf> (дата звернення: 17.10.2024).

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ МОДНИХ ТЕНДЕНЦІЙ СТИЛЮ ОДЯГУ ЖІНОК НАПРИКІНЦІ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТТЯ: ВПЛИВ ІСТОРИЧНИХ ЧИННИКІВ

*Бабак Оксана,
кандидат історичних наук, доцент
Центральноукраїнський державний університет
імені Володимира Винниченка
м. Кропивницький*

Анотація. Розглянуто зв'язок між модою, війною та гендерною політикою під час Першої світової війни, зміни у тенденціях моди, переосмислення концепції жіночності, суспільну трансформацію у післявоєнні роки.

Ключові слова: Перша світова війна, Велика війна, модні тенденції, мода, емансипація, стиль «мілітарі».

Події Першої світової війни змінили світ, стали каталізатором емансипації жінок, модернізували панівні уявлення щодо місця жінок у суспільстві.

Жінки пристосовувалися до нових умов дійсності, змінювалися їх соціальні ролі в суспільстві, відбувалися трансформації у політичному, економічному та культурному житті. Боротьба жінок за виборчі права у передвоєнне століття заклала подальші зміни й у період Великої війни.

У результаті мобілізації працездатного чоловічого населення, жінки вимушено обирали нові професії, які забезпечували їх економічне становище. Частка жінок, які працювали становила понад 50% [2, с. 42]. У Франції залучення жінок відбувалося на неофіційних засадах до роботи в промисловості, у Німеччині та Британії із боку влади цей процес був більш централізований [4].

Феномен участі жінки у війні складний у силу гендерних стереотипів й особливостей жіночого сприйняття фронтової дійсності. Варіативність посад, які вони обіймали, набувала все більш емансипованого образу: від водіїв до працівниць військово-оборонного комплексу. Близько 50 тисяч жінок на початку війни почали служити у добровільних об'єднаннях для допомоги пораненим. Відомі учасниці Першої світової війни займали різні посади: Олена Степанів - перша жінка, яку зарахували на військову службу у званні офіцера; у британській армії – Агнес Беннетт перша жінка-хірург; суфражистка Елсі Інглс заснувала шотландські жіночі лікарні для надання допомоги пораненим; волонтерка у сербській бригаді швидкої допомоги, офіцер сербської армії Флора Сандес; водій швидкої допомоги Хелена Гляйхен; жінка-бомбардувальник Марі Мервінгтон [2, с. 42-43].

Війна відкрила нові можливості, змінила звичне життя жінок, які усвідомили себе на одному соціальному рівні з чоловіками. Окрім внутрішніх модифікацій, відбулися зміни у модних тенденціях, пов'язаних з одягом, зачісками. Зовнішня емансипація підтверджується тенденціями стилю, які стали основними у повоєнні часи, а саме: короткими зачісками, штанами тощо.

Війна порушила шляхи поставок товарів модної індустрії, спричинила дорожчання тканин та їх дефіцит. Перенаправлення ресурсів держав на військові потреби сприяли зміні акцентів у дизайнерів [3].

Вечірня сукня французького Дому Ворт (1916 р.) поєднувала різноманітні матеріали – шовк, метал, стрази. Даний екземпляр вважають незвичайним за оздобленням та декором, елегантним і красивим. Франція, як законодавиця моди не втратила своєї першості, залишалася її центром, але війна сповільнила виробництво, розповсюдження новинок від кутюр. Перша світова війна прийшла на західний світ, уповільнивши зміну моди [1].

Під час Великої війни люди вели простий спосіб життя. Жінки носили менше прикрас, і розкішний одяг довоєнного періоду відійшов на другий план. Новий образ свободи та самоповаги відвів жінок від традиційних гендерних ролей.

Передвоєнну епоху розкішних тканин – шовку та оксамиту, складного мережива та вишивки бісером, щільних корсетів змінила практичність, зручність та багатофункціональність жіночого одягу. Туніки носили поверх

спідниць, а визнаними ставали елегантні та практичні сукні – сорочки з бавовни, льону, що мали простий фасон із приталеним ліфом [3]. Спідниці стали коротшими, а кольори стали стриманими і приглушеними [4]. Для зручності та легкості в пересуванні у виробках лінія талії та поділ підвищилися, змінилася багатошаровість. Одяг став засобом вираження своєї ролі в суспільстві, викликом довоєнних уявлень про жіночність. Відбулася трансформація у споживчій культурі поведінки. Увага до практичності поширилася й на інші сфери повсякденного життя [3].

Популярною модою під час війни був простий, утилітарний одяг. Різні професії вимагали носіння уніформи. Для жінок, які працювали на виробництві, спецодяг став одним із видів повсякденного одягу, який раніше вважався суто чоловічим. У міру того, як жінки одягалися для нових ролей, дрес-код, продиктований статтю, послабився. Практичність домінувала над формальністю.

Мілітарний образ також проник у модний дизайн. У жіночу моду перейшли практичні елементи та деталі військово стилю – кишені, латунні гудзики, куртки-туніки у стилі мілітарі, штани – галіфе, пояси, еполети, жакети [3; 4].

Для жінок військова форма мала елементи актуальної моди: довгі спідниці з одягненими поверх них туніками або жакетами нагадували цивільний одяг. Біла уніформа військовослужбовців військово-морського флоту однієї з держав-учасниць Великої війни нагадує стиль суфражисток [1].

Вибір патріотичних мотивів у моді сприяв формуванню почуттів єдності в період великих потрясінь. Популярними стало прикрашати одяг патріотичною символікою: стрічками кольору національного прапора, брошками із зображення прапора чи солдата.

Отже, одяг перетворився на засіб для вираження різноманітних емоцій, орієнтування у світі, зміненому війною. Носіння практичного одягу дозволяло людям прийняти свої військові ролі та обов'язки, адаптуватися до реалій життя та викликів і змін. Війна радикально прискорила процес модернізації гендерних відносин, суспільство, жінки та мода стрімко змінювалися. Новий образ свободи та самоповаги відвів жінок від традиційних гендерних ролей. Масове виробництво у воєнний час призвело до розвитку нових технологій, сприяло зростанню попиту.

Список джерел та літератури

1. Fashion Institute of Technology, State University of New York. (2018). 1910-1919: Decade overview. URL: <https://fashionhistory.fitnyc.edu/1910-1919/>
2. Hook T., Oane L. Women of Europe in the Great War (1914-1918). 3.С. *Зовнішні справи. (Online)*. Том 32. № 4. 2022. с. 40-47 URL: <https://uaforeignaffairs.com/uk/journal-item/121>

3. JD Institute of Fashion Technology. (n.d.). *Threads of transformation: World War I and the reshaping of fashion*. URL: <https://www.jdinstitute.edu.in/threads-of-transformation-world-war-i-and-the-reshaping-of-fashion/>
4. Monet. D. Women's fashion during World War I: 1914–1920. Bellatory. June 27, 2023. URL: <https://doughboy.org/womens-fashion-during-world-war-i-1914-1920/>
5. Степаненко В. Жінки у Першій світовій війні. *Divoche. Media. Незалежний жіночий журнал*. URL: <https://divoche.media/2022/05/31/zhinky-u-pershij-svitovij-vijni/>

ІДЕЇ ВУДРО ВІЛЬСОНА ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОВОЄННЕ ВРЕГУЛЮВАННЯ: ВІД «ЧОТИРНАДЦЯТИ ПУНКТИВ» ДО СТВОРЕННЯ ЛІГИ НАЦІЙ

*Михайленко Марина,
здобувачка вищої освіти II курсу бакалаврату
Історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Власюк Ігор
м. Житомир*

Анотація. У статті розглядається участь США в Першій світовій війні та її наслідки для міжнародного устрою. Спершу зберігаючи нейтралітет, США на чолі з Вудро Вільсоном зрештою вступили у війну, що призвело до значних політичних змін і економічного зростання. Вільсон висунув «Чотирнадцять пунктів» для підтримки миру, однак рішення не приєднуватися до Ліги Націй і нератифікація Версальського договору послабили її вплив, залишивши Францію основним гарантом стабільності в Європі. Це лише поглибило німецько-французьке протистояння та сприяло подальшим конфліктам у Європі.

Ключові слова: Перша світова війна, США, нейтралітет, Вудро Вільсон, Ліга Націй, Версальський договір, колективна безпека, економічне зростання, міжнародні відносини, післявоєнний світовий порядок, «14 пунктів», Франція, європейська безпека, німецько-французькі відносини, міжнародна стабільність.

Війна 1914 року шокувала американське суспільство, яке спершу вважало її далеким конфліктом. Проте вже до 1915 року промисловість США почала

процвітати через високий попит Англії на боєприпаси. Обидві сторони активно вели пропаганду, намагаючись вплинути на американців, значна частина яких мала іноземне походження. Англія та Німеччина нападали на американські судна, що викликало різкі протести президента Вудро Вільсона [1]. Особливо загострилися відносини з Німеччиною після того, як вона оголосила про намір атакувати всі торговельні судна поблизу Британії. Вільсон попередив, що США не відмовляться від права на вільне мореплавство і поклав на Німеччину відповідальність за можливі жертви. Обурення досягло піку після затоплення лайнера «Лузитанія» у 1915 році, де загинули також і американці. Ультиматум Вільсона та його загроза розірвати дипломатичні відносини змусили Німеччину тимчасово поступитися. США дотримувалися «всеосяжного нейтралітету» протягом майже трьох років – від 4 серпня 1914 року, коли президент Вудро Вільсон оголосив про нейтралітет у Першій світовій війні, і до 6 квітня 1917 року, коли він підписав рішення Конгресу про вступ країни у війну. Проте цей нейтралітет мав особливий характер: вже у жовтні 1914 року Вільсон дозволив американським банкам надавати кредити країнам-учасникам війни, зокрема Франція отримала повторний кредит на 50 млн доларів. Скориставшись нейтральним статусом, американські компанії значно зміцнили свої позиції на світових ринках, витісняючи європейських конкурентів, а доходи від військових поставок забезпечили рекордне зростання експорту в п'ять разів порівняно з 1914 роком [2, с. 5].

У 1916 році Вільсона переобрали завдяки гаслу: «Він не дав втягнути нас у війну», а на початку 1917 року він закликав до «миру без перемоги» [3, с. 246].

Кінець 1916 – перша половина 1917 років стали переломним періодом як для Вудро Вільсона, так і для США. 27 листопада 1916 року Федеральна резервна система ухвалила рішення, згідно з яким воюючі країни могли отримувати кредити лише під заставу золота, що відбулося за участі президента. 12 грудня Вільсон надіслав ноту сторонам конфлікту, у якій США фактично взяли на себе роль посередника. 22 січня 1917 року він виступив із зверненням до Сенату, прагнучи подати США як «голос народів усього світу» [4, с. 25].

Після того, як США оголосили себе воюючою державою, Білий дім повністю підпорядкував свою політику військовим потребам. 24 квітня 1917 року Конгрес ухвалив закон про фінансування війни, внаслідок чого до кінця 1917 року видатки зросли з 8,4 до 10 мільярдів доларів. Також було прийнято закон про обов'язкову військову службу, за яким чоловіки віком від 21 до 30 років підлягали призову (згодом віковий діапазон розширили від 18 до 45 років). Станом на 1 листопада армія США нараховувала 883 тисячі осіб. За короткий час країна була повністю готова до війни [5, с. 73].

Американський флот успішно подолав німецьку підводну блокаду, забезпечивши життєво необхідні поставки союзникам. Американські сухопутні війська під командуванням генерала Першинга зіграли вирішальну роль у відбитті німецьких наступів та прориві лінії Гінденбурга. Президент Вільсон, висунувши свої «Чотирнадцять пунктів», сформулював чітке бачення післявоєнного світу, спрямоване на встановлення справедливого миру. Попри заяви про прагнення до загального миру, справжньою метою Вільсона було забезпечення світового лідерства США. Пункти були розраховані на перебудову світової системи таким чином, щоб вона відповідала американським інтересам і дозволяла США домінувати в політиці та економіці без необхідності вдаватися до великих воєн [6, р. 96].

Зміст документа містив основні положення для встановлення тривалого миру після завершення Першої світової війни. Ці положення спрямовані на створення умов для стабільного та справедливого міжнародного порядку після Першої світової війни. Перше з них наголошувало на важливості прозорості в міжнародних відносинах, закликаючи до відкритих дипломатичних відносин без секретних угод. Це мало забезпечити довіру між країнами та уникнути непорозумінь, що часто призводили до конфліктів. Наступні ідеї були спрямовані на підтримку свободи судноплавства та зменшення економічних бар'єрів, що сприяло б розвитку вільної торгівлі. Це мало на меті економічну стабільність і рівноправність у міжнародній торгівлі, знижуючи ризики економічних конфліктів. Окрему увагу приділено роззброєнню, яке мало запобігти новій гонці озброєнь. Це було важливим кроком для зменшення напруги у світі та підвищення безпеки, зводячи військові потужності до рівня, необхідного лише для захисту національних кордонів. Інші положення закликали до справедливого вирішення колоніальних питань, виведення німецьких військ із Росії, відновлення суверенітету Бельгії, а також повернення територій, захоплених Німеччиною у Франції. Це було визнанням національних прав і прагненням до відновлення справедливості та незалежності для поневолених країн. Було також запропоновано коригувати державні кордони на основі національних ознак, надаючи право автономного розвитку народам багатонаціональних імперій, зокрема Австро-Угорської. Це підхід мав знизити міжетнічні конфлікти та посилити стабільність у регіонах з багатьма народами. Для балканських народів і держав, що входили до Османської імперії, передбачалося відновлення незалежності та забезпечення свободи проходження через важливі геополітичні маршрути. Також було запропоновано створення незалежної Польщі з доступом до моря, що відповідало національним прагненням і сприяло б довготривалій стабільності в регіоні. Завершальне положення мало на меті створення Ліги Націй – міжнародної організації, яка б

забезпечувала мирне врегулювання конфліктів і колективну безпеку. Це було першим серйозним кроком до системи колективної безпеки на глобальному рівні. Хоча США згодом відмовилися від участі, ця ідея суттєво вплинула на розвиток міжнародної політики й стала основою для подальших зусиль у сфері миру та співпраці між державами [5, р. 78].

3 жовтня уряд Німеччини надіслав Вільсону ноту, в якій висловив готовність розпочати мирні переговори на основі його «14 пунктів». Після укладення перемир'я 11 листопада в Комп'єнському лісі і завершення Першої світової війни перед державами-переможницями постала потреба у повоєнному врегулюванні. Виникла необхідність проведення мирної конференції, де США та країни Антанти могли б «розділити» наслідки своєї перемоги.

22 січня 1919 року «Рада десяти», яка об'єднувала представників США, Великої Британії, Франції, Італії та Японії, ухвалила резолюцію про необхідність створення Ліги Націй і включення її Статуту до мирного договору. 25 січня на конференції, відкриваючи обговорення, Вудро Вільсон нагадав про головну мету Ліги – забезпечення тривалого миру. 3 лютого Вільсон представив остаточний проект Статуту для обговорення з британською делегацією, а 14 лютого Статут було схвалено усіма сторонами після дебатів [3, с. 105].

Однак Ліга Націй, створена за підтримки європейських держав, у підсумку базувалася переважно на французькому проєкті. Відмова США ратифікувати Версальський договір послабила міжнародну підтримку Ліги і спричинила те, що Франція взяла на себе роль «європейського поліцейського», що погіршило її відносини з Німеччиною [7, р. 77-78].

Ідеї Вудро Вільсона щодо колективної безпеки та пріоритету міжнародних організацій випереджали його епоху, і держави Антанти не бажали, щоб післявоєнний світ ґрунтувався на цих принципах. Кризові настрої в американському суспільстві призвели до появи республіканської більшості в Конгресі, через що Версальський договір 1919 року не було ратифіковано, а США не приєдналися до Ліги Націй.

Отже, США, спершу дотримуючись нейтралітету, поступово втягнулися у Першу світову війну, що призвело до значних економічних і політичних змін у країні. Завдяки економічним успіхам та внутрішньому впливу Вудро Вільсона країна отримала можливість грати активну роль у формуванні післявоєнного світового порядку. Вільсон запропонував «Чотирнадцять пунктів», які стали основою для встановлення тривалого миру, включаючи створення Ліги Націй, що мала забезпечити колективну безпеку.

Проте, відмова США ратифікувати Версальський договір і приєднатися до Ліги Націй послабила цей механізм, змусивши Францію взяти на себе основну

роль у підтримці європейської безпеки. Це лише загострило її відносини з Німеччиною, що призвело до нестабільності та послабило ефективність Ліги як інструменту запобігання новим конфліктам.

Список джерел та літератури

1. Гончаренко А. В., Ромасенко К. М. Політика США щодо створення Ліги Націй, 1918–1920 рр. *Colloquium-journal*. 2020. №1 (53). S. 48-49.
2. Пронь Т. М. Alter ego зовнішньої політики і дипломатії президента США Томаса Вудро Вільсона. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2013. №2. С. 5
3. Історія Сполучених Штатів: Нарис. Київ: «Діалог інтернешнл», 1993. 406 с.
4. Пронь С. В. *Міжнародні відносини та зовнішня політика. 1914-1991*. Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2009. 140 с.
5. Wilson W. *College and State Educational, Literary and Political Papers (1875-1913)*. Ed Baker R. S., Dodd W. E. Vol. 2. New York: Columbia University Press, 1970. 402 p.
6. Buehrig E. H. *Woodrow Wilson and the Balance of Power*. Bloomington: Indiana University Press, 1956. 325 p.
7. Ambrosius L.E. *Woodrow Wilson and the American Diplomatic Tradition: The Treaty Fight in Perspective*. Cambridge: University Press, 1987. 323 p.

РОЛЬ АТАТЮРКА У СТАНОВЛЕННІ СУЧАСНОЇ ТУРЕЧЧИНИ

*Боримська Крістіна,
здобувачка вищої освіти II курсу бакалаврату
Історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Власюк Ігор
м. Житомир*

Анотація. Проаналізовано постать Мустафи Кемалю Ататюрка та його роль в утворенні та розвитку Турецької Республіки, проведенні необхідних реформ.

Ключові слова: Мустафа Кемаль Ататюрк; президент; Туреччина; республіка; Великі Національні Збори Туреччини

Становлення та формування сучасної держави Туреччини пов'язують з ім'ям Мустафи Кемалю Ататюрка. Саме завдяки йому, видатному військовому,

державному й політичному лідеру, як ніколи зріс міжнародний авторитет Туреччини. Було проведено широкий спектр реформ: відокремлення релігійних інститутів від держави, надання жінкам рівних прав з чоловіками, запровадження міжнародного календаря та сучасного літочислення, нововведення в галузі економіки та побуту, заміна арабського алфавіту в турецькій мові на латинський і так далі. В цьому невеликому списку перераховані безперечно прогресивні перетворення [6, с. 17].

Під час Першої світової війни Туреччина втратила значну частину своїх територій: всю Східну Анатолію, Месопотамію, Сирію та Палестину. До армії було мобілізовано понад три мільйони чоловіків, що призвело до різкого падіння першого сектора економіки. Країна опинилася на межі економічного краху. У цей історичний період з'являється особистість, яка очолює народ та веде його до світлого майбутнього – перший Президент Туреччини Мустафа Кемаль Ататюрк [7, с. 48].

Мустафа Кемаль відіграв провідну роль у перемозі турецького національно-визвольного руху, у звільненні території країни від іноземних окупантів. Ця перемога була закріплена на Лозаннській конференції 1922–1923 рр., коли було підписано мирний договір, яким західні держави офіційно визнавали незалежність і суверенітет Туреччини, що створювало сприятливі умови для мирного розвитку країни [6, с. 56]. Зазначені вище реформи були започатковані проголошенням 29 жовтня 1923 р. Турецької Республіки першої на Близькому та Середньому Сході, а також обранням першого у вітчизняній історії Президента цієї Республіки, яким став Мустафа Кемаль Ататюрк. Як підкреслюється в турецькому громадсько-політичному виданні «Newspot», проведені у 20-х-30-х роках «радикальні соціальні, політичні та економічні реформи стали важливим прикладом і моделлю для країн третього світу». Ці реформи «... піднесли турецьку націю до рівня сучасної цивілізації» [3].

24 листопада 1934 р. Великі Національні Збори Туреччини урочисто проголосили Мустафу Кемалю «Ататюрком», що означає турецькою мовою «Батько турків», врахувавши його видатні заслуги перед народом і державою. У той же час реальна можливість отримання прізвищ надавалась усім громадянам Республіки [1].

Істотні зміни відбулися і в сфері народної освіти. У країні почали функціонувати початкові та середні школи, що всебічно підтримувалися державою. Поступово створювалася нова, світська система освіти. З нововведенням у школах була пов'язана реформа алфавіту турецької літературної мови, тобто почали використовувати латинську абетку.

Риторичні особливості мовлення президента Туреччини допомогли сформувати імідж впевненого, цілеспрямованого, поміркованого лідера, який

здатен вести за собою та нести відповідальність за майбутнє нації. Наскрізна метафоричність, часті повтори ключових слів і фраз та вміле використання синтаксичних засобів посилили емпатію слухачів до політика, а відповідно – і довіру до нього [7, р. 120].

Нова держава – нова історія. Тому концепція історичної школи за М. Кемалю була такою, що колискою людської цивілізації була Центральна Азія, турецька прабатьківщина. Звідти тюрки мігрували до всіх частин Старого Світу, засновуючи різні держави і допомагаючи менш розвиненим людським спільнотам утворити розвинуті цивілізації. Отже, тюрки були не просто засновниками «світової цивілізації», а й народом, який поширив її на цілий світ. Тези нової турецької історіографії були покликані зміцнити позиції Туреччини як невід'ємної частки західного світу [6, с. 85].

Також завдяки реформам турецькі жінки були звільнені від всесилля ісламського фундаменталізму. Жінка у Туреччині набула рівних громадських прав з чоловіком, вона почала відмовлятися від чадри (традиційне жіноче покривало-вбрання в країнах мусульманського Сходу), займати гідне місце в усіх сферах суспільно-політичного життя. Також було заборонено полігамію (можливість чоловіка мати декілька шлюбних партнерок одночасно), жінці було надано право на розлучення та знищено юридичну нерівність між чоловіками та жінками. Важливим кроком у вестернізації Туреччини було стала реформа побуту, і насамперед запровадження для населення загальноприйнятого у сучасному світі одягу. Сам Мустафа Кемаль пояснював, що ставлячись з повагою до національних традицій, водночас потрібно викорінювати фанатизм [5, с. 18-19].

Важлива подія у процесі перетворення Туреччини на сучасну республіку сталася ще 9 квітня 1928 року, коли парламентом було прийнято рішення про вилучення з тексту Конституції 1924 року спеціальної статті про те, що «іслам є державною релігією Туреччини». Тоді ж відмінялася і релігійна форма присяги Президента Республіки, а також оголошувалися поза законом різні фундаменталістські організації та секти [1, с. 44].

Реформування турецької економіки відповідало і згаданим вище республіканським переходам. Нова економічна політика була спрямована на розвиток соціально-економічної структури сільського господарства, промисловості, торгівлі та послуг. На сільське господарство припадає 67 % національного доходу, на промисловість – 10 %. Значна частина залізниці все ще знаходилася в руках іноземців. Іноземний капітал також домінував в банках, страхових компаніях, муніципальних підприємствах і гірничодобувних компаніях.

Найважливіше значення мав Закон про заохочення промисловості, що набув чинності з 1 липня 1927 року. Відтепер промисловці, що бажали побудувати своє підприємство, міг отримати ділянку 10 гектарів та звільнявся від різних державних податків. У перший рік діяльності такого підприємства на вартість продукції, що випускається, встановлювалася премія в розмірі 10 відсотків від вартості. Для підтримки курсу національної валюти – ліри і торгівлі нею в березні 1930 року було засновано тимчасовий консорціум, до якого увійшли всі найбільші національні та іноземні банки, що діяли у Стамбулі, а також міністерство фінансів. Також було збудовано низку важливих об'єктів промисловості та залізничного транспорту та здійснено декілька п'ятирічних планів [5, с. 21].

Економічна стратегія Кемаля Ататюрка дає можливість зрозуміти і його погляди щодо ролі праці в суспільстві, яка є моральним й соціальним обов'язком кожного громадянина Турецької Республіки. На його думку, особливо слід вітати й шанувати працю, що вважалася цінною та плідною для всієї нації і, яка допомагала у підвищенні її добробуту. Навіть багаті люди з високими прибутками повинні були виконувати свій прямий обов'язок трудитися [1, с. 21].

Розробка М. К. Ататюрком концепції республіканського ладу після перемоги у війні за незалежність 1918-1922 рр. торкнулась і сфери зовнішньополітичного курсу нової Туреччини, девізом якого від самого початку став: “Мир у своєму домі, мир у світі” [4, с. 193].

Зовнішня політика була покликана слугувати меті щодо досягнення Туреччиною рівня сучасної цивілізації, яку він ототожнював із Заходом [6, с. 154-155].

Отже, основними змінами під час правління Мустафи Кемаля стало виникнення Туреччини як суб'єкта міжнародного права, масштабна вестернізація, перехід мови з арабської в'язі на латиницю, секуляризація і модернізація економіки. Йому вдалося повністю перебудувати державу. Він не лише створив якісно нові норми життя та провів реформацію багатьох галузей, а й змінив менталітет нації.

Список джерел та літератури

1. Головченко В. Ататюрк (Ataturk) Мустафа Кемаль. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови). Київ : Парламентське видавництво, 2011. С. 44.

2. Ганіюглу М. Ш. Ататюрк: Біографія мислителя; пер. з англ. О. Галенко. Львів : Вид-во Анетти Антоненко, 2018. 240 с.

3. Згуровський С. Історичні паралелі: «Турецька модель» від Мустафи Кемаля Ататюрка. 13-15 квітня 2005.

URL:https://zn.ua/ukr/SOCIUM/istorichni_paraleli_turetska_model_vid_mustafi_ke_malya_atatyurka.html (дата звернення: 25.10.2024)

4. Черніков І. Ф. До питання про світський характер республіканської Туреччини та процес її ісламізації. *Східний світ*. 2010. № 4. С.177-179.

5. Черніков І. Ф. Мустафа Кемаль Ататюрк – засновник і будівничий республіканської Туреччини. Київ, 2015. 56 с.

6. Чубрикова О. О. Принципи та ідеологія зовнішньої політики Ататюрка у контексті сучасної зовнішньої політики Туреччини. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2015. Вип. 44. Том 2. С. 153-156.

7. Mustafa Kemal's Unique Role in the World History / N. A. Baloch.

ЄВДОКІЯ ЗАВАЛІЙ – ЖІНКА-КОМАНДИР ВЗВОДУ МОРСЬКОЇ ПІХОТИ В ДРУГІЙ СВІТОВІЙ ВІЙНІ

*Рутковська Варвара-Вікторія,
здобувачка вищої освіти II курсу магістратури
Історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Гуцало Людмила
м. Житомир*

Анотація. Висвітлено бойовий шлях єдиної жінки командира взводу морської піхоти в роки німецько-советської війни.

Ключові слова: німецько-советська війна, жінка-командир, фронт, десантна операція.

Прізвисько Фрау чорна смерть отримала Євдокія Миколаївна Завалій, що була єдиною жінкою командиром взводу морської піхоти в роки німецько-советської війни та полковником гвардії [1].

Незабаром після того, як їй виповнилося 17 років, розпочалася німецько-советська війна. Декілька разів вона ходила до военкомату та просилася на фронт, проте через неповноліття її не брали [4].

25 липня 1941 року розпочинаються бої у її рідному селі, де вона народилася, у Новому Бузі, що знаходиться в Одеській області. Євдокія потрапила в полк санітаркою, сказавши, що їй скоро виповниться 18 років. І разом з 96-й кавалерійським полком 5-ї кавалерійської дивізії 2-го

кавалерійського корпусу невдовзі покидає рідне село. Вона встигла вчасно, бо вже 14 серпня 1941 року німці повністю захопили Новий Буг [2, с. 110].

Відступаючи з 96-м кавалерійським полком і переправляючись через Дніпро в районі Хортиці, старший сержант Завалій отримала проникаюче поранення в живіт. Незважаючи на власну рану, надала медичну допомогу пораненому командирі десантного батальйону під час ворожого авіанальоту. За цей героїчний вчинок Євдокія Завалій була удостоєна ордена Червоної Зірки.

Після лікування Завалій, попри рекомендації медиків, наполягла на поверненні до діючої армії. Скориставшись схожістю чоловічої та жіночої форми одягу, а також лаконічністю записів у документах, вона видавала себе за чоловіка. Так, під виглядом Євдокима Миколайовича Завалія, вона потрапила до 6-ї десантної бригади морської піхоти. Більше восьми місяців їй вдавалося приховувати свою жіночу стать. Однак після успішної розвідувальної операції під Моздоком, де вона взяла в полон німецького офіцера, її таланти були помічені, і її призначили командиром розвідувального відділення [3, с. 255].

Опинившись в оточенні, бійці Завалій були на межі відчаю. Саме тоді «Євдоким» проявив неабияку сміливість і кмітливість. Проникнувши в тил ворога, вона не лише здобула необхідні для виживання боєприпаси та провізію, а й знищила кілька ворожих машин, завдавши відчутного удару по противнику.

У кінці 1942 – на початку 1943 року під псевдонімом «Євдоким» Завалій воювала на Кубанському плацдармі, беручи участь у боях за станицю Кримську, важливий стратегічний об'єкт для німців. Коли загинув командир роти, саме вона підняла бійців в атаку, проявивши неабияку мужність. Після поранення і розкриття своєї жіночої статі, вона не полишила служби, а продовжила воювати. Учасниця Керченсько-Ельтигенської десантної операції, Завалій відзначилася в багатьох запеклих боях. За свої подвиги вона була нагороджена орденом Червоної Зірки [3, с. 258].

На чолі свого взводу Євдокія Завалій брала участь у визволенні Севастополя, де під час штурму Сапун-гори особисто підірвала німецький дот. Вона воювала на багатьох фронтах: від Криму до Угорщини. Особливо відзначилася під час Будапештської операції, коли її взвод, пройшовши через каналізацію, зумів захопити важливий об'єкт ворога. За свої героїчні вчинки Євдокія Завалій була нагороджена кількома орденами та медалями.

Через погіршення здоров'я після війни, Завалій не змогла продовжити військову службу і була змушена демобілізуватися. Переїхавши до Києва, вона адаптувалася до мирного життя, створила сім'ю та працювала. Проте спогади про війну не покидали її. Вона часто розповідала про свої бойові подвиги молоді. Померла в Києві і похована на Байковому кладовищі [5, с. 9].

Підсумовуючи зазначимо, що Євдокія Завалій, відома як «Фрау Чорна Смерть», була непересічною жінкою, яка назавжди увійшла в історію України як символ мужності, відваги та незламності українського духу. Будучи єдиною жінкою-командиром взводу морської піхоти в Другій світовій війні, вона брала участь у найзапекліших боях, демонструючи неабияку військову майстерність та героїзм. Її життєвий шлях – це приклад самовідданості та патріотизму, який надихає нові покоління українців. Незважаючи на численні поранення та тяготи війни, Завалій зберегла в собі силу духу та продовжувала боротися за свободу своєї країни. Її ім'я стало легендою, а її подвиги – навічно вписані в історію України.

Список джерел та літератури

1. Горбуров Є. Фрау «Чорна смерть»: [про Є. Завалій, жінку-командира взводу морської піхоти у роки Другої світової війни]. *Вісник Жовтневщини*. 2024. С. 13.
2. Залеток Н. Служба та побут британських та радянських жінок у військово-морських силах у роки Другої світової війни. *Проблеми всесвітньої історії*. 2021. С. 107–118.
3. Макогончук Н. Жіноче обличчя Другої світової війни. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки*. 2021. Т. 16, № 1. С. 251–266. URL: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v16i1.703> (дата звернення: 04.11.2024).
4. Осипенко М. П. Завалій Євдокія Миколаївна. *Енциклопедія Сучасної України* [Електронний ресурс] / ред.: І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк. 2010. URL: <https://esu.com.ua/article-14994>.
5. Савченко С. В. Жіноче лідерство під час війни (за матеріалами публіцистики). *ТЕКА Komisji Polsko-Ukraińskich Związków Kulturowych*. 2024. Т.6. № 18. С. 1–18. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/48560>

ПСИХОЛОГІЯ ПОЛОНУ РАДЯНСЬКИХ ВІЙСЬКОВОПОЛОНЕНИХ НА СХІДНОМУ ФРОНТІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

*Пастухова Яна,
аспірантка кафедри історії України та всесвітньої історії
Центральноукраїнського державного університету
імені Володимира Винниченка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Чорний Олександр
м. Кропивницький*

Анотація. Дослідження розглядає психологічні аспекти військового полону для червоноармійців під час Другої світової війни, зокрема етапи захоплення, транспортування та адаптації в таборах. Аналізуються методи психологічного тиску на полонених з боку нацистської адміністрації. Акцентується увага на радянській внутрішній пропаганді та її вплив на настрій солдатів РСЧА.

Ключові слова: Друга світова війна, військовополонені, полон, Червона армія, Робітничо-селянська червона армія, психологічний тиск, пропаганда.

Військовий полон – це легальний, міжнародно визнаний спосіб утримання бранців, який настає в результаті військових дій, а не за вироком певних інстанцій. Для німецького полону, в якому утримувалося за різними оцінками від 2.8 до 5.7 мільйонів радянських громадян [8, с. 558], були характерним жорстоке поводження з полоненими, «обґрунтоване» расовими теоріями та відповідними нормативними актами; спрямована політика індоктринації та примусове залучення до фізичної праці. Причинами такого масовості дослідники визначають, окрім іншого, моральний дух солдат та командирів [2].

Захоплення в полон – це перша стадія уполонення. Під час активних бойових дій, особливо в наступальних операціях, солдати та офіцери зазвичай мало думають про полон, хоча він і входить у тріаду найбільших страхів військовослужбовців «каліцтво-полон-загибель» [1, с. 68].

Другою стадією полону вважається транспортування полоненого до місця утримання. Наявність полонених вимагало значної кількості охорони, однак, користуючись шоковим станом та фізичною втомою німецькі війська скоротили охоронні команди до мінімуму. В цей же час крайня жорстокість (її офіційно визначали директиви ОКВ [5, с. 290]), яку не соромилися застосовувати конвоїри бранців, формувала атмосферу страху та напруги [7, с. 726].

Наступним етапом полону є перший допит військовополоненого під час якого представники німецької розвідки зазвичай намагалися отримати

оперативну інформацію, військові таємниці та компрометуючі матеріали. Саме в момент допиту здійснювався максимальний психологічний тиск та застосовувалися різні підходи: роззброююча доброзичливість, атмосфера розслаблення, поступовий перехід до розмови та вмале використання вже наявної інформації [6, с. 645].

Розрив соціальних зв'язків є характерною особливістю полону під час тривалого перебування в місцях утримання, що є четвертою стадією – адаптація в таборі військовополонених. Іноді, військова субординація руйнувалася ще на полі бою, але переважно ієрархія відносин командир-солдат зникає вже в місцях утримання. Це пов'язано з тим, що чимало рядових звинувачують власних командирів в тому, що вони опинилися в полоні. Психологічний ефект більшовицької пропаганди закінчувався і бранці починали усвідомлювати рівень влади німецької адміністрації [4, с. 315].

Саме на колаборації та індоктринації було зосереджено дії німецької адміністрації в таборах військовополонених. Варіативність засобів впливу на червоноармійців була значною: голод, фізичне насилля, утримання радянських полонених в неприйнятних умовах, трудове використання [3, с. 76].

Аналіз психологічних впливів показав доцільність психологічної обробки у формах індоктринації та політичного перевиховання [1, с. 75]. Наслідком таких дій було змінення ворожого ставлення до Німеччини на нейтральне або ж повністю прихильне відношення до власних поневолювачів. Ми виокремлюємо наступні психологічні засоби впливу:

1) Проведення лекцій серед полонених з пропозиціями колаборації – такий варіант впливу зачасту не мав широкого успіху, оскільки лекційний матеріал містив чимало шампів. Варто зазначити, що спротив до такого роду агітації було легше реалізувати за рахунок того, що лекції проводилися перед великою кількістю військовополонених і груповий опір було легше організувати.

2) Техніка пошуку слабких місць у системі переконань починалася з незначних вимог із поступовим їх збільшенням у міру того, як полонений йшов на співпрацю. Яскравим прикладом застосування такої техніки був, так званий, історичний кабінет, в якому радянським воєначальникам пропонувалося описати бойовий шлях свого підрозділу.

3) Інформаційна ізоляція – один з найпростіших методів впливу на психіку бранців. Туга за домом та родиною, а також відсутність можливості сповістити рідних про власну долю породжували сильні душевні переживання. Також відсутність інформації про перемоги СРСР збільшувало зневіру та схиляло військових до колаборації. Величезним тягарем для військовополонених було відсутність достовірної інформації про дату звільнення.

4) Пропаганда. Третій Райх успішно використовував тоталітарний характер режиму для монополії на пропаганду в країні, а ще успішніше – в місцях утримання полонених. Найефективнішою системою пропаганди в роки війни на Східному фронті стала індоктринація через полонених-колаборантів. Вони створювали в таборах свої пронимецькі організації, власним прикладом показуючи, що перехід на сторону ворога приносить позбавлення від переважної більшості небезпек полону, та надає сенсу подальшому існуванню [6, с. 647-648].

Кінцева мета всіх цих методів – примус до вчинення дій вигідних країні поневолювачу.

Список джерел та література

1. Апальков В. В. Психологічні механізми регуляції поведінки військовополонених засобами символічної мімікрії : дис. ... д-ра філософії в галузі психології : 19.00.09. Київ, 2023. 333 с.

2. Пастушенко Т. В. Німецький полон 1941 року: понад 2 мільйони полонених між загибеллю, звільненням і виживанням. *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/nimetskyu-polon-1941/31603834.html> (дата звернення: 04.11.2024).

3. Ширококов Ю. М. Психологія військового полону : дис. ... д-ра психол. Наук : 19.00.09. Харків, 2020. 473 с.

4. Ширококов Ю. М. Стадії військового полону та особливості їх впливу на психіку військовослужбовців. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. 2016. № 20. С. 313–321.

5. Anordnungen des Oberkommandos der Wehrmacht für die Behandlung sowjetischer Kriegsgefangener. 8 September 1941. *BArch*. RW 6/279. Seiten 27-37. Original.

6. Kornhuber H. H. Soziale und angewandte Psychiatrie. *Psychiatrie der Gegenwart. Forschung und Praxis*. Berlin, Heidelberg, 1961. Vol. 3 : Soziale und angewandte Psychiatrie. P. 631–742.

7. Lunden W. Captivity Psychoses among Prisoners of War. *Journal of Criminal Law and Criminology*. 1949. Vol. 39, no. 6. P. 721–733.

8. Otto R., Keller R., Nagel J. Sowjetische Kriegsgefangene in deutschem Gewahrsam 1941–1945 Zahlen und Dimensionen. *Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte*. 2008. Vol. 56, no. 4. P. 557-602. URL: <https://www.degruyter.com/document/doi/10.1524/vfzg.2008.0026/html> (date of access: 09.11.2024).

УЧАСТЬ РОМАНА РАХМАННОГО У ВІДНОВЛЕННІ ТА ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ПРЕСОВОЇ СЛУЖБИ В МЮНХЕНІ

*Чумаковська Анастасія,
аспірантка кафедри всесвітньої історії
Київського університету імені Бориса Грінченка,
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Срібняк Ігор
м. Київ*

Анотація. У доповіді розглянуто діяльність Романа Рахманного, одного з найвідоміших екзильних громадсько-політичних діячів та публіцистів другої половини ХХ століття, у контексті відновлення Української Пресової Служби (далі – УПС) у Мюнхені (1946-1948 рр.).

Ключові слова: Роман Рахманний, публіцистика, Українська Пресова Служба, діаспора, політична еміграція.

Загалом питання вивчення української діаспори отримало значне висвітлення в українській еміграційній історіографії, яка містить великий обсяг фактичного матеріалу. Одним з найдетальніших досліджень української еміграції в Німеччині та Австрії після Другої світової війни є праця В. Маруняка [1].

На початку 90-х рр. ХХ ст. до дослідження цих процесів долучилися історики «материкової» України, які мали можливість використовувати нові архівні джерела. Між тим, спеціальні роботи, що висвітлювали діяльність представників зарубіжного українства, почали з'являтися лише на рубежі ХХ–ХХІ століть. Серед них варто відзначити дисертаційні роботи та дослідницькі публікації С. Рудика, О. Дзири, О. Бугаєвої, О. Ковальчука, Ю. Коваліва, С. Олійника, М. Палієнко та інших. Однак, незважаючи на це, третя хвиля української еміграції та діяльність її окремих представників потребують подальшого детального вивчення українськими істориками.

Після Другої світової війни українська еміграція опинилася в надзвичайно тяжких матеріальних і моральних умовах. Варто зазначити, що еміграція носила масовий характер і українці були розсіяні по всій території Німеччини – зруйнованій війною та економічно виснаженій країні. Ці обставини ще більше ускладнювали становище перших емігрантів і виникла нагальна потреба в будь-яких джерелах інформації.

Як зазначає Роман Рахманний, важливо усвідомлювати, що в період падіння Третього Рейху та впродовж перших п'яти місяців діяльності окупаційних адміністрацій незалежна українська преса вже існувала, попри

заборону генерала Д. Ейзенхауера на випуск будь-яких видань без відповідного дозволу. Це пояснюється тим, що одна з ланок крайової ОУН на території Німеччини почала випускати та поширювати свій періодичний пресовий орган наприкінці квітня – на початку травня 1945 р. З цього періоду з'являються різні за змістом і формою видання української преси [2, с. 85].

Поновила свою роботу і УПС у Мюнхені. Загалом, серед української громадськості в Європі та за океаном була відома заснована колами ОУН перед війною УПС, що мала на меті ознайомлювати міжнародну спільноту з актуальними політичними та культурними проблемами України. Під час війни 1939–1945 рр. діяльність УПС з об'єктивних причин занепала.

У 1946 р. Роман Рахманний приїхав до Мюнхена із завданням відновити УПС, аби надавати українській та іноземній пресі політичну інформацію про Україну. Це було зумовлено доцільністю існування єдиного політичного центру. УПС була речником Закордонного представництва Української головної визвольної ради (ЗП УГВР) і Закордонних частин Організації українських націоналістів (ЗЧ ОУН), які її і фінансували. Центральною темою діяльності УПС, безсумнівно, залишалося українське визвольне змагання [3].

Видавничо-редакційний склад УПС включав керівника Романа Рахманного, а також редакторів окремих видань: О. Зеленецького, Л. Шанковського, О. Питляра, Є. Стахіва та, з травня 1947 року, М. Сосновського [2, с. 89].

Перший номер УПС вийшов 1 лютого 1946 р. У вступній статті Роман Рахманний писав: «Наше головне завдання бачимо в тому, щоб дати правдиві інформації українському і чужому світові передусім про визвольну боротьбу українського народу й інших народів, поневолених московсько-більшовицьким імперіалізмом. Будемо також інформувати про усі ті проблеми, які впливають з факту існування і розросту більшовицької імперії, як твердині авторитарної реакції та ворога всіх свободололюбних народів» [4, с. 133].

Бюлетені УПС регулярно надходили не лише до українських газет у Німеччині, а й до країн за океаном, зокрема до Канади, США та Аргентини. Випуски УПС іноземними мовами відіграли важливу роль у поширенні інформації про національний опір загарбникам в Україні серед громадських і політичних діячів Франції, Бельгії, Голландії, Великої Британії, Швеції, Норвегії, Швейцарії, Іспанії, Канади та США.

Усього, за час роботи УПС в Мюнхені було випущено 53 бюлетені українською мовою, 19 – англійською, 24 – французькою та 8 – німецькою.

УПС у Мюнхені припинила діяльність у 1948 р., коли з неї вийшов Роман Рахманний.

Відновлення УПС у 1946 р. під керівництвом Романа Рахманного стало відповіддю на потребу в єдиному політичному центрі для поширення правдивої інформації про ситуацію в Україні, а також для підтримки боротьби за її незалежність. Випуск бюлетенів різними мовами, дозволив розповсюджувати інформацію в різних країнах Європи, Північної та Південної Америки. Всього за час існування УПС в Мюнхені було видано понад 100 бюлетенів, що стало значним вкладом у глобальну пропаганду української справи.

Список джерел та літератури

1. Володимир М. Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні : монографія. Мюнхен : Акад. вид-во д-ра Петра Белея, 1985. Т. 1 : Роки 1945-1951. 432 с.
2. Рахманний Р. Незалежна українська преса 1945-1948. *Сучасність*. 1986. № 2. С. 85-90.
3. Рахманний Р. На порозі чергового року. *Українська пресова служба*. 1947. № 25.
4. Хмара Н. Позаростали стежки-доріжки. Торонто : Дослід. Ін-т «Україніка». Київ, 2008. 256 с.

КАРИБСЬКА КРИЗА 1962 РОКУ В КОНТЕКСТІ ПРОТИСТОЯННЯ ОВД ТА НАТО

*Гнатюк Ярослав,
здобувач вищої освіти І курсу магістратури
Історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Людмила Гуцало
м. Житомир*

Анотація. В дослідженні описано один з найгостріших епізодів Холодної війни, Карибську кризу 1962 р., яка ледь не призвела до ядерної війни. Карибська криза стала поворотним моментом, який підштовхнув супердержави до пошуку шляхів розрядки міжнародної напруженості.

Ключові слова: криза, наддержави, НАТО, ОВД, Холодна війна, ядерна війна.

Однією з найдраматичніших сторінок в політичній, дипломатичній та військовій історії стала Карибська криза 1962 року, яка була кульмінацією

періоду Холодної війни. Розміщення радянських ядерних ракет на Кубі поставило світ на грань катастрофи, яка могла змінити хід світової історії.

На жаль, у XXI столітті загроза ядерної війни значно актуалізувалася: заголовки новин рясніють прогнозами про ймовірну небезпеку в найближчі десятиліття. Погіршило ситуацію і те, що зброя масового винищення опинилася у руках диктаторів, які своїми погрозами щодо її застосування чинять значну загрозу колективній безпеці і нагадують людству про його вразливість. Конфлікти в різних регіонах світу, що відбуваються на сучасному етапі (російсько-українська війна, палестино-ізраїльська війна, війни Ізраїлю з Іраном та Ліваном) мають схожі риси з біполярним протистоянням минулого. Розуміння причин та наслідків Карибської кризи допомагає дослідникам краще проаналізувати тогочасні геополітичні проблеми та знайти вирішення сучасних.

Концептуальними засадами вивчення поданої проблеми займалися такі науковці: В. Деркач [2], В. Романюк [4], Н. Бабік [1], О. Чучалін [5], О. Потехін [3] та ін.

Метою роботи є огляд подій Карибської кризи 1962 року в контексті протистояння ОВД та НАТО.

В. Деркач наводить ряд причин, що призвели до значної конфронтації між двома наддержавами:

- антикубинська політика США, що прагнули зберегти вплив над територією цієї держави та недопустити поширення комунізму на її терени;
- прагнення СРСР урегулювати дисбаланс у кількості ядерних боєголовок;
- намагання М. Хрущова змусити відчувати американців те, що у свій час відчував Союз, що був з усіх сторін оточений ракетними базами противника;
- нездатність лідерів СРСР та США оцінювати імовірні наслідки своїх політичних рішень [2, с. 47].

Першою подією, що передувала розгортанню кризи стала операція «Мангуст», що полягала у висадці американського десанту в затоці Кочінос з метою повалення режиму Ф. Кастро. Хоча вона і зазнала провалу, проте кубинський лідер остерігався ще однієї спроби і змушений був звернутися до очільника СРСР М. Хрущова, який вбачав вирішення проблеми у розміщенні ядерних боєголовок, прикриваючись ідеологічною метою «збереження кубинської революції» [5].

У рамках таємної операції під назвою «Анадир» було перебазовано на Острів Свободи компоненти ядерної зброї, техніку та особовий склад. Чисельність континенту становила понад 50 тис. осіб на чолі з генералом І. Плієвим. Справжнє призначення вантажу радянське керівництво воліло приховати, переконуючи американців у транспортуванні до Чукотки вагонів з шубами та дублянками. Щоб попередити виявлення ракет розвідувальними

літаками було вирішено доставляти зброю через порти Севе́роморська і Севастополя у закритих суднах [4, с. 65].

У відповідь на такі дії американський президент Дж. Кеннеді вирішив упровадити морську блокаду. Її сутність полягала у обшуці усіх кораблів, що тримали курс на Кубу, щоб запобігти проникненню радянських військових.

Кульмінаційною датою стало 24 жовтня 1962 р., коли п'ять радянських кораблів зупинилися поблизу зони блокади. Війська двох блоків – ОВД та НАТО були приведені до стану готовності. У останню мить завдяки домовленості лідерів країн війни вдалося уникнути. Було встановлено «гарячу лінію» між двома наддержавами та розпочалася робота щодо послаблення міжнародної напруженості [4, с. 67].

Надзвичайно вагому роль у налагодженні «посткризових» відносин відіграли зв'язки брата президента США та радянського посла А. Добриніна. Саме завдяки їм було узгоджено ряд питань у тому числі щодо розміщення американських ракет на території Туреччини. Сам американський лідер не прагнув до публічного обговорення цього питання, побоюючись репутаційного удару, але був готовий до домовленостей. Радянському керівництву це також було вигідно, оскільки воно прагнуло прискорення врегулювання кризи [1, с. 285].

За словами О. Потехіна, лише з другої половини 1960-х рр., внаслідок урегулювання подій Карибської кризи починається формування моделі «конфронтаційної стабільності», що мала на меті ослаблення механізмів ядерної війни. Її правила, що були негласними, сприяли стримуванню та попередженню конфліктів великого масштабу. Обидві наддержави намагалися уникати ядерного збройного конфлікту між ними, а його ведення розглядалося як крайній спосіб вирішення міждержавних суперечностей [3, с. 16].

Таким чином, Карибська криза 1962 року залишається одним із найдраматичніших епізодів в історії людства, нагадуючи про постійну загрозу ядерної війни та важливість міжнародного співробітництва. Це зіткнення двох наддержав на межі ядерної катастрофи підкреслило крихкість миру та необхідність дипломатичних рішень у складних геополітичних ситуаціях. Хоча світ змінився з того часу, багато уроків Карибської кризи залишаються актуальними і сьогодні.

Список джерел та літератури

1. Бабік Н. Карибська криза 1962 р. за спогадами радянських учасників подій. *Український історичний збірник*. 2003. Вип. 5. С. 280-292. URL:https://shron1.chtyvo.org.ua/Babik_N/Karybska_kryza_1962_r_za_spohadamy_radianskykh_uchasnykiv_podii.pdf? (Дата звернення: 28.10.2024)

2. Деркач В. Карибська криза: витоки і наслідки. *Вісник студентського наукового товариства*. 2021. Вип. 24. С. 47-49. URL: http://lib.ndu.edu.ua/dspace/bitstream/123456789/3801/1/visnuk_stud_tov_24_2021.pdf#page=47 (Дата звернення: 28.10.2024)
3. Потехін О. Друга «холодна війна»: попередні підсумки. *Зовнішні справи*. 2017. Вип. 10. С. 14-17. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/zovsp_2019_11-12_12 (Дата звернення: 28.10.2024)
4. Романюк В. «Холодна війна» та Карибська криза. *Проблеми війни і миру в історії країн світу*. 2021. С. 60-78. URL: <https://elibrary.ivinas.gov.ua/id/eprint/5452> (Дата звернення: 28.10.2024)
5. Чучалін О. Карибська криза 1962 року і американо-радянське протистояння. 2012. URL: https://library.udpu.edu.ua/library_files/stud_konferenzia/2012_2/visnuk_88.pdf (Дата звернення: 28.10.2024)

ПОЗИЦІЯ ШОТЛАНДСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПАРТІЇ ЩОДО ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ ВЕЛИКОЇ БРИТАНІЇ У 1970-Х РР.

*Дегтярьов Вадим,
аспірант Навчально-наукового інституту
історії, права та міжнародних відносин
Сумського державного педагогічного університету
імені А. С. Макаренка
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Сокирська Владилена,
м. Суми*

Анотація. Наукову розвідку присвячено дослідженню позиції Шотландської національної партії щодо європейської інтеграції Великої Британії у 1970-х роках. Обґрунтовується взаємозв'язок національних прагнень до автономії Шотландії та скептичного ставлення ШНП до євроінтеграції.

Ключові слова: євроскептицизм, Шотландська національна партія, європейська інтеграція, референдум, децентралізація.

Євроскептицизм – явище, яке упродовж другої половини ХХ століття значною мірою формувало політичний ландшафт Великої Британії. У цей період ставлення до Європейської економічної спільноти (ЄЕС) і подальшого європейського інтеграційного проєкту стало причиною значних розбіжностей усередині британського суспільства. На особливу увагу заслуговує Шотландія, де позиції євроскептицизму та єврооптимізму розвивалися під впливом як

внутрішніх, так і зовнішніх чинників, відмінних від загальнобританських тенденцій. Чи не єдиним виразником шотландських національних інтересів на етапі вступу Великої Британії до ЄЕС була Шотландська національна партія (ШНП), нині домінуюча в країні. Тому вважаємо доцільним продемонструвати позицію саме цієї організації щодо європейської інтеграції Сполученого Королівства.

Шотландська національна партія, заснована 1934 р., виникла як об'єднання кількох невеликих рухів, що прагнули автономії, а в майбутньому і незалежності Шотландії. Спочатку партія не користувалася широкою підтримкою і залишалася на периферії шотландської політики, борючись за увагу в умовах домінування лейбористів і консерваторів. Перші десятиліття існування ШНП були сповнені труднощів, оскільки ідея незалежності здавалася малоімовірною в умовах після Другої світової війни, коли національні інтереси були зосереджені на єдності Сполученого Королівства. Проте в 1960-ті рр. партія почала привертати більше уваги, виступаючи за децентралізацію влади та просування ідеї шотландської ідентичності. Це було пов'язано із загальним зростанням націоналістичних настроїв у Європі, а також із посиленням почуття культурної та економічної відособленості Шотландії [5].

Справжнім поворотним моментом для ШНП стали 1970-ті рр., коли відбулося зміцнення партійних позицій у шотландському політичному просторі. У 1974 р. ШНП показала вражаючий результат на виборах, отримавши 11 місць у парламенті Великої Британії та здобувши понад третину голосів у Шотландії [1, с. 24–25]. Це стало відображенням зростаючого невдоволення шотландців економічною ситуацією, особливо за умов енергетичної кризи та спаду у традиційних галузях промисловості. ШНП вміло скористалася фактом відкриття біля берегів Шотландії значних покладів нафти і запустила кампанію «Це шотландська нафта», підкреслюючи несправедливість розподілу доходів від видобутку природних ресурсів у Північному морі [5, с. 134–135].

Таким чином, період вступу Великої Британії до ЄЕС (перша половина 1970-х рр.) збігся зі зростаючими вимогами конституційних змін у державі, що було найбільш виражено у національних складових Сполученого Королівства – Шотландії, Уельсі, Північній Ірландії. Тому позиція ШНП в даний період часто була зумовлена не стільки ставленням до європейської інтеграції, скільки опозицією до центру в Лондоні. Шотландська національна партія займала цілком зрозумілу позицію, часом виявляючи крайній скептицизм до ЄЕС, виходячи з побоювань, що інтеграція може загрожувати меті створення незалежної Шотландії [4, с. 185–186].

Як зазначає дослідник Д. Гоуланд, з точки зору політичних сил Шотландії та інших національних складових, вступ до ЄЕС був свого роду кроком у невідомість. Потенційно вони могли втратити вже наявний рівень автономії, оскільки процес прийняття рішень ставав ще більш віддаленим як фізично, так і політично. Замість того, щоб рішення приймалися у Лондоні, після вступу частина повноважень делегувалася у Брюссель. Досі ж вони мали прямий доступ до осіб, які приймають рішення у столиці. Наприклад, кожна територія мала власного державного секретаря, який був членом кабінету міністрів Великої Британії, що гарантувало просування та захист їхніх інтересів на найвищих рівнях влади. Але тепер їхній доступ до прийняття рішень буде опосередкованим у тих сферах політики, що належали до компетенції ЄЕС. Тому, представники ШНП, та інших політичних сил національних меншин мали підстави вважати, що їхня політична залежність ще більше посилиться внаслідок європейської інтеграції [3, с. 131].

Окрім політичних, існували і економічні причини скептичного ставлення політичних сил Шотландії до євроінтеграції. Так, ще у 1967 р. Конгрес шотландських профспілок рішуче виступив проти членства на тій підставі, що це послабить торгівлю зі Співдружністю. Були і інші, більш чіткі фактори: безпосередньо перед вступом Сполученого Королівства перші шість держав-членів ЄЕС встановили політику щодо рибальства, в результаті чого британський уряд був поставлений перед доконаним фактом. В той час як прем'єр-міністр Е. Хіт та його уряд не розглядали рибальство як питання «червоної лінії», для шотландської економіки воно було досить вагомим [3, с. 133].

Напередодні референдуму щодо членства Сполученого Королівства в Європейській економічній спільноті 1975 р. офіційною позицією ШНП була відмова від участі у виборах на тій підставі, що якщо Шотландія і буде в ЄЕС, то вона повинна відокремитися від решти Великої Британії і знову подати заявку на членство на своїх власних умовах [5, с. 196]. Результати референдуму продемонстрували опозиційність шотландських національних сил: 58,4 % голосів «за» у Шотландії на противагу середньому по Великій Британії 67,2 % [1, с. 99].

Незважаючи на значне зростання популярності, ШНП не вдалося реалізувати свої цілі. Питання децентралізації Сполученого Королівства обговорювалося до кінця 1970-х рр., але на референдумі 1979 р. за створення шотландського парламенту проголосувала недостатня кількість людей, щоб виконати умови центральної влади. Питання конституційних змін у державі було відкладено на два десятиліття. Разом з тим почала змінюватися офіційна позиція ШНП щодо євроінтеграції Великої Британії, і вже в наступні

десятиліття європейський вектор політики партії зазнає кардинальних змін [2, с. 11].

Таким чином, Шотландська національна партія у 1970-х рр. зайняла скептичну позицію у питанні європейської інтеграції Великої Британії. Прагнучи автономії Шотландії, члени ШНП побоювалися, що вступ до Європейської економічної спільноти послабить вплив краю і призведе до втрати його політичної та економічної суб'єктності. Важливі висновки можемо зробити із результатів референдумів 1970-х рр.: референдум 1975 р. підтвердив відмінність поглядів Шотландії та решти Сполученого Королівства з питання євроінтеграції держави; референдум 1979 р. та поразка шотландських націоналістів заклали основу для подальшої еволюції позиції ШНП, яка згодом стане більш проєвропейською.

Список джерел та літератури

1. Cracknell R., Uberoi E., Burton M. UK Election Statistics: 1918-2023: A century of elections. URL: <https://commonslibrary.parliament.uk/research-briefings/cbp-7529/> (дата звернення: 05.11.2024).
2. Dewdney R. Results of Devolution Referendums (1979 & 1997). URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/RP97-113/RP97-113.pdf> (дата звернення: 04.11.2024).
3. Gowland D., Turner A., Wright A. Britain and European Integration since 1945: on the Sidelines. New York: Routledge, 2010. 301 p.
4. Lynch P. Minority nationalism and European integration. Cardiff : University of Wales Press, 1996. 228 p.
5. Lynch P. SNP: The History of the Scottish National Party. Cardiff : Welsh Academic Press, 2013. 307 p.

УКРАЇНСЬКІ ДОСЛІДНИКИ ЧЕХІЇ У ВИСВІТЛЕННІ «ЕНЦИКЛОПЕДІЇ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ»

*Зінько Юрій,
кандидат історичних наук, професор
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського.
Кравчук Олександр,
кандидат історичних наук, доцент
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця*

Анотація. У статті на основі матеріалу «Енциклопедії історії України» зроблена спроба висвітлити питання розвитку вітчизняної богемістики та репрезентувати її здобутки в різні історичні періоди.

Ключові слова: Енциклопедія історії України, богемістика, славісти, українські дослідники Чехії.

Вихід в світ у 2003-2013 рр. фундаментальної десяти томної «Енциклопедії історії України» та у 2021 р. додаткового тому викликало значний інтерес науковців і широкої громадськості. У виданні помітне місце займає доробок про українських дослідників чеської минушини.

Українські дослідники Чехії в «Енциклопедії історії України» представлені в узагальнюючій статті С. Копилова «Слов'янознавство» [10] та гаслах про окремі постаті вчених-богемістів або славістів. У статті «Слов'янознавство» згадуються учені-богемісти ХІХ-ХХ століть, які працювали на українських землях у складі різних державних утворень, та їх головні здобутки. Так, стосовно часів Російської імперії йдеться про дослідників Великої Моравії Ф. Успенського і П. Лавровського [10, с. 646], особливостей чеського земського і економічного ладу Х-ХІІІ ст. А. Ясінського [10, с. 649], істориків гуситського руху – В. Надлера і О. Вертеловського, дослідника Чехії ХV-ХVІІ ст. О. Кочубинського [10, с. 647]. Автор також називає дослідження славістів на західноукраїнських землях та в еміграції. Зокрема, зазначив інтерес М. Кордуби до найдавнішої держави західних слов'ян – князівства Само [10, с. 648], звернув увагу на працю Д. Дорошенка «Слов'янський світ в його минулому і сучасному» (1923), у якій подано відомості про етнографічні кордони, статистику населення, історію і словесність слов'янських народів [10, с. 650].

Стосовно розвитку богемістики після Другої світової війни на українських землях, що перебували у складі СРСР, зауважено про поширеність у дослідженнях таких тем, як вплив «жовтневої революції» на слов'янські

народи, міжслов'янські зв'язки, які, зокрема, на прикладі історії держави чехів і словаків вивчали І. Гранчак, І. Мельникова, І. Петерс, В. Худанич. Також згадуються дослідники зовнішньої політики ЧСР міжвоєнного періоду (А. Кізченко, І. Поп) та «соціалістичного будівництва» у слов'янських народів (С. Віднянський, І. Дзюбко, І. Мельникова, Р. Постоловський, Є. Пугач) [10, с. 650].

В окремих гаслах про вчених-славістів розкриваються їх найголовніші здобутки у галузі богемістики. В «Енциклопедії історії України» йдеться про викладачів Харківського університету М. О. Лавровського (1825-1899), який у праці «Нарис життя і діяльності К.-Я. Ербена» (1871) говорить про важливість «висвітлювати для народу його історію, його історичні права на свободу та незалежність» [18] та В. К. Надлера (1840-1894), який у 1864 р. підготував магістерську дисертацію «Причини і перші прояви опозиції католицизму в Чехії та Західній Європі в кінці XIV – на початку XV ст.» [3].

Відносно викладача Одеського університету О. Кочубинського (1845-1907) зауважується, що у 1873 р. він захистив магістерську дисертацію на тему «Брати подобої та чеські католики на початку XVII ст.» та згадується його доробок «Ян Амос Коменський в історичних долях свого народу» [20].

Із вчених-славістів, які працювали у вищих навчальних закладах Києва, представлене гасло про А. І. Степовича (1856-1935). Він був викладачем слов'янської філології Київського університету, а в 1920-1924 рр. – Київського інституту народної освіти. За видану у Києві 1886 р. працю «Нарис історії чеської літератури» він був «відзначений академічною премією графа Д. Толстого» [22].

Низка гасел «Енциклопедії історії України» присвячена дослідникам-емігрантам, які у міжвоєнний період працювали у Чехословаччині або в Західній Україні. У гаслі про І. С. Брика (1879-1947) названі наукові і науково-популярні праці з історії українсько-чеських культурних взаємин: «Шевченкова поема «Іван Гус» (1918), «Матеріали до українсько-чеських взаємин» (1921), «Боротьба чехів за волю» (1937) [13]. Щоправда, у гаслі не згадується його праця з історії чехів і словаків «Зборівська могила Чехо-Словацьких Борців за Волю» (1927) [1]. У 1928 р. з нагоди святкування 10-ліття ЧСР І. Брика було нагороджено орденом чеського лева [14].

Вихідцем із Західної України був мовознавець І. А. Панькевич (1887-1958), який у міжвоєнний період працював у Закарпатті та досліджував історію чесько-українських культурних взаємин ХІХ – початку ХХ ст. [7].

В енциклопедії представлені гасла про українських археологів у міжвоєнній ЧСР. У гаслі про І. І. Борковського (1890-1976) вказується, що він, досліджуючи ранньосередньовічні пам'ятки Праги, першим виділив так званий

празький тип кераміки (Празька культура), що свідчить про давнє слов'янське заселення Центральної Європи. І. І. Борковський свою докторську дисертацію присвятив дослідженню Празького Граду [17].

У гаслі про учня чеського археолога та етнолога Л. Нідерле Я. І. Пастернака (1892-1969) йдеться про докторську дисертацію, захищену у Карловому університеті (1926) та те, що у 1923-1928 рр. він працював асистентом у Державному археологічному інституті в Празі й брав участь у понад 60-ти археологічних експедиціях у різних регіонах Чехії, у Галичині та на Закарпатті [21].

Серед наукового доробку О.-І. Бочковського (1885-1939), одного із засновників української націології, автора праць з проблем теорії та історії націй, боротьби пригноблених народів за національне визволення, згадується монографія «Т. Г. Масарик: Національна проблема та українське питання (спроба характеристики та інтерпретації)» (1930) [2].

Серед славістичних праць викладача Українського високого педагогічного інституту, Українського вільного університету (1924-1929 рр.), університету в Галле (Німеччина) (1932-1945 рр.) Д. І. Чижевського (1894-1977) згадується доробок про Я. А. Коменського й зазначено, що він віднайшов «у архівах м. Галле твори чеського педагога Я.-А. Коменського ... » [23].

У деяких гаслах «Енциклопедії історії України», присвячених вченим-емігрантам, не вказуються їх праці з богемістики. До таких належать статті про філософа І. Мірчука (1891-1961) [9] та голову Українського громадського комітету в ЧСР, соціолога М. Шаповала (1882-1932) [19]. Вони були авторами праць про філософські та соціологічні погляди Т. Г. Масарика [11, с. 441, 442, 445, 446]. Те ж стосується біографії М. І. Мандрики (1886-1979), викладача Українського вільного університету, секретаря Українського соціологічного інституту [8]. Його праць у царині богемістики, власне, рецензій на твори керівників ЧСР Т. Г. Масарика й Е. Бенеша, не вказано. Вони були надруковані в еміграційному часописі «Нова Україна» (Прага) під псевдонімом М. М-ка. [4; 15; 16].

На сторінках «Енциклопедії історії України» також згадано здобутки вчених-богемістів радянського часу. У статті про А. Ф. Кізченка (1924-1991), викладача Київського університету ім. Т. Шевченка йдеться про його кандидатську (1956) та докторську (1972) дисертації, дослідження з історії зовнішньої політики ЧСР 1933-1939 рр. та відзначено монографію «Напередодні трагедії. З історії зовнішньої політики Чехословаччини, травень 1935 – березень 1938 рр.» (1971) [5]. У статті про І. М. Мельникову (1918-2010), яка із 1957 р. працювала в Інституті історії Академії наук УРСР, йдеться про її співавторство у підготовці третього тому «Історія Чехословаччини» (1960), де

вперше в радянській історіографії досліджувалась історія Закарпаття у складі ЧСР та докторську дисертацію – «Класова боротьба у Чехословаччині в 1924-1929 рр.» [6].

У статті про українського богеміста, доктора історичних наук, член-кореспондента НАН України, заслуженого діяча науки і техніки України С. В. Віднянського відзначені кандидатська дисертація «Консолідація профспілкового руху в Чехословаччині та підвищення його ролі в суспільно-політичному житті країни (1969-1975 рр.)» (1977) та докторська дисертація «Українське питання в міжвоєнній Чехословаччині» (1997). Серед головних напрямків наукових досліджень вченого названі актуальні проблеми новітньої історії країн Центрально-Східної Європи, історія міжнародних відносин, історії міжвоєнної української еміграції в Європі. Зауважено, що С. В. Віднянський є автором статей із богемістики у виданнях «Україна в міжнародних відносинах: енциклопедичний словник-довідник», «Енциклопедія історії України». Представлені авторська монографія «Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет (1921-1945)» (1994) та монографії, підготовлені у співавторстві: «Країни Центрально-Східної Європи та українське питання (1918-1939)» (1998); «Об'єднана Європа: від мрії до реальності. Історичні нариси про батьків-засновників Європейського Союзу» (2009) [12].

Отже, в «Енциклопедії історії України» наводиться важливий матеріал з історії розвитку вітчизняної богемістики, що засвідчує її найголовніші здобутки в різні історичні періоди.

Список джерел та літератури

1. Брик І. Зборівська могила Чехо-Словацьких Борців за Волю. Прага, 1927. 31 с.
2. Віднянський С. В. Бочковський О. І. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2003. Т. 1. С. 360.
3. Герасименко Н. О. Надлер В. К. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2010. Т. 7. С. 159.
4. Др. М. М-[андри]ка [Рец. на] Т. G. Masaryk. Světová revoluce za války a ve válce. 1914-1918. Praha. 1925. *Суспільство*. Прага, 1926. Вип. III-IV. С. 169-171.
5. Євсеєнко І. В. Кізченко А. Ф. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2007. Т. 4. С. 323.
6. Знаменська М. В., Кравець Н. В. Мельникова І. М. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2009. Т. 6. С. 599.
7. Ісаєвич Я. Д. Панькевич І. А. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2011. Т. 8. С. 53-54.

8. Ковальчук О. О. Мандрика М. І. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2009. Т. 6. С. 488-489.
9. Ковальчук О. О. Мірчук І. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2009. Т. 6. С. 749.
10. Копилов С. А. Слов'янознавство. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2012. Т. 9. С. 643-651.
11. Кравчук О. М. Погляди та діяльність Т. Г. Масарика в працях українських емігрантів 20-30 рр. ХХ ст. *Дриновський збірник*. Софія-Харків, 2017. Т. 10. С. 438-450.
12. Кривець Н. В. Віднянський С. В. *Енциклопедія історії України*. Додатковий том. Київ, 2021. Кн. 1. С. 100-101.
13. Кріль М. М. Брик І. С. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2003. Т. 1. С. 377.
14. Лесняк В. Проф. д-р Іван Брик. *Свобода*. 1962. Ч. 189. 3 жовтня. С. 3.
15. М. М-[андри]ка [Рец. на] Т. G. Masaryk. *Sebevražda hromadným jevem společenským moderní osvěty*. 1926. «Čin». Praha ст. 284 – XVI. *Суспільство*. Прага, 1926. Вип. III-IV. С. 168-169.
16. М. М-ка. [Рец. на] Ed. Beneš. *Problemy nové Evropy a zahraniční politika Československa*. Praha 1924. Ст. 308. *Суспільство*. Прага, 1926. Вип. III-IV. С. 173.
17. Петегірич В. М. Борковський І. І. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2003. Т. 1. С. 348.
18. Усенко П. Г. Лавровський М. О. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2009. Т. 6. С. 16.
19. Юренко О. П. Шаповал М. *Енциклопедія історії України*. Додатковий том. Київ, 2021. Кн. 1. С. 725.
20. Ясь О. В. Кочубинський О. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2008. Т. 5. С. 257.
21. Ясь О. В. Пастернак Я. І. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2011. Т. 8. С. 86-87.
22. Ясь О. В. Степович А. І. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2012. Т. 9. С. 851.
23. Ясь О. В. Чижевський Д. І. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2013. Т. 10. С. 548-549.

РОЗДІЛ 3. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ ТА МЕТОДОЛОГІЇ ІСТОРІЇ

ВИКОРИСТАННЯ УСНОЇ ІСТОРІЇ ПРИ ВИВЧЕННІ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 РОКІВ НА ЗОЛОТОНІЩИНІ (НА ОСНОВІ СПОГАДІВ ЖИТЕЛІВ СЕЛА ШАБЕЛЬНИКИ ЗОЛОТОНІСЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

*Загребельна Ніна,
кандидат історичних наук, доцент
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ*

Анотація. У статті розглянуто перебіг подій Голодомору 1932-1933 років в селі Шабельники Золотоніського району Черкаської області. В основі дослідження були використані спогади жителів села Шабельники – свідків та очевидців геноциду українського народу. Використання усної історії в сучасних закладах середньої освіти сприятиме збереженню історичної пам'яті для майбутніх поколінь українців.

Ключові слова: Голодомор, геноцид, очевидці, хліб, зерно, Шабельники, колгосп, «чорні дошки», інтерв'ю.

Голодомор 1932-1933 років – це трагедія, акт геноциду українського народу, організований радянським тоталітарним режимом Йосипа Сталіна шляхом створення штучного голоду в Україні. Голод забрав життя мільйонів жителів українських сіл: селян, інтелігенції, духівництва. Серед померлих від голоду становить велика кількість жінок та дітей.

Навчальна програма з історії України передбачає вивчення у 10 класі в закладах загальної середньої освіти розділу 4 «Україна у складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських соціалістичних республік». В результаті ознайомлення з матеріалом даного розділу здобувачі освіти повинні знати про масові депортації, розкуркулення, насильницьку колективізацію, розуміти явище Голодомору 1932-1933 років як геноциду Українського народу, масштаби та наслідки Голодомору. В результаті навчально-пізнавальної діяльності здобувачі освіти знатимуть хронологічні межі «епохи Голодомору», дати Голодомору 1932-1933 років, головні місця поховання жертв Голодомору, розуміти зміст таких понять: «епоха Голодомору», «політика творення голоду», «розкуркулення», «тоталітарна імперія», «хлібозаготівлі», «чорна дошка», пропаганду як інструмент підготовки геноциду (ідентифікація, дегуманізація, демонізація «образів ворогів» - «куркулів»), явище Голодомору як геноциду

Українського народу, наслідки одночасної дії комуністичної та імперської практик, взаємозалежності між упровадженням форсованої індустріалізації, насильницької колективізації, Голодомором, репресіями, вміти показати на карті регіони масового голоду 1921-1923 років, Голодомору 1932-1933 років, аргументовано обстоювати правову оцінку Голодомору як геноциду Українського народу [6].

При вивченні зазначеного матеріалу доцільно використати краєзнавчі матеріали про перебіг Голодомору 1932-1933 років в селі Шабельники Золотоніського району Черкаської області. Цей навчальний матеріал буде слугувати засобом активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти, конкретизації фактичного матеріалу, спробою порівняння масштабу загальнонаціональної трагедії на прикладі вищезазначеного населеного пункту.

Село Шабельники Золотоніського району Черкаської області було засновано у 30-х – 40-х роках XVII століття на лівому березі Дніпра. В історичних документах, а саме на карті французького інженера Гійома Левассера де Боплана зустрічається назва «Чабельнік» [1]. Існує версія, що назва села походить від першого поселенця – Шабельника. Ймовірно хтось із його роду займався виготовленням шабель, був зброярем [3, с. 321-324].

Голодомор-геноцид 1932-1933 років – це один зі злочинів радянської влади, спрямований проти українського народу. Через недовиконання «планів щодо хлібозаготівель» 18 жовтня 1932 року було видано постанову ЦККП(б)У «про заходи для посилення хлібозаготівель». В Україну приїжджає надзвичайна комісія на чолі з В. Молотовим, котра діяла у період з листопада 1932 року по січень 1933 року і мала відповідати за збір врожаю. Через недостатні здачі зерна було запроваджено так звані «чорні дошки». У випадку занесення на неї назви села радянська влада фактично обмежувала пересування жителів даного села та позбавляла їх будь-якого шансу на збереження хоч і невеликої кількості зерна чи продукції. Де-факто такі села були приречені на загибель. І таких сіл по всій Україні були сотні. Все зерно, реквізоване у селян, вивозилося в міста, а звідти – вагонами за кордон: у Францію, Італію, Англію, Німеччину тощо. Радянська влада вивозила за кордон не лише українське зерно, а й птицю, масло, рибу, яйця, мед, горіхи, раки, мак, хутро, селянське полотно.

Кістлява рука голоду не минула й село Шабельники. У 1933 році більше двохсот осіб померло від голоду. Переважно це були люди похилого віку і діти. Тим, хто працював у місцевому колгоспі, видавали по 400 грамів житнього борошна на день.

В селі Шабельники були сім'ї, котрі повністю вимерли. За спогадами очевидців, прямуючи вранці селом, можна було в різних місцях бачити мертвих

людей. Однак ніхто їх не оплакував, бо не вистачало сил. Ніхто не ховав людей у домовинах, їх скидали в одну яму та закопували.

Одним із методичних прийомів роботи вчителя при вивченні даного розділу є використання спогадів жителів села Шабельники – очевидців подій Голодомору. Вчителем історії Шабельниківського НВК Н.П.Макарчук було розроблено проєкт по зібранню відомостей про перебіг подій Голодоморугеноциду. Здобувачам освіти вдалося взяти інтерв'ю у деяких старожилів села Шабельники.

Як згадує Якименко Феодосія Парфентіївна: «Мені було 10 років, коли почався голод. Я була худенька, ноги ледве ходили, проте вижила. Їли ми лушпиння з картоплі, рвали рогіз (спичаки), чистили і їли. Від голоду померли мої брат Іван та сестра Марія. У Гаркавого Михайла вся сім'я вимерла. Був у їхній сім'ї хлопчик Микола, який ходив по селу, просив їсти, та так під тином і помер у пошуках хліба» [4, с. 51].

Колос Кость Андронович згадує: «Жахливі то були часи. Особливо весна 1933 року. Тоді мені було 12 років. Я, ще дужий, лазив по деревах і рвав листя з липи і клена, бо внизу люди вже все пообчухували. Принесу листя додому, мама натовче в ступі стержнів із кукурудзяних качанів, усе це змішає та й у піч. Виходить щось схоже на коров'ячий кіз'як. І ми їли ті коржі, підсмажені молочком. Може того й вижили всі, що корову не зарізали на м'ясо. Їли бур'ян, ходили на колгоспне поле і зрізали колоски. Якщо спіймають на полі, то ув'язнювали на 10 років. У хаті, крім води, не було нічого. Взимку їли собак, котів, щурів. Прийшла весна, але радості вона не принесла. Завжди хотілося їсти. Ні лободи, ні кропиви не можна було знайти. Все люди поїли. Від жебраків не було відбою. Худі, босі, обдерті. На них, особливо на дітей, страшно було дивитися. Вони сиділи на воротах з простягнутими рученятами і просили їсти. Ноги тонесенькі, складені калачиком, пухлий живіт, похилена голова, обличчя майже нема, самі губи зверху. Сидить дитина і чогось гойдається, марить. Одного дня на цвинтар вивезли 15 осіб» [4, с. 51-52].

Уповноважений ЦККП(б)У Іванов прискорив хлібозаготівлю на Золотоніщині. Активісти відбирали у людей останнє, казали: «Сталіна дуриш!» Піддавали нищівній критиці колгоспи сіл Бубнове, Вільхи, Деньги, Хутір Каврайський за невиконання хлібозаготівель. На «чорні дошки» було занесено сільські ради сіл Ковтуни, Шабельники, Домантів, Хутір Каврайський [5, с. 125]. Активісти ходили зі штирями городами, відбирали картоплю, насіння, бобові. Діти сиділи під тином та просили хліба. Часто дітей хоронили живцем.

Як засвідчує жителька села Шабельники, Лощинна Устина Іванівна: «Мій чоловік ходив ловити ракушки, раки, щоб прогодувати сім'ю. Їли їжаків, кору листя. Були випадки людоїдства. Під парканами лежали мертві діти, молодь,

старі. З хати чувся галас. Зайшли туди, а там чоловік хотів віднести молоду жінку на віз, а вона ще жива, відпиралася і кричала. На це все дивилися переляканими очима троє дітей. Візнику давали за кожний труп 100 грамів хліба... Під стукіт барабанів учні разом з активістами села ходили забирати хліб у селян. Під червоним прапором везли в Золотоношу, а потім там здавали. Людям казали на благо держави, в ім'я щасливого майбуття. А тим часом разом із селянами вмирили ремісники, вчителі, діти» [4, с. 54-55].

Ганна Семенівна Назарко з села Шабельники згадує: «Хлібозаготівельні бригади повимітали все з хати, навіть просяні та гречані відходи. Ходили з сірниками, нишпорили по льохах, горищах, заглядали в печі до горщиків, щоб їстівного не залишилося. Як хоч, так і живи. Нас врятувала корова. З часом заросли бур'янами городи, поля. Не бачили в селі ні kota, ні собаки – все поїли і самі повмирали. Їли цвіт акації, липи, зеленухи абрикос. Як падали пухлі, їх підбирали кидали на грабарку, везли на кладовище. Усіх померлих скидали в одну яму. Але траплялося так, що серед померлих були живі люди, яких теж закопували. Хто жив недалеко від кладовища, говорили, що від цих ям долинав стогін. Цей стогін запам'ятається на все життя» [4, с. 55].

Як згадує Темченко Пантелеймон Іванович, житель села Бубнове Золотоніського району Черкаської області: «Я народився 2 серпня 1928 року. У 1942 році ми з мамою переїхали жити в село Шабельники, так як хату ми продали під час голодовки. Мати похоронила мого батька, а потім сестричку, яка була на два роки молодшою за мене. У 1933 році помер мій молодший брат, якому був всього 1 рік. Відлучивши його від грудного молока, він помер через повну відсутність хліба в хаті. Ще мама доглядала сестрину доньку, яку вбили за те, що вона рвала ще не доспівші вишні. Ми чудом вижили. Сусідська бабуся Дремеха приносила мені в дерев'яній точеній мисочці кропиву та кінський шавель, облитий кип'ятком та подрібнений... Після того, як нагодує свою родину, завжди принесе мені, поставить на підвіконня, ще й дерев'яну ложку покладе. А я вилізу з-під стола, руками все виїм, а юшкою зап'ю. Ложки було непотрібно. Потім бабуся зачиняла вікно і наказувала чекати на маму. Мама працювала на полі. За це їй давали 300 грам хліба... Вона принесе таких як дві пачки сірників, складе його до купи, а я притулю до рота, а його так мало. Всього 20 грам. І треба було вижити, і ось стільки прожить». Вищезазначені спогади були записані у 96-річного жителя села Шабельники у 2022 році.

«Під час голодомору мені було 15 років, - згадує Ганна Іванівна Дідаш. Це був страшний час. Майже у кожній хаті від голоду помирали люди. Вмирили цілими сім'ями. Найтяжче було матерям, коли діти просили їсти, а не було що дати. Матері рвали на собі коси, божеволіли. Біля нас жила сім'я Лаврона Дідаша. В сім'ї було п'ятеро дітей. Їсти не було нічого. Спочатку помер батько,

тоді діти, залишився один хлопчик і мати. Що де змогла знайти мама все віддавала синові, а сама ходила голодна. Було йдеш понад хатою і чуєш як плаче, просить їсти. Тоді померла мати, її взяли в рядно і понесли на цвинтар. Цей хлопчик ходив на цвинтар, на могилу кожен день і все плакав і просив їсти. «Мамо, вставай, я їсти хочу» - просив він. Ця дитина опухла, лягла на могилу і померла, промовляючи свої останні слова: «Мамо, я їсти хочу» [4, с. 52].

21 листопада 2008 року в селі Шабельники відбувся мітинг-реквієм з нагоди відкриття пам'ятника жертвам Голодомору 1932-1933 років. Встановили його на кладовищі, високий, красивий і сумний у своїй чорній, трагічній монументальності, аби кожен відчув серцем жах цієї трагедії та згадав невинно убієнних синів та доньок, які не дожили, не долюбили, не виховали своїх дітей, не дочекалися внуків [2, с. 250].

При використанні усної історії про Голодомор-Геноцид 1932-1933 років у селі Шабельники доцільно застосувати: усний метод навчання (спогади очевидців, а також різноманітні методичні прийоми: розповідь вчителя, опис, характеристику, бесіду), наочний метод (історичні світлини, ілюстрації, атлас, контурні карти, порівняльні таблиці, схеми, діаграми), практичний метод (інтерв'ю з очевидцями, написання доповідей, рефератів, повідомлень, проєктів, виконання практичних та творчих робіт), текстуальний метод (архівні матеріали, виписки з газет, журналів, мемуари). Такі дослідження допоможуть здобувачам освіти отримати детальну інформацію про перебіг подій Голодомору 1932-1933 років. Адже багато свідків цієї трагедії, які залишились живими, боячись репресій, замовчували та не розповідали про це в радянські часи.

При вивченні даного розділу рекомендовані такі теми для практичних та творчих занять: «Голодомор мовою документів, свідчень, чисел...», «Історія мого роду крізь призму Голодомору 1932-1933 років», «Моя мала батьківщина в роки Голодомору-Геноциду 1932-1933 років».

Отже, використання усної історії про перебіг подій Голодомору 1932-1933 років на Золотоніщині (на прикладі села Шабельники) буде сприяти активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти на уроках історії України в 10 класі та в позанавчальній роботі. Поглиблений інтерес здобувачів освіти до вивчення історії рідного краю сприятиме формуванню ключових та предметних компетентностей, розвитку мислення, творчих пізнавальних здібностей та мотивації навчання у здобувачів освіти, збереженню історичної пам'яті для майбутніх поколінь українців.

Список джерел та літератури

1. Боплан Г. Л. де. Карта України [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://freemap.com.ua/maps/boplan/1-2.jpg>
2. Голиш Г. М., Голиш Л. Г., Пономаренко М. Ф. Подорож златокраєм. Черкаси. Вертикаль, 2008. 570 с.
3. Загребельна Н. І., Яретик М. М. Краєзнавчий матеріал на уроці історії України як засіб активізації пізнавальної діяльності здобувачів освіти (на прикладі села Шабельники Золотоніського району Черкаської області). *Актуальні питання дослідження історичної науки й викладання предметів громадянської та історичної освітньої галузі в умовах реформування. Збірник наукових праць за матеріалами II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю 28 листопада 2023 року. Випуск 2.* Глухів : Глухівський національний педагогічний університет ім. О. Довженка, 2023. 350 с.
4. Макарчук Н. Шабельники: від козацьких джерел і до сьогодення. Черкаси: Видавець Макарчук Н. П., 2013. 208 с.
5. Мельниченко В., Морозов А., Поліщук В., Костюкова О., Козленко І., Левицька Е., Шитюк Л. Черкащина – духовності скарбниця. Черкаси : Рекламно-інформаційна видавнича фірма «Бізнес-стиль». 328 с.
6. Навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України. Всесвітня історія. 10-11 класи. Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>

ДО МЕТОДОЛОГІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПОДІЙ НІМЕЦЬКО- РУМУНСЬКОГО РЕЖИМУ ОКУПАЦІЇ УКРАЇНИ 1941-1944 РОКІВ: ЗНАЧЕННЯ ЧАСУ

*Левченко Юрій,
кандидат історичних наук,
старший науковий співробітник
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ*

Анотація. Розглядається значення часу в методології історії. Здійснюється розгляд досі існуючих окремих радянських стереотипів «німецько-фашистської» окупації, які мають безпосереднє відношення до часу. Розглядається значення часу в дослідженні німецько-румунського режиму окупації України в 1941–1944 роках.

Ключові слова: час, історія, методологія, окупація України 1941-1944 рр.

Радянська історична та політико-ідеологічна спадщина залишила великий пласт історичних міфів й стереотипів про Другу світову війну, та німецько-румунський режим окупації зокрема. Єдиним способом їх подолання є переписування історії – відмова від забобонів, старих кумирів, застарілих схем, заповнення «білих плям» та розкриття колись заборонених тем. Однак, переписування історії не має бути тригерним до радянської спадщини та ґрунтуватись на основі україноцентризму й історичної наукової методології.

Згідно з «Великою українською енциклопедією», час – «філософська категорія, що відображає універсальні форми перебігу механічних, органічних, психічних, соціальних процесів – послідовність, тривалість, інтенсивність, зміну станів» [8]. За «Великим тлумачним словником», час – «тривалість існування явищ і предметів, яка вимірюється століттями, роками, місяцями, годинами, хвилинами і т. п.; послідовна зміна годин, днів, місяців, років та ін.; міра тривалості всього того, що відбувається, здійснюється; прийнятий країнами світу відрахунок тривалості за часовими поясами; проміжок, відрізок у послідовній зміні годин, днів, років і т. п., протягом яких що-небудь здійснилося, здійснюється чи здійснюватиметься; певна пора дня, року і т. п.» [3, с. 1594]. За «Астрономічним енциклопедичним словником», час – «форма існування матерії, яка визначає порядок змін явищ; вимірвальна величина, що визначає послідовність подій, проміжки між ними, швидкість перебігу різних процесів» [1, с. 525].

Серед спеціальних історичних дисциплін є наука «Історична хронологія», що вивчає літочислення, різні календарні системи, форми та методи обчислення часу, а також розробляє методику переведення дат на сучасне літочислення. Хронологія (від грецького – «χρόνος» – час, і «λόγος» - наука) – наука про час, вимір часу [4, с. 65–74; 7, с. 514–519; 9, с. 53–60]. У методології історії час належить до спеціальних методів історичного дослідження: хронологічний метод (розгляд зв'язку різних явищ у різних часових проміжках у порядку хронології), історико-хронологічний метод (виявленні історичних фактів у їхній хронологічній послідовності та логічній закономірності побутування в контексті зародження, розвитку, згасання та вмирання чи переродження явища) та синхроністичний метод (розгляд зв'язку явищ в одному часовому проміжку) [6, с. 28]. Категорія історичного часу визначає «час історії», як середовище у якому різні дати описуються відрізками або точками осі часу які є аналогічними простору будучи об'єктивованими, структурованими та артикульованими. Час історії – не одиниця вимірювання, а якісна оцінка. Наприклад, вказуючи дату (точку на часовій стрічці), історик має на увазі не те, скільки років минуло від названої події до сьогодення, а яких історичних

обставинах вони відбувалися (політичний розвиток, суспільні норми, причинно-наслідкові обставини тощо) [5, с. 60-63]. Також, в методології історії розрізняють абсолютний, доісторичний, історичний, паралельний, післяісторичний, сакральний, соціальний, уявний та циклічний час. Однак зупинимося лише на тих видах часу, які важливі для нашої теми. Абсолютний час – тривалий, плинний, безвимірний (без початку та кінця) час спрямований у майбутнє. Історичний час – частина абсолютного часу, яка має точку відліку, що фіксує логічну послідовність, тривалість фактів, подій і явищ історичного процесу. Паралельний (альтернативний або синхронний) час – час, що визначає порівняння розвитку різних держав, народів цивілізацій у визначеному проміжку часу; час, який визначає синхронність життя суспільства. Соціальний час – час, який визначає темпи життя соціуму, окремих його верств, прошарків, порівняно з іншими та з історичним часом. Циклічний час – поняття, яке визначає в багатьох вимірах об'ємність і просторовість розвитку суспільства (використовується для розуміння повторюваності етапів розвитку людства на кожному майбутньому витку, на іншому рівні спіралі часу [2, с. 174–175]).

За радянською марксистсько-ленінською методологією головною війною Другої світової війни була Велика Вітчизняна війна 1941–1945 років, всі інші війни, що були до та після неї вважались другорядними та незначними. Цей підхід призвів до існування багатьох історичних викривлень в сучасній українській науці. Наприклад, що першими окупованими Німеччиною українськими територіями стала Галичина і Волинь у червні – липні 1941 року. Однак, насправді першими окупованими Німеччиною українськими територіями у Другій світовій війні стали – Лемківщина, Підляштя, Холмщина і частина Надсяння, які у наслідок німецько-радянського поділу Польщі у вересні 1939 року потрапили до німецької зони впливу і були включені до складу Генерал-губернаторства (Генеральної губернії). Радянська ідеолого-партійна логіка щодо цих територій була простою – не входили до складу УРСР, значить не українські. Сучасний україноцентричний підхід та хронологія вказують на те, що це українські етнічні території, які потрапили під німецьку окупацію у Другій світовій війні. У свою чергу, Галичина і Волинь стали першими окупованими Німеччиною територіями під час німецько-радянської війни 1941–1945 років, на територіях яких були створені дистрикт «Галичина» Генерал-губернаторства та Генеральна округа «Волинь-Поділля» Райхскомісаріату «Україна». Також, варто вказати, що першими окупованими Румунією українськими територіями у липні 1941 року стали Північна Буковина (Чернівецька область) та Південна Бессарабія (Ізмаїльська область, Ізмаїльщина, сучасний південь Одеської області) Щоправда, для румун це було «повернення» територій, які захопив СРСР у червні – липні 1940 року.

Радянська методологія вплинула також і на визначення періоду «німецько-фашистської» окупації України – від 22 червня 1941 року початку війни до 28 жовтня 1944 року – «звільнення» міста Чоп на Закарпатті, останнього міста в межах сучасних українських кордонів. Річ у тім, з 1939 по 1944 рік входило до складу Угорщини – союзника Німеччини, а українською територією стало лише у січні 1946 року. І знову радянська ідеолого-партійна логіка проста – території включені до складу УРСР, значить українські. Однак, якщо говорити про тривалість перебування українських територій під німецькою окупацією, то датою її завершення є 8 жовтня 1944 року, коли було звільнено від німецьких військ село Лавочне Дрогобицької області, останній населений пункт УРСР у межах кордонів 1941 року. Відповідно, фактичний період німецької окупації України тривав з 22 червня 1941 по 8 жовтня 1944 року.

Відповідно до часу існування адміністративно-територіальних одиниць створених Німеччиною та Румунією на окупованій території України, можна визначити періоди та час їх існування: Зона військової адміністрації (як зона управління тилових районів вермахту) (22 червня 1941 р. – 8 жовтня 1944 р.) – 1205 днів; Райхскомісаріат «Україна» (1 вересня 1941 р. – 10 листопада 1944 р.) – 1167 днів; губернаторство «Бессарабія» (25 липня 1941 р. – середина серпня 1944 р.) – 1123 дні; дистрикт «Галичина» (1 серпня 1941 р. – середина липня 1944 р.) – 1078 днів; губернаторство «Буковина» (18 липня 1941 р. – середина березня 1944 р.) – 979 днів; губернаторство «Трансністрія» (19 серпня 1941 р. – 18 березня 1944 р.) – 943 дні.

Час є важливим у розумінні відмінності між створенням окремої адміністративно-територіальної одиниці та формуванням її території. Наприклад, створений 1 вересня 1941 року Райхскомісаріат «Україна» за рік своєї існування мав три розширення (20 жовтня 1941, 15 листопада 1941 та 1 вересня 1942) шляхом передачі захоплених територій від Зони військової адміністрації залежно від швидкості просування вермахту в глиб СРСР. Тому Генеральна округа «Волинь-Поділля» була утворена 1 вересня 1941; «Житомир» і «Київ» – 20 жовтня; «Миколаїв» і «Дніпропетровськ» – 15 листопада; «Таврія» – 1 вересня 1942 року. У свою чергу, більшість істориків опускає той факт, що Зона військової адміністрації рухалась як із Заходу на Схід у 1941–1942 роках, так зі Сходу на Захід у 1943–1944 роках, що при дослідженні окремих тем і подій мало враховується істориками.

Більшість сучасних часових помилок в розкритті Голокосту виникає через нехтування істориками-дослідниками Зони військової адміністрації. Наприклад, масовий розстріл євреїв у Бабиному Яру 29–30 вересня був здійснений коли Київ перебував під владою тилового району групи армій «Південь», а містом керувала 195-та польова комендатура зі складу 454 німецької охоронної дивізії

б німецької армії. Тоді, як Генеральна округа «Київ» Райхскомісаріату «Україна» була створена лише 20 жовтня 1941 року.

Політика примусової депортації робочої сили до Німеччини з українських окупаційних утворень не була одномоментною, а мала свої часові відмінності впровадження у кожній адміністративно-територіальній одиниці: 18 лютого 1942 р. – дистрикт «Галичина»; березень 1942 р. – Райхскомісаріат «Україна» та Зона військової адміністрації; вересень 1943 р. – губернаторство «Трансністрія». Відповідно, кожні політичні, економічні, соціальні та культурні заходи німців та румунів на окупованих територіях України мали часову тяглість від впровадження до реалізації, і різнились умовами виконання залежно від умов окремих адміністративно-територіальних одиниць.

При дослідженні подій німецько-румунської режиму окупації 1941–1944 років, потрібно враховувати фактор часу через врахування через причинно-наслідкові зав'язки (передумови – причини – привід – результат – наслідок). Наприклад, створення губернаторства «Трансністрія» (19 серпня 1941 р.), пояснюється в часовому вимірі: передумова – захоплення СРСР в 1940 р. частини території Румунії; причина – війна Німеччини проти СРСР та участь уній для повернення втрачених територій 1940 року; привід – зміцнення політичного союзу із Німеччиною та можливість експлуатувати нові території; результат – створення «Трансністрії»; наслідок – Румунія залишається союзником Німеччини до воєнного вторгнення СРСР у 1944 році.

Отже, час є важливим складовим елементом історичної методології, врахування якого унеможливорює появу політичних або ідеологічних фальсифікацій історії, і є важливим для розуміння історичного минулого.

Список джерел та літератури

1. Астрономічний енциклопедичний словник / за заг. ред. І. А. Климишина та А. О. Корсунь. Львів: Львів. нац. ун-т ім. Івана Франка, 2003. 548 с.
2. Бондаренко Г. В. Теорія та методологія історії : програма й тестові завдання, основи курсу, словник понять і категорій. Луцьк, 2011. 187 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
4. Горохівський П. І. Спеціальні історичні дисципліни: курс лекцій. Умань: РВЦ «Софія», 2010. 268 с.
5. Лях С. Р. Методологія історії: класика і практика : навчальний посібник. Запоріжжя: Гельветика, 2021. 130 с.
6. Міронова І. С. Джерелознавство, історіографія та методологія історії : навчальний посібник. Миколаїв: Вид-во ЧНУ ім. Петра Могили, 2023. 212 с.

7. Спеціальні історичні дисципліни: довідник : навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська та ін. Київ: Либідь, 2008. 520 с.

8. Час. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/%D0%A7%D0%B0%D1%81> (дата звернення: 12.11.2024).

9. Яременко М. В. Спеціальні історичні дисципліни. Київ: Аграр Медіа Груп, 2010. 197 с.

В'ЯЧЕСЛАВ ЧОРНОВІЛ ЯК ПРИКЛАД НАЦІОНАЛЬНОГО ЛІДЕРА: АНАЛІЗ ЙОГО ВНЕСКУ ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ

*Шерпа Тетяна,
здобувачка вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент
Бакка Тамара
м. Київ*

Анотація. У тезах розглянуто життєвий шлях і діяльність В'ячеслава Чорновола – видатного українського політичного діяча, журналіста та лідера дисидентського руху. Описано його внесок у боротьбу за незалежність України, створення підпільного видання «Український вісник», участь у правозахисних ініціативах і заснування політичної партії «Народний рух України». Крім того, запропоновано практичні методи використання його діяльності на уроках історії для формування у дітей громадянської компетентності, включаючи рольові ігри, аналіз документів, дискусії та проектну діяльність.

Ключові слова: дисидентський рух, громадянська компетентність, національна свідомість, незалежність України, права людини, політичний опір, Народний рух України, патріотизм.

В'ячеслав Чорновіл – це не лише яскрава постать української історії, а й приклад громадянської відповідальності та активної позиції, що є фундаментом демократичного суспільства. Його життя, сповнене боротьби за права людини, свободу слова та незалежність України, створює унікальну можливість для формування громадянської компетентності на уроках історії.

Розкриваючи особливості формування світогляду видатного діяча на уроках історії, вчителю варто наголосити, що перші кроки до становлення

національного лідера В'ячеслав Чорновіл зробив ще у студентські роки, навчаючись на факультеті журналістики Київського університету. Його обурення дискримінацією української мови та культури стало каталізатором формування опозиційних поглядів [3]. Студентські роки співпали з важливими подіями в історії – XX з'їзд КПРС і розвінчання культу особи. Як він сам згадував: «Тоді, мабуть, я і почав як дисидент» [6].

Уже в 1960-х роках Чорновіл стає активним учасником дисидентського руху в Україні. Він обирає шлях боротьби, де єдиним вибором було протистояння тоталітарній системі. Його дії, від виступів на захист прав людини до публікацій, що викривали репресивну політику радянської влади, стали яскравим прикладом відданості ідеалам свободи та справедливості.

В'ячеслав Чорновіл сміливо виступав проти радянської системи. Одним із перших вагомих кроків став його виступ разом із Іваном Дзюбою та Василем Стусом на прем'єрі фільму «Тіні забутих предків» [5] у 1965 році, де він засудив арешти української інтелігенції. У серпні 1965 року Чорновіл виступив із гострою антикомуністичною промовою на відкритті пам'ятника Тарасові Шевченкові в селі Шешори на Гуцульщині. Його промови і книги, зокрема «Правосуддя чи рецидиви терору» [6] та «Лихо з розуму», [6] в якій розповів про заарештованих українських шістдесятників, стали своєрідними маніфестами дисидентського руху. У них він не лише висвітлював репресії, але й давав інструкції, як поводитися під час допитів, закликаючи до моральної стійкості: «...вже тоді написав свої книжки «Правосуддя чи рецидиви терору?» і «Лихо з розуму» – про те, як дехто ламався, а дехто вистояв. Ці мої книжки сприймалися як своєрідна інструкція поведження на слідстві... Це було журналістське дослідження на власному досвіді» [1].

Навіть сама назва книжки «Лихо з розуму» була тонким знуцанням з радянських функціонерів: «Ідея такого заголовка виникла у зв'язку з допитом мене особисто та інших обвинувачених і свідків під час попереднього слідства у 1965-1966 роках. Мені особисто капітан Львівського КДБ Клименко заявив, що я дуже розумний і що мені цей розум трохи збавлять...» [4].

Його роль як організатора і редактора підпільного видання «Український вісник» була дуже важливою [8], адже у ньому він публікує власні думки й матеріали інших дисидентів. Окрім того, через нього читачі знайомляться із забороненими творами українських письменників. Це видання стало джерелом правдивої інформації і стимулювало громадське пробудження.

Після створення Української Гельсінської групи Чорновіл став її активним учасником. У 1988 році під час 50-тисячного мітингу у Львові він проголосив основні принципи Гельсінської групи. Після чого майже одразу – ще один арешт і 5 років неволі й заслання [8].

Кульмінацією політичної діяльності Чорновола стало його лідерство у створенні Народного руху України в 1989 році. Завдяки його організаторським здібностям Рух об'єднав широкі верстви суспільства, що прагнули до незалежності. Він був ініціатором проголошення Декларації про державний суверенітет України та Акту про незалежність. Його внесок у заборону діяльності Комуністичної партії України став важливим кроком у процесі демократизації держави [2].

Отже, життєвий шлях В'ячеслава Чорновола – це приклад незламності, патріотизму та громадянської відваги. Його діяльність надихає на роздуми про силу переконань та відданість справі свободи і прав людини. Вивчення його внеску у розвиток дисидентського руху, видавничу та політичну діяльність дає можливість усвідомити значення особистої відповідальності та активної громадянської позиції. Саме це робить його постать особливо цінною для педагогів, які прагнуть формувати у дітей громадянську компетентність.

Перш за все це можна зробити через використання інтерактивних уроків та рольові ігри. Розігрування ситуацій із життя Чорновола, таких як його виступи на захист прав людини чи боротьба проти радянської системи (на показі «Тіней забутих предків»), допоможе учням зрозуміти важливість громадянської позиції та відповідальності. Учні можуть розділитися на групи і виконувати ролі представників влади та опозиціонерів, обговорюючи питання свободи слова та справедливості (урок-суд).

По-друге, можна провести аналіз документів. Саме ознайомлення з текстами виступів Чорновола, його статтями та зверненнями допоможе учням зрозуміти його політичні та громадські погляди. Це навчить дітей критично мислити та аналізувати те, як слова і дії однієї людини можуть впливати на громадську свідомість і подальшу історію країни.

По-третє, важливим є застосування дискусії та обговорення. Після вивчення діяльності Чорновола можна організувати обговорення або дебати, у яких учні розмірковуюватимуть над питанням, як громадянська активність і патріотизм сприяють становленню демократичного суспільства. Це формуватиме у дітей розуміння значення активної участі у громадському житті. Використання прикладів із життя Чорновола для дискусій про моральні дилеми та особисту відповідальність перед суспільством допоможе учням усвідомити, як важливо діяти заради загального блага, навіть коли це складно чи небезпечно.

На останок, варто загадати і про проектну діяльність. Учні можуть створювати презентації, плакати, колажі, відеоролики чи комікси, присвячені дослідженню життя і досягнень Чорновола. Такі завдання сприяють розвитку дослідницьких та комунікаційних навичок.

Застосовуючи ці методи, вчитель може не лише передати знання з історії, а й розвинути у дітей почуття громадянської відповідальності та здатність до активної участі в суспільному житті, надихнувши прикладом самовідданої боротьби В'ячеслава Чорновола.

Список джерел та літератури

1. Вячеслав Чорновіл: біографія, статті, цитати. Київ, 2007. 36 с.
2. Гай-Нижник П. Виникнення перших політичних партій в УРСР, утворення Народного Руху України та його позиція щодо Союзного договору (1989-1991 рр.). *Гілея: науковий вісник. Збірник наукових праць*. Київ, 2012. Вип. 57 (2), 58 (3).
3. Деревінський В. В'ячеслав Чорновіл. Нарис портрета політика : монографія. Тернопіль : Джура, 2011. 224 с.
4. Історична правда. В'ячеслав Чорновіл. «Неугомонный» у боротьбі за Україну. Історична правда. URL: <https://www.istpravda.com.ua/articles/2017/08/24/150177/>
5. Секо Я. «Тіні забутих предків»: історія однієї акції. *Україна–Європа–Світ : міжнародний збірник наукових праць* / редкол.: Ю. М. Алексєєв, Л. М. Алексієвець, М. М. Алексієвець [та ін.]. Тернопіль : ТНПУ, 2015. Вип. 16: у 2 ч. Ч. 1. С. 70-83.
6. Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. Т. 1. Літературознавство. Критика. Журналістика / упоряд. Валентина Чорновіл. Київ : Смолоскип, 2002. 640 с.
7. Чорновіл В. Твори: у 10-ти т. Т. 2. «Правосуддя чи рецидиви терору?», «Лихо з розуму». Матеріали та документи 1966-1969 рр. / упоряд. Валентина Чорновіл. Київ : Смолоскип, 2003. 908 с.
8. «Я вірую в свій народ»: До 80-річчя від дня народження В.М. Чорновола : інформаційно-бібліографічні матеріали / уклад. В. І. Матяш; Обласна бібліотека для юнацтва імені Олеся Гончара. Полтава, 2017. 40 с.

«БАТЬКО, НАШ ЗАЛУЖНИЙ»: ГЕНЕРАЛ В. ЗАЛУЖНИЙ – ГЕРОЙ МЕМІВ

*Коляда Ігор,
доктор історичних наук, професор
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Семеній Богдан,
здобувач вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
м. Київ*

Анотація. У статті висвітлено роль мемів, як розважального формату, у повсякденному житті українців в умовах повномасштабного вторгнення РФ проти України; охарактеризовано такий об'єкт політичних інтернет-мемів з початку повномасштабного російського вторгнення як Головнокомандувач Збройних Сил України, генерал Валерій Залужний.

Ключові слова: меми, політичні інтернет-меми, Головнокомандувач Збройних Сил України, генерал Валерій Залужний

Меми – невід'ємна частина сучасного медіапростору. Швидко поширюючись соцмережами, медіаплатформами та месенджерами, вони створюють своєрідну спільноту, об'єднану навколо спільного гумору чи ідеї.

В умовах повномасштабного вторгнення РФ проти України зросла роль мемів, як розважального формату, у повсякденному житті українців, що обумовлено моральною та психологічною втомленістю суспільства новинами і інформацією про воєнні дії, щоденні повідомленнями про загибель рідних, близьких, друзів, товаришів, просто співвітчизників.

В умовах війни меми, як формат розважального концепту, – важливий інструмент для інформування про правдиві факти чи ситуації, дієвий і загальнозрозумілий засіб пропаганди і протидії дезінформації та фейкам, допомагаючи швидко поширити важливі повідомлення серед військових або цивільного населення. У період повномасштабного вторгнення, як слушно, на наш погляд, зазначає І. Мудра, меми є «ефективним інструментом інформаційної війни та боротьби з російською пропагандою. В основі мемів є гумор, який пом'якшує переживання проблем чи й зовсім позбавляє тривоги» [3, с. 81].

Під час російсько-української війни меми забезпечують соціальну підтримку та зв'язок, сприяючи вибудовуванню каналів поширення почуттів та

переживань між людьми, дозволяють учасникам комунікації відчутти що вони не самотні і що інші розуміють, через що вони проходять. Створюється відчуття спільноти, яке навіть здатне об'єднати людей навколо спільних ідей та переконань. Меми також полегшують обговорення складних, вразливих тем. Вони розпочинають дискусію навколо складних соціальних проблеми, дозволяють по-новому поглянути на ці проблеми і зробити їх більш доступними для обговорення.

Подальше висвітлення важливості ролі мемів в умовах російсько-української війни обумовлює актуальність та науково-значимість цієї теми.

Серед науковців, які займалися дослідженням феномену мемів, можна назвати Л. Бровко [1], О. Вознесенська [2], І. Мудра [3]

Дослідники пропонують різні підходи та різні визначення змісту поняття «мем». Так, мем визначають, як «явище спонтанного розповсюдження певної інформації в інтернет-мережі усіма можливими способами (електронною поштою, в месенджерах, форумах, блогах тощо), почало використовуватись у середині першого десятиліття ХХІ стю; це переважно інформативні картинки, які нерідко гумористичного спрямування, передають новину та факти смішно, оригінально та цікаво» (І. Мудра) [3, с. 81-88]; «самовідтворювальна одиниця передачі, багатшаровий знак або міф, що передається від глядача до глядача шляхом копіювання, імітації та модифікації. Вони включають в себе жарти, світлини, фото або відео, які поширюються від одного користувача до іншого, часто змінюючи свою початкову форму або аспекти змісту шляхом реміксування або колажності, при цьому, породжуючи все більшу кількість варіантів» (Р. Пордзік) [4] «одиниця» культурної інформації; складна ідея, закарбована в легко запам'ятовуваних і відтворюваних словесних формулах, зображеннях, відео, мелодії, дії, образи відомих людей; сформовані шляхом стереотипізації та спрощення уявлень про складні поняття і явища, що передаються від людини до людини і впливають на її світогляд і поведінку» [5].

Дослідниця О. Вознесенська розрізняє такі типи мемів: текстові (містять лише вербальну складову); меми-зображення (картинки); медіамами (комічні сюжети, що початково розміщуються на особистих сторінках користувача, а потім він може ними поділитися з іншими людьми) та креолізовані меми (картинка, графічне зображення супроводжується текстом – ілюстрацією чи поясненням змісту мема); гіфки (анімізовані картинки, що фіксують певний емоційний відгук); метамеми – меми, функція яких – відіслати користувача Мережі до іншого мема [2, с. 12].

«Меми, які публікували мас-медіа під час війни, можна поділити на такі тематичні напрями: про російську армію, про перемоги України та визволені території, про волонтерів, про військову зброю, про звичайних українців та їх

героїчний спротив, про героїв-тварин та біолабораторії, про політичні та історичні події, політиків, чиновників і керівників держав, про зрадників, про пропагандистських російських журналістів, про побут українців під час війни, ракетні обстріли та повітряна тривога, про українських героїв, про мости (Кримський міст і Парковий міст) та міста» [3, с. 83].

Меми, за визначенням І. Мудрої, виконують ряд функцій: «розважальну, інформативну та допомагають суспільству впоратися з емоціями, тривогою та переживаннями, допомагають зняти певні бар'єри» [3, с. 84].

Характеризуючи життя українців в умовах війни, дослідниця Л. Бровко виділяє такі функції мемів: висміювання й деморалізація ворога; підтримка морального духу; ідеалізація особистості [1].

Українські медіаплатформи презентують зразки креолізовані та мемі-зображення, проте поодинокі можна зустріти також і текстові. Такі образи, слушно вказує І. Мудра, прагнуть стати реальними і привернути увагу пересічних українців. Під час війни спостерігається велика кількість гумористичних образів у пресі, на сторінках ЗМІ, у соціальних мережах та засобах комунікації [3, с. 83].

Об'єктом політичних інтернет-мемів з початку повномасштабного російського вторгнення став і залишається таким й до нині Головнокомандувач Збройних Сил України, генерал Валерій Залужний. «Залужний виявився тим військовим розумом, який був потрібний його країні. Його керівництво дозволило українським Збройним силам швидко адаптуватися до ініціативи на полі бою проти росіян», – писав для Time у травні Марк Міллі [6].

Для мільйонів громадян генерал-патріот, «залізний генерал», як про нього написали західні ЗМІ, В. Залужний став не лише символом боротьби, але також і героєм інтернет-мемів. Так, мем про Валерія Залужного в образі героя фільму «Сяйво» є асоціацією з героєм психологічного трилеру Стенлі Кубріком. В епізоді фільму, герой американського актора Джека Ніколсона прорубує сокирою двері, намагаючись дістатися до своєї жертви. Так само і Валерій Залужний у цьому мемі полює на російського окупанта, який є агресором проти України і тому є цілком законною ціллю для ліквідації. У мемі, який з'явився після оточення Збройними Силами України бійців загонів спецпризначення СОБР з Самарської області та Башкортостану (автономії РФ), генерал Валерій Залужний постає в образі майстра з ремонту котлів (на армійському жаргоні «котел – це оточення»). Після успішного контрнаступу Збройних Сил України восени 2022 року став доволі популярним мем, в якому «залізний генерал» неправильно почув свою дружину Олену та замість того, щоб зайти в бакалійний відділ магазину та взяти засушений віно град звільнив українські міста Балаклія та Ізюм. Інтернет-меми про Валерія Залужного та бейбі Йоду

з'явилися у зв'язку з подіями пов'язаними з організацією контрнаступу 17 червня 2023 року, коли Головнокомандувач ЗСУ, генерал Валерій Залужний разом з начальником Генштабу ЗСУ, генерал-лейтенантом Сергієм Шапталою відвідали військові підрозділи. Відео з цієї зустрічі зафіксувало факт, що генерал носить нашивку із персонажем кіновсесвіту «Зоряні війни». Досить популярним в інтернет-мемах є зображення Валерія Залужного як усміхненого та доброго дядька. У сюжетах багатьох мемів він виступає, як серйозна машина для вбивства російських окупантів. Серед популярних є інтернет - мем про Валерія Залужного, зроблений після першого удару по кримському мосту, з шаблоном «Вообще не хочу уезжать», поява якого пов'язана після того, як унаслідок одного з обстрілу окупантів в Криму громадянка рф на відео у сльозах розповідає, що її повністю влаштувала життя в окупованому Криму і вона не хоче нікуди їхати. Мем про Валерія Залужного та Ладу пов'язаний з пропагандистським сюжетом російських ЗМІ про те, що за загиблого сина, який воював проти України, російська родина отримала автомобіль Лада в якості компенсації.

Отже, мем є наслідком, а не причиною, це реакція на події, новини, посилання на фільми тощо. Якщо не знати факту, неможливо правильно зрозуміти мем. Якщо споживач не розуміє смислове навантаження з поєднанням візуальної складової, тоді мем втрачає свою популярність. Так, Валерій Залужний в інтернет-мемах виступає уособленням усіх Збройних Сил України. Головний захисник України в мемах завжди зображений усміхненим та спокійним. В сюжеті більшості мемів про Валерія Залужного йдеться про знищення російських військових. Хоча В. Залужний особисто не ліквідує російських окупантів, будучи Головнокомандувачем Збройних Сил України, він ухвалює надважливі рішення, які приводять до цього.

Список джерел та літератури

1. Бровко Л. Меметика у війні: як мему стають зброєю. URL: <http://surl.li/tyggp> (дата звернення: 13.11.24)
2. Вознесенська О. Мему як засіб арттерапії в подоланні колективної травми війни. Простір арттерапії. 2022. Вип. 2 (32). С. 5–29.
3. Мудра І. Мему як важлива складова контенту ЗМІ під час війни: мета, функції та теми. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»: журналістика*. 2023. Випуск 2 (6). С. 81-88
4. Pordzik R. Memetic evolution and practices of cultural information transfer: towards a semiotic-structural analysis of Internet memes. URL: https://www.academia.edu/31645298/Memetic_E (date of application: 13.11.24).
5. Проблеми інформаційної безпеки : заг. ред. М. Полтавець. Київ : Вид-во КНУ імені М. П. Драгоманова, 2018. 356 с.

6. Shuster S., Bergengruen V. Inside the Ukrainian Counterstrike That Turned the Tide of the War. Інтерв'ю журналу TIME. 2022. URL:https://time.com/6216213/ukraine-military-valeriy-zaluzhny/?utm_source=twitter&utm_medium=social&utm_campaign=editorial&utm_term=world_ukraine&linkId=183047256 (дата звернення: 12.11.2024)].

ВПЛИВ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ 2014-2024 РР. НА ФОРМУВАННЯ МОЛОДІЖНОГО СЛЕНГУ

*Коляда Ігор,
доктор історичних наук, професор
Український державний університет
імені Михайла Драгоманова
Цейгер Ігор,
здобувач вищої освіти II курсу магістратури
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
м. Київ*

Анотація. У студії висвітлено роль та вплив політико-соціальних подій та явищ на формування нових мовних тенденцій, зокрема повномасштабного вторгнення російських військ у лютому 2022 р. в Україну; розкрито зміни у молодіжному середовищі, для якого завжди була властива деяка жаргонізація мови у побутовому спілкуванні.

Ключові слова: російсько-українська війна, лексичні конструкції, жаргонізація, молодіжний сленг.

Будь-яка мова є динамічною системою, що постійно змінюється і еволюціонує під впливом соціальних, культурних та технологічних змін. Ці зміни можуть бути обумовлені низкою різних факторів: природною мінливістю у зв'язку з процесом технологічним прогресом, контактами між різними мовами і запозичення окремих слів або граматичних конструкцій, усе більшим поширенням масової культури серед широких верств населення тощо. Однак у надзвичайно швидкому і динамічному сучасному світі неабияку роль на формування нових мовних тенденцій є політико-соціальні події та явища. Природні катаклізми, міжконфесійні конфлікти, війни. Розпочата РФ у 2014 р. війна проти України, а особливо повномасштабне вторгнення російських військ взимку 2022 р. не могли не позначитись на формуванні та подальшому розвитку особливих конструкцій та тенденцій в українській мові.

Особливо помітні ці зміни серед молоді, для котрої завжди була властива деяка жаргонізація мови у побутовому спілкуванні. Так, за деякими підрахунками, ступінь жаргонізації мови серед підлітків складав 50% для хлопців і 33% для дівчат, що є вкрай немалими показниками [3]. Варто зазначити, що дослідження тематики сленгу, хоч і пошавились в останнє десятиліття, усе ж традиційно відставало від інших досліджень в галузі лінгвістики і мовознавства, оскільки мала місце стереотипізована негативна конотація даного явища. Однак безперечним залишається той факт, що молодіжний сленг відображає цінності, інтереси та певним чином демонструє спосіб мислення молодого покоління, а тому його дослідження, аналіз, впровадження його елементів у процес комунікації та навчання молоді є вкрай важливим.

Демаркація терміну «сленг» та його характеристика також є неоднозначним питанням. «Великий тлумачний словник сучасної української мови» дає таке визначення цього терміну: «Сленг – це розмовний варіант професіонального мовлення, жаргон; жаргонні слова або вирази, характерні для мовлення людей певних професій або соціальних прошарків, які, проникаючи в літературну мову, набувають помітного емоційно-експресивного забарвлення» [1]. А. Загнітко у «Словнику сучасної лінгвістики: поняття і терміни» трактує це поняття так: «Сленг – жаргон, що використовується у відкритих соціальних групах для демонстрації належності до групи; слова та вислови в англійській усній мові, які вживають люди певних вікових, професійних, соціальних прошарків» [3]. У свою чергу методист Л. Заводна надає своє визначення, за котрим: «Сленг – це різновид розмовної мови, яку суспільство оцінює як підкреслено неофіційну і яка характеризується динамічною зміною лексичного складу, що поповнюється за рахунок аргі, жаргонізмів, вульгаризмів, неологізмів» [2].

Серед української молоді «попитом» користується ціла низка сленгових слів, котрі мають різне походження і значення. Так, ціла група подібних лексичних конструкцій – є наслідком розвитку техніки та інформаційного середовища, комп'ютеризації населення та вільного доступу до мережі Інтернет. Серед найвідоміших: «глюк» – збій в роботі програми або девайсу, «дрова» – драйвери, «прога» - програма, «постити» – викладати в інтернет медіаконтент тощо.

Дослідник Ф. Очеретний наводить власну класифікацію молодіжного сленгу. Так, він виділяє 3 окремі групи. До першої належать слова, котрі носять метафоричний характер і називають предмет, водночас надаючи йому певну конотацію. Так, «торба» – кінець, закінчення чогось, «дятел» – нерозумна, вузьколоба людина, тощо. До другої групи належить лексика, котра

характеризується наявністю зменшено-пестливого значення, або ж скорочення звичних слів. «Тралік» – тролейбус, «універ» – університет, «магаз» – магазин. Третю групу складає сленг, котрий інтенсифікує якусь дію чи поняття. Вживання слова «задрати» замість звичного «наскучити» гіперболізує значення слова і надає йому емоційного забарвлення [4].

Однак на наш погляд особливої уваги заслуговує сленг, що утворився в період Російсько-української війни 2014-2022 рр. Варто зазначити, що деякі з наведених нижче сленгових слів мали певний вжиток і до війни, оскільки розвиток телекомунікаційних технологій і щоденне використання різноманітних пристроїв і гаджетів, особливо серед молоді, розмиває деякі галузеві рамки. Так, скажімо, використання тематики війни в різноманітних комп'ютерних іграх призвело до непересічного застосування ними сленгу на кшталт «арта» (у значенні артилерія), «мінусувати» (нейтралізувати противника) тощо. Однак цілком закономірно, що з початком війни вказані тенденції набули якісно і кількісно іншого масштабу.

Унаочнення військових дій, особиста поінформованість переважної більшості українського суспільства щодо загальної специфіки ведення бойових дій неабияк вплинули на формування мовлення сучасної молоді. До «цивільної» мови проникає усе більше слів та термінів суто військової специфіки, однак у вустах молоді ці терміни знаходять власне оформлення у вигляді сленгу. Серед найбільш поширених можна виділити наступні: «забайрактарити» – знищити або нанести удар по позиції супротивника бойовим дроном; «мопед» – дрон іранського виробництва, котрий нерозбірливо використовується РФ у великих масштабах; «передок» – передня лінія фронту, безпосередній театр воєнних дій; «посадка» – облаштована позиція військового з'єднання; «приліт» – влучання ракети або снаряду по певному об'єкту.

Окрім власне воєнного сленгу непересічним є використання слів, котрі носять яскраво забарвлене емоційне значення. Доречно звернути увагу на те, що такі сленгові конструкції тісно переплітаються з величезною кількістю мемів, створених під час війни. «Рашисти», «русня», «орки» – стали типовими назвами російських військових, що здійснили вторгнення на територію України. Зневажливе «чмобік» – глузує над вкрай погано оснащеними та озброєними мобілізованими в армії РФ. Слова та словосполучення «аналогів нема», «за три дні», «один народ» призвані висміювати типові наративи російської пропаганди.

Цікавою є прив'язка деяких сленгових конструкцій до конкретного географічного місця. Так «Чорнобаївка» стала символізувати нездатність до аналізу помилок та повторення їх із раз у раз і відсилає нас до сюжету з десятками випадків розміщення росіянами військової техніки на

Чорнобаївському аеродромі на Херсонщині, навіть після неодноразового враження її Силами оборони України.

Політичний вимір теж не залишився обділеним. Так, деякі політики своїми діями породили цілу низку сленгових слів. «макронити» або «шольцити» - означає виражати стурбованість при відсутності конкретних дій та вчинків. А прізвище экс помічника голови офісу президента О. Арестовича стало сленговим саме по собі, як і його відомі «2-3 тижні».

Отже, сучасний молодіжний сленг – це динамічний і багатогранний феномен, який відображає соціальні, культурні та технологічні зміни в суспільстві. Він виконує важливі комунікативні функції, сприяє формуванню ідентичності молоді та є цікавим об'єктом для лінгвістичних досліджень, особливо в контексті актуальних політичних, військових та соціокультурних подій та явищ, наприклад – Російсько-української війни 2022-2024 рр.

Список джерел та літератури

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і гол. ред. В. Т. Бусел. Київ-Ірпінь : Перун, 2007. 1736 с.

2. Заводна Л. Сучасний погляд на молодіжний сленг. *Нова педагогічна думка*. 2014. № 1. С. 52-55.

3. Загнітко Анатолій. Словник сучасної лінгвістики : поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ. Т. 3: П-С. 2012. 426 с.

4. Очеретний А. Б. Сучасний погляд на молодіжний сленг [Електронний ресурс]. *XLVI науково-технічної конференції підрозділів ВНТУ, Вінниця, 22-24 березня 2017 р.* Електрон. текст. дані. 2017. Режим доступу: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2017/paper/view/2268>.

5. Нестерович В. Ф. Виборча кампанія: словник сленгових термінів та виразів. Київ : Видавництво Ліра-К, 2020. 648 с.

6. Степаненко О., Заєць В., Степчук Ю. Сучасний молодіжний сленг української молоді. *Збірник наукових праць «Актуальні проблеми філології та перекладознавства»*, Випуск 24. 2022. С. 45-49.

МЕТОДИКА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ СУСПІЛЬСТВОЗНАВЧИХ ПРЕДМЕТІВ ДО ДИНАМІЧНИХ ЗМІН ЦИФРОВОЇ СУЧАСНОСТІ

*Гудима Віталій,
аспірант кафедри методології та методики
суспільних дисциплін
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент
Бакка Тамара
м. Київ*

Анотація. Робота піднімає питання впливу інтенсивної цифрової динаміки на роботу сучасного педагога. Аналізується роль школи у сучасному освітньому просторі і нові функції вчителя у цій системі. Визначаються провідні фактори якісної підготовки майбутніх педагогів для роботи у нових умовах.

Ключові слова: методика підготовки, вчитель, цифрові технології.

Якісна взаємодія освітньої галузі із іншими суспільними процесами є базовою потребою держави. Такий підхід закладає основи для розвитку і реалізації ідеї освітньої політики. Ефективність співпраці держави, школи і суспільства (як виміру реалізації їх політики) складно вирахувати через комплексність сфери втілення, велику кількість учасників, різні їх цілі і високий відсоток суб'єктивності у сфері загалом. У сучасних реаліях маркерами ефективності освіти і, (особливо школи) виступають швидкість їх реакції на суспільні запити і якість наданого рішення, повнота вирішеної проблеми. Подібна направленість освітніх зусиль дозволяє гармонічно співіснувати – освіта удосконалюється і розвивається паралельно із динамікою суспільного поступу. Точним підсумком подібних взаємин є твердження Дж.Гато про те, що школа повинна пристосовуватися під суспільні настрої, а не формувати їх [1, с. 37]. Ідея вислову американського педагога полягає у переоцінці ролі сучасної школи: не як інструменту реалізації державної політики, а як осередку адаптації дітей до актуальної соціальної дійсності.

Підготовка майбутніх учителів суспільствознавчих предметів до динамічних змін цифрової сучасності вимагає інтеграції новітніх технологій у навчальний процес та розвитку цифрових компетентностей. Успішна адаптація до нових викликів передбачає не лише засвоєння технічних навичок, а й критичне мислення, гнучкість і здатність швидко застосовувати цифрові

ресурси у викладанні складних суспільствознавчих тем. Важливим аспектом є також навчання методам ефективної роботи з великими обсягами інформації, розвиток навичок медіаграмотності та вміння застосовувати інноваційні педагогічні підходи для створення інтерактивного освітнього середовища, яке сприяє активному залученню учнів.

Подібне трактування соціальних ролей вимагає переосмислення професії сучасного педагога. Особливу роль тут слід відвести викладачам предметів гуманітарного циклу. Дисципліни суспільно-гуманітарного циклу становлять значну частину навчального плану здобувача освіти. Значна частина базових компетентностей, необхідних сучасним дітям, вкладена саме у їх навчальні програми. Ініційована державою діюча реформа освіти, тільки підвищила важливість нового змісту освіти [3].

Інтенсифікація цифрових процесів призвела до змін у динаміці суспільного розвитку. Зміни, новації, реформи, нововведення тепер невід'ємна частина суспільного життя. У таких умовах змінюється парадигма «виклик-відповідь» охарактеризована вище. Зміни в освіті – це тривалий і ємний процес. Етапи оцінки, планування, підготовки, впровадження, аналізу результатів, доопрацювання, контролю тощо. Навіть за ідеальних умов реалізації, процес матиме певну пролонгованість у часі. За цей час динаміка суспільних змін уже може зазнати змін. Освітнє рішення уже може не відповідати зміненому виклику або взагалі втратити актуальність – частково чи повністю. Головна вимога до освітньої сфери сьогодення: прогнозованість. Прогностичний елемент став обов'язковою вимогою для роботи у освітній сфері. Без цього неможливе планування на середню та довгу перспективу.

Таким чином, фактор готовності до змін та вміння адаптувати робочий процес до вимог майбутнього, необхідно обов'язково врахувати при підготовці майбутніх учителів суспільствознавчих предметі. Зміни у процесах цифрових технологій стають стимулами нових перетворень. Кінцевим результатом такої еволюції завжди є нова парадигма мислення [2, с. 11]. За таких умов потрібно забезпечувати успішну інтеграцію цифрових інновацій в освітній процес, підвищуючи його якість та ефективність.

Список джерел та літератури

1. Гатто Дж. Прихована історія американської освіти. Харків : ДІОР-Київ, 2016. 415 с.
2. Маклуен М., Галактика Гутенберга. Київ : Лабораторія, Ніка-Центр, 2024. 384 с.
3. Як вивчати громадянську освіту. Нова українська школа/26 вересня 2024. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://nus.org.ua/articles/yak-vykladayut-gromadyansku-osvitu-v-shkolah-riznyh-krayin-svitu/>

ІСТОРІЯ ПОВСЯКДЕННЯ ЯК НОВИЙ НАПРЯМ УКРАЇНСЬКОЇ ІСТОРИЧНОЇ НАУКИ

*Костюк Марина,
здобувачка вищої освіти I курсу магістратури
Історичного факультету
Житомирського державного університету
імені Івана Франка
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Стародубець Галина
м. Житомир*

Анотація. У статті йдеться про стан та перспективи розвитку у вітчизняній історичній науці «історії повсякдення» як методологічного напрямку наукових досліджень. Аналізуються погляди українських дослідників на предмет/сферу вивчення повсякденної історії, теоретичне осмислення дефініції.

Ключові слова: історія повсякдення, методологія, дефініція, методологічні підходи.

Історія повсякдення є відносно новим напрямом дослідження в українській науці, що активно розвивається. Дослідження повсякденного життя українців в різні історичні періоди сприяє розумінню та переосмисленню того, як вони чинили опір зовнішнім загрозам, як намагалися зберегти свою ідентичність та ментальність і продовжують боротися, перебуваючи як на вільних територіях, так і під окупацією. Окрім того, вивчення практик минулого крізь призму побуту окремих соціальних верств дозволяє переосмислити певні питання, пов'язані з ідеологічним минулим та простежити особистісне переживання тієї чи іншої людини певної події.

Серед вітчизняних дослідників помітну роль у розробці історії повсякдення відіграють О. Коляструк [3], Я. Алешкевич [1], Т. Заболотна [2], О. Удод [5], О. Лисенко [4] та інші.

Метою нашої роботи є аналіз наукових підходів вітчизняних вчених до визначення дефініції «історія повсякдення» та предмету її вивчення.

Виникнення історії повсякдення пов'язують з діячами школи «Анналів», які обстоювали принцип антропоцентризму, відмовляючись від відтворення історії виключно на основі документів. Саме вони стали авторами низки досліджень, у яких перед читачами постало буття звичайних людей, а не лише визначних персоналій.

В сучасній українській науці «методологічні підходи до вивчення повсякденної історії, - на думку О. Коляструк, - перебувають на стадії визначення та становлення через тривалість її науково-теоретичного обґрунтування. Це пов'язано з тим, що виникає необхідність подолати залишки формаційного підходу, коріння якого сягає часів СРСР, переосмислити сутність історичних явищ та визначити спрямованість еволюції суспільства» [3, с. 8].

Перед українськими дослідниками справедливо постає проблема - який саме людський досвід підлягає аналізу. В сучасному розумінні цього питання прихильники вивчення повсякденності не повинні обходити увагою так звані «стратегії виживання», які вибудовуються особистістю під впливом кризових соціально-політичних умов. Саме тому популярності набуває повсякдення не лише певної історичної епохи чи народу, а й періоду військових конфліктів чи соціальних зрушень. З огляду на це, вітчизняні науковці сходяться на думці, що сфера вивчення повсякденного життя має охоплювати такі елементи:

- «галузь публічного повсякдення, що стосується здатності людини адаптуватися до змін;
- приватне повсякденне життя, де вивчаються щоденні практики крізь призму персонального досвіду;
- емоційне сприйняття побутових обставин – переживання конкретною особою або соціальною групою обставин, що виникають у зовнішньому середовищі, де відбувається проживання та взаємодія з іншими людьми» [1, с. 141].

Такі важкі питання практично неможливо розкрити, послуговуючись традиційною методологією. Саме тому «виникає необхідність запозичення різноманітних напрацювань з ряду інших наук, що вивчають людину. Проте такі методи прагнуть подальшої видозміни та адаптації щодо вирішення історичних завдань» [2, с. 40]. Поширеною є думка, що методологічні засади мікроісторії підходять під вивчення повсякденних практик, проте їх недостатньо в апараті української історичної науки, щоб відтворити усю повноту буденного життя. Причиною цього є «протікання людського життя в середовищі, де мають вплив суспільно-політичні, економічні, культурні та ідеологічні складові» [2, с. 40]. Власне тому не варто ототожнювати мікроісторію та історію повсякдення з точки зору трактування їх як методологічних підходів до вивчення історії.

На сучасному етапі українська історична наука намагається «переосмислити практики буденності в період переломних моментів вітчизняної історії: воєн, революцій та ін. Саме тому основний масив вітчизняних досліджень становлять праці про повсякдення в радянську епоху.

Актуальними є вивчення повоєнної доби та відбудови, яка справила значний вплив на повсякдення усіх верств населення» [5, с. 7].

О. Удод констатує, що «найбільш розробленими є аспекти повсякденного життя міщан. До того ж відбулося виокремлення певних тематичних пріоритетів у загальній проблематиці побутової історії: матеріальне (одяг, їжа, житло), соціально-культурний простір (святкові звичаї, дозвілля, відпочинок), простір буденності, суспільні аномалії та девіантна поведінка. Порівняно з повсякденням міщан у вивченні буденності жителів сіл розроблені побутові питання та світоглядні складові» [5, с. 6]. О. Лисенко звертає увагу на такий сегмент досліджень повсякденного життя як «гендерна сфера, стосунки в сім'ї, проблеми відносин між представниками різних вікових груп («конфлікт поколінь») [4, с. 17].

Серед актуальних проблем розвитку цього методологічного напрямку в сучасних реаліях української науки варто виокремити: «неусталеність статусу історії повсякдення, необхідність критичного переосмислення її проблем, не подолано концептуальну і термінологічну невизначеність, а також не визначено меж відносин зі спорідненими течіями» [1, с. 142]. Саме тому історики активно працюють над їх вирішенням

Отже, історія повсякдення є одним із досить перспективних методологічних напрямків української історичної науки. Проте, незважаючи на значні досягнення щодо теоретичного осмислення дефініції та практичного застосування в наукових дослідженнях, історія повсякдення як науковий напрям і метод усе ще перебуває на стадії формування. Перед дослідниками постає низка методологічних викликів, пов'язаних з визначенням предмета дослідження, вибором джерел та інструментів аналізу. Тим не менш, цей напрям має великі перспективи для розвитку, оскільки дозволяє олюднити історію та наблизити її до «пересічної» людини.

Список джерел та літератури

1. Алешкевич Я. Теоретико-методологічні засади дослідження історії повсякденності. *Науковий вісник Ужгородського університету*. 2017. Вип. 2 (37). С. 139-143.
2. Заболотна Т. Історія повсякденності – «панацея від хвороб» чи пастка для історика? *Історія повсякденності: теорія та практика*. 2010. Вип. 10. С. 38-43.
3. Коляструк О. Методологія історії повсякдення. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*. 2011. Вип. 44. С. 8-21.
4. Лисенко О. Історія повсякденності як галузь наукового знання. (Повсякденна історія війни: методологічні нотатки). *Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей*. 2010. Вип.13. С. 8-22.

5. Удод О. Історія повсякденності як провідний напрям української історіографії. *Краєзнавство*. 2010. Вип. 3. С. 5-9.

ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОСТІ В ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ ПРИ ВИВЧЕННІ СУПЕРЕЧЛИВИХ ТЕМ В 10 КЛАСІ

*Грязна Вікторія,
здобувачка вищої освіти III курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
доктор історичних наук, професор
Коляда Ігор
м. Київ*

Анотація. Стаття розглядає актуальне питання формування толерантності у здобувачів освіти при вивченні суперечливих тем на уроках історії в 10 класі. На основі сучасних методичних підходів запропоновано інструменти для забезпечення освітнього процесу, орієнтованого на формування толерантного ставлення до різних історичних подій і точок зору. Визначено роль вчителя, методи викладання, психолого-педагогічні аспекти, а також значення виховання громадянської позиції у підростаючого покоління.

Ключові слова: формування толерантності, толерантність, здобувачі освіти, методичні підходи.

Термін «толерантність» у сучасному світі набув широкого вжитку завдяки ЮНЕСКО та був прийнятий у 1995 році «Декларації принципів толерантності», згідно чого толерантність це: «повага, сприйняття і розуміння багатого різноманіття культур нашого світу, форм самовираження та самовиявлення людської особистості...» [1, с. 9].

З огляду на полікультурне українське суспільство, необхідність толерантності як основи суспільної єдності є особливо актуальною. Освіта повинна не лише забезпечувати знання, а й формувати активного та свідомого громадянина.

Виховання громадянських якостей – це прилучення дітей до різноманітних форм знання, розуміння, діяльності та поведінки за допомогою емоцій і почуттів, спрямованих на прояви громадянськості, – вважає О. Сухомлинська. – Найважливіші громадянські якості – патріотизм, демократизм, толерантність, громадянська свідомість і гідність, мужність, громадянські обов'язки та

громадянська відповідальність, працелюбність, повага до чужих думок, державних законів... [4, с. 4].

Отже, вчитель історії може, за допомогою свого предмета та змісту історичної інформації, «формуванню позитивне ставлення до навчальної діяльності, сприяти розвитку в учнів прагнення до самопізнання, самореалізації та самовдосконалення на основі загальнолюдських і моральних цінностей» [3, с. 4].

Свою структуру толерантності вчителя запропонувала методист Тодорцева Ю., яку можна представити у вигляді взаємодії трьох відповідних компонентів: концептуально-ціннісного; особистісно-мотиваційного; діяльнісно-поведінкового [5, с. 6].

«Толерантність як інтегрована якість старшокласника, слушно відзначає Т. Мацейків, передбачає визнання ним багатомірності й різноманіття людської культури, відмінностей, існуючих між людьми, здатність конструктивно взаємодіяти з ними на основі самоповаги і згоди без ущемлення власних інтересів. Становлення особистості старшокласника – одне з ключових завдань історичної освіти, яка насамперед покликана збагатити учнів науковими знаннями про суспільство, його історичний поступ, сформувати у них такі якості, як соціальна активність, відповідальність, толерантність, широта і критичність поглядів у розумінні різноманітних суспільних процесів і явищ та ін.» [2, с. 83].

Суперечливі теми, які розглядаються на уроках історії в 10 класі, часто викликають емоційні та інтелектуальні реакції у здобувачів освіти. Сучасні суперечливі теми в історії, пов'язані з правами людини, етнічними конфліктами, проблемами міграції та міжкультурних відносин, є актуальними і сьогодні. Вивчення таких тем сприяє розвитку в учнів розуміння сучасних глобальних викликів, зокрема важливості міжкультурного діалогу, прав людини та національних прав. Це дозволяє не тільки сприяти формуванню толерантного ставлення до різних культур, а й виховувати у здобувачів освіти відповідальність за мирне співіснування в різноманітному суспільстві.

Успішне розв'язання проблеми формування толерантності здобувачів старшої школи у процесі навчання суперечливих тем в історії України Т. Мацейків вбачає у дотриманні таких методичних умов:

- системне застосування в процесі навчання історії України діяльнісного та компетентнісного підходів;

- послідовне дотримання вчителем дидактичних принципів навчання: цілісності і системності, людиноцентризму, синтетичності, розвитку особистості, відкритості, органічного поєднання локального і глобального, гармонізації відносин у процесі навчання;

- застосування у викладанні історії України діалогічних методів і форм навчання, що дозволяють порівнювати різні підходи і точки зору, виробляють в учнів уміння вести дискусію тощо.

Реалізація компетентнісного підходу в історичній освіті щодо формування толерантності передбачає набуття здобувачами освіти таких здатностей:

- визначити суттєві ознаки й тенденції розвитку найважливіших явищ і процесів у галузях науки та культури;

- порівнювати і співвідносити досягнення європейської та світової науки й культури з національними;

- визначати основні елементи та охарактеризувати й порівнювати сучасні моделі інтеркультурної толерантної поведінки та спільної конструктивної діяльності у взаємовідносинах між державами, суспільними структурами, соціальними групами та особами;

- визначати та характеризувати різні системи цінностей, притаманних сучасному суспільству та їх вплив на розвиток суспільства й життя людей [2, с. 83-84].

Таким чином, формування толерантності є одним із найважливіших завдань сучасної освіти, адже саме ця якість сприяє розвитку гармонійного, демократичного суспільства. Вивчення суперечливих тем в 10 класі є ключовим етапом у формуванні толерантності у здобувачів освіти. Використання різноманітних методів і підходів, аналіз історичних джерел, обговорення складних соціальних і політичних тем допомагають здобувачам освіти не тільки зрозуміти історичні процеси, але й розвинути здатність до конструктивного діалогу і пошуку спільних точок зору в умовах різноманіття.

Список джерел та літератури

1. Декларація принципів толерантності / [Проголошена та підписана 16 листопада 1995 р.]. Париж : ООН, 1996. 16 с.

2. Мацейків Т. Формування толерантності в учнів старшої школи на уроках вітчизняної історії. *Наукове забезпечення технологічного прогресу XXI сторіччя*. 2020. С. 83-84.

3. Програми для загальноосвітніх навчальних закладів 10-11 класи. *Історія України. Всесвітня історія*. Київ, 2010. 36 с.

4. Сухомлинська О. В. Громадянське виховання: спадщина і сучасність. *Доба з історичної та громадянської освіти*. 2005. № 2. С. 4-5.

5. Тодорцева Ю. В. Педагогіка толерантності: Методичні рекомендації. Одеса : ПНЦАПНУ, 2004. 90 с.

ВИКОРИСТАННЯ ДИСКУСІЙНИХ МЕТОДІВ РОБОТИ З УЧНЯМИ НА УРОЦІ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ

*Єрмоленко Богдана,
здобувачка вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат педагогічних наук, доцент
Камбалова Яніна
м. Київ*

Анотація. Досліджується роль дискусійних методів у викладанні історії України для розвитку критичного мислення та активної громадянської позиції здобувачів освіти. Обговорення історичних подій та аналіз різних точок зору сприяють формуванню навичок аргументації та самостійного аналізу, що підвищує ефективність навчального процесу та робить вивчення історії України більш захоплюючим і змістовним.

Ключові слова: дискусія, Історія України, здобувачі освіти, дискусійне питання.

Слово «дискусія» походить від латинського «*discussio*» і означає розгляд або дослідження. У «Словнику іншомовних слів» дискусія визначається як публічне обговорення, обмірковування певного спірного питання, дебати, висловлення різних думок [3].

У процесі вивчення історії України дискусійні методи є одним із найефективніших способів залучення здобувачів освіти до активної пізнавальної діяльності. Вони сприяють не лише засвоєнню історичних фактів, а й формуванню умінь аналізувати події, порівнювати їхні різні інтерпретації та усвідомлено формувати власну позицію. Дискусія як технологія навчання, за визначенням, базується на обміні думками з певної проблеми, що робить її цінним інструментом у дидактиці для розвитку критичного мислення, глибокого розуміння історичних подій та активної громадянської позиції здобувачів освіти [1, с. 186].

Дискусія – це не просто набір окремих монологів, а цілісний полілог, у якому кожен фрагмент пов'язаний логікою та аргументацією учасників. Для того щоб дискусія була ефективною, учасники мають не лише висловлювати свої думки, але й надавати їм обґрунтування. Це означає, що кожен учасник має не просто відстоювати свою позицію, але й відповідати на запитання: «Чому я

так вважаю?» – це спонукає до глибшого аналізу і підвищує рівень дискусії [2, с. 208-209].

Поштовхом до обговорення є формулювання дискусійних питань, які створюють проблемну ситуацію. Метод дискусії в історії за схемою проведення схожий до дискусій з соціальних предметів. Відомий американський педагог Ж. Барзун визначає, що дискусія має починатися з конкретного історичного питання, яке не передбачає категоричних відповідей, а зосереджується на можливих варіантах розвитку подій. Це питання має розглядати дії історичних діячів, альтернативи та реалії часу, дозволяючи учням висловлювати різні точки зору. Важливо, щоб питання включало суперечності та труднощі, що виникають під час вивчення теми, і активізувало раніше засвоєні знання, сприяючи розвитку творчих здібностей здобувачів освіти [4, с. 18].

Продуктивність дискусії залежить від здатності її учасників переходити від висловлення суб'єктивних думок до обґрунтованих аргументів, які піддаються аналізу. Важливо також розвивати здатність до рефлексії: розуміння того, звідки беруться ці аргументи, а також усвідомлення, на яких цінностях вони базуються. Це вимагає від учасників вміння критично аналізувати не тільки власні погляди, а й саму основу, на якій вони побудовані, і ставити під сумнів підстави власних переконань. Завдання вчителя – підтримувати продуктивність дискусії, спонукаючи здобувачів освіти до поглибленого аналізу та запобігаючи крайнощам у вигляді суперечок про особисті погляди чи цінності, які можуть призвести до безвиході. Для цього доцільно періодично ставити учасникам і собі питання: «Що ми зараз обговорюємо?» і «Чому у нас це так виходить?» [2, с. 208-209].

Для ефективного проведення дискусії на уроці історії України можемо запропонувати наступну пам'ятку:

I. Вибір теми для дискусії. Обирайте актуальні та важливі питання з навчального матеріалу, які зацікавлять здобувачів освіти. Враховуйте результати опитувань здобувачів освіти щодо їхніх інтересів і важливих тем. Аналізуйте протилежні інтерпретації історичних подій, щоб запропонувати теми, які передбачають різні погляди. Наприклад: «Причини та наслідки Хмельниччини: чи можна вважати її національною визвольною війною?».

II. Підготовка учителя до дискусії. Підберіть літературу з різноманітними точками зору, щоб здобувачі освіти могли обговорювати тему з усіх боків. Ознайомте здобувачів освіти із темою, літературою та складіть план підготовки, щоб вони могли глибше зануритись у питання. Можна практикувати складання плану дискусії за відомою за здалегідь темою безпосередньо на початку обговорення. У такому разі вчителеві доцільно залучити до складання плану самих здобувачів освіти. Підготуйте запитання,

які допоможуть спрямовувати обговорення та зосередитись на проблемі. Наприклад: «Які соціальні та економічні наслідки Хмельниччини для населення України?»».

III. Підготовка здобувачів освіти до дискусії. Ознайомлення із літературою, підготовка коротких виписок. За потреби організація індивідуальних або групових консультацій.

IV. Проведення дискусії на уроці. Потрібно розпочати із повторення основних правил участі та дотримання культури ведення дискусії. Чітко сформулюйте тему, очікувані результати та основні напрямки обговорення. Робіть помітки, які дозволять вам триматися в рамках обговорюваної проблеми. У процесі обговорення ставте питання для активізації обміну думками, а у разі потреби коректно повертайте здобувачів освіти до теми. Для того щоб повернутись до теми обговорення, скажіть, наприклад, так: «Добре, ми маємо багато цікавих думок, але давайте зосередимося на...». Слідкуйте за дотриманням правил, не дозволяйте перетворювати дискусію на суперечку, але й підтримуйте живу атмосферу.

V. Узагальнення та оцінка результатів дискусії. Щоб завершити обговорення, запитайте, наприклад: «Перед тим, як завершити наше обговорення, чи є у когось ще думки або питання, які не були висловлені? Ніхто не хоче ще щось додати на завершення?». Після того, як здобувачі освіти висловляться, можна переходити до підсумкової частини. Для цього потрібно виділити досить часу і запропонувати здобувачам освіти підсумувати. Наприклад: «Давайте підсумуємо те, що ми обговорили. Хочу, щоб кожен з вас відповів на такі запитання: 1. Які найбільш переконливі аргументи обох сторін дискусії? Перерахуйте їх. 2. Якщо під час обговорення виникли додаткові запитання або теми, де можна отримати більше інформації?»».

Записуйте заохочувальні бали за дотримання теми, активність та коректну участь у дискусії, а також штрафні бали за порушення правил. Підготуйте листки оцінювання для прозорості результатів. Для підсумку обговорення попросіть учнів виокремити найпереконливіші аргументи та обговорити подальші питання, які виникли [1, с. 289-290].

Таким чином, використання дискусійних методів на уроках історії України є потужним інструментом активізації навчального процесу. Вони не лише сприяють засвоєнню історичних фактів, але й розвивають критичне мислення здобувачів освіти, допомагають формувати вміння аналізувати та порівнювати різні інтерпретації подій, а також сприяють активній громадянській позиції. Однак для досягнення максимального ефекту важливо правильно підготуватися до дискусії як учителю, так і допомогти у підготовці здобувачам освіти. Чітке формулювання теми, врахування різних точок зору та підготовка запитань для

активізації обговорення створюють умови для продуктивного обміну думками та глибокого аналізу. Оцінювання результатів дискусії дозволяє не тільки підсумувати обговорення, а й заохотити здобувачів освіти до подальшого розвитку їхніх аналітичних навичок

Список джерел та літератури

1. Пометун О.І. Методика навчання історії в школі. Київ : Генеза, 2006. 328 с.
2. Яковенко Г.Г. Методика навчання історії: навчально-методичний посібник. Харків : Видавництво ХНАДУ, 2017. 324 с.
3. Що таке дискусія : Словник іншомовних слів. Словник іншомовних слів.[URL:https://www.jnsm.com.ua/cgibin/u/book/sis.pl?Qry=%C4%E8%F1%EA%F3%F1%B3%FF](https://www.jnsm.com.ua/cgibin/u/book/sis.pl?Qry=%C4%E8%F1%EA%F3%F1%B3%FF) (дата звернення: 12.11.2024).
4. Barsun J. Begin here: The forgotten condition of teaching and learning. Chicago 1991. 56 с.

РОЛЬ ЗОВНІШНЬОГО ВИГЛЯДУ У ФОРМУВАННІ ПРОФЕСІЙНОГО ІМІДЖУ СУЧАСНОГО ВЧИТЕЛЯ

*Медвідь Софія,
здобувачка вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Загребельна Ніна
м. Київ*

Анотація. Досліджується роль зовнішнього вигляду вчителя як одна із складових іміджу та його вплив на здобувачів освіти. Здійснюється порівняння минулих правил з їх актуальністю в сучасності. Наводиться опис та поради для оптимального стилю вчителів. Висвітлюються точки зору вчителів України та визначаються головні критерії у підбранні одягу для відповідного іміджу.

Ключові слова: вчитель, імідж, зовнішній вигляд, стиль, casual, дрес-код, комфорт, елегантність, стриманість, одяг, лейтмотив.

Перше враження про людину – важлива складова вдалого початку, вона стосується не тільки роботи вчителя, а й представників інших професій. Від того, як вчитель вперше зайде в клас, заговорить, яким буде його одяг і навіть парфуми буде залежати його імідж, а разом з ним і вплив, який він матиме на здобувачів освіти.

Проте, варто зазначити, що «в українському законодавстві відсутні заборони та обмеження щодо зовнішнього вигляду, в тому числі для учасників освітнього процесу» - повідомив телевізійному каналу «Суспільне» освітній омбудсмен в Україні Сергій Горбачов, – «відповідно до статті 19 Конституції України правовий порядок в Україні ґрунтується на засадах, відповідно до яких ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством» [4].

А. Макаренко, відомий український педагог, завжди приділяв багато уваги, тому, як він виглядає і який це матиме вплив на його вихованців, він казав: «Я повинен бути естетично виразним, тому я ні разу не вийшов з непочищеними чобітьми або без пояса. Я не допускав у клас учителя, якщо він був неохайно одягнений. Тому у нас стало звичкою ходити на роботу в кращому костюмі» [3, с 34]. Станом на сьогодні вчителям не обов'язково приходити на уроки в костюмах, аби справити враження на здобувачів освіти. Навіть навпаки, останнім часом говорять, що вчитель, вдягнений у строгий «білий верх – чорний» низ змушує здобувачів освіти закриватись в собі. То якщо не костюми, що ж має носити сучасний вчитель, аби справити гідне враження, але при тому не виглядати занадто суворо чи по – домашньому? Загальної думки немає, адже багато чого залежить від самої особистості, правил школи і навіть фінансового становища. Проте є загальні уявлення, яким має бути зовнішній вигляд вчителя задля хорошого іміджу. Зазвичай, всі схиляються до того, що одяг, перш за все, має бути охайним і комфортним. Плями, складки на одязі, старі «розтягнуті» футболки і кофти не можна вдягати з очевидних причин, а от щодо комфорту, то, досить часто, мається на увазі зручне взуття. Раніше, в школах жінок заохочували до носіння підборів, але, будучи увесь день на ногах, вчителі дуже втомлювались. Це впливало не їхнє самопочуття. Якось вчителька однієї зі шкіл міста Києва сказала: «Я б Нобелівську премію дала тій людині, яка оце придумала, що із сукнею можна носити кросівки» [2].

Вважається, що найкращий варіант для вчителя це стиль *casual* – простий повсякденний одяг, лейтмотив якого є комфортність, але, в той же час, елегантність та стриманість – те що треба для потрібного іміджу. Сюди входять джемperi, джинси, футболки, піджаки, брюки і сорочки. А так як психологія кольору важлива у роботі вчителя, то нейтральні приглушені відтінки цього стилю будуть завжди позитивно сприйматись здобувачами освіти – молочний, бежевий, коричневий, хакі, теракотовий та інші. Окрім того, цей стиль не передбачає занадто яскравих кольорів, глибоких вирізів чи одягу, що сильно облягає і це співпадає із загальновизнаними правилами вчительського дрес – коду. Якщо ж говорити про волосся, то всі вже звикли до того, що воно може бути розпущене у педагогинь та неголене, або навіть є борода, у вчителя (хоча,

часто різні правила щодо зовнішності вчителя й досі це не підтримують). А от питання з приводу кольорового волосся, масивного манікюру або татуювання й досі залишаються дискусійними. Молодому поколінню, зокрема здобувачами освіти, це подобається, так як їх спочатку зацікавлює особистість вчителя, а згодом, і предмет, що він викладає. А старше покоління, зокрема батьки, навпаки, вважають це «несерйозним», хоча, останнім часом, є тенденція звикання і до цього в межах розумного. Окрема увага також приділяється прикрасам і парфумам, тут головне застереження – не перестаратися. Сережки, намиста, годинники, як акцентуючий елемент, довершують образ, а кілька крапель легких парфумів надають шарм всьому вигляду.

Для того, щоб більш детально дізнатись про особливості дрес-коду вчителів, освітній журнал Освіторія. Медіа провів спецпроект, де фіналісти національної премії Global Teacher Prize Ukraine 2020 поділились власною думкою про одяг та як він впливає на їхній імідж. Всі учасники найбільш схильні до ділового стилю, але щоб він був комфортний та доповнений якимось цікавим елементом чи аксесуаром. Наприклад, Вікторія Ломака, вчителька англійської мови з міста Суми, вважає, що «діловий стиль не повинен бути сірим та безликим. Саме тому додає до вбрання аксесуари: брошку, намисто, хустинку. Це дає їй змогу одночасно почуватися впевнено та виражати свою індивідуальність» [1]. А вчителька з міста Маріуполь, Людмила Тоцина, кажучи про імідж, зазначає, що «образ вчителя має значення ще й тому, що треба показувати приклад учням» [1]. Окрім того, у кожного з учителів власний підхід до свого зовнішнього вигляду. Комусь з опитуваних подобається повністю дотриматись класики: вони додають до костюму краватку – метелик, комусь подобається додавати елементи зі спортивного стилю, а хтось навіть звертає увагу на бренд, який вдягає. В будь-якому випадку, це додає вчителям впевненості, а їхньому іміджу – поважності. Власною думкою з приводу того, як зовнішній вигляд впливає на формування іміджу, поділилась вчителька історії з київської спеціалізованої школи № 159 Олена Антоненко. Вона зазначає, що «зовнішній вигляд вчителя – це 50% успіху, ти тут як артист перед ними, діти ж теж хочуть дивитись на прекрасне і красиве, і тому ми маємо це нести і сіяти. Вчитель теж людина і в неї є свої вподобання, культура, але треба розуміти місце і час. Це не означає, що ми маємо всі вдягнути костюми, треба, щоб одяг був зручний і стильний. Все має бути в міру» [2].

Таким чином, зовнішній вигляд, зокрема одяг, є важливою складовою у роботі вчителя та його професійного іміджу, від нього залежить велика частка успіху і те, як здобувачі освіти сприймуть навчальний матеріал. Проте він не регламентується українським законодавством, і, хоча існують певні неофіційні правила – на сьогодні вони є вже досить застарілими, як, наприклад, носіння

класичних костюмів. Та все одно сучасні вчителі схиляються до ділового стилю, доповнюючи його різними стильними елементами та вважають найголовнішим в одязі – комфорт.

Список джерел та літератури

1. Діловий чи повсякденний. Який стиль обрати вчителю? *Освіторія*. Освіторія Медіа. URL: <https://osvitoria.media/experience/dilovyj-chy-povsyakdennyj-yakyj-styl-obraty-vchytelyu/> (дата звернення: 15.11.2024).

2. Інтерв'ю з Оленою Антоненко – вчителем історії та громадянської освіти спеціалізованої школи II-III ступенів № 159 Солом'янського району міста Києва (21.11.2024 р.).

3. Особистість учителя у висловлюваннях представників вітчизняної та зарубіжної педагогіки, діячів науки, культури. *Педагогіка : Хрестоматія* / уклад. А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. Київ : Знання-Прес, 2008. С. 34.

4. Шапошніков Д. Освітній омбудсмен вважає незаконним дрес-код у Менській гімназії на Чернігівщині. СУСПІЛЬНЕ ЧЕРНІГІВ. URL: <https://suspilne.media/chernihiv/798661-osvitnij-ombudsmen-vvazae-nezakonnim-dres-kod-u-menskiej-gimnazii-na-chernigivsini/> (дата звернення: 15.11.2024).

ВИШИВКА ЧЕРКАЩИНИ: ТЕХНІКИ, ОСОБЛИВОСТІ І СЕКРЕТИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ

*Нерух Анастасія,
здобувачка вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Загребельна Ніна
м. Київ*

Анотація. Розглянуто регіональні особливості та техніку української вишивки Черкащини на прикладі речових та етнографічних пам'яток Золотоніського району. Проаналізовано символіку орнаментів та кольорову гаму вишивок. Висвітлено теоретико-методичну базу дослідження вишиваних виробів Золотоніщини.

Ключові слова: вишивка, орнамент, шитво, лиштва, хрестик, сорочка, колір, регіон, рушник, аспект, низь, верхоплут.

Вишивка – це етнокультурне явище, яке несе в собі родову історичну пам'ять та є джерелом української культури. Вишивані вироби є одним з

основних базисів становлення етнічного менталітету, сакрального світобачення особистості, її самоідентифікації. Українська вишивка має характерні спільні ознаки, проте кожен регіон багатий на свої особливості шитва та його специфіку як за кольоровою гамою, формою, сюжетним оздобленням, способом виготовлення. О. Гасюк і М. Степан наголошують, що «народна художня вишивка України при своїй єдиній стильовій основі дуже різноманітна. В кожній області вона має свої відмінності» [2, с. 5].

До теоретичних аспектів дослідження можна віднести:

- Історичний контекст: дослідження вишивки Черкащини неможливе без глибокого розуміння історичного контексту. Необхідно вивчати зв'язок між культурними подіями, релігією, економікою та місцевими умовами, які впливали на розвиток вишивки в регіоні.
- Символіка орнаментів: Теорія вивчення символіки орнаментів передбачає аналіз використаних мотивів та їх значення для місцевих мешканців. Наприклад, рослинні орнаменти символізують процвітання, геометричні фігури – стабільність і захист, а тваринні – силу й мужність.
- Етнопедагогіка: Черкаська вишивка як частина народної культури є важливим елементом виховання у дітей поваги до культурних цінностей. Етнопедагогічні підходи дозволяють залучити школярів до дослідження, вивчення та практики вишивання.

До методологічних підходів відносимо:

- Комплексний підхід: Вивчення вишивки передбачає використання методів етнографії, культурології, мистецтвознавства, а також педагогіки.
- Етнографічні методи: Збір усних оповідей, запис спогадів старожилів та інтерв'ю з місцевими майстринями допомагають зберегти й передати традиції вишивки. Методика передбачає виїзд у села Черкаського регіону та спілкування з носіями культури.
- Візуальний аналіз: Дослідження орнаментів, кольорової гами та технік вишивки потребує уважного візуального аналізу зразків, збережених у музеях, а також вишивок, які збереглися у місцевих мешканців.

Черкащина має багаторічну традицію вишивки, що відображає культурні особливості регіону. Вишивка цієї області є не тільки декоративним мистецтвом, але й символом національної ідентичності.

Для Черкащини характерна витончена вишивка, на виготовлення якої відводилося багато часу. Вишивальниця мала володіти різноманітними техніками вишиття. У виробках даного регіону переважає рослинний орнамент.

Серед орнаментів даного типу варто виокремити квітки, ягоди, а також виноградні грони. Саме горизонтальне розміщення узорів на жіночих рукавах є характерною ознакою Черкащини, що відрізняє даний регіон від інших. Саме горизонтальне розміщення узорних ліній на рукавах жіночих сорочок і є основною відмінністю від решти регіонів. Варто розглянути, на наш погляд, село Суботів з його особливою вишивкою. У кольоровій гамі суботівських вишивок домінували золотисті відтінки: від вишневого до жовтого. На півдні Черкащини переважали білий, з невеликим додаванням чорного та червоного кольорів. Здебільшого, на Черкащині використовували у вишивках форми ромбів червоного кольору.

Вишивка Золотоніського району Черкащини має в своїй історії унікальні риси та техніки, що формувались під впливом українських орнаментів.

Вишивка цього району має велику кількість геометричних і рослинних орнаментів. Найчастіше використовують елементи такі як квадрати, ромб, хрестики, але використовували стилізовані квіти та листя [5, с. 123].

Найпоширенішою є техніка «лиштва», яка використовувалась для створення геометричних фігур та чітких ліній, це дозволяло чітко передавати деталі орнаменту [4, с. 25].

Використовували техніку «низь», «верхоплут» та «хрестик». Кожна з цих технік мала свої особливості і застосовувалась в залежності від типу орнаменту та тканини [6, с. 250].

Кольорова гама Золотоніщини це були кольори чорний та червоний. Чорний колір символізував родючу землю, а червоний - життя. Використання таких кольорів дозволяло підкреслювати орнаментні елементи і робити їх виразними [7, с. 196].

У вишивці даного регіону ми бачимо синтез косоного та прямого хрестів як єдність жіночої та чоловічої основ. Таку традицію ми можемо простежити у всіх орнаментах, присвячених весільній тематиці: весільних рушниках та короваях.

Часто на вишивці можна побачити поєднання прямого та косоного хреста – це поєднання чоловічого та жіночого начала. Ця традиція простежується також у всіх весільних орнаментах. Наприклад, такі хрести можна зустріти й на короваях та рушниках [1, с. 14].

Народний одяг Золотоніського району це сорочки з широкими рукавами, сукні, корсети. Жіночі сорочки - пишна вишивка на плечах та рукавах, яка робила цю сорочку урочистою і святковою. Чоловічі сорочки - були більш стримані та з акцентом на комірці та манжетах [4, с. 27].

Отже, вивчення вишивки Черкаського регіону є важливим напрямком етнографічних та культурологічних досліджень. Дослідження виробів з

українською вишивкою є невід'ємною складовою формування національної свідомості та самоідентифікації молодого покоління українців.

Список джерел та літератури

1. Варивончик, А. В. Традиційна народна вишивки як складова українського одягу (XX ст.): автореферат дисертації кандидата мистецтвознавства. 26.00.01. Київ, Київський національний університет культури і мистецтв, 2011. 19 с.
2. Гасюк Е. О., Степан М. Г. Художнє вишивання, Київ, 1989. 42 с.
3. Захарчук-Чугай Р. В., Антонович Є. А. Українське народне декоративне мистецтво: навчальний посібник. Київ : Знання, 2012. 8 с.
4. Кара-Васильєва, Т. В., Заволокіна, А. О. Українська народна вишивка / голов. ред. С. Головка. Київ : Либідь, 1996. 94 с.
5. Китова С. А. Полотняний літопис України: семантика орнаменту українського рушника. Черкаси : Брама, 2003. 223 с.
6. Радкевич В.О., Пашенко Г.М. Технологія вишивки : підруч. для учнів проф. навч.-вихов. закл., педучилищ, коледжів та позашк. установ / ред. Н. Г. Ничкало. Київ : Вища школа, 1997. 303 с.
7. Січинський В. Вишивки. Енциклопедія українознавства. Т.1. 1993. 263 с.

МЕТОДИКА ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ 5-Х КЛАСІВ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ В УМОВАХ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

*Чередник Дар'я,
здобувачка вищої освіти IV курсу бакалаврату
Історичного факультету
Українського державного університету
імені Михайла Драгоманова
Науковий керівник:
кандидат історичних наук, доцент
Загребельна Ніна
м. Київ*

Анотація. Розглянуто методичні підходи до формування просторових компетентностей у здобувачів освіти 5-х класів на уроках історії: використання картографічних матеріалів та інтеграція географічних знань для більш глибокого розуміння історичних процесів.

Ключові слова: просторові компетентності, методика викладання, історія, Нова українська школа (НУШ), картографічні матеріали, історичні явища, інтеграція географічних знань.

Сучасна система освіти приділяє особливу увагу формуванню просторових компетентностей здобувачів освіти. Важливим аспектом цього процесу є розвиток просторового мислення, зокрема на уроках історії. Адже без врахування просторових чинників неможливо правильно інтерпретувати історичні події, оскільки географічні умови нерідко впливають на перебіг і результати історичних процесів. Інтеграція просторового підходу у вивчення історії сприяє розвитку в учнів уміння аналізувати взаємозв'язок між подіями та територіями, на яких вони відбуваються. Таким чином, підвищення ефективності вивчення історії шляхом поєднання з географічними знаннями є одним із ключових завдань в рамках реалізації концепції Нової української школи.

Питання розвитку просторових компетентностей є актуальним у сучасній педагогічній науці, особливо в контексті реалізації освітніх реформ. Інтеграція географічних знань у викладання історії привертала увагу багатьох науковців, серед яких варто відзначити праці О. Стрелової, А. Федчиняка, О. Прометун та О. Фідри. У своїх дослідженнях вони висвітлюють методологічні аспекти використання картографічних матеріалів і завдань для розвитку просторового мислення учнів.

Особливу увагу варто звернути на ідеї провідного українського науковця К. Баханова. Він пропонує структуру просторової компетентності, яка охоплює такі вміння, як: створення ментальних карт місцевості, аналіз природно-географічних умов, порівняння історико-географічних характеристик різних регіонів, визначення впливу географічного середовища на історичні події, а також інтерпретація історико-географічних понять. Його підходи акцентують увагу на важливості синтезу знань для більш глибокого розуміння взаємозв'язків між простором і подіями [1, с. 114].

Незважаючи на значний масив наукових досліджень, питання формування просторових компетентностей у молодших школярів на уроках історії, особливо в контексті Нової української школи, потребує подальшого опрацювання. Це дозволить удосконалити методичні підходи, що сприятимуть інтеграції таких знань у навчальний процес.

Основною метою роботи є аналіз і розробка методичних підходів до формування просторових компетентностей у здобувачів освіти 5-х класів на уроках історії. Зокрема, акцент робиться на використанні картографічних матеріалів та інтеграції географічних знань для більш глибокого розуміння історичних процесів. Для досягнення поставленої мети застосовано такі методи

дослідження: вивчення науково-методичної літератури, спостереження за освітнім процесом, аналіз досвіду впровадження просторових і картографічних завдань у практику навчання.

Історія є унікальною дисципліною, яка суттєво впливає на формування критичного мислення в учнів.

Для мене, як вчителя історії, важливо не лише передати окремі факти, а й занурити учнів у конкретну епоху. Це можливо лише через уявлення про життя як звичайних людей, імена яких залишилися невідомими, так і видатних історичних діячів – політиків, громадських лідерів, культурних геніїв [4, с. 191–197].

Що таке просторові компетентності? Просторові компетентності – це здатність учнів орієнтуватися в історичному просторі, аналізувати просторові відносини та динаміку процесів.

У процесі навчання учнів 5-х класів важливо використовувати карти, схеми та діаграми для візуалізації історичних явищ. Крім того, інтерактивні заняття, які сприяють аналізу просторових змін у ході історії, мають стати невід’ємною частиною уроків. Сучасним трендом є впровадження мультимедійних технологій для ілюстрації подій і процесів.

Як зазначає О. Пометун, просторову компетентність учнів формують уміння співвідносити географічні умови з історичними подіями, пояснювати причини та наслідки цих подій за допомогою карти. Учні мають аналізувати тенденції міжнародних відносин, зумовлених геополітичними й природними факторами, а також оцінювати регіональні особливості історичних процесів [3, с. 5].

Методи формування просторових компетентностей у здобувачів освіти 5-х класів можна умовно поділити на два ключові етапи. Перший етап передбачає виконання вправ, спрямованих на розвиток базових знань і навичок. Другий етап зосереджений на завданнях, орієнтованих на формування конкретних умінь. Виконання вправ відіграє також роль у закріпленні раніше отриманих знань.

Система формування вмінь охоплює чотири важливі етапи:

1. Усвідомлення значення дій і їх складових, що є основою вміння.
2. Первинне засвоєння вміння через демонстрацію й пояснення.
3. Виконання тренувальних завдань для вдосконалення навичок.
4. Використання набутого вміння в нових і нестандартних ситуаціях.

Для того щоб навчити учнів орієнтуватися в історичному просторі, необхідно формувати в них навички роботи з картами. Це включає вибір відповідних карт, ознайомлення з легендою, розуміння символів, визначення масштабу та географічного розташування історичних об’єктів. Ефективним

інструментом у цьому процесі є дидактичні ігри з використанням контурних карт, які активізують увагу та аналітичне мислення учнів. Компетентнісний підхід у сучасній освіті. Останнім часом ключовою ідеєю Нової української школи стала реалізація компетентісно-орієнтованого підходу. Українська система освіти нині переорієнтовується з акценту на «підготовленість» і «освіченість» учнів на формування компетенцій, які відображають здатність застосовувати знання на практиці. Освітні реформи спрямовані на досягнення конкретних результатів, зокрема розвиток в учнів умінь навчатися самостійно, вирішувати проблеми, аналізувати події та процеси.

У статті «Майбуття» зазначається, що головною метою історичної освіти є розвиток особистості учня через осмислення зв'язків між минулим, сучасним і майбутнім, а також взаємодії між локальними, українськими й глобальними процесами. З позиції компетентісного підходу освіта має забезпечувати розвиток умінь аналізувати проблеми, пояснювати явища, встановлювати взаємозв'язки та знаходити шляхи їх вирішення [2, с. 22].

Сучасний світ вимагає від п'ятикласників не лише знань, а й умінь самостійно їх здобувати, аналізувати інформацію, співставляти факти та аргументувати свою точку зору. Формування просторових компетентностей є важливою частиною навчального процесу в Новій українській школі. Інтеграція сучасних методик і технологій створює ефективне освітнє середовище для розвитку цих умінь. Отже, впровадження інноваційних підходів до формування просторових компетентностей є необхідною умовою для досягнення цілей сучасної освіти. Текст переписано з дотриманням оригінального змісту, підвищеною унікальністю та більш чіткою структурою.

Список джерел та літератури

1. Баханов К. Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти: Монографія. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2005. 384 с.
2. Майбуття. *НУШ: орієнтири та акценти для вчителя предметів громадянської та історичної освітньої галузі*. Вересень, 2022, № 18. С. 21-24.
3. Пометун О. Компетентнісний підхід у сучасній історичній освіті. *Історія в школах України*. № 6. 2007. С. 3-12.
4. Федчиняк А. О. Структура критеріїв компетентності в шкільній історичній освіті. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 1. С. 191-197.